مهراڻ

2/1978

Gul Hayat Institute

مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ جو سه ماهي علمي ۽ ادبي رسالو

جلد 27] [نمبر 2

اپريل، مئي ۽ جون

1978ع

•

ايڊيٽر: امداد حسيني

مئنيجنگ ايڊيٽر: ظفرحسن

اسسٽنٽ ايڊيٽر: ناشاد

Gul Hayat Institute

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو سنڌ.

پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ.

مـــهـــراڻ

ســنڌي ادبــي بــورڊ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو سنڌ.

فون نمبر 23888/6

مواد موڪلڻ جي ائڊريس

ايڊيٽر ٽماهي ”مهراڻ“

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس ڄامشورو سنڌ.

خريداريءَ لاءِ ائڊريس

مئنيجر

سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال

پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ.

Gul Hayat Institute

في پرچو 6-00 رپيا **ساليانو چندو 20-00 رپيا**

Printed and Published by Ghulam Rabbani A. Agro, at the Sindhi Adabi Board's
Printing Press, Tilak Incline Hyderabad, Sind.

سنڌاءِ

● سوچ - لوچ 5

[١]

شاعري

1. مخدوم محمد زمان "طالب المولي" 1
2. سليم ڳاڙهوي 8
3. غلام 12
4. سوز هالائي 13
5. امداد چالديو 14
6. درمحمه پناڻ 14
7. بلبل ڪوروائي 14
8. نور ڪهلو 15
9. مهيسر خادم رفيقي 15
10. شاد عباسي 15
11. مدا حيات جلباڻي 16
12 رسول ميمڻ 17
13. ڪنول لهاڻو 19
14. فيض پيرزادو 19
15. اياز عالم 19
16. رسول بخش قريشي 20
17. ناڪپال 20
18. حيات جتوئي 21
19. عبدالعزيز رلسڪريز 41
20. جوهر بروهي 21
21. سرڪش سنڌي 22
22. الطاف عباسي 23
23. بشير سيتائي 24
24. شرجيل 26
25. انور پيرزادو 28
26. تنوير عباسي 31
27. سحر امداد 33
28. امداد حسيني 35

[2]

ڪهاڻيون

1. سينءَ هنيائون سڄءَ ۾ — علي بابا 41
2. هڪ ڏلل ماڻهو — شوڪت حسين شورو 47
3. من جو اڱڻ — شرجيل 56
4. فيميل وارڊ — فاروق سولنگي 63
5. خفتي — بادل جمالي 69
6. ۽ منهنجو ڪردار — بيدل مسرور 79

7. ڪنڊر - مدد علي سنڌي 94
8. ٻاچا - سانول 108
9. پُنر جنم - سحر امداد 114

ناٽڪ

1. ٻنڌ ٽٽي ٻئي - ٻٽر سنڌي 121
2. امڙ ايلسا قاضي - انجم افشان هاليپوٽو 123

خاڪو

1. شنگهور شيدي - شمس الدين عرساڻي 126

[3]

ترجمي جو ڀاڱو

1. پنجابي شاعري ● بابا فريد رح. - امداد حسيني 134
2. بلوچي شاعري ● رحم علي مري - نبي بخش ڪوسو 134
3. پشتو شاعري ● ارباب هدايت الله خان - نبي بخش ڪوسو 134
4. ڪرامت (مصري ڪهاڻي) - توفيق الحڪيم 135
5. ڪوڙو ڏيک (ڏکڻ آفريڪا جي ڪهاڻي) ● ايلن پيٽن - خيرمحمد لاڙڪ 141
6. لل ۽ گرانناز (بلوچي ڪهاڻي) - نبي بخش ڪوسو 146
7. هن چڻ جا چٽيل سدا ساوا هن ● امرتا پريتم - ولي رام ولڀ 149

[4]

مضمون

1. شعر جي اڀياس جا نوان طريقا (قسط 5) - الهداد ٻوهيو 177
2. رني ڪوٽ - غلام رباني 194
3. المنصوره برهمڻ آباد -1 - مير حاجي محمد بخش خان ٽالپور 198
4. ادب جون ٻه اهم تحريڪون: ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت - ممتاز مهر 209
5. اولڙا اولڙا زندگي اولڙا (پورٽريٽ) - بيدل مسرور 212

[5]

1. پڙهندڙن وٽان 233

[ٽائيٽل: خدابخش ابڙو]

Gul Hayat Institute

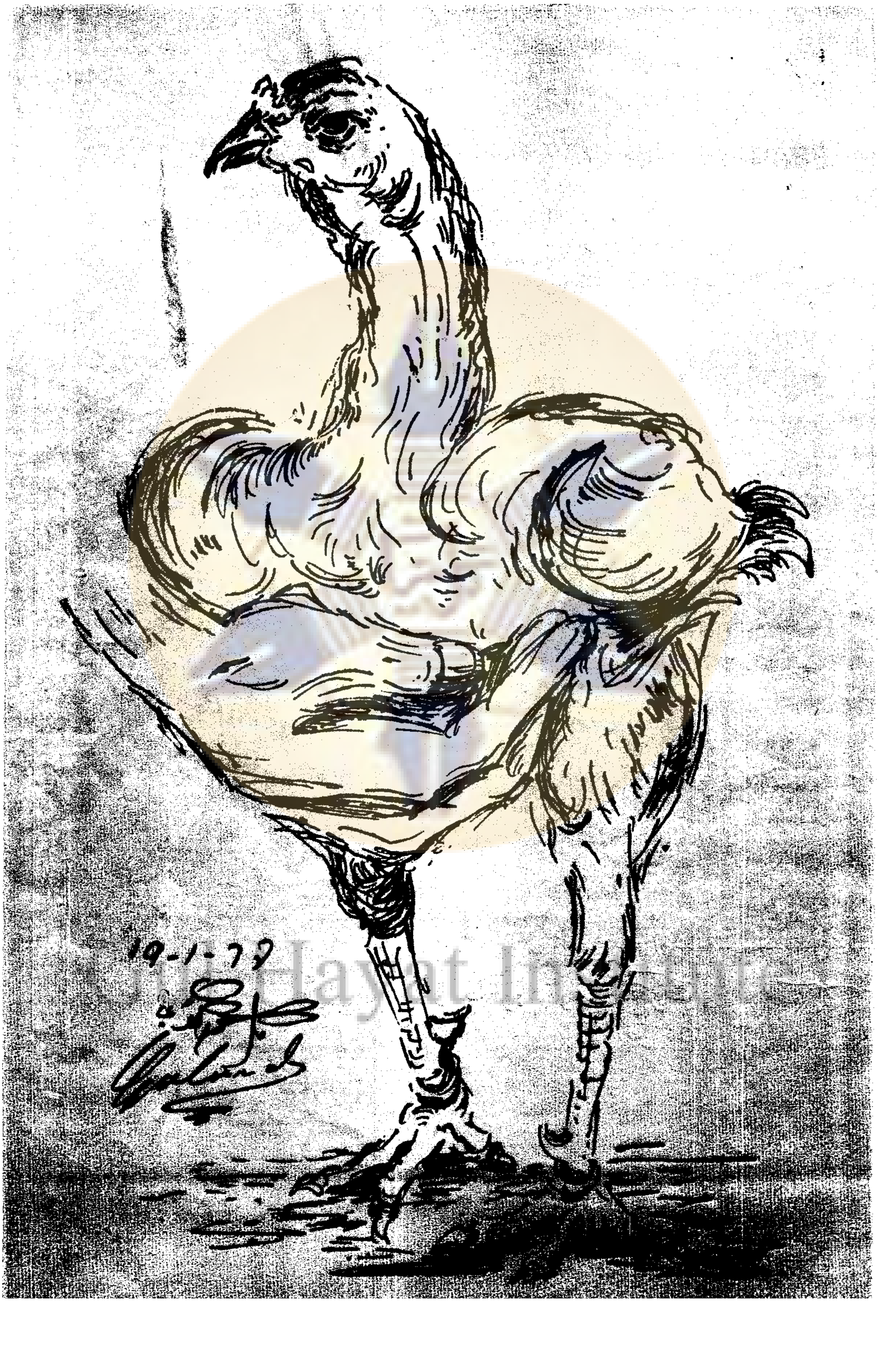
19-1-77

سوچ - لوچ

مون سي ڏڏا ماءِ...

جڏهن بہ هن ڌرتيءَ تي آنياءَ، ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ جو پارٽ پريو آهي ۽ ڌرتي ڦري تامو ٻڻي آهي، تڏهن مولا سهر ڪري ڪرم جو ڪڪر ضرور وسايو آهي. شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جو جنم، ان ڳالهہ جو چٽو ثبوت آهي، تہ سنڌ جي ڌرتي اڃا سَنڍِ نہ ٿي آهي.

شيخ صاحب صحيح معنيٰ ۾ هڪ انقلابي هو. جنهن دؤر ۾ هن اک کولي، اهو غلاميءَ جو دؤر هو. انگريز سامراج پاڪ۔هند ننڍي کنڊ سان گڏ ڌرتيءَ جي گولي جي ڳچ ڀاڱي تي، سازشن جا ڄار اُڇلي، پنهنجا لوهي چنبا کُپائي ڇڏيا هئا ۽ ڪيترين قومن جي ڳچيءَ ۾ غلاميءَ جو جنڊ پئجي چڪو هو. مسلمان ان جو وڏيڪ شڪار ٿيا. پاڪ۔هند اُپکنڊ جي سياست، لوڀ، لالچ، چاپلوسين ۽ جوٽيتن جو پيو نالو هو. پوري قوم جي آزادي، ڌارين گورن حاڪمن وٽ گروي هئي— ۽ پنهنجي هموطنن سان غداريءَ جي انعام ۾ جاگيرون هيون، عهدا هئا، لقب ۽ خطاب هئا— ۽ انگريز سامراج جي مخالفت جي صلي ۾ گوليون هيون، جيل هئا ۽ جلاوطنيون هيون. شيخ صاحب بہ اهائي واٽ ورتي، جيڪا سچار سورهين جو سَرڪ آهي— ۽ هن جبر ۽ قهر آڏو پنهنجو سينو تاڻي، انگريز سامراج کي پوري سگهہ سان للڪاريو.

نياءُ۔آنياءَ جي ان ويڙهاند ۾، شيخ صاحب هڪ جوڌي جيان وڙهيو— ۽ مخدوم بلاول ۽ دولهہ دريا خان جي عظيم روايتن کي زندهہ رکيائين— پوءِ اها ريشمي رومال تحريڪ هجي يا خلافت هلچل، سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائيءَ جي جاکوڙ هجي يا پاڪستان تحريڪ، ون يونٽ خلاف هلچل هجي يا ايوب آمريت خلاف محترمہ فاطمه جناح جي جمهوري تحريڪ— شيخ صاحب هر دؤر ۾ قوم جي صحيح ڏس ۾ اڳواڻي ڪندو رهيو.

سنڌڙيءَ جو هي عظيم سپوت، آزاديءَ ۽ انصاف جي راهه ۾ ڏنل لازوال قربانين جي آڌار تي، پاڪ - هند آپکنڊ جي پهرين صف جي اڳواڻن سان ليکجڻ لڳو. ۽ اعليٰ ڪردار ۽ نيڪ عمل سان تاريخ جي صفحن ۾ امر بڻجي ويو:

مـون سي ڏٺا ماءِ، جنين ڏٺـو پـريـنءَ کي،
تنين سنـڌي ڪاءِ، ڪري نه سگهان ڳالهڙي.

شيخ عبدالمجيد سنڌي ساري سپ چمار تيز طوفانن ۽ انڌن واچوڙن سان وڙهندو رهيو— ۽ اوچي ڳاٽ بيٺو رهيو— آتل ۽ اڏول ڪارونجهر وانگر. اچو ته اڄ ان وارن جي ڇَٽ َ پهريل ان شخص جي عظمتن کي سلام ڪريون.

●موج پريو مهراڻ

ڪيهڙا سـي ڇـڙهئا، ائـين آئيـي،
سَنهي سَتي سهراڻ ۾، پئو ٽپو ڏيئي،
ته سيهار مليئي، سَنپوڙو سيٺاهه سين.

جيئن ”موج پريو مهراڻ“ سنڌڙيءَ جي جياپي ۽ سُڪار جو Symbol آهي، تيئن ٽماهي ”مهراڻ“ پڻ سنڌي ٻوليءَ، ادب ۽ ثقافت جي بچاءَ، ڦهلاءَ ۽ ڦُلار جي ڏس ۾، ڏکين حالتن هوندي به، اهڙو اهڃاڻي ڪردار ادا ڪندو پئي رهيو آهي— ۽ اڳتي به اهڙو ڪردار ادا ڪندو رهندو.

اهو صحيح آهي ته ”مهراڻ“ به ڪڏهن واريءَ جا دڙا دڙا، پاڻيءَ جا ڍَها ڍَها ”مهراڻ“ بڻيو پئي رهيو آهي؛ پر وڌيڪ صحيح هيئن ٿيندو، ته ”مهراڻ“ کي ائين بڻايو پئي ويو آهي: ”بند ڪري ڇڏيو شاعري ۽ ڪهاڻيون“ ۽ ائين هڪ ئي جملي سان سڄي ڪـي ڪمائي ڪـٽ ڪئي ويئي. ان عرصي ۾ پـُل هيٺان ڪيترو پاڻي وهي چڪو آهي؟

”بند ڪري ڇڏيو دروازا“ ”ٻـوتـي ڇـڏيو اکيون“

وارو ورتاءُ، دراصل خطرن کي سنهن - سمهون ٿيڻ، مسئلن کي حل ڪرڻ ۽ ڪنهن به چئلينج کي قبولڻ کان لنوائڻ جو آٽ - پکي اسٽائيل آهي؛ پر اسين خطرن کي سنهن - سمهون ٿيڻ ٿا چاهيون، هر چئلينج کي قبولڻ ٿا چاهيون— چاڪاڻ ته ٻوليءَ، ساهت ۽ سيتا جو مفاد انهيءَ ۾ آهي— ۽ توهان جي ڀرپور سهڪار سان ئي ائين ٿي سگهي ٿو.

Gul Hayat Institute

1/78 جي پرچي جي جتي پڙهندڙن پاران زبردست آجيان ٿي آهي، اتي ڪن حلقن ۾ ان تي تنقيد پڻ ٿي آهي؛ پر اها گهڻي ڀاڱي زباني ٿي آهي ۽ زباني تنقيد جي ادب ۾ اهميت ڪڏهن به ناهي رهي. تنقيد ٿيڻ کپي. ايليٽ چواڻي: "تنقيد ساهه کڻڻ جيان اٽل آهي"— پر جيڪڏهن توهان جانبدار ۽ jealous آهيو، ته پوءِ تنقيد توهان جي ڏاڻ وٽان ناهي. ساڙهه، ڏاڍ، وڏائي ۽ ويندي گارگند تائين لهي اچڻ جا هٿيار ڪڏهوڪو ميڙا ٿي چڪا آهن. تنقيد جو بنيادي ڪارج ادب کي متحرڪ رکڻ آهي؛ پر اسان وٽ تنقيد جي نالي ۾ جيڪي ڪجهه لکيو-آکيو پيو وڃي، اهو ادب جي مفاد ۾ گهٽ، پنهنجي مفاد ۾ ڪجهه سرس ٿي آهي. هٺ ٺوڪين ٺهيل ٺڪيل نظرين، مدي خارج ۽ اڏوهيءَ کاڌل ويچارن جي آڌار تي ادب جي پرک، چهري تي هڪ وڏيڪ نقاب آهي— ۽ ڪمري ۾ هڪ لاش آهي، جو پئي پئي سڙي رهيو آهي— سنو آهي ته cannibals ٿيڻ بدران، ان لاش کي هميشه لاءِ دفنايو وڃي.

• مولوي "مائل" ۽ "عارف المولي"

1978 جي شروعات ۾ مولوي محمد صديق "مائل" ۽ "عارف المولي" اسان کان وڇڙي ويا آهن. مولوي صاحب فارسي، عربي ۽ ڪتابت جي فن جي ڄاڻ رکندڙ هو ۽ پنهنجي ڏانءَ جو اڪيلو ساٿهو هو— ۽ سائين "عارف المولي" سنڌ جي انهن شاعرن مان هو، جيڪي سُر سنگيت کان به واقف آهن. "عارف المولي" ڪافي، بيت، وائي ۽ گيت جي صنفن تي ڪاميابيءَ سان لکيو ۽ سنڌي شاعريءَ کي وڏي اوج ڏني. مولوي "مائل" ۽ "عارف المولي" جي وفات تي ادارو ڏک جو اظهار ڪري ٿو.

— امداد حسيني

Gul Hayat Institute

شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ

جي لاڙڪاڻي ۾ ڪيل تقرير تان ڪنيل

ـــــ دنيا ۾ هميشه ٻن قسمن جا ماڻهو رهيا آهن. هڪڙو قسم انهن ماڻهن جو، جن هميشه ائين سمجهيو تہ اسان ڪمزور آهيون، بيوس آهيون. اسان کي هر وڏي ۽ ننڍي ڪان ڊڄڻ گهرجي ـــــ زميندار جاگيردار ڪان ڊڄڻ، پير سيد ڪان ڊڄڻ ـ اهي ماڻهو سدائين ڊڄندا رهيا ۽ سموري زندگي ڊڄندا رهيا ۽ ڊڄندي ڊڄندي قبرن ۾ دفن ٿي ويا. انهن پاڻ کي سمجهيو تہ اسين ڪجهہ بہ نہ آهيون ۽ انهن مان ڏيو ڪجهہ بہ نہ، پر ٻيو قسم ماڻهن جو سمجهڻ لڳو تہ اسان ڪمزور نہ آهيون، اسان آزاد آهيون، اسان ڊڄڻ وارا نہ آهيون، اسان بهادر آهيون ـ اسان سڀڪجهہ ڪري سگهون ٿا ۽ هنن سچ پچ ڪري بہ ڏيکاريو. انهن سمجهيو اسان کي ڪوبہ ماري نٿو سگهي، اسان هميشه زنده آهيون ۽ انهي حالت ۾ هو بہ قبرن ۾ داخل ٿي ويا، پر دنيا انهن کي مئل نہ سڏيو ۽ اڄ بہ دنيا انهن کي زنده قومن جي قطار ۾ شمار ڪري ٿي.

(روزانہ ”الوحيد“، 7 فيبروري 1937ع)

Gul Hayat Institute

مخدوم محمد زمان طالب المولي

صدف ـــ سمنڊ

(ڪافيون)

مون ۾ آهين تون، تون ئي تون،
تو ۾ آئون آهيان.

وار ٻه ويچو ناهه ڪو، وچ ۾ "تون" ۽ "مون"،
تو ۾ آئون آهيان.

اهي حقيقت هيڪڙي، ڏيهه ٻلي ڇڏي ڏون،
تو ۾ آئون آهيان.

هردم هڪ ئي آهيون، سوجهي سمجهيوسون،
تو ۾ آئون آهيان.

دوئي آهي ڪانه ڪا، هونگ رهي هڪ هون،
تو ۾ آئون آهيان.

آئون به يڪتا آهيان، تون به آهين بيچون،
تو ۾ آئون آهيان.

پاڻ ئي پنهنجي راز کي، صحيح ٿا سمجهون،
تو ۾ آئون آهيان.

شاهد پنهنجي پيار جا، آپ، عرش ۽ پون،
تو ۾ آئون آهيان.

'طالب مولا' جا ٿيا، گفتا گوناگون،
تو ۾ آئون آهيان.

Gul Hayat Institute

- وِرهه وِهانءَ ويهي ويهي، رُلندي رُلندي ڪنهن نه ڪمايو.

بند نظر ڪر ظاهر واري، پو تون پسنديس صورت پياري،
نام وٺڻ تي نيهي نيهي، ٿيندءِ پو هي سانگ سجايو.

محبت وارو مارڳ مشڪل، ڪو ڪو هلندو ان تي ڪامل،
رمز سان دل جنهن ريهي ريهي، سوئي ويندو وڪ وڌايو.

هلندي ڪانه ڪا هت مخدومي، جيڪو مائيندو مغمومي،
ڳالهه ڪبي هيءَ ڪيهي ڪيهي، سو سمجهي جو پڙ ۾ آيو.

جيڪو زمان، مڪان ڪان واقف، سوئي آهي قريب جو ڪاشف،
ديهه انهيءَ جو ديهي ديهي، لوڪان وِهي ٿو پاڻ لڪائي.

’طالب مولا‘ سوئي آهي، جنهن کي ضرورت ڪائي ناهي،
پاڻ ۾ ويو جو پيهي پيهي، پرينءَ انهيءَ کي پاڻ پسايو.

- پرهه نه آهي بيت‌المال، هت محتاج جو ڇاهي ڇاهي.

سُو سَٽيءَ وٽ جيڪو رکندو، سِڪ جي سُرڪي سوئي چکندو،
پاڻهي ڏيندو ڪيف ڪلال، ڏس هي ڏنو ڪنهن ڏاهي ڏاهي.

ڪيڏي آهوئي برهه جي بازي، غير ڇڏي جو ٿيندو غازي،
بي ڪي ملندو محب سلال، عشق اڙانگو آهي آهي.

دعوا ڪرڻ ڏاڍي سولي سؤڪي، پر قرباني آهي اهنجي اؤکي،
اڳيان جابر جوش جلال، حق حجت جو ناهي ناهي.

هت هزارين هرڪي آيا، پير وري تن پنتي پايا،
سڌڙين جو آهي خام خيال، ڪو ڪو رسندو ڪاهي ڪاهي.

جت گهمسان گهٻورن جا ٿيندا، ات آيري ڪي عاشق ايندا،
فڪر ۾ فالي ٿي في‌الحال، لڳ لاڳاپا لاهي لاهي.

ڪنئا ڪولاپا مٿيا مصلا، وِرهه بِنا ويران‘ سي وسيلا،
ٿيندو ڪينڪي حاصل حال، ناهه نڳيءَ جا ٿاهي ٿاهي.

’طالب مولا‘ مرد ٿي مانجهي، سڪ ۾ رهجئين صبح ۽ سانجهي،
قرب ۾ ڪرڻو آهي ڪمال، سندرو ٻڌبو ساهي ساهي.

● منهنجي سر جو آهه ڪهڙو پرين،
آءٌ چوڏهين، منهنجو چنڊ پرين.

هو صاحب ان جي آئون منزل،
هو حل سندس، آئون مشڪل،
هو درد دل ۽ آئون دل،
آئون ڪير ۽ مون ۾ ڪنهن پرين.

آئون نغمو، هوئي نغمه سرا،
آئون آهيان ادا، هو حسن ادا،
آئون سوزگداز، هو آن جي صدا،
آئون محبت، آن جو منڊ پرين.

تقسيم ازل ۾ جيڪا ٿي،
مون سڪثي جو سو مال مڏي،
محبوب پيو منجهه منهنجي ٻتي،
ونڊ ورڇ ۾ آيم ونڊ پرين.

آئون رات، هو منهنجو صبوح ٿيو،
آئون ٻيڙي ۽ هو نوح ٿيو،
آئون قالب، هوئي روح ٿيو،
آئون اڻ تارو منهنجو، سنڌ پرين.

آئون بيخود، منهنجي هوئي خو،
آئون دريا جنهن جي رواني هو،
آئون گل ۽ ان جي هو خوشبو،
آئون آهيان صدف تہ سمنڊ پرين.

آئون 'طالب' منهنجو هو سولا،
آئون آهيان خطا، هو سراپا عطا،
آئون عشق ۽ ان جا هو جذبا،
آئون ڏوهه تہ منهنجو ڏنڊ پرين.

● دلدار چو ڏيئي پيار، وري يار،
سهڻا سڄڻ تو ڪيئن ڏڪاري آهيان.

چو تو ڏڪارين آلا، مفت ۾ مارين پلا، جاني مٺا جيءَ جيار، سردار،
شايد پرين ڪا آئون آڏاري آهيان!

مون ڏي مڙيائي آلا، توڏي نہ ڪالي پلا، حاڪم ساه هزار، وهنوار،
مون ڏي ڏيا، تن محب ماري آهيان!

هٿڙو نہ لائيج آلا، ناتو نيائيج پلا، گولي سنڌ گنهگار، بيڪار،
توڙي ڪني، ڪوجهڙي ڪاري آهيان!

سهڻل سائين آلا، واڳون وائين پلا، منهنجا پرين من قرار، غمثار،
تنهنجي اهائي قرب واري آهيان!

مهڻ سان ماريئي آلا، گهٽين ۾ گهاريئي پلا، 'طالب' چوي قربدار، منثار،
تنهنجي پلارا جيءَ جياري آهيان!

Gul Hayat Institute

● جيڪي برهہ ۾ بي پرواهہ دليون،
آهي آهن شاهنشاهہ دليون.

جيڪي دردن جي تيون چاٽ چکن، جيڪي سوز فراق کي سانڍي رکن،
جيڪي ڪونہ لين منجهان ڪيئي لنکن، اهي آڪنديون عاليجاهہ دليون.

جيڪي عالم پاڻ سڏائن ٿا، جيڪي زوريءَ پاڻ وڏائن ٿا،
جيڪي پنهنجو پاڻ پڏائن ٿا، سي گهر گهر ڪن گمراهہ دليون.

جيڪي پورن ۾ پيون روز پچن، جيڪي برهہ جي باهہ ۾ ڏار ڏگهن،
جيڪي دردن جو درمان نہ ڪن، سي سهڻن جو ٿيون ساهہ دليون.

جتي مخدومي جا نام رڳي، جتي پيري فقيري دام رڳي،
جتي زهد ورع الزام رڳي، آتي ڪونهن حق آگاهہ دليون.

مون جن ۾ خليلي خوءِ ڏٺي، مون جن ۾ برهہ جي بوءِ ڏٺي،
مون جن ۾ ريائي نہ روءِ ڏٺي، اهي دلبر جون دلخواهہ دليون.

جيڪي ورهہ سڳوري جا ٿي ويا، جيڪي نرمل واري نينهن نيا،
جيڪي هر دم پير جي پيش ٿيا، پوءِ تن جون ٿيون درگاهہ دليون.

جيڪي محبت ۾ ٿيا مست مچي، جيڪي 'طالب مولا' ڪن نہ ڪچي،
والله چوان ٿو سچ پچي، اهي ڪن ٿيون ڪونہ گناهہ دليون.

● اڄ وري تہ گڏجي گهاريون، سڀ ميارون تنهنجون سحب ميان ٿي،
آءُ هيٺيءَ وٽ حاڪم سائين، منهنجا سڄڻ ڪري سرداريون،
تنهنجي ڏسڻ لاءِ سڪيو سڪان ٿي.

هي ڪين نهن ٿيون ايڏيون ارڏايون، تو تہ ڳالهيون سڀئي وساريون،
واٽون پرين تنهنجون ڏسيو ڏسان ٿي.

هائي ڪٺي چڏ رنج رُساما، روئي رڙي ڪريان ٿي زاريون،
آهيان معذور نہ اچيو سگهان ٿي.

منصف ٿي محبوب منا تون، ڪير ڪٽندو سندم پيو آريون،
حجت پائي توکي اينهين چوان ٿي.

آئون نہ وٺان ٿي تون تہ وٺين تو، ڪر ايڏيون نہ تون بيزاريون،
تنهنجي ملڻ لاءِ اڇا جيان ٿي.

'طالب مولا' ويٺين وساري، مون ڪي سمجهيو مجڻ تو ذاريون،
پول پين ڪان ائين ٿي پڌان ٿي.

Gul Hayat Institute

● تنهنجو حسن اڇي نه حسابن ۾،
تون پاڻ ئي پنهنجي جوابن ۾.

سَوَ سودائي تنهنجي لاءِ سِڪن،
چند ڪاري هينان ڪين لڪن،
ڪئين جاني جنوني منجهه ڏڪن،
تون اجايو نوري نقابن ۾.

تو جهڙيون خود آرايون ڪٿي،
تنهنجون سادگيون البيلايون ڪٿي،
ڪن جون پنهنجي لئه پيمايون ڪٿي،
سا رمز نه آ جن دابن ۾.

تنهنجو رخ هروقت ڏسي سگهجي،
جنهن ڪي نظرن ساڻ چُمي سگهجي،
تنهنجو منهن هرمهل پڙهي سگهجي،
اها خوبي ڪانه ڪتابن ۾.

جا رخسارن جي زيبائي،
اڇي جيڪا چُهڻ سان لالائي،
سا گل ۾ ناهي رعنائي،
اها شوخن جي نه شبابن ۾.

سپ نائڪ خود نيوڙي تا پون،
تنهنجي سنهڙن ٽهڪن جي تانن،
سُر تار وساريو نيٺ وهن،
وڏا رولا راڳ ربابن ۾.

جيڪي تنهنجي هوڏ ۽ هستيءَ ۾،
جيڪي تنهنجي اک جي مستيءَ ۾،
جيڪي تنهنجي پاڻ پرستيءَ ۾،
سا ڳالهه نه شوخ شرابن ۾.

توکي 'طالب مولائي' جو قسم،
رولي روئي چوي تو ان جو قلم،
چڏ هاڻ حجاب ۽ ٿي همدم،
اڃا تائين هيڏن حجابن ۾.

● منهنجو سنيهو ڏي وڃي،
چئجئين ته جيڪي تو چوان،
پانڌي! پرهين پيرانئتو،
سو سپ اتوَ ساڪانئتو.

تنهنجون ئي تهدل تاتيون،
در در نه پاتم جهاتيون،
مون سان جودئون تو لاتيون،
هي ڪم ڪيم ڪارانئتو.

تنهنجي پچر سان ڪئن چڏيان،
توکي سڏي وينو سڏيان،
اهڙي اندر ۾ چو اڏيان،
ورَ ورَ ڏيو وارانئتو.

رمزون ڪي رک رنجور سان،
ملندو ته رهه مجبور سان،
ڪنهن دلبري دستور سان،
محبوب تي ماڻانئتو.

پيٽي ڪا منهنجي پَر ٽجان،
تو ساڻ گڏ هردم هجان،
۽ ڏنءُ نه ڪو مون ڪي ڏجان،
آهيان سچڻ آسانئتو.

هئي هئي وڇوڙو ڪيئن وٺئي،
مون ۾ ڪٺي اوڳڻ ڏنيئي،
اينهين ڪرڻ دل ڪئن چيئي،
ته به تون ته هئين قربانئتو.

Gul Hayat Institute

"پيلو" - تكڤو اسكيچ [كتريءجي اسكيچ بُك مان]

Gul Hayat Institute

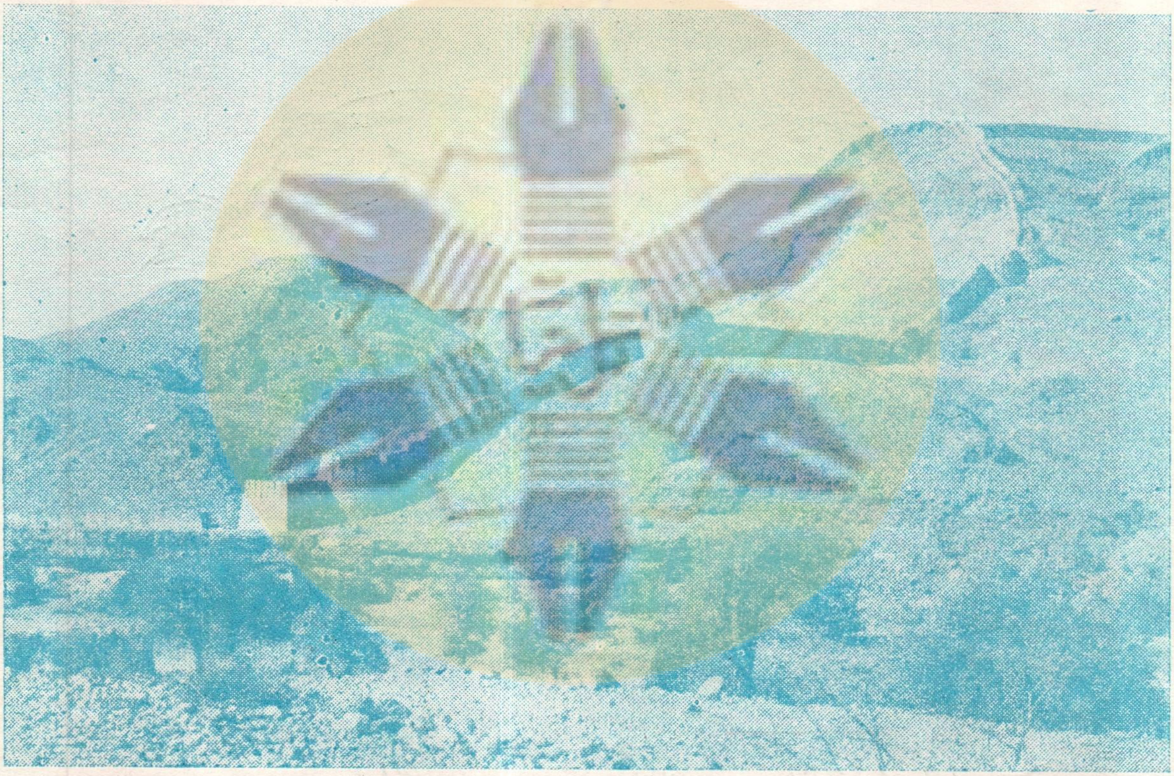

دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو "رني ڪوٽ"
(ڏسو ص 194)

Gul Hayat Institute

دم دم سجڻ مهمان جان،
هڪ پيرڙو توسان ملان،
ڪا ڳالهه ڪجئين سچ تو چوان،
مونجھ منا مهلائتو.

اڄ لڙڪ ٻيا لالڻ لڙي،
اڄ ويهه ڪا مون وٽ گهڙي،
دلڙي جو سورن ۾ سڙي،
گوهر ٻرين گوشائتو.

سهڻل چوان تو دل جهلي،
محبوب من توکان ملي،
تو ساڻ شل حجت هلي،
ڪر وجهه وڏو وصلائتو.

دردن جي آهين تون دوا،
ڪا سار لهه جلدي منا،
تنهنجي ئي هٿ منهنجي شفا،
ورجان وري وقتائتو.

مان عيبدار آهيان اهو،
پر لڙهي سنڌ ۾ آئون لڳو،
جنهن جو نه ڪٿ مقدار هو،
عاشق ڪجئين آبائتو.

ناهيان ڪميڻو ڪنهن به پر،
ڪا پوڻواري يار ڪر،
تنهنجي ڇڏيندس ڪانه پر،
نرمل آهيان نسلائتو.

هي 'طالب‌المولي' اي چڱ،
عاشق سنڌ ۾ ڪي يار اڏ،
سو پنهنجي گوڏي ساڻ گڏ،
دلبر نه تيج ديرائتو.

● ڪڏهن آهن پئي دلخواه اکيون،
ڪڏهن جوشيليون جانڪاه اکيون.

ڪِٿ رحمت جائي مينهن وسن،
ڪٿ پيار محبت ساڻ ڏسن،
ڪِٿ عُجَبَ عتاب سان پيش اچن،
ڪٿ عشق سندو آڙاهه اکيون.

ڪڏ آهن پئي ميخانه ڦڪن،
ڪڏ آهن سهڻيون ساغر زن،
ڪڏ آهن سرخوش قدح شڪن،
ڪڏ پيمانن جون ساهه اکيون.

جت هو تيون ڪجن تت ڪند نمن،
جت چاهون شاهه زمين چمن،
جت آسر پڙ تا ڪين ڪچن،
سا نوراني درگاهه اکيون.

ڪڏ ڪيڏهن ڪونه نهارن تيون،
ڪڏ مرڳو مفت ۾ مارن تيون،
ڪڏ واعدا پرت جا پارن تيون،
اهي بيخود بي پرواهه اکيون.

ڪنهن ساعت سر به ستائن هو،
ڪنهن مهل ۾ منهن به مٿائن هو،
ڪنهن وقت نهاري نتائن هو،
ناگاهه اکيون بي گاهه اکيون.

اهي دلبر جون دهليز ٿيون،
اهي شوق ۾ شور انگيز ٿيون،
اهي صاحب پر پرهيز ٿيون،
اهي آهن شاهه شاهه اکيون.

منهنجي عشق سندي آزارن جون،
منهنجي طلبن جي تڪرارن جون،
منهنجي الفت چاهه پيارن جون،
والله ته ٿيئي گواهه اکيون.

مجموعو نينهن نصابن جو،
سي لب لباب ڪتابن جو،
تفسير برهه جي بابن جو،
والله ته بسم الله اکيون.

اهي آب حيات پيارن ٿيون،
اهي هر هر ياد ڏيارن ٿيون،
اهي نور پريون جو نهارن ٿيون،
اي 'طالب' الاالله اکيون.

● ڪنهن سانولڙي جو خواب آهيان،
ڪن جذباتن جو جواب آهيان.

آئون ڪنهن جون طلبون تمنائون،
ڪنهن روح جي رمز ۽ راز آئون،
آئون ڪنهن جي دل جون تقاضائون،
ڪنهن حُب جو هڪڙو حجاب آهيان.

ڪنهنجي آهيان اميد ۽ آس به مان،
ڪنهنجي عشق جي اڄ اُداس به مان،
ڪنهنجي پيار جي آهيان پياس به مان،
ڪنهن شوق جو آئون شراب آهيان.

ڪنهنجي اندر جا ارمانَ به مان،
ڪنهنجي دردن جا درمان به مان،
ڪنهنجي سک وارا سامان به مان،
ڪنهنجي برهه جو آئون باب آهيان.

ڪنهنجي لرمل لوري نگاهن ۾،
ڪنهنجي آهُن ۾ ڪنهنجي دانهن ۾،
ڪنهنجي ڪاري رات جي راهن ۾،
ڪنهنجي دنيا ۾ ڪمياب آهيان.

ڪنهنجي ذهن جي سوچ ويچار ٿيس،
ڪنهنجي دلبر جو دلدار ٿيس،
ڪنهنجي دل ۾ خودمختار ٿيس،
ڪنهنجي محبت جو مضراب آهيان.

پنهنجي پاڻ ڪي پاڻهي پاڻ لکان،
پنهنجي پاڻ ڪي پاڻهي پاڻ ٻُڌان،
پنهنجي پاڻ ڪي پاڻهي پاڻ پڙهان،
پنهنجو لاطق پاڻ ڪتاب آهيان.

جنهنکي ڪنهن سوچيو ۽ نه ڪنهن سمجهيو،
جنهنکي ڪنهن نه لکيو ۽ ڪنهن نه پڙهيو،
جنهنکي ڪنهن نه ڏٺو ۽ ڪنهن نه ٻڌو،
تنهن نوري رخ جو نقاب آهيان.

ڪنهن جو 'طالب' اڄ مطلوب ٿيس،
ڪنهنجي محبت سان منسوب ٿيس،
چاٿي مولا مان مرغوب ٿيس،
ڪنهنجي چاهه جو لب لباب آهيان.

Gul Hayat Institute

سليم ڳاڙهوي

دل

بخت دل ۽ ڀاڳ دل، مهر وارو ماڳ دل،
دل نہ ڪو ويران جهنگ، دل جو سهڻو ساٿ سنگ،
پيار جو دل ۾ پساءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل عقيدت جو مڪان، دل صداقت جو جهان،
دل ديانت جو شجر، دل سخاوت جو ثمر،
دل جواهر جو جڙاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل جي روحن سان رهاڻ، دل ڪرم ۽ قرب ڪاڻ،
دل دعا جو ساز آهه، دل دوا جو راز آهه،
دل سخا، سچ ۽ سياءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل تہ ڪوئي سنگ ناهه، دل دغا جو ڍنگ ناهه،
دل حيا جو در، نگر، دل وفا جو گهاٽ گهر،
دل بشر جو پيڊ پاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل سچائيءَ جي قريب، دل صفائيءَ جي قريب،
دل ڪسائيءَ کان پري، دل ڪچائيءَ کان پري،
دل سٺائيءَ جو ستاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

Gul Hayat Institute

دل ذڪا ۽ دل خبر، دل صدا ۽ دل اثر،
دل ڪلي ۽ دل چمن، دل ضيا جي انجمن،
دل ڪثافت کي ڪٽاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل شريعت جي دري، دل طريقت جي دري،
معرفت جي دل امين، دل حقيقت جي زمين،
دل سعادت جو سماءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل ۾ نازل رحمتون، دل کي حاصل حڪمتون،
دل محبت جو ڪنول، دل مروت جو عمل،
دل ۾ جنت جو لقاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل جي دنيا خوب خوب، خوب دل محبوب خوب،
دل حرم، دل هيج آ، دل جي سهڻي سيج آ،
دل حلاوت جو هنڱاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل بهارن جي جڳهه، دل نظارن جي جڳهه،
دل سحر، دل روشني، دل خوشي، دل زندگي،
دل لزاڪت جو نماءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!
دل ته آ دارالسلام، دل محبت جو مقام،
دل ۾ گلزارن جي هير، دل سڪونت بي نظير،
دل ۾ لاهي تاب تاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

آب دل، درياهه دل، ساهه دل، ويساهه دل،
دل هُما، دل پادشاهه، شهر دل، دل شاهراهه،
دل مسافر، دل پڙاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!
ديپ دل، درپن ۽ دل، دُر ٻه دل، دامن ٻه دل،
عشق ڪان آگاهه دل، حسن جي همراهه دل،
شمع دل ۽ دل شعاع، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

نور دل ۽ دل سرور، حور دل ۽ دل قصور،
دل ۾ فردوسي فضا، دل ۾ فرحت جي هوا،
ڏوڙ ڪا ناهي ڏڪاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل سندو دل سان دليل، من جو منزل سان دليل،
گيت دل سنگيت دل، جوت دل ۽ جيت دل،
دل ڪري دل جو تڪاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل نظر ۽ دل نظير، دل اکنڊ ۽ دل اکير،
صاف دل اوصاف دل، امن دل، انصاف دل،
دل دَيا، لاهي ڏباءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!
شيءِ عجائب آهه دل، نينهن ڏاران لاهه دل،
آس دل، ارمان دل، دين دل، ايمان دل،
دل دعا جو رڪ رڪاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

چنڊ دل، چانڊاڻ دل، باغ دل، سرهاڻ دل،
باغ ۾ پيهي تہ ڏس! واس وٺ، ويهي تہ ڏس!
سرس سچ، ناهي وڏائُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

سونهن جي سوغات دل، مهر جو محلات دل،
ڪير ٿو دل کي ڪٿي، جا مٽن ڪان ٿي مٿي،
سا نہ چنجي سير پاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

موج دل، مهراڻ دل، ماڻڪن جو ماڻ دل،
فيض جو ڦهلاءُ دل، پيار جو پڙلاءُ دل،
دل ئي مانجهي، دل ئي ناءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل خدائي وات آ، دل خدا جي لات آ،
دل خدا جو آهه در، دل خدا جو آهه گهر،
بي مثالي بڻ بڻاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

تاب دل، تنوير دل، نقش دل، تصوير دل،
رنگ دل ۽ ڍنگ دل، چاهه دل، ۽ چنگ دل،
دل عمل ۽ دل آپاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

سُونهن دل، سينگار دل، پُور دل ۽ پيار دل،
دل جو بيحد آ بيان، دل جو اڻ ڪٿ داستان،
دل سمندر جو سماءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

تاج دل ۽ تخت دل، سنگ ناهي سخت دل،
سوهه دل ۽ ساهه دل، روح دل ۽ راهه دل،
ڪر نہ ڪوئي ڊپ ۽ ڊاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

ساز دل، آواز دل، مرغ دل، پرواز دل،
برگ دل ۽ بار دل، باغ دل گلزار دل،
سير جو سُڻ ست ستاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

حسن يوسف جو ڏسي، دل زليخا ٿي ڦٽي،
هوت دل، سسئي بہ دل، مارئي، سهڻي بہ دل،
دل ٿي بازي، دل ٿي داءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

بوند، بادل، باد دل، آب سان آباد دل،
اوج آڻڻ واسطي، موج ماڻڻ واسطي،
رک رياضت سان لڳاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل جي حد ناهي حساب، دل سراسر لاجواب،
دل وڏي ۽ دل وسيع، دل شفا ۽ دل شفيع،
دل ھڪي ۽ دل خلاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

دوستيءَ جي واسطي، دلبريءَ جي واسطي،
سيھر جي محفل ۾ اچ، دل ۾ اچ ھا دل ۾ اچ!
ھي جڳھ سھڻو ٺڪاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

دل ۾ دلبر اچ قريب، تون حبيب ۽ تون طبيب،
درد تون ۽ تون دوا، تنھنجي ھٿ منھنجي شفا،
دل جو ڪھرو آھ گھاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

زندگاني ھڪ سفر، زندگاني درگذر،
ھي زمانو بي بقا، بي بقا ۽ بي وفا،
دل جي دنيا کي جڻاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

پرت کان پاسو نہ ڪر، ويرم واسو نہ ڪر،
قرب جي ڪر ڪار تون، رحم سڪ، سيڪار تون،
دل پلائن جو پراءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

نينھن کي نروار ڪر، پيار جو پرچار ڪر،
مھر سان ڇڏ من پري، ڪوڙ ڪچ کان پڄ پري،
ڪنھن ڏنو ڪنھن کي ڇتاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

اچ پڙھڻ سک جو سبق، ياد ڪر سچ جو ورق،
قرب جو پڙھ تون ڪتاب، زندگي فاني جناب!
ڪر نہ ڪوئي ڪس ڪساءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

آس وَڏي، ڏرتي تتي، ڇڻ نہ ڪا دانگي تتي،
جام جھولا، عام لُڪ، مرس سُور ۽ مرس ڏک،
آدمن پاريو آلاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

ھرطرف ڇايو ھراس، امن گم، انسان اداس،
زندگي بيتاب آ، ساز جو سيلاب آ،
بند ھڪ ۽ ھڪ بچاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

ھي نصيحت ڪنھن ڪئي، ھي ھدايت ڪنھن ڪئي،
ناھ پنھنجي ناھ چال، پال دل ۾ رحم پال،
خار ڪا ھرگز نہ ڪاءُ، آءُ منھنجي دل ۾ آءُ!

عمر پل گذري وڃي، پر نہ سچ وسري وڃي،
ڪار انساني ڪجي، ڇو نہ قرباني ڪجي،
شوق، شوڪت جو ڇُهاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

زندگي، زندھ ضمير، سهر سان من ڪر منير،
نور جي انعام لاءِ، پرھ جي پيغام لاءِ،
سڪ سهائيءَ جو سڻاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

ذوق تي ويندو 'سليم'، نينهن تي ويندو نديم،
آب سان گڏ گل ڪجي، ديھ سان گڏ دل ڪجي،
ڇا ڪندي واري ۽ واءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

غلام

ڪافي

هلڻو اٿئي هُن پار
پيڙياتا، ڪر ڪا ترت تياري.
اوکي منزل پند اڻائو
اڃا لڳئي پيو واءُ سڻائو
ويڻو ونجهہ سنڀار،
هوش رکي ڪر تون هوشياري!

لهرون لُڙُ ڪُنَن جا ڪَڙڪا
درياءَ ڏئي ٿو دل کي ڌڙڪا
ڪِينَ هڻيون تون هار،
ڇوڙ تون مڪڙي ڪر لهواري!

سيرَ ۾ ڪَشتي ڏُور ڪنارو
آهي 'غلام' کي تنهنجو سهارو
تار منجهان اڇي تار،
سهڻل سائين ڪر ڀونواري!

سوز هالائي

ڪافي

رات ستي سانگين جا ولڙ ۽ وارا ساريم،
پنوهارن جا پکڙا، پٽ ۽ پاڙا ساريم.
مال وندا ماروئڙا، ڦيرا ڏيو ڦر چارن،
ڏينهن تتي ڏوٿيڙا، انگن آکاهڙا ساريم.
ويس وسڻ جا اوڍي، آڪر آئيا آپ تي،
رڃ ۾ ريهون ڪندا، تڙ تڙ تاڙا ساريم.
مينهن موجون لائيون، ٿر ٻر ٿيون ٿڌڪارون،
پٽون، پنل جي پر تي، مينهن وساڙا ساريم.
لال ليار لامن تان، چونديم چوٽ چڙهي،
پيرون پڪا، ڏٿ ڏونرا، گگر گولاڙا ساريم.
منهنجي ليءِ مارن ها، پاند پٽائي چڏئا،
سرتين جا سائيهه ۾، روج ۽ راڙا ساريم.
’سوز‘ ۾ تن جي ڪاڻ سڙان، رت رويو روز رڙان،
سرتين سان سک جون راتيون، ڏک جا ڏيهاڙا ساريم.

وائي

اُس اندر ۾ آڪنڊ آلا، سيلي مارن سان، ڪِلي ڪير پيئان!
آپري، اُلٽا ڪيترا، چنڊن پويان چنڊ آلا.
آتي آڏيءَ ويل جو، جيڏيون جوتن جنڊ آلا.
ساريان ويني سومرا، ويڙهيچن جا ونڊ آلا.
آخر لهندا اوچتا، مونجهارا ۽ مُنڊ آلا.
ثابت جيڪي سيل تي، تن تي ڏوهه نه ڏنڊ آلا.

Gul Hayat Institute

امداد چانڊيو

وائي

هيٺو منهنجو هانءُ نه ٿيندو، هيءُ دل ڪانه مڃيندي هارَ.
جيون وهه جو گهنڊڙو ڀڃي، ٽوڙي ٿي ٻي ماڪيءُ لارَ.
ٿابو ڪائي ڪڏهن نه ڪريو، ٽوڙي ڇڏبا ڏانوڻ ڄارَ.
زنجيرن جو ڇڻڪو هوندو، ڄڻ ڇوڙيندي وينگس وارَ.
وڻ تي ڏار ڪپين ٿو ويٺو، ڇوڪس ٿي تون آلهڙ ڏنارَ.
ڇَپَ پڪوڙي ويهان ڪيڻ، ماس پڻن پيا ڏس پرمارَ.

در محمد پٺاڻ

وائي

رات انڌيري چمڪن تارا، ننڊ نهوڙيا ڏرتيءَ وارا.
کهڪ انڌيرو ڪم ٿيا سارا، وائون واهون، رستا ڇارا.
سهڻي نڪتي ساهڙ لئي آ، ويرن ڏني ٿي ويرم وارا.
لاٽ اجهائي روشن ڇهرا، پسجن ڪارنهن ڪان پي ڪارا.
ڪوڙ منجهارڻون ڪلهين ڇايا، سانجهن مڙسن چارا ڪارا.
ڪاڪ جو مالڪ ڪين ڪي آيو، سور ته آيا ڳڏجي سارا.

بلبل ڪورواهي

... پيڙا اکر اکر ۾

دونهين منهنجي دلڙي، وجود ورهه وٺاڻ.
ڦلهوريان ڦلهار ڪي، پر ۾ ويٺو پاڻ.
ڏات ائين آ ڏيهه ۾، ٿاهڙ جيئن ٿاڻ.

غزل

ميت هلي آ من مندر ۾، ڪيڏي آس آکنڊ اندر ۾.
موهت تنهنجي مرڪ مٺي تي، پيار ڪيو مون پنهنجي پر ۾.
سڪ ۾ ساڃهه ئي نه رهي ڪا، رچ رڳي آ راهه گذر ۾.
جندڙي ساري رُڪي رُڪي آ، پيار ملي ٿو پل پهر ۾.
قيد ڪئي ٿئي کهڙي ڪارڻ، ننڊ نماڻي نينهن نير ۾.
’بلبل‘ ڪيڏي پيڙا آهي، پاڻو، تنهنجي اکر اکر ۾.

Gul Hayat Institute

نور گهلو

غزل

ٻاپ نگر ۾ مان وڻجارو، پيار لٽائڻ آيو آهيان،
روڳن لوڪ-رتل روحن کي، مان ريجهائڻ آيو آهيان.

منهنجي جهوليءَ ۾ سندر سپنن جا گيت گلابي آهن،
دل جي سازن کي ڇيڙي، سي گيت ٻڌائڻ آيو آهيان.

منهنجي کيسي ۾ ايٽم بم، زهر ڀريون ناهن اي لوڪو!
مون وٽ جيون جو نسخو آ، آهو ڀڏائڻ آيو آهيان.

ٻورالو من پنهنجو آهي، هيءَ ٻه گهڙيءَ جي آهي مستي،
ٻور ٻيو ڪو هليو ويندس، وَٽَ ورهائڻ آيو آهيان.

'نور' مليون جي چاهه جون گهڙيون، تن کي ساهه سمائي مان،
نينهن نڪوري جي جڳ ۾ خوشبو ڦهلائڻ آيو آهيان.

مهيسر "خادم" رفيقي

غزل

تن سان ڪهڙا ليکا، سائين، سڏ ٻا جيڪي سر جا، سائين.
هڪ هڪ پَل ۾ ساجن توکي، سارِيان سَوَ سَوَ ڀيرا، سائين.
ساهه سِڪي ۽ تَن ٿو تانگهي، مون سان ايڏا ويڇا، سائين.
تو ٻِن پيارا ڪامان، ٻڇران، سانجهيءَ سور سوايا، سائين.
تنهنجي ڏسڻ سان ٻاٺهي ٿيندا، ميرا مُنهن ٻي آجرا، سائين.
نينهن اسان جو نشون نڪورو، ٻخت اسان جا نيارا، سائين.
توکي نذراني ۾ جاني، سڪ جا ڏيندس سجدا، سائين.
پيار اسان جو دريا چوليون، ٻرهه ڏئي ٿو ڀڙڪا، سائين.
پنهنجي ڏکن جا ماڻهن کي مان، حال ٻُڌايان ڪهڙا، سائين؟
توکي "خادم" ڪيئن وساري، تنهنجا دل ۾ ديرا، سائين.

"شاد" عباسي

ڪافي

مُحب ڪَيئي مستان! محبت جي مٺي مونکي پياري!
جادو جانب اهڙو هڻي وئين، اک چنبي ۾ منهنجي دلڙي ڪٺي وئين،
هَڻي ٻنبڻين جا ٻيڪان، ناز مان نرمل مونڏي نهاري!
'شاد' سان مهٽا ڪر نه جدائي، ڪر ڪا ملڻ جي هاڻ ٻلائي،
نينهن ڪَيم نادان؛ جانب جڏيءَ کي وچ تون جياري!

Gul Hayat Institute

سداحيات جلباڻي

جندڙي

جندڙي تات پرينءَ جي،
جندڙي لات پرينءَ جي،
جندڙي بات پرينءَ جي،
جندڙي ذات پرينءَ جي،
ءَ
جندڙي رات پرينءَ جي.

جندڙي
سُرهو سور پرينءَ جو،
پيارو ڀور پرينءَ جو،
جندڙي نور پرينءَ جو.

جندڙي گهُورَ پرينءَ جي،
جندڙي ليڙ پرينءَ جا،
ويڙ پرين جا.

جندڙي رُت آ ساوڻ جي،
جندڙي خبر پرينءَ جي آئوڻ جي.
جندڙي ڪِجهڙي بات پرينءَ سان،
جندڙي پهرين رات پرينءَ سان.

جندڙي، موڪيءَ ٻني،
جڻ ڪا مڏ جي مٽي.
جندڙي وِهڻ ڀريل وٽي،
ٽُو ڪٽي، ٽُو ڪٽي.

جندڙي آجرو آجرو هنج،
جندڙي ڪارو ڪارو ڪانءُ؛
جندڙي ڀريل ڀريل ڏکو گهڙو،
جندڙي ٽلهو ٽلهو ٽانءُ.

جندڙي سرءُ، ساوڻ، چيٽ؛
رکو رڻ پٽ؛
سرنهن جو کيٽ.

جندڙي پريت،
ڪُريت؛
جندڙي پيار،
ڏڪار.

جندڙي ڏاڍي ڏهڪاءُ؛
ڪيس، کهڪاءُ.

جندڙي ڪو اولڙاهو دور،
جندڙي جيئن سج ڪيڏي ڪنّي؛
جيئن ور سان هجي ڪا وَني.

جندڙي چانڊوڪي رات،
جندڙي اولڙاهو ڏينهن؛
جندڙي پريت پرائي،
نئون نئون نينهن.

جندڙي ڏُکڙ سُکڙ،
انّ- دائو؛
جندڙي ٻيجل جو چنگ،
سُر مومل رائو؛
جندڙي نندي نينگيءَ جو انگل،
منڙيءَ جو مائو؛
ءَ
چيچڙو، گهونڊ ليءَ گهائو.

Gul Hayat Institute

جنڊڙي ويھہ ويھہ ويس وڳا،
جنڊڙي جڻ ڪا انگ اگهاڙي؛
جنڊڙي ڀاڳ جو ڀاڪر،
جنڊڙي آيي ڪهاڙي.

جنڊڙي پنهنجي جو پيار،
ڏاڙهي جو ڏڪ؛
ڦٽ تي سرهڻ،
ڇيتي ڪتي جو ڇڪ.

جنڊڙي سهٽي،
ساهڙ سيرَ،
ايڏي نفرت جوڳي،
جيڏا نوڪي ٻيرَ.

جنڊڙي ميندڙيءَ رتو هٿ،
ٻيهر جو ڇوڏو؛
واريءَ جو پنڌ،
هنڌوري جو لوڏو؛
دلبر جي دوري،
۽ ٻرينءَ سان گڏ ڪوڏو.

جنڊڙي پيٽ ڏٽيءَ جو بيت،
دوهو ۽ درديلو گيت؛
جنڊڙي سنهنجو منڙو ميت.

جنڊڙي ظالم جو زور،
مظلوم جي ڪيڪَ؛
صراط ـ مستقيم،
ڏِنگي ليڪ.

رسول ميمڻ

پنهنجي رت جو رڱ ـ ١

آکيرا ـ

گهرڙي* جي جنم ڪان پوءِ
هو تپندڙ صحرائن
۽ اچي برف جي ڪفن ۾ ويڙهيل
وادين جي حالتن موافق
ورهائبو ويو
پيغمبرن جي ڳوڙهن جيان
ڌرتيءَ تي
پر منهنجي قوم ڪي
وجود جي برقرار رکڻ جي جدوجهد ۽
آڪاش ۾ پرواز ڪرڻ جي خواهش ڪري
نڪري آيا سونهري پر
هو ڪندا آهن پرواز
پنهنجي دلين جهڙي شفاف
لڳندڙ هير ۾
لڏندڙ ڪيتن مان
پنهنجي چنهنبن ۾ کڻي
سونا روپا داڻا
موٽندا آهن شام جو
صدين ڪان
ڌرتيءَ جي دامن ۾ ٺهيل
ڪکائن آکيرن ڏانهن

* Cell

چنڊ

●

اُپ جي اداس وستين مان
ساڳيو روز چنڊ تڪي
هن جي ڦٽيل هيڊاڻ ڏسي
مولڪي پئي ٽي مونجهہ ٿئي
آخر ڪيسين؟
چنڊ پراڻو
ماضيءَ جي ائين ڏوڙ ڪٺي
ڌرتيءَ جي فضا ۾ ملي
منهنجو ساهہ گهٽيندو رهندو
ايپري اپ ۾ روز ائين
آخر ڪيسين ايندو رهندو؟

۽ منهنجو من
ڪامپي پڇري
سوچپي لوچپي:
هڪ ڏينهن آپ ڏي لانگ ورائي
پرزا پاڻ ڪري
پهاڙ ساڻ متو ٽڪرائي
چنڊ تي پهچي ڇهڪ ڏجن
تارن جيترا تير هٽي
پنهنجي رت جو رگ ڏجي
۽ هي هيڊو چنڊ
لال گلال ڪجي!

ڳولا

او پرين
جڏهن ڪان تون وڇڙيو آهين
منهنجي رڙ
ڦٽي نڪتي آهي
ايرنڊڙ سج جي
پهرين ڪرڻن جان
تنهنجي ڳولا ۾
مون ڪڙڪايا آهن
سوين دروازا
۽ کوليا آهن
هزارين کهاٽ ۽ کهٽيون
راهہ ۾ ستل انسانن کي جاڳائي
پڇيو آهي تنهنجو
رستي ۾ آيل
قبرن کي کوٽي
ڳولي جيترا ڪيا آهن مڙهہ
غريبن جا
مظلومن ۽ پيڙيل انسانن جا
جيترو ڪري
سڀ ڪان پڇيو آهي تنهنجو
۽ تنهنجي ٿي پڇڻ لئي
مون جهنجهوڙيا آهن ڪلها
مزدورن جا
هارين جا
۽ اڃا تو کي
ائين ڳوليندو هليو ويندس
دنيا جي هيءَ ڪنڊ تائين!

رسول بخش قريشي

محبت

چاڻي پجهي، سڻي سمجهي
ڏسي وائسي
چين ڪي نہ چورڻ
ڪونڪو پڄي وڃڻ
ڪهرجن ۽ خواهشن
جذبن ۽ احساسن
خيالن ۽ اصولن ڪان منهن موڙڻ
بي حس ٿي وڃڻ
اهو آهي دنيا جو
سڀ ڪان وڏو
سڀ ڪان سهڻو
سڀ ڪان پيارو، نيارو: فريب
يعني: محبت!

نيڙو

اعتبار ڪچ،
تاريخ جو ورجاءُ-
ڪڏهن پاتو ڪنچ.

[redacted]

روح جي رڙ
اندر جا اڏما
اکرن ڪان اکرجي نٿا سگهن
ڪا ڪوتا
تنهنجي جدائيءَ جو ڏنگ ڏهڪاري نٿي سگهي
هي وڇوڙو، پيڙا جون پڇيون
ڪلپنائن جو ڪوس، آشائن جو انت،
دنيا جون ٻوليون، آهن اٿوريون
لفظ ٽٽل
قلم پڪل

Gul Hayat Institute

اياز عالم

سنيھا ۽ سوڪڙيون

تون ۽ مان
ھڪ ٻئي کان ڏور
ڏورانھين سامونڊي
ڪنارن جيان
ھر سمونڊ جون ڇوليون
ھڪ ٻئي ھٿيان
جڻ سنيھا رسائي رھيون آھن
۽ ڇڏي موٽن ٿيون
سنيھن سان
ڪي سوڪڙيون
ڪوڏ ۽ سپيون

يادوُن

اهڙن ڇڙوڇڙ
جڻ تہ مالھا جا مڻيا
ڇيڄي وکري ويل!

فيض پيرزادو

•

جھوني ٻڙ هيٺان
جھور جھريل ھڪ ٻوڙھو
ڇھري جا کھنج کڻي ويٺو
ٻک ڏک ۽ ڏاڍ ڏمر جو ڏتڙيل
ماڻھن کان ڏور۔ اڪيلي سر
وڻ سان ويٺو سور سلي

Gul Hayat Institute

حيات جتوئي

•

هي چڙيون ڪجين جون يا تاوارون
هي سرَ هوا ۾
ڪنهن جي ٻنّيي آڪهاڙيءَ تي ٻـ هتڙيون لنيون
ڪنوڻ ڪنوي ٿي
يا ڪو ڇهڪ ٿو ڇمڪي
ٻُڌو ته آپ ۾ چا چا ڪوڪت
تارو تارو لڙڪ جيان ٿو ٽمڪي.

عبدالعزيز رنگريز

•

ويل وڇيڻ جي، لهندڙ سج،
رستي تي
نيلي پيو هنجن جو جوڙو
اڇا جهڙا ڪير
پريان هڪڙي تيز ترڪ
اِن جوڙي تان چڙهي وئي
چٽي وئي
۽ پنيان ڇڏي وئي
رت جا ليڪا
پرَ هوا ۾ هيڏي هوڏي آڏامندا!!

جوهر ٻروهي

فنڪار

آيرندڙ سج ساڻ
الزامن سندي
ڦاهي مٿي
چاڙهيو ويو!

شاعر

جنهن جي
قلم جي نوڪ مان
آيرن ٿا ڪرڻا نُورَ جا
ٻات ڏرتيءَ جي مٿان
جو سير ماٿي عرش جو
ٻـرُ
صبح جو
هُسن جو وجود
دار جي زينت هجي!

Gul Hayat Institute

سرڪش سنڌي

ٽون ۽ آءٌ

منهنجيءَ رت جون ڦينگون آخر، تنهنجي منهن تي ٿينديون ظاهر،
توکي قاتل نهرائيندي يون، تنهنجو ڳاٽ ٻه لهرائيندي يون،
منهنجو تڙڦڻ منهنجو ڦٿڪڻ، منهنجيون ڪُرڙيون منهنجيون ڌُرڙيون،
تنهنجا تارا ٿيرڙائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

چيرينديڙ هي چنبا تنهنجا، ريتا ريتا ڳاڙها ڳاڙها،
منهنجي گهر ۾ منهنجي سر تي، آسري، اُپري، الري آيا،
منهنجي مارن جون هي اکڙيون، چوليون ڌيئي ٻوڏون آئي،
تنهنجيون ماڙيون ڍهرائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

ٽڙهنديڙ هي لاشو منهنجو، ڌرتيءَ کي رڳ لائيندو پيو،
ويرم ٿوري آهي باقي، توکي پي تڙپائيندو پيو،
تربت جون هي پيئي ڪپرون، توکي پيئون ڌونڌاڙينديون،
مون کي پيئون سرچائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

تنهنجي رت ٿي بانس اٿاري، ڳليءَ ڳليءَ ۾ ٻه ٻو ٿيندي؛
منهنجي رتڙي گل آياري، واسُ جو ڏيندي خوشبو ٿيندي؛
ٻوٽو ٻوٽو ٻهڪي پوندو، مولجهو مارُو مرڪي پوندو؛
مُکڙيون ديس کي مرڪائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

تنهنجو ڏڙ پي منهنجو ڏڙ پي، ٿوري ڌرتي والاريندا،
توکي ماڻهو ٿُوڪاريندا، مون لءِ ويٺا ٻاڪاريندا،
ايندڙيون جيڪي ديس ڏيائيون، اکڙيون آليون نندر نمائيون،
مون کي گلڙا پهرائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

سونهري اکرن سان هوندس، تاريخن ۾ آءٌ سدائين،
تنهنجو نانءُ ٻه نيٺ ته هوندو، ڇو جو ٽون هڪ ظالم آهين،
صديون جيڪي اينديون وينديون، توکي لعنت ڏينديون وينديون،
مون کي پيئون ساراهينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

Gul Hayat Institute

الطاف عباسي

آڻ ڪُٽ سفر

واٽ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ

سچ ۾ هيڪلو سفر مشڪل
ڪڪ ۽ آڃ ۾ وک وڌي سگهندي؟

هت نہ ماڻهوءَ جو ڏسجي ٿو پيرو
ڪو پکي پڻ ڏئي نٿو پيرو
رڃ ۾ جالور جو ڪاهہ نشان
جيستائين وڃي ٿي پنهنجي نظر
بس ڏسڻ ۾ اچي ٿو سارو بر

هيڪلو ۽ ڏکيو سفر اهڙو
همسفر پڻ ٿڪل ڪو مون جهڙو
تنهنجو مون ۾ جو اعتماد آهي
هن سفر جو اهو بنياد آهي
تو ۾ مون ۾ گهڻو فرق آهي
پر تو ليڪا ڇڏيا سيئي ڊاهي

بُک لڳي ٿي ملي نٿو ڏوڏو
آڃ لڳي سوال ناهي پاڻيءَ جو
پنڌ اڃا پهر رهي جاري
ٿڪ پڻ جي نہ ڪرڻي آ تياري
اِن سفر ۾ هجين تون مون سان گڏ
همسفر ٻئي ڪي ڇو ڪيان مان سڏ
پاٽ جي ويل ترورو آهين
ڏاڪ ٿڌڻ جو ڇانورو آهين
بُک لڳي پيار ساڻ وندرائين
آڃ لڳي اکڙين منجهان پيارين

ڏرتيءَ جو ڪڪر جو تون پاڇو
سرد راتين ۾ ترورو سج جو
منهنجي من ۾ ٿئي جي سوکهڙو
ريج ڏين تون خوشيءَ جي اڙڪن جو
ٽهڪ منهنجا بهار جون مکڙيون
ٻول تنهنجا پکين جون چڻ لاتيون

هيڪلائيءَ جو ٿيڻ نہ ڏين احساس
آس ئي آس تون سراپا آس!

ترائيل

واٽَ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ!
پنڌ پنهنجو نہ شل کُٽي ڪڏهن،
مون کان وسري ويو صفا ٿڪجڻ؛
واٽَ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ!

رُڃَ ۾ آڃ ۾ سڪيم ريجهڻ،
ساٿ تنهنجو نہ شل ٽُٽي ڪڏهن!
واٽَ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ!
پنڌ تنهنجو نہ شل کُٽي ڪڏهن.

بشير سيتائي

سارا ڪاڳر ڪارا ٽيل

انعام جي موت تي*

چڱو ٿيو،
پَٽڙا ـــــ!!!
مري وئين.
ڳوڙها ڳاڙي جيئي پوندس.
وقت اهو ئي زخم ڀري ڇڏيندو.
تولاءِ،
هي ضروري نہ هيو،
تہ تون بہ مون وانگي؛
هن دنيا ۾ ــ
ڏنجهہ ڏکن جو ٽيڪو ڪٽين.

ماءُ

جيوَن جهڙي مايا ڏيئي،
ڪنچن جهڙي ڪايا ڏيئي؛
ڪنهن کي ماءُ ڀيٽيندي ناهي،
ها! ها! ماءُ ڀيٽيندي آهي.
جڏهين ڪوئي الڏو ٽئي ٿو؛
هُن جي ڪک ۾ ڪان هٽي ٿو!

دوها

جڏهن بہ ڪوئي وَرلاهي ٿو، پٽ ڏٽيءَ جي وائي،
تڏهن وڃي ٿو ويهي مون کي، چڻ ڪو جائي پائي.

جڏهن بہ ڪوئي آلغوزي تي، ڇيڙي ٿو هڪ لهرو،
آس پکيئڙو ڀچرو ٽوڙي، آڏري پوي آپهرو.

جڏهن بہ ڪوئي راڳي آلاهي ٿو روڳي راڳ،
ان دم چڻ تہ پَري ٿو منهنجي، انگ انگ ۾ آڳ.

---

* بشير سيتائيءَ جو پهريون پٽ

غزل

چهرو چهرو ٻاب ڪُليل، ڇا ڇا پڙهندين ڙي پاڳل!
جيون موڙ تي جاچين تون، هي سڀ دليون دونهاٽيل!
بادل وانگر ڀٽڪين ڪوهه؟ ڏاهو ٿي، گهر موٽي هل!
ٻاڪاري هين ٻار سُتا، زال ڳُوماٽيل، ڪٽ ڇڳل.
اڄ ٻه ڪلهوڪا ڪوڙ ڪتاب، سارا بستر تي پکڙيل.
جاڳي آهي ننڊ منجهان، ذهن جي سيج تي سوچ سٽل.
پون، پنا ۽ مسڪڙي، سارا ڪاڳر ڪارا ٿيل.
شاعر وٺو جاڳين تون، سارو هي منسار سُتل!

نظم

اڄ گهمڻ جي لاءِ هلبو ڪين دوست!
رهڻ ڏي مون کي، ڇڏي ڏي، ضد نه ڪر؛
بند ڪمري ۾ آ يادن جو هجوم؛
اڄ اڪيلائي اچي ٿي راس، يار؛
مون کي منهنجي ذات جو آ احتياج،
دوستيءَ جو گهُر نه مون کان اڄ وياج!
ٽهڪڙا، محفل، کهاڻيون، رس ر هاڻ،
مان به جيوَن ۾ پريان جيڪر سڃاڻ؛
پر اندر جي پيڙ کي مان ڇا ڪريان،
ڇا ڪريان دل کي، جا هڪ دردن جي کاڻ؛
منهنجا ساٿي! اڄ مون کي غم کان نه روڪ،
مان رُڌل آهيان، مون کي ڪم کان نه روڪ.
داخلي دنيا به منهنجي آ وسيع،
محو آهيان اڄ پنهنجي ذات ۾؛
اڄ سلهاڙي سُور، لکندس گيت ڪجهه،
پاهه پلٽائي ڇڏيندس ذات ۾؛
اڄ وري ڇيڙي شڪسته ساز کي،
تو ڪڍڻ چاهيان گهُٽيل آواز کي.

شرجيل

مٽيءَ جو اثر

تون مون کي ڇا سمجهي
ايڏي هوڏ
ايڏي ناز سان
منهنجي پرسان گذري ويندي آهين
ٻُڌ،
مان سخت موسمن جي تخليق
۽ اولاد آهيان
جُون جولاءِ جون آسون ۽ جهولا
ڊسمبر ۽ جنوريءَ جون برفاني هوائون ۽ برساتيون
منهنجون سائرون آهن
مان انهن جي ڪُکين مان
ڇَپ ڇپات سان
جنم وٺندڙ انسان آهيان
تون فريبي پيار جو چار
مون لاءِ نه وڇاءِ
تنگ دليءَ جو درياهه
مون لاءِ نه وهاءِ
لنگهي ويندي ڪر
خاموشيءَ سان
اڻ واقفن وانگر
اهو ٺيڏي اک سان
مڪارپڻي وارو
ڏسڻ جو انداز ڇڏي ڏي
مان تمام سخت حالتن جو
ڳوهيل انسان آهيان
تون رجي ويندينءَ
مان قائم هوندس
تون ڇمي ويندينءَ
مان اڏامندو وتندس!

عشق

ڏٺي وڃ، ڏٺي وڃ
ڪو ڏهاڳ
مان سهاڳ
ماڻ تو گهران!

آرسي

تو وٽ ڪيترا ماڻهو ايندا آهن
هرڪو پنهنجا پنهنجا سُر آلاپي
آئي ڪڙو ٽيندو آهي
تون ماٺ ماٺ ۾
سڀ سُر ٻڌي
داد ڏيندو آهين
پوءِ جڏهن اڪيلو رهجي ويندو آهين
پنهنجو پاڻ سان پڙڪندو آهين
اهو جو پاڳل پڻو ٿئي تو
اهو جو سور اندر جو وَڏَ وجهي تو
اهو جو ماتم تون ڪندو آهين
ڪنهن ٻئي کي ڇو نه ٻڌائين تو
حصي وار ڪنهن کي
ڇو نه بنائين تو
ڇو پنهنجو اندر جلائين تو؟

Gul Hayat Institute

آڌمو

ڪمري جون چار ڀتيون
بي جان، بي ستيون، خاموش
رات جا ٻه
زيرو جو بلب ٻريل
هر شيءِ، نيري روشنيءَ ۾ ٻڏل
وِهم جو ڏيو
ٽائي فون
ڊِتول
سرف جو پاڪيٽ
ٿرمس
مگس
شيشي جا گلاس
ميڪسويل هائوس
ريڊڪائو ملڪ
ماڪي
ٽوِنگس بريڪ فاسٽ ٽِي
ڪنڊ
رنگ برنگي شرٽون
۽ ٽنگيل ڪوٽ
شيلف ۾ پيل ڪتاب
۽ ڪاسميٽڪس
ڀتين تي ٽنگيل تصويرون
در ۽ درين تي لڙڪيل پڙدا
سڀ خاموش
پٿرن وانگر
نيري روشنيءَ ۾
جڻ سون ڏانهن گهورين پيا
ڪا ساهه واري شيءِ ڪانهي
جو رڙهي
مون تائين پهچي
۽ اچي
منهنجي ڳلن تان
وهندڙ ڳوڙهن جي سيلاب کي روڪي!

زخمي پوئنر

منهنجي ۽ تنهنجي وچ ۾
ڪو اڻ مقرر ڪيل
پنڌ نه ڪولهي
ڪجهه قدمن جي نه ڳالهه آهي
جيئن نه مان
آڏامڻ جهڙو نه رهيو آهيان
رڙهي نه سگهان ٿو
تنهنجي پار
تو اوپر جي ڪنُهرن
۽ بدشڪل هٿن سان
ڳِل جهڙو مُک لڪائي رکيو آ
مان، آڏامي نه سهي
رڙهي تو وٽ ايندس
جڏهن نه رتوچاڻ آهي منهنجو تن
جڏهن نه تو، هٿن سان مُنهن
۽ ڪنڊن سان، تن
لڪائي رکيو آ!

انور پيرزادو

چميل برف ـــ ڏهڪندڙ رت

غزل

نفرتون هر طرف ٽيون ڪرڻ ڏند،
سڀ زبانون ٽڪيون ڇُريون ٿيون لڳن.

وات ڪاتن جيان وڍڻ ويٺا،
اکيون آلـرون ڪيون ٿيون رانپوڻن.

ساز، جن پيار جا ٿي گيت ڇيا،
جنگ جوڻن جون ويٺا رنيون ڪن.

تون چوين ٿي ته توسان پيار ڪريان،
ڇا ڪيان، سُورَ ڏاڍو ڏونداڙن.

پيار مون ڪان ته ٿي نه سگهندو، پر،
نفرتون پي ته مون ڪان ڪينَ ٿين!

تون چوين ٿي ته توسان پيار ڪريان،
پل ته ماٺهو سڙن ۽ نفرت ڪن.

•

ڪنهن جي اکڙين جو اولڙو پيو آ،
مَن جي هر گهاوَ ۾ لهي ويو آ.

دل جي دڪ دڪ جا ٻاتي ٻوڙ آهي،
هاڻ منهنجو هجي، ٻهي پيو آ.

رات ساري ته سنسڪ ۾ گذري،
صبح ٿيندي ٿي هو رَهي پيو آ.

سانجهه سُرهي ۽ تنهنجا گُل ڏنل،
هي سمو گيت جان ٿهي پيو آ.

چنڊ ڏاڍو ٽڪل ٿو ڏسجي اڄ،
رات مون ساڻ هت رهي پيو آ.

Lovers' Day

14 فيبروري جو ڏينهن آ
منهنجي دل
پِنَڪَ پِتي بيٺي آ
ته مان 'لَوَرسِ ڊي' تي
بيچ لگزري هوٽل ۾ وڃي
ڊانس ڪريان۔
(پروفيسيءَ جي سرهاڻ ڪي
روح جي گهراين سان چڪي
ڪَتِرابن ڪُتِرين تي بيٺل
ڪنوارن جسمن جي
لئين نڪور شاعري پڙهان)
پر ڏيڍ رپئي واري
منهنجي ردي پين،
اصل ئي مڃي۔
(ان جو مون کان به
گهڻو مٿو ڦريل آهي)۔
ٽيٺي ٿي،
هل ته
پرف جميل ٽڪرين مٿان
چٽڪار ٽيل
ٽهڪندڙ رت مان
چيچ پوڙي سانُ ڪريون۔
آءٌ من جي
هن طبقاتي چڪتاڻ کان
پور ٿي
بيزري منهن سان
ريڊيو 'آن' ڪري
پيٺي ڪن لائوڊ اسپيڪر تي
رکي ٿو چڙيان۔
(جنهن کي پڙندي ئي
خودڪشيءَ جا خيال ٿا اٿن
ائين جيئن لائوڊ اسپيڪر مان
لهرون آواز جون)
ريڊئي جو آواز
ڪنن ۾ ڪوڪرا ڪري ٿو
آءٌ پنهنجي مس ٿمندڙ پين
۽ رت وهندڙ مَن
ميز جي هڪ ڊراير ۾ رکي
بَر منهن ڪري
هليو ٿو وڃان۔
(ڪنهن چوٽين آواز
جي تلاش ۾۔)

●

چو تي پنکين
جُهڙَ جي ککري
رات رهي وچ
اکڙين ۾

●

مريض هڪڙو
نرس کي چئي ٿو
سُئي هڻڻ کان اڳ ۾
ٿورو مُرڪي ڏس
....
سور نه ٿيندو

●

ٻار انهيءَ لاءِ پيارو ناهي
جو سورن ساڻ
ڄڻيو ويو آهي
....
ٻارن سان پيار
جسم سان پيار
جو ٽالو آهي

●

سَرُ لِسرڻ
ڇِٽ پچڻ
آتر لڳڻ
چنبڙ ڪيڙڻ
سيڪ لڳڻ
پتائي پڙهڻ
ٻاڪ ڦٽڻ
ماڪ پوڻ
پيچ پئيءَ
ساٽ ٿيڻ
مينڊي لڳڻ
لانئون لهڻ
ڪنوار ٿيڻ
ڪهوٽ ٿيڻ
شهيد ٿيڻ
هي سڀئي جڻ
سولهن اسم جون فعلي صورتون آهن

●

سُند ڦيرڻ سان
جيڪي اداس
ٿي ويندا آهن
شاعر هوندا آهن

●

سچو مهينو لوڙيو آهي
ڀڪهار جو ڏينهن
اچي ويو آهي
جڻ ٽيڙ ٽپ
چڙهي ويو آهي

●

ڪنهن پاڳل
چترڪار جو
ڪو ڦاٽل ڪئنواس آهي
هي منهنجو ڪوٽ ته ناهي

●

هاري ٽڪجي
چوُر ٿي
چئي ٿو
اڄ به ائين
مري ويندس
جيئن بابو مري
ويو هو

●

منهنجو ننڍڙو
ڳوٺڙو
آفريقا ۾ آهي
باقي ملڪ
يورپ لڳو پيو آهي

●

ڪوئي آهي
سڪل وڻن جي
ٽارين جاڻ
هٿ ڪنيون
اپ ڪي ٻاڏائي

Gul Hayat Institute

تنوير عباسي

هرڪو پل سنداڻ

(الطاف جي وڇوڙي تي)

● هو پيار تہ پنهنجو نڀائي ويو،
هن گهاءَ تہ پنهنجا ڪين ڏنا،
پر مون کي تہ رڻ ۾ رلائي ويو،
پر سنڌ سڄيءَ کي گهائي ويو.

هو وڻندڙ هئو، هو خوب هئو،
اڄ نظرن کان محجوب ٿيو،
هو منڙو هئو، محبوب هئو،
منهنجي اکڙين کي تہ سڪائي ويو.

لڙڪن سان ڪيئن هيءُ داغ ڌُهن،
سي عمر سموريءَ لاءِ ڳهن،
سَڏڪن سان ڪيئن هي سور لهن،
هو پيچ جني سان پائي ويو.

سهڻا گل اڳي ۾ پَنجن ٿا،
سامي نہ کهٽو ڪيٿ ترسن ٿا،
سونا سنگ ڀرين ڪنجن ٿا،
هو راز اهو سمجهائي ويو.

ڇا هيءُ بہ ضد ٻاراڻو هو،
هو ساٿهو موتيءَ داڻو هو،
ڇا هيءُ بہ هن جو ماڻو هو،
جو سنڌ سڄي جرڪائي ويو.

ايڏيون ٿو جدايون ڪري جاني،
هئي تيار ٿئي مون وٽ ماني(1)،
جو ڪين قبولي سهماني،
هو پنهنجو ساڳ سٺائي ويو.

ڪنهن ڏک ۾ اڪيلو ڪين ڇڏيئين،
اڄ پنهنجي اڪيلي واٽ وَٺئين،
هر درد ۾ منهنجو سات ڏنئين،
هن وياڪل من کي گهائي ويو.

ڇو ايڏو ٿورو وقت رهيو،
هو ساڪ جي ٻوند تہ ڪين هيو،
ڇو ايڏو جلدي هو آسهيو،
جو پَل ۾ منهنڙو مٽائي ويو.

هوءَ کهڙي رات اماس هئي(2)،
اوندهہ ڪري واسو ويهي رهي،
جا چنڊ اسانجو ويئي ڳهي(3)،
منهن پنهنجو چنڊ لڪائي ويو.

اڄ ياد ۾ جنهنجي نيڻ ٿمن،
اڄ تنهنجون ڳالهيون ياد اچن،
اڄ ور ور جنهنجا وَيَ ٻون،
جو سيني کي تہ کِلائي ويو.

مان ڪيئن ڪريان، مان ڪاڏي وڃان،
مان ڪيئن مڃان، مان ڪيئن مڃان،
سڪ هن مان لٿي هئي ڪين اڃا،
هو مونکان پاند ڇڏائي ويو.

---

(1) ان رات مون وٽ اچڻو هو، ۽ سندس ماني بہ تيار هئي.
(2) ايڪسيڊنٽ اماس رات ٿيو.
(3) الطاف کي امان پيار مان 'چنڊ' چوندي هئي.

•

هن پيري تہ بهار ۾، گوندر گونج ڪيا،
اندر ۾ الطاف جا، ور ور وَڌَ ٻيا،
پيلا گُلَ ٽِڙيا، من ۾ مونجهون ٻاڙ هڻي.

هن پيري تہ بهار ۾، نسريا آهن سور،
ساروڻين سلا ڪيا، ٻاڙون هنيون ٻور،
ڪانڊيرا نڪتا ڪئين دل ڪي اوڏو ڏور،
من نہ سمجهي مور، ٻَل ٻَل لڙڪ لڙي پون.

هن پيري تہ بهار ۾، ڦُٽي پيا ڦَٽَ،
گهاءُ مليا جن ڪي، لٿي سگهي نہ وقت جي لَٽَ،
اندر آ ٻَرپَٽَ، ٻاهر چاهي ڪجهہ بہ نہ آ.

پل پل توريءَ تير جان، چپي وڃي ٿو ياءُ،
تنهنجي وڇوڙي لاءِ چا، مونکي جٽيو ساءُ!
ڪاٿي تنهنجون ڳالهڙيون، ڪاٿي تنهنجو ساءُ،
اهو هڪڙو گهاءُ، لک زخمن کان وڌ لڳي.

پيا ٿا چاڪَ چِڪن، چڪندا رهندا عمر ڀر،
تنهنجي لاءِ سِڪن جي، اهي پلا ڪئين ڪن،
خوابن ۾ ئي ٿي سگهي، ٿو تنهنجو درشن،
هڪڙو هڪڙو ڪن، توريءَ تياس ٻيو لڳي.

•

ڏرين ويا ٻرڏيهہ، اسان هن ڏيهہ کي ڪَوڙو پاليون،
سامي ٻهتا ساڳيا تهين، ناهي جنهنجو چيهہ،
سون لٺ باقي آ ٻچي، سندي ٻرن کيهہ،
تو جو ڏيهہ وسائيو، سڀ جو آ سائيهہ.

•

تو سوا هيءَ زندگي
چڻ تہ لوهر جو دڪان
هر گهڙي جر ۽ جهي
تو سوا هيءَ زندگي

سان نہ ساريان هڪ گهڙي
جنهن ۾ ٻجري ڪين جان
تو سوا هيءَ زندگي
چڻ تہ لوهر جو دڪان

هر گهڙي هڪ مرڪو
هرڪو ٻل سندانڻ آ
تون وئين چو ايئن هليو
هر گهڙي هڪ مرڪو

درد ڪئين تهندو جهڪو
وقت سورن ڪانڻ آ
هر گهڙي هڪ مرڪو
هرڪو ٻل سندانڻ آ.

Gul Hayat Institute

سحر امداد

ڏوتل مک — شيتل اکيون

وائي

چونئري تي جو چنڊ ڏٺوم،
سرتيون ساجن سنيهڙيوم،
تارا تارا لڙڪ رُنام.

ڏينهن ڏونگر، راتيون روهه، جانبه جهڙي جندڙي،
تو ريءَ جاڙ جيوم.
مَن-ٻَن ۾ ڌُڪندو ڌُڪ: ”سُکي آهيان سرتيون!“
ڪيڏو ڪُوڙ ڪيوم.
سهسين سانگ سڄڻ ڪري، مُرڪي ايندا مان گهري،
هينئڙي ڏڍ ڏنوم.
ڌُرت ڌُڌاڳ ڏونگرين، جيون جُت آ جيڏيون،
ڏانوڻ نه ڏايوم.
هيڏي شهر پنهور ۾، ”موتي مون نه وڻجيا،
ڪايو ڪمايوم.“
مُٺل مارو، ڪُٺل ڪيڪون، اکيون پڌم اکيا،
ڪنين ميڻ وڌوم.
تاسين پِرَ نه پُڇيو، جاسين ڪارين راتين،
ريئو رت نه رنوم.
ڌڳڻ سمورا نرڳ ڏي، مَرڳ سمان سپرين،
پڻ ساگر آڪريوم.

Gul Hayat Institute

ڏيڙو

ليٽل اگڻ تي
چٽيل ٻَن
وسريل يادون ۽ مون مَن

ٻَن-چِٽ جو آواز ايئن
پُور پيرينءَ جو
ڏيري ٻَهر ڏري جيئن

ناٽڪ

ها پر ڪڏهن ڪڏهن
جڏهن
مان تو وٽ نه هوندو آهيان
سي راتيون
تون سيج تي
لڙڪن جون مالهائون پائي
سمهندي آهين
تنهن ڪان پوءِ
پاڻ جڏهن به ملندا آهيون
(ڌرتي ۽ آڪاش مان ٿا)
سي راتيون به
پاڪر پائي
چرين وانگر چميون ڏيندي
روئي پوندي آهين
تنهن سمي
او روپ وَنتي
هڪڙوئي تو پُور پوير
(سُور ٿو سَرير)
گذريل ڪنهن به جنم م تون
ساوڻ جي موسم هوندين
۽ مان پاپيهو

ڪنو

سَجل سَجنيي
ڌوتل سُڪ
شِيتل اڪيون
تنهنجي ڇهري ڪي
شويا ڏينديون آهن
تنهنڪري
پهرين ڏينهن ڪان
مـان
توڪي رونـاڙيندو اچان

Gul Hayat Institute

امداد حسيني

پڳهه مٿان آ ڳُل ڏِڙيو

وايون

واءُ لڳو واريءَ تان هيرا، ٻَرَ ڪري اڏريا.
ڏوَر هڻي ويا ڏيهي ڏيرا، ڪهنڪهر ڏينهن ڪُڌ ريا.
بندوق چِتي اڏريا ڳيرا، حد لاحد آڪريا.
آپ هو ٻڪ ٻڪ چيرا چيرا، تارن-ڦَٽ آجريا.
لُڏي رهيا لامن آکيرا، سچ الٽا آپريا.

•

مان ٻي ڏوهي، مان ٻي ڏوهي، منهنجو ڏوهه نه ڪوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
سَچ سُهائيءَ آوچائيءَ تان، سچ ڏيان ٿو چوئي؛
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
مات نه مُور ميان او لوڪو، موت مڱان مُرڪوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
چانڊوڪيءَ جي لڙڪن سان مان، داغ ڏيان ٿو ڌوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
چئي ڏيان ٿو: ”اندر ڪارا، ڪاريءَ ٻيرو ٻوئي،“
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
ٻيلي رُت ۾ هنڌ ڳتي تي، رت ٻوان ٿو روئي،
(ليڙ لٽن تي، هنڌ ڳٽن تي، رت ٻوان ٿو روئي)
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
جهنڊي وانگر جيءَ جڙي وئي، لوبارين جي لوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.

Gul Hayat Institute

وقت

وقت ۾ آهي ميتَ جيان،
روڪڻ چاهيان ـ
روڪي ڪونہ سگهان،
چاگرين پيرين وانگيان ـ
رُڙندو آگرين مان،
رت ڳاڙيندو وِٿين منجهان ـ
اڪڙين جي ڳڙڪين اڳيان
لنگهندو ويندو آهي ـ
ڪيڏي ڪنورتا سان ـ
پَروَس پيراڻَ جيان:
سُڙي ۾ ڪين ڏسي پنيان ـ
ٿوڪڻ چاهيان ـ
ٿوڪي ڪونہ سگهان،
روڪڻ چاهيان،
روڪي ڪونہ سگهان ـ
وقت ۾ آهي ميت جيان!

لڙڪ ـ سنگهر

توکان ايترو ۾ ڪونہ پُڇو
هٿ رکي نراڙ مٿان
ڏسين تہ
پران پيو يا ٿران پيو
تو تہ اهو بہ نہ پڇيو
ڪيئن آهيان؟
۽ مان؟؟؟
لڙڪ ـ مرڪ جا گل ۽ ماڪ
توکي آڇڻ کان ۾ ويس
پر
لُڙڪ ـ سَنگهر ڪو ڏاوڻ ناهي
مرڪ ڳرهاٽي ناهي
لڙڪ ـ سنگهر ڪڏهن بہ ٽوڙي سگهجي ٿي
مرڪ اورانگهي سگهجي ٿي
جڏهن بہ ڪوئي چاهي!

Gul Hayat Institute

اُداس نيڻن جي نازءِ

هيئُوجِ ڪارِ پنين سيت ته آداس ۽ نيڻ
بنا نهارَ جي مون ڏي تڪيا رهيا آهن
۽ آءٌ نيڪ ڏيو پول ڪي هميشا کان
جڳن ڪنان جنمن کان اِئين اٿيهي کان
نظر جي ڏور ٻڌيو تاڻجان پيو توڙي
(ڪڏهن ته تون بہ لهي آءٌ لهر لهر هلي
۽ منهنجو هٿ جهلي روڊ تان آڪارين پار!)

۽ منهنجي ذهن ۾ هڪ ٻار راند ٿو کيڏي
۽ منهنجي ياد ۾ ٽڏجي ٿبو چنڊ جو ڪينهو
۽ تنهنجي ڪُونج ڳچيءَ منجهہ سَتَ سَري ڌمري
۽ وقت؟ ڪات جو هر ريکَ ڪي ڪَپيِ ٿو ڇڏي
۽ موت؟ ماتِ جو جهَڙپي جهٽي جهَپي ٿو ڇڏي

۽ روڊ هَٿَ تيرءَ جي لڪير ڪانهي ڪا
جو آءٌ روڪي سگهان صرف مُٺ بند ڪري
جي آءٌ روڪي سگهان ٿو تہ صرف لڙڪن کي
آهو ۽ شرط اِنهيءَ سان: وڃڻ جي وقت سندءِ
هيئُوجِ ڪار پنيان ڏوڙ ڪانہ آڏاريندي!

ڏيڙو

ڪتان چڙهئي هي رنگ؟
وارِ ليڻ، مِن -
ڪلر ميچنگ!

پهر پهر زهر

آلهندو ڏينهن جڏهن ڏوهہ ڏنبَ سپ ٻاسي
آداس شام جڏهن دونهن دولهن ٽي ويندي
تہ ياسندوہ اڱڻ تي گهٽو اڪيلو ٻـڙ
۽ منهنجي ياد دريون در پيچي هلي ايندي:

آماس رات جڏهن ٻهر ٻهر ٽيندي زهر
آلـُوت ننڊ ۾ هوندو ستل آياڳو شهر
کهڙي کهڙي ٻہ ائين گذرندي ٻئي توتان
”سراپ، ويل ۽ بغداد، هاه، کهوڙا، تهر!“

تہ ياسندو ۽ تـہ در تي ڪڙو لـڳو آهي
۽ چوندين تہ اِها رول جي صدا هوندي
۽ لـُوهـَہ ٻائيندين، ٻر ٻري ٻري تائين
ڳهڻيءَ ۾ ڪوبہ نہ هوندو، رکي هوا هوندي!

Gul Hayat Institute

ڏيڙو

تـون ۽ مـان
هڪ سَکهي جي
ٻين پاسن جان!

هڪ ڇالو نظم

شعر لکڻ ليء کهڙو سُود؟
سيڻن جي ڀَتر جو
هڪڙو جهُريل جهُوپو ناهي
لفظن جي وڏيري هٽان
اَن کي ڏاهي
لکرائي باهي
ڳاهڻ ڳَتهي جيئن
تيئن هڏا هاريء جا ڳاهي
اَن جي لَج تان لوٺي لاهي
تشبيهن جا تَلهڙ هٺي
ڀُوريون کُنڊيون
ڀَکا ساوا
هَڙني ڪاهي
ڪوتا جوڙي سگهجي ٿي
ڀر ڇا ان سان —
ڪنهن ظالم جي
ڀاڙ آکوڙي سگهجي ٿي؟
پيرن ڀر جا پاتل آهي
سا سنگهر ٽوڙي سگهجي ٿي؟
جي ايئن آهي
جي ايئن ناهي
پنهنجو ڇاهي؟
هرو ڀرو ڇو ڇڙهجي
سوچ لوچ جي ڦاهي!

ننڍو نظم

ڏَيڻَ مُهرِي ويا نيرڙَ ٽي
اکين منجهه ٽُوهر ڦُٽا
رُڳي رُج ٿي رُجَ ڪوري پني ٽي!

غزل

ٻاهر وايومنڊل انڌو
سنهنجي ڪمري ۾ سورج هو
مون تہ اهوئي آهي ڄاتو
دنيا دوکو ماڻهو دُلٻو
اڄ الائي پاسي ٽوچو
رستو هرڪو تنهنجي گهر جو
وقت ٽرئفڪ جان ٿي لنگهيو
سگنلز جيان هٿس مان بيٺو
صبح تہ ٿيٺو هوندو ٿيندو
پنهنجي ننڊ ڦٽايان ڇو ٿو
ڊومڙ واهہ جيان هر جذٻو
نَڪُ سدا کان آهي نِرچو
هوا آذاري ويٺي ڪاڳر
پاتم لوُهہ: اڙي، او، او، او
ٻسنت رُت کان موڪلايو
ٻوءِ روئنجو هاڻي مُرڪو
ٻاپي آهي وقت وڏو ڪو
چارڻ کان ڏس ڇنگ کسي ويو
آيم اهڙو ڪو اولاڪو
وڻ وڻ هو واڍوڙيل واڪو
گَهرُ ٻار، آفيس ۽ ٻاس
جيون آ ڏچوئي ڏچو
تنهنجي پيار ۾ اهيان ٻيٺو
ديوار سهاري جئن ٻاچو
اڪ ۾ ٻاٽي ٻرجي آيو
لوڪ پڇي پيو: ڇا ٿيو؟ ڇا ٿيو؟
جيون آهي تاجي ٻيتو
ٻيار اسان جو آهي اوڇو

ڪِرِ ڦلهورڻ مان ڇا ورندو
سيڪجهہ آهي رَڪَت ٿيو پيو
بازارن ۾ پيئنگ وسي پئي
هَٿ نہ آهي ڪوئي هوڪو
آءٌ اِيائين آن ڪي اوڏو
جيءَ جيائين پايان جوکو
ڇاڙڪيءَ جيترو هو رستو
توڏي ايندي پند اِنگهي پيو
اگڻ اسان جي اڇٽو هو ڪو
جهرڪي پيو هو جيءَ جهروڪو
نيزي پاند لهي سج آيو
سارو لوڪ پگهر ۾ شم هو
رات ماءُ ۽ ٻار ستارا
چندرما جو هڪڙو لولو
آهين ٽيڪيدار ادب جو
پَني پَني هٿندو وچ ٿپو
ڪوهي ڏيڏرتون ڇا چاڙهين
پکهہ متان آ گُلُ تِڙيو ڪو
آفيس امداد اوير آيو
مود ٻگڙجي ويو صاحب جو
ڪاٽي قول اسان جي پاڳين
تنهنجي هٿُ ٻہ پٿر هوندو

علي بابا

سِبنَ هنيائون سُجَ ۾

هُو هاڪڙي جو صدين سُڪل پيٽ وٺيو، هلندو ٿو وڃي. سج-وڙاءُ سامين جي سات پنيان. ٿر جا سامي ڏسي، هو پنهنجو ماڳ وساري وينو آهي. هن کي ته اها به ڪل ڪانه پيئي، ته هن کي ڪهڙي دِشا، ڪهڙي مارڳ وٺڻو هو. بس، سامي ڏسي، مَن پنهنجي ويس: ڪَنَ ڪٽ، ڪن چير ڪاپڙي! اهو به وسري ويس ته ڪهڙي ڪارج آيو هو. بس ڪٺي پيرا ڪنيائين، ته سامين جو سانگ ڏسجي؛ پر چوندا آهن ته سامين، جوڳين ۽ ڪاپڙين جو ٿر ٿانءُ ڪٿي...!

ڏُڪاريل هاڪڙي جي وارياسي پيٽ مان، سامين پٺيان هلندي، هو ٿن ڪوهن ڪان به مٿي پند هڻي آيو آهي. چوڌس پٽون ئي پٽون، بر بيگان آهي. لکين ڪروڙين سال اڳ، سمونڊ جون چڙهيل وارياسون پٽون. ٿي سال ساندهه آئي جون هوائون ئي ڪين هليون، تنهنڪري، ٿر بر بڄي ويو آهي. ڏهرين ۾ ڪين ڏهرين مٿان، چوڙيلين جا چڱل چڱنا، مٿنهه ۽ چوڙا ويڳاٽا بيران آهن ۽ ۽ پند ۾ آهن، ڏُڪار ڪان لاڏاٽا ڪندڙ ماڻهو. ڪنڊن، ڪونڊن، ٿوهرن ۽ ڪارن ڪبڙن ڪان سواءِ ٻيو سيوڪي ڏوڙ آهي. سانيڪن جا مُنهن به لٽجي ويا آهن. رڪي رڪي پٽن مان گرم باهه جهڙا واچوڙا ٿا اٿن، ۽ ڏهريون ڪورن جيان پرنديون پيون نظر اچن. پٽن مان رت جي بانس پئي اچي ۽ آسمان ۾ آهن لامارا لامارا ڳجهون ۽ سِرٽيون، جي آج ۽ ٿئونس ڪان نِستِ ٿي ڪريل پکرهن، ڳانين ۽ ردن مٿان پيون لامارن سان لهن. ڍور جي پساهه ڏيڻ ڪان اڳ چُهنبون اڪين ۾. ڍورن جي ٿڪ ٿڪان ۽ ڳجهن جي پَٽ پٽان. سڄي ٿر ۾ راڙو آهي، ته ههڙو ڏُڪار ته ڪڏهين ڪين آيو. سڄا سارا ٿي سال، ويچارن ٿرين ڪارو ڪڪر به ڪين پسيو.

هُو ڏُور ڏُور بيران ۾ نهاريندو، سامين جي جٿي پٺيان هلندو، آج ڪان ڪُلهن سان لڙڪايل ڪَلُيءَ جي ڏؤنر ڪولي، پاڻيءَ جا به ڪُلنپ پي، وري ڏؤنر سان ڪَلُيءَ جو مُنهن سوگهو ٻڌي ٿو. جهوليءَ ۽ لَڪ ڪان سندس ڪَل آرايون-آرايون ٿي، ڦلوڪٽا ٿي وئي آهي. رڪي رڪي آرايون ٽچڪنس ٿيون، ۽ ٽپهريءَ جو اڳ آلاو سيجُ چڻ ٽڪ ٻڌي بيهي ويو آهي. دوزخ ٺاهڻ لاءِ. چڻ ڪڏهن ٽڏو ڪين ٿيندو، ڪڏهن ڪين آلهندو ــ ۽ سامين جي

سفر جي بہ جڻ ڪيت پڄاڻي ڪانهي. سامين پنيان هلندي، هانوَ ۾ سونون ٽيون آيرنس: ”وطن... وطن... وطن..." جن ماڻهن ڪاڻ هو وڻ وڻ پيو ووڙي، سي ڪو ڪيس سڃاڻيندا؟ سندس ڪو آڌرڀاءُ ڪندا؟ ماڳهين ڏمرندا، تہ ميان ڏنو ڇا ٿئي، جو پٽ ٿي ڪين ٿو ڇڏين! پنهنجون ڇايون نيپايون ڪين اٿئي ڇا؟ ماڻهو، ماڻهوءَ ڪان ڇرڪيل، هي ملڪ ٿيو، ڪين راڪاس، برڙباڪاس جو پيٽ؟ بس نهار ٿي پهرين، سڃا ٿي ڪوهہ، وري ڪنهن نيڊڙي ٻار ۽ مُڙي ڪين نهاريو، تہ پنيان ماڙهو رهجي ويو... ڪين ڇا؟ بس، پنهنجو گس، پنهنجو منهن... پن سان نڪو سڱ، نڪو سياڪو!

۽ سامي آهن ٻارين ٻچين. جُواڻ، پوڙها، ڪنواريون، ٻارڙيون، ٻارڙا ۽ جُواڻ سهڻا جوڙا، پراڻن ويس وڳن مٿان تہ ڇا، پر گودڙين ۽ ٻُجڪن مٿان بہ پيرتن ۽ سچلين ڪوڏين جا جَڙاوَ... ڪٿهي قاتل ڪنجرن سان عورتون، ڪارائيءَ ڪان ڪلهي تائين ٻانهين سان. گڏهن مٿان ڳوٺين ۽ گودڙين ۾ ارڙ، ڪپڙ، ڪِدا ۽ اصيل ـ نانگ لڏيل ۽ هڪ لينگري... جهڙي ڪپريل ٻلا! اڪين ۾ ايڏو ڪامڻ، ايڏي ڏيا، جو ڏسندڙ جادوءَ ۾ اچي وڃي. پور ساماڻل سامِيءَ، وڏن ڪاسٽن آرهن ساڻ ۽ ٻاريتڙين ڪي ڀَنن ساڻ ٻار ٻڌل. تَنجيل ٻار... رڻ ۽ رائي ۾ چاول، ماءُ جي نراڙ سان، اجرڪ جي جهولي ۾ ٻڌل.

جڏهن ٽيهريءَ جي پوئينءَ ويلا ۾، سامين، چارين جي هڪ جُهنڊ هيٺان اچي ڏاپو ڪيو، تہ هُن جون مٽيون موڙهجي ويون ۽ آڻ تيڻ اورا ڪورا لڳي ويس، تہ هاڻ هو ڪيڏانهن وڃي؟ سامين لاءِ تہ جيهو ڪر هن جو وجود ئي ڪينهي: پر پوءِ بہ هو نيرلج ٿي، ٽورو وٽيڪو سامهين هڪ ڪنڌيءَ جي هيٺان، ٽُڙ ڪي ٽيڪ ڏئي، ويهي ٿو وڃي ـــ ۽ ڪولڻ لڳي ٿو ٽيلهو، جنهن ۾ بسڪوٽن جو پُڙو آهي. اکيون جٽي ۾ ڪڻپايو نهاريندو ٿو رهي. ۽ سِجُ هڪ پيٽ جي اوڍر ۾ ڍري ٿو وڃي. ڏسڻ ۾ اچنس ٿيون رڳو سامين جون دونهيون، دودرا ۽ پاڇا، هر پاڇو چِڻو پِڻو ۽ پٽرو، پاڇو هوندي بہ آنهريءَ جيان روشن.

الاهين دير ڪان پوءِ هڪ پاڇو ڏانهنس وڌي ٿو. هو ڏسي ٿو، اچي ڏاڙهيءَ ساڻ هڪ ڳيڙوءَ رتو، ڪن چير ڪاپڙي سندس مٿان اچي بيهي ٿو. گنيپرتا سان ڏاڙهي ڪنهندي چوي ٿو:

”اچي، هي پاجهريءَ جي ساني ۽ هي ڳڙ ذرو..... جيڪي اڳيان، سو پيش پِرَين..."

پوڙهو آپاڻڪي منهن سان آيو هو ۽ آپاڻڪي منهن سان وڃڻ لڳو هو، پر الائي ڇا سوچيندي، وري، موٽي ٿو اچي، ۽ نج چاندوٽيءَ رات ۾ سندس ٽيلهي، بوٽن ۽ جين جي پينٽ ۽ جاڪٽ ۾ نهاريندي پڇڪي ٿو:

”چو پُٽ، هن ڏُڪارين ڏِساٿن ۾ ڪهڙو وندر پيو ووڙين؟"

”آئون... آئون اخبارون ڇاپيندو آهيان." هو منجهي ڪوڙ ٿو ڳالهائي.

”پوءِ ڏُڪاريءَ پاسي ڪوهه نه ويئين؟“

”سُڪار آهي ڪٿي؟ ۽ اوهان... اوهان ڪيڏانهن پيا وڃو؟“

”اسان... اسان ته جُڳن کان اهائي وات پيا وڃون... اِهي ئي پراڻا پنڌ، اِهي ئي پيرا...“
سامي اونهو ساهه ٿو پري، ۽ مٿانهس گهري نهار سان نهاريندو، واپس وڃڻ ٿو لڳي، ڪجهه ڳالهه پري هلندو، ڊوڙندو، ۽ پُڊودرن ڏانهن، پاڇولو ٿيندو ٿو وڃي.

هو ساميءَ ۾ نهاريندو، وري پاڇهر جي اڌ مانيءَ ۽ مٿانهس رکيل ڳُڙ ۾ نهاري ٿو. ۽ وري پري سامين جي پڙاوَ ۾ نهاريندو، ڳُڙ ماني کائيندو، سوچن جي پوڏار ۾ هليو ٿو وڃي.

”هان... منهنجي ته تصور ۾ به ڪين هو ته ههڙي ڏُڪار ۾ به ڪو هيئن ٿيندو! هنن جون ته ريتيون ئي نراليون آهن. هتي، هن پڙ تي ويٺي، ائين پيو وِسهم، جڻ پراڻا وڇايل ڳر تي ويل ڪال ۽ سال وري موٽي آيا آهن. هتي، هن پرٿويءَ تي، سڀڪجهه پراڻو ۽ سچ آهي. نئون ۽ ڪوڙو رڳو مان آهيان، پنهنجن هنن ڪپڙن جيان، جي هتي جي جهولن کان مون کي نٿا بچائي سگهن.“

هو جاڪيٽ ۽ گنجي لاهي، وڻ ۾ ٽنگي ٿو، ۽ ٿيلهي مان نئون نڪور اجرڪ ڪڍي، پَٽ تي وڇائي ٿو، اشانت مَن کي آسيس ڏيڻ لاءِ. پنهن آگهاڙو، پائيءَ ڍُڪ پي، سيرانديءَ کان ٿيلهو ڪري، ليٽي ٿو پوي ۽ تارا تارا آڀ ۾ اکيون اٽڪائي ٿو ڇڏي.

۽ جيئن جيئن رات وهامي ٿي، سورهينءَ سترهينءَ جي چنڊ جي رات، جرڪندي ٿي وڃي. ۽ واري سون روپو ٿي، روشن ٿيندي ٿي وڃي. پري پري برف جيان اڇيون ۽ ڏلڏليون پٽون رات جي جهوليءَ ۾ به برفاني چوٽين جو ڏيکاءُ ٿيون ڏين. هونءَ به برپٽ ڪين واريءَ ۾ اکيون پنيلجي ويندڙيون آهن... ڪڏهن ڪڏهن برپٽ ووڙيندي ائين به ڀاسندو آهي، ته سمونڊ چوليون پيو هڻي... ڪڏهن اوماس جي راتين ۾، چوڏس نانهن جهڙا ڏيک ڏسڻ ۾ ايندا آهن. هُو ڪَٽنائي ٿو... رات جي لوائيءَ ۾ پري ڪٿان ڪو قافلو پيو گذري، آٺن جي ڇنگ ڇَڙن جا آواز نوائي وايومنڊل ۾ ڏور ڪٿان پڙاڏجندا پيا وڃن. ڏکن ڏولاون جا گيت.

هُو ٿڪ کان چُور سمهي پوڻ ٿو چاهي؛ پر سندس من ۾ الائي ڪهڙا آدما ايندا، ڪيس جاڳائيندا ٿا رهن. ۽ سامي مُرليون وڄائيندا، دودرا دڪايو، جڻ پرارٿنا پيا ڪن. هن کي ننڊ ڪاٿي... ايستائين جو سامين جي سيپن جا آواز به رات جي سانت ۾ لُڙهي ٿا وڃن. ڏکڻ کان ايندڙ ٿڌڪار، نڪيل جسم کي آسيس پئي ڏئي. هُو پاسا ورائي ٿو، ننڊ لاءِ سوچي ٿو پنهنجي اڄ جي پاڳل پڻي لاءِ، ته هن کان هيءَ ڪهڙي حرڪت ٿي، هن کي ته پارڪر وڃڻو هو! آخر هن آنهن سامين ۾ ڏٺو ڇا... ڇا اها ساري جاکوڙ ۽ ولوڙ ان ڇوڪريءَ کي ڏسڻ لاءِ... توبهن! سهڻي ته ڪيڏي نه هئي، جهڙي ڪر ديومالائي ڪهاڻين جي راجڪماري. اکين ۾ ڪيڏا تيج تجلا ۽ آهر ۽ الماس هئس! پر هنن سامين جو هيءُ ڪهڙو سانگ آهي،

ڪجھ بہ ٿئي، صبح جي اُڀون ساڻن گڏو ڇڙ ٿي ويندس، آخر تہ هي ڪهڙو ويراڳ آهي؟ سندن ڪپڙا ڪيڏا نہ ٽريڊيشنل آهن. سنڌ جي کوج لهڻ ڪيڏو نہ اوکو ڪم آهي. شايد ٿي پرٿويءَ تي سنڌ جهڙو پراسرار ملڪ هجي، رڳو اونهي اک سان سنڌ جي جاگرافيءَ ۽ رهڻي ڪهڻي ۽ يُگن کان هلندڙ ريتن رسمن کي ڏسڻو آهي. ڇا اها پراسرار ڳالهہ ڪين هئي، تہ اچوڪي سنڌ ۾، جوڳين جي تاريخ ۾، برٽش دور کان وٺي اڄ تائين ڪو جوڳي ڪورٽ ۾ ڪھُربل ڪينهي... ڪنهن وارتا ۾ بہ نہ!

هيتان جا تارا هُتان وڃي ٿا نڪرن. چنڊ بہ الائي ڪيڏا سفر ڪري، ڀوڏار ۾ ڀيو وڃڻ جون ڪري، سامين جون ڊونهيون ڪڏهوڪيون آجهامي رَکَ ٿي ويون؛ پر هن کي ننڊ ڪاٿي. رات جيئن ڀوءِ ٿيئن ٿِلڪندي ٿِمڪندي ٿي وڃي، هو اکيون ڀوٽيو، پاسا ورائيندو ٿو رهي.

”تون... ڪير آهين تون؟“ اوچتو هو پنهنجي مٿان بيٺل پاڇو ڏسي ڊِڄهو ٿو پري.

”ٻڌاءِ، تو اسان جو پيڇو ڇو ڪيو؟“ پاڇي سمان نينگري سندس آڏو ڪاٺ جيان بيهو ٿي وڃي. تون ساڳيو ڪونهر وارو آهين نہ، ٻڌاءِ... اکين ۾ ڇا ٿي ڇيٺي؟“

”مان سيلاني آهيان، مان پنهنجي واٽ وٺيو پيو وڃان...“

”ڪوڙ، توکي منهنجي ڪامڻ ڪايا ورتو آهي؟“

”... ... ...“ هو نينگريءَ ۾ نهاريندو رهجي ٿو وڃي. اوچتو هڪ هڙ سندس اڳيان ڦهڪو اچي ٿي ڪري.

”ٻُڌ، تون مونکي وڻيو آهين. مونکي ماڻهو لاءِ هي وڳو ڀائي آڏوتي ٿي وڃ. ڊڄ نہ، ٻڌاءِ ڪيڏو جگر اٿئي؟“

هو موڳاڻجي سامي نينگريءَ ۾ نهاريندو ٿو رهي. ڪيس سمجھہ ۾ نٿو اچي، تہ ڪهڙو جواب ڏئي.

”ٻڌاءِ نہ، ڪيڏو جگر اٿئي. مونکي ماڻهو لاءِ هي رُڃَ جو سمنڊ جهاڳيندين؟ ٻڌاءِ، ڀٽن ۾ ويلا ۽ ڇِلا ڪيندين؟ ڏس، سان تولاءِ ڪيڏا سوڻ سات ڪري آئي آهيان، سچو لوڪ سُمهاري.“

هُو سامي نينگريءَ جي ڪاون ۽ ڪوڏين جڙيل پولڪا ۽ پڙي ۾ نهاري ٿو. چانڊوڪيءَ ۾ هوءَ جڻ ننڊ ولايت جي ديوي ٿي لڳي. راڄاڻ سونهن جو روپ ڏسي، نيڙي سُڪي ٺوٺ ٿيو وڃينس.

”تون ڳالهائين ڪوهہ نٿو. ٻڌاءِ منهنجي ڀريو، موهہ نوھہ ۾ ڪاهڙي ٿيندين؟ ڪَن ڇيرائيندين؟ مون کي تو ۾ پورو وشواس آهي— تو اجگر واري ڇَپَ ڇو هنئي آهي؟ هوءَ مٿي تان گندي ڍرڪائي، ڪيس پٽَ ڏئي ٿي ويهي.

”منهنجي ڀولڪا جا سڳا اڃا ڪنوارا ۽ اڇوهيل آهن. توکي ڪهڙا ڏيجوڙا ڀيا آهن! سامين سان سڱ ٿو ڪرين ته سامي ٿي، ڪولي ڇڏ منهنجي ڀولڪا جا ڏاڳا؛ ڏوئي ڇڏ منهنجو ۽ پنهنجو سارو تن من؛ ڪيڏي ڇڏ سارو ڪينو.“ سامي لينگريءَ جي آواز ۾ ڪيپ ٻرجيو ٿيا وڃن. هوءَ اڇرا جيئن ڪيس ڀُٽ ڏيو، جُواڻيءَ جي ڪيپن ۽ خمارن ۾ ڇڻ وِتڙجيو ٻيهي ٿي وڃي، ۽ هو ڪنهن خوفناڪ سوچن جي ٻوڏار مان نڪري، پٽ ٻيل ڇڻي ڪٿي، هن جي سامهون اچي ٿو ۽ ڇڻي ٻيهر ڏاڍي موهه سان سندس مٿي تي اوڍائي، ڪيس ڪاڏيءَ ڪان آگر ڏئي سندس منهن مٿي ٿو ڪري.

”تون... تون اڇرائن ڪان وڌ سهڻي آهين، پر آءٌ تولاءِ دنيا تياڳي لٿو سگهان. تون غلط سمجهي آهين... سون ڪي... مون ڪي ڏاڍو ڏور وڃڻو آهي، پري پري، سڪارن جي ڳولا ۾.

منهنجي انگ لاءِ تو وٽ ڪپڙا آهن، پر مون وٽ تولاءِ ڪجهه به ڪينهين. جنهن ڏينهن مان تولاءِ پَٽ جا ڪپڙا وٺي آيس، اُن ڏينهن تنهنجا سمورا ڏاڳا ڪولي، توکي پنهنجي اندر ۾ سموئي ڇڏيندس. ساري ڀونءِ سامهون... سمجهينءَ؟“

”نه... ٻڌاءِ ڪونهي متان اهڙين اکين سان ڇو ڏٺو هيئي؟... ڇو؟ ڇا ماڻهو اڀي ڪان نڪري ويندو آهي؟“

”ها، شايد مان ڪنهن ڪامڻ ۾ اچي ويو هئس. جادوءَ ۾.“

”ڪامڻ ۾؟... ڪوڙا! جي جيءُ کي جادو لڳي ويو هيئي، ته ڀوءِ مون سان رُڃن ۾ ڀٽڪڻ جي شڪتي تو ۾ ڇو ڪانه جُڙي؟ ڇا نه، تو ۾ اها شڪتي ڇو ڪانه جمُڙي؟“ سامڻ ڇوريءَ جي ڇپرن ۾ لُڙڪ ڇڻ ڇم ڇم ڪندا ٿا اچن.

”شڪتي... ها ڪانهين، آءٌ ڪوهه ڇاڻان ڀنڌ ڪيچ جو!“

”ڀوءِ ميار متان رکي اٿئي، ته اک اڙائي، جوڳيائي ڪڇون ڪري وئي! الائي ڪيڏن اوسيئڙن ڪان ڀوءِ مون ورُ ڇونڊيو هو. اُڳيا ورتي هئي. هاڻ... اڄ صبح جو سامي مونک هيڪل ڏسي، ڪاريهر نانگ ڪان ڏنگرائي ڇڏيندا، ته سون ڪوڙو ورُ ڪيئن ڇونڊيو؟ منهنجي اکين ڪوڙ تي آرو ڪيئن ڪيو؟ آلا... منهنجي ليٽن ته مونک ڪڏهن به دوکو ڪين ڏنو، ڪڏهن ڪُلاپ ڪين ڪيو؟ آلا ڪٿ وڃي اڙيون...“ هوءَ ڳِڏڪي ڳِڏڪي رنيون ٿي دڀائي ۽ ڪن لاءِ هو سُن ۾ اچي وڃي، ۽ ڪيس دلداري ڏيڻ لاءِ وڌي ٿو، سامڻ ڇوريءَ ڪان ڇرڪ نڪريو وڃي:

”نه نه، متان ڇهيو ٿئي... ٻڌاءِ، ڇو رُڃن ۾ اکيون اڙايئي، ٻريم جي سڄڻ هنئي هيئي؟ جتان آيو آهين، ورُ هليو.“

Gul Hayat Institute

ساميائي ڏهڪاوَ پريل ليٽڻ سان اندر جا ڇيرا ڇيرا پنهنجي اندر ۾ اوتيندي، ٻجڪو هن جي پيرن ۾ پيل ڇڏيو. سندس نيٽڻ ۾ وڏي ٽڪٽڪاٽ سان نهاريندي، اچانگ اوچنگارن سان سٽ ڏئي موٽ ڏني ڪائي. ڪن لاءِ هو ڄڻ سراپجي پٿر پٿر ٿيو ويجي. اچانگ ڪو سالگ ساري هو ڀنيانهس لهاريندي واڪو ٿو ڪري:

”ترس، نه ٻوري ڳال نه مهاڙ، ايڏو ڦوڙائو، گيڙوءَ رتو آهيان. جي نيٽڻ سان گڏ ٻانهن ٻه وڌائي اٿي، ته ٻوءِ مون کي ٻه اروڙ جي ٻنڌ ڀڃڻ ٿي اچي.“

هو سنياسين جيان پنهنجيءَ وڏي اجرڪ جو پانڌو ڳچيءَ سان ٻڌي ٿو. وٽن ۾ لٽڪيل پنهنجي ڪپڙن ڏانهن نهاري ٻه نٿو. ٻس، رکو ٻجڪو ۽ پاٽيءَ جي ڪلي ۽ ٻسڪوت کٽي، پنيري سانت پريل ماٿار ۾ ٻيهي ويل سامڻ جي ڪلهي ۾ پاٽيءَ جي ڪلي ۽ ٻانهن ۾ ٻانهن اڙايو ساٿس جٽ ٿيو هلڻ لڳي ٿو.

... ...

ٻـ ٻاڇا وڃي رهيا آهن... جوڳين جي ٻنهين ۽ دودرن ڏانهن، ڇنا ڀيڻا، ٻه روشن ٻاڇا آنهريءَ جيان.

•

لفظ

ڳولڳا، ٻوڙا ۽ الڏا هوندا آهن. آنهن کي چوڻ، ٻڌڻ ۽ ڏسڻ جي سگهه عطا ڪرڻ ليکڪ جو ڪم آهي ۽ انهين هو ’سرجڻهار‘ جي رتبي کي رسي ٿو ———

شوڪت حسين شورو

هڪ ٻڌل ماڻهو

هو فوٽ پاٿ تي رکيل سيڪنڊ هئنڊ ۽ ردي ڪتابن جي اسٽالن تي واري واري سان پيهندو ڪتاب جاچڻ لڳو. هڪڙي هنڌ هن کي 'گاڊ فادر' ناول نظر آيو. قيمت پڇيائين. ويهه رپيا. هن حيرت مان اسٽال واري ڏانهن ڏٺو.

"دڪان تي هي ڪتاب اوهان کي چاليهه- پنجاهه رپين ۾ ملندو." اسٽال واري چيو.

"اهو ته سٺي حالت ۾ هوندو. هن جي حالت خراب لڳي پيئي آهي."

"اوهان جي مرضي. مشهور ناول آهي. هن تي فلم به ٺهي آهي، جنهن ۾ مارلن براندو ڪم ڪيو آهي. پاڪستان ۾ ان فلم تي بندش پيل آهي." اسٽال واري پنهنجي معلومات ظاهر ڪندي چيو. هن بنا ڪجهه جي ڪتاب اسٽال واري کي موٽائي ڏنو.

هو هلندو ٻئي اسٽال تي اچي بيٺو. ڏٺائين لصاب جي ڪتابن ۾ هن لوبوڪوف جو ناول 'لوليتا' پيل ڏٺو. پڪي جلد سان. بهتر حالت ۾. هن قيمت پڇي. ڏهه رپيا.

"اٺ رپيا وٺ." هن چيو.

اسٽال واري بنا بحث جي ڪتاب ڏئي ڇڏيو. 'لوليتا' پڙهڻ جو هن کي گهڻي وقت کان شوق هو. اسٽال وارو قيمت گهٽ نه ڪري ها ته به هو وٺي ها.

شام ٿي چڪي هئي. ڪراچيءَ ۾ رات جون روشنيون جڳ مڳ ڪرڻ لڳيون هيون. جارج هوٽل جي اڳيان فوٽ پاٿ تي تمام گهڻي رش هئي. ڪشتن جي زور زور سان وڄڻ جو شور هو. هو ماڻهن جي پيهه ۾ پيسجندو هليو. سندس ساهه ٻوساٽجڻ لڳو. هو سب وي وٽان مڙي ڪئينس روڊ تي آيو. ڪپڙن جي دڪانن جي اڳيان لنگهندي هن کي خيال آيو ته هڪ نئين پتلون ۽ قميص جي لاءِ ڪپڙو وٺي. ٻه چار جا سورا پئسا هن جي کيسي ۾ هئا. گذريل مهيني هن جيڪا پتلون ورتي هئي اها به درزيءَ کان ڪٽني هئي. کيس نون ڪپڙن خريد ڪرڻ جي ايتري گهڻي ضرورت ڪانه هئي. هن پنهنجو اراده بدلائي ڇڏيو. پوءِ سوچيائين ته ڪنهن سٺي هوٽل ۾ ويهي چانهه پيئي ۽ 'لوليتا' جا پنا اٿلائي پٿلائي. شام جو عذاب هن کي ڪيئن به ڪري سهي گذارڻو هو. هن جي دل ويهڻ لڳي. هو پئراڊائز سئنيما وٽ روڊ ٽپڻ جي لاءِ اچي بيٺو. هڪ عورت به ٽريفڪ بند ٿيڻ جو انتظار ڪري رهي هئي. هن عورت ڏانهن ڏٺو. هوءَ 28-30 سالن جي لڳ ڀڳ هئي. رنگ سانورو هوس ۽ مهانڊو وڻندڙ.

Gul Hayat Institute

عورت بہ هن ڏانهن نهاريو ۽ پوءِ ٽريفڪ کي ڏسڻ لڳي. ٽريفڪ بند ٿي تہ هو روڊ ڪراس ڪري فوٽ پاٿ تي آيا. هلندي هلندي عورت وري بہ هڪ ڀيرو هن ڏانهن ڏٺو. هن کي تجربو ڪونہ هو، تنهن هوندي بہ هن اندازو لڳايو تہ هوءَ پرائيويٽ هئي ۽ گراهڪ جي تاڙ ۾ هئي. هن سوچيو تہ سائس ڳالهائي ۽ معلوم ڪري تہ هن جو اگهہ ڪيترو آهي. پر جيڪڏهن هوءَ پرائيويٽ نہ هجي ۽ جيڪڏهن سندس ڳالهائڻ کي خراب سمجهي تہ! هو ڊڄي تہ پڇي ويو. کيسي ۾ پگهار جا سمورا پئسا هئا. هو خرچ ڪرڻ جهڙو هو، پر هن کي سمجهہ ۾ نٿي آيو تہ عورت سان ڳالهائي ڪيئن. ماڻهو تہ چڱين ڀلين عورتن کي ڦاسائي ويندا آهن ۽ هو هڪ پرائيويٽ عورت سان بہ نٿي ڳالهائي سگهيو. هن پاڻ کي همت ڏياري. عورت هن ڏانهن اڌين نظرن سان ڏٺو ۽ هن سمجهيو تہ عورت جي چپن تي هلڪي مرڪ هئي. هن سوچيو تہ آسي پاسي ۾ ڪو ماڻهو نہ هجي تہ پوءِ عورت سان ڳالهائي. عورت ڪنهن بہ پاسي مڙڻ کان سواءِ سڌي هلندي رهي. ريڪس سئنيما کان اڳتي نيٺ هن کي وجهہ مليو. هن دل جهلي وک وڌائي ۽ عورت جي ويجهو اچي ڳيت ڏئي ”هلو“ چيائين. عورت هن ڏانهن ڏٺو ۽ مرڪي پئي.

”هلو،“ عورت وراڻيو. هن جي دل ٺورو وڌي.

”دل ۾ نہ ڪريو تہ ڪٿي ويهي چانهہ پيئون،“ هن کي اهو جملو ڏاڍو عجيب لڳو. پر هن کي سمجهہ ۾ نٿي آيو تہ پرائيويٽ عورت سان ڪيئن ڳالهائبو آهي.

”ڀلي،“ عورت چيو.

”وليج هوٽل ۾ ويهون؟“ چرچ جي فوٽ پاٿ تي اچي هن پڇيو.

”اوهان جي مرضي، جتي بہ هلي ويهو.“

ٿوري دير ۾ هلندا وليج هوٽل جي جهوپڙيءَ ۾ اچي ويٺا. ويٽر مينو کڻي آيو. مينو ڏسندي هن پڇيو، ”ڇا گهرائجي؟“

”جيڪي بہ گهرايو،“ عورت پنهنجائپ مان چيو. هن حيرت مان عورت کي ڏٺو ۽ کيس عجب لڳو، ڄڻ هوءَ سندس پراڻي واقف هئي ۽ هن سڀ سندس مرضيءَ تي ڇڏي ڏنو هو. هن ويٽر کي چڪن سئنڊوچز ۽ چانهہ آڻڻ لاءِ چيو.

”جي؟“ هن شروعات ڪرڻ چاهي.

”جي! اوهان ٻڌايو؟“ عورت جون اکيون مرڪڻ لڳيون. هوءَ هڪ سنئين سڌي عورت هئي جنهن ۾ ڪابہ غيرمعمولي ڳالهہ ڪانہ هئي. نہ گهڻو ميڪ اپ ڪيل ۽ نہ وري ڪپڙن لٽن ۾ فيشنيبل لڳندڙ. هوءَ بلڪل گهرو عورتن جهڙي هئي. پر ڪا مجبوري هئي جنهن هن کي ان ڌنڌي ۾ آندو هو. هن سوچيو.

”توکي گهر وڃڻ جي جلدي تہ ڪانهي؟“ هن پڇيو.

”نہ. اهڙي خاص جلدي تہ ڪانهي،“ عورت وراڻيو.

هن سوچيو ته ڪانس پڇي ته تنهنجو گهر ڪٿي آهي، پر هن اها ڳالهه مناسب نه سمجهي. اهڙي عورت پنهنجي گهر جو صحيح پتو نه ٻڌائيندي ۽ پڇڻ مان فائدو به ڪهڙو. ڪجهه نه ڪجهه ڳالهائڻو ته ضروري هو. مسئلو اهو هو ته ڳالهائجي ڇا؟ ۽ هن کي عورت ڪجهه منجهيل منجهيل پئي لڳي- اهو هن جو خيال هو!

”توکي ميڪاپ ڪرڻ نه وڻندو آهي ڇا؟

”ڇو؟ آئون ميڪ اپ کان سواءِ سٺي ڪانه ٿي لڳان ڇا؟“ عورت کلي چيو.

”سٺي ته لڳين ٿي،“ هن عورت جي اکين ۾ نهاريندي چيو.

” ها، تون بنا ميڪ اپ جي وڌيڪ سهڻي ٿي لڳين.“

هوءَ کلڻ لڳي. ”اهڙيون ڳالهيون نه ڪر جو آءٌ سچ پچ به پاڻ کي سمجهڻ لڳان.“

هو عورت کي ڏسندو رهيو. هن پنهنجي من کي ڪجهه ڳروڳرو محسوس ڪيو. هن چاهيو ته عورت جو منهن پنهنجن هٿن ۾ جهلي هن جي اکين ۾ ڏسندو رهي ۽ انهن ۾ پاڻ کي ڳولي.

”مون کي ائين ڇو ٿو ڏسين؟ آءٌ اهڙي سهڻي ته ناهيان...“

”آءٌ تنهنجي اکين ۾ ڪجهه ڳوليان پيو.“

عورت کي حيرت لڳي.

”مون تنهنجي ڳالهه نه سمجهي...“

”سمجهڻ جي ضرورت به ڪهڙي آهي پن- ٽن ڪلاڪن جي لاءِ هڪبئي کي سمجهي ڇا ڪنداسين!“ هو گنڀير ٿي ويو.

عجيب ماڻهو آهي. عورت سوچيو. پر هوءَ اها ڳالهه سمجهي نه سگهي ته ڪيئن ڇو هن لاءِ همدردي محسوس ٿي رهي هئي.

ويٽر سئنڊوچز کڻي آيو هو. ٻئي کائڻ لڳا. پوءِ نيپڪن سان هٿ اگهندي عورت چيو ”پاڻ کي ڪٿي هلڻو آهي؟“

”ڇا مطلب؟

”ڪا جاءِ آهي يا هوٽل ۾ ڪمرو وٺڻو پوندو؟“

هو مطلب سمجهي ويو. ”ان جي ڪا ضرورت ڪانهي. پاڻ کي نه ڪنهن جاءِ تي هلڻو آهي ۽ نه هوٽل جي ڪمري ۾.“

عورت هن کي حيرت مان ڏسڻ لڳي.

”پوءِ تون مون کي وٺي ڇو آيو آهين؟“

”آءٌ توکي ان لاءِ نه وٺي آيو آهيان،“ هن منهن ڦيرائي چيو. هن ڏٺو ته عورت جي منهن تي مايوسي اچي وئي.

هن کيسي مان پگهار وارا پئسا ڪڍي ٽيبل تي رکيا.

”ٻن-ٽن ڪلاڪن جي لاءِ تنهنجي جيتري في آهي، سا هنن مان ڪٽي وٺ.“

عورت کي ڪجهه به سمجهه ۾ نه آيو. هن کي اهو سڀ عجيب عجيب پئي لڳو. هن جو اهڙي ماڻهوءَ سان ڪڏهن به واسطو نه پيو هو. هن نوٽن ڏانهن ڏٺو ۽ اندازو لڳايو ته هزار کن هوندو. هن ماڻهوءَ ڏانهن ڏٺو، جيڪو بنا نهار جي ڪيس تڪي رهيو هو ۽ پاڻ الاجي ڪٿي هو. ويٺر آيو ۽ خالي پليٽون کڻي ويو. ٿوري دير ۾ چانهه کڻي آيو.

”نه، مون کي اهڙا پيسا نه کپن،“ نيٺ عورت ڪڇي.

”ڇو؟ آءٌ توکي هي پيسا خيرات ۾ ڪونه ٿو ڏيان. اهي تنهنجي ٻن-ٽن ڪلاڪن جي في آهن.“

”عجيب شخص آهين تون! مون کي سمجهه ۾ نٿو اچي ته تون ھروڀرو ڇو مون کي پيسا ڏئي رهيو آهين. توکي مليو ڇا؟“

هن مُرڪي ڏنو.

”توکي ڪهڙي خبر ته مون کي ڇا مليو. نه، تون اهي ڳالهه واقعي سمجهي به نه سگهندينءَ. خير، ڳالهه وهنوار جي آهي. مون تنهنجو وقت ورتو آهي ۽ ان جو عيوضو مون کي ضرور پورڻ گهرجي. توکي جيترا مناسب سُجهن اوترا هن مان کڻ.“

”تو وٽ پيسا گهڻا آهن ڇا؟“ عورت چانهه ناهيندي چيو.

”گهڻا ته ڪونه آهن. آءٌ هڪ معمولي ملازم آهيان. هي منهنجي پگهار جا پيسا آهن.“

”۽ اهي پيسا تون ائين وڃائي ڇڏڻ ٿو چاهين؟“

”جيڪڏهن آءٌ هوٽل ۾ ڪمرو وٺان ها ۽ توکي اتي وٺي هلان ها ته پوءِ سمجهان ها ته مون پيسا وڃائي ڇڏيا، پر هي سڀ آءٌ پنهنجي خوشيءَ سان ڪري رهيو آهيان. مون کي رڳو تنهنجو سات کپي. آءٌ توسان ڳالهيون ڪرڻ ۽ توسان رستن تي گهمڻ چاهيان ٿو. ان کان وڌيڪ مون کي ڪجهه نه کپي.“ هن جو آواز گنڀير ٿي ويو.

عورت اکيون هيٺ ڪري پنهنجن هٿن کي ڏسڻ لڳي.

”تون سمجهندي هوندينءَ ته آءٌ ڪو چريو آهيان.“ هن کلندي چيو.

”نه نه، اهڙي ڳالهه ته ڪانهي،“ عورت کي پشيماني محسوس ٿي. ”چڱو، پيسا تون پاڻ وٽ رک، مون کي ڪجهه خريد ڪري ڏجانءِ.“

”ها، اهو به ٺيڪ آهي.“ هن پيسا کڻي کيسي ۾ وڌا. عورت ڏٺو ته هو خوش ٿي ويو هو. هن ٽيبل تي رکيل عورت جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ورتو ۽ ان کي ڏسڻ لڳو. پوءِ هٿ کي مٿي کڻي ويجهو آندائين ۽ ترريءَ تي پنهنجا چپ رکي ڇڏيائين. هو هر گذرندڙ پل کي پيئندو رهيو. ويٽر هڪ ڀيرو وري آيو ۽ اندر جهاتي پائي هليو ويو.

”تون اهڙو ڇو آهين؟“ عورت پڇيو.

”اهڙو ڇا؟“

Gul Hayat Institute

عورت سوچڻ لڳي تہ هوءَ ڪيئن پنهنجي ڳالهہ ڪيئن سمجهائي. هوءَ چپ ٿي وئي. هو عورت جي ٻانهن تي ٿڌڙا ڪيڏڻ لڳو.

”پُٽ...“ عورت ڇڪات ڪيو.

”ڇئو؟“

عورت نہ ڪڇي.

”ڇا ڳالهہ آهي؟ ڇئين چوئي؟“ هن هٿ وڌائي عورت جي ڇِل تي رکيو ۽ عورت جو ڪنڌ هن جي هٿ تي لڙي پيو.

”تنهنجي زال هوندي! تنهنجا ٻار هوندا!“ عورت هڪندي چيو.

”نہ منهنجا ٻار آهن ۽ نہ مون کي زال آهي.“

”تون بلڪل اڪيلو آهين!“ عورت حيرت مان چيو. ”تنهنجو ڪو بہ ڪونهي.“

”منهنجو ڪو بہ ڪونهي.“ هن سوچيو تہ عورت کان پڇي، ’تون منهنجي ٿيندينءَ؟‘ پر هو ڇئي نہ سگهيو. عورت کي شايد اها ڳالهہ ٻڌي همدردي محسوس ٿي هئي. هن سندس هٿ کي هلڪو زور ڏنو.

هن چاهيو تہ عورت کان نالو ۽ حال احوال پڇي، پر پوءِ هن اهو خيال بدلائي ڇڏيو. ان سان ڪو بہ فرق نہ پئي ها. هوءَ هڪ عورت هئي. سندس پاسي ۾ ويٺي هئي. ساڻس ڳالهائي رهي هئي ۽ اهوئي هن لاءِ ڪافي هو. هوءَ ڪير هئي، اهو پڇي هو ڇا ڪري ها. ڪيس حاصل ڪجهہ بہ نہ ٿيڻو هو. اهي ئي ڪجهہ گهڙيون، جيڪي هوءَ ساڻس گڏ هئي، سندس حاصلات هيون. انهن گهڙين کان اڳ ۽ انهن گهڙين کان پوءِ ٻنهي جو هڪٻئي سان ڪو بہ واسطو نہ هو، ڪا بہ سڃاڻپ نہ هئي. هن کي ڪنهن جي ساٿ جي ضرورت هئي. اهو ساٿ جيڪو هن کي ايڏي ساري اجهاڳ شهر ۾ نہ ملي سگهيو هو، سو هن پئسن تي خريد ڪيو هو. بس، ان کان وڌيڪ ڪيس ڪجهہ نہ کپندو هو.

هن واچ ۾ وقت ڏٺو. اٺ ٿيڻ وارا هئا. هو پريشان ٿي ويو.

”اڙي! اٺ ٿيا ٿين، دڪان تہ بند ٿي ويندا“، هن گهٻرائجي چيو.

”نہ، دڪان دير تائين کليل هوندا. عيد ويجهي آهي نہ“، عورت چيو. تڏهن هن کي ياد آيو تہ عيد ۾ باقي ٻہ ڏينهن آهن. جنهن ڏينهن جو ماڻهو ايڏو انتظار ڪندا آهن، ايترا پيسا خرچ ڪري ڪپڙا لٽا ۽ سامان وٺندا آهن، سو هن جي لاءِ سخت بور ڏينهن هوندو آهي. هو سڄو ڏينهن سُتو پيو هوندو آهي. ڪنهن وٽ وڃڻ يا ڪنهن سان ملڻ نہ چاهيندو.

”منهنجي خيال ۾ ٻاڻ کي هاڻ هلڻ کپي“، عورت چيو.

”ها، هاڻ هلڻ کپي“. هن ويٽر کي سڏ ڪري بل گهرايو ۽ پيسا ڏئي عورت سان گڏ اٿيو.

Gul Hayat Institute

پئي آهستي آهستي گهمڻ جي انداز ۾ فوٽ پاٿ تي هلڻ لڳا- جڻ هو روز ائين گڏ گهمندا هئا... جڻ اهو سندن معمول هو.

"آءٌ سمجهان پيو جهڙوڪر اسين پئي روز رات جو ڪراچيءَ جي روڊن تي گهمڻ نڪرندا آهيون ۽ اڄ به ائين گهمون پيا"، هو ڳالهائڻ لڳو.

"ها، مون کي به ائين پيو لڳي"، عورت به ڳالهائڻ لڳي. "جڻ اسين ورهين کان هڪٻئي کي سڃاڻندا هجون ۽ گڏ رهندا هجون..."

"هون..." هن هونگار ڪري عورت جي اکين ۾ ڏٺو ۽ هوءَ سچ پچ شرمائجي وئي. هن کي عورت جي شرمائجڻ تي مزو آيو ۽ ٽهڪ ڏيڻ لڳو.

"ڪينا!" عورت ڪوڙي ڪاوڙ وچان هن جي ڪلهي تي ڌڪ هنيو. هن ڪلهي ڪلهي عورت جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ورتو ۽ پوءِ گڏ ڪلڻ لڳا. ڪلڻ جو ڪوبه سبب نه هو، پر ڪين هرو ڀرو کل پئي آئي. پئي خوش هئا.

هو ريو سنيما وارو ڪراس ٽپي ايلفيءَ ۾ داخل ٿيا.

"ته سائين جن ڪهڙي خريداريءَ جو ارادو رکن ٿا؟"

"آءٌ عيد جي لاءِ هڪ وڳو وٺنديس. تون به عيد جي لاءِ هڪڙو وڳو وٺجانءِ. هونءَ پيسا اجايا خرچ ٿي ويندا. ڪپڙا هوندا ته پيا ڪم ايندا."

"نه، آءٌ عيد جي لاءِ ڪپڙا نه وٺندو آهيان."

"ڇو؟"

"آءٌ عيد تي ڪيڏانهن نڪران ئي ڪونه، پوءِ ڪپڙا وٺي ڇا ڪندس!"

"اوهه!..." عورت کي ڄڻ ڪجهه سمجهه ۾ اچي ويو ۽ هوءَ هن کي پنهنجي غلطيءَ جو احساس ٿيو. هن عورت جي هٿ کي زور ڏنو- شايد اهو چوڻ لاءِ ته 'ڪا ڳالهه ناهي'.

"پلا ڪنهن خاص دڪان تان ڪپڙو وٺبو؟" هن مذاقي انداز ۾ پڇيو.

"نه، ڪلاٽ مارڪيٽ ۾ ٿا هلون." عورت هن جي منهن ۾ نهاريو ۽ کلي پئي.

هو پئي ڪلاٽ مارڪيٽ ۾ آيا. هڪڙي دڪان ۾ گهڙي ويا. عورت مختلف ڪپڙا ڏسڻ لڳي ۽ هن کان رايو پڇندي وئي.

"مون کي ڪپڙن جي خبر نه پوندي آهي. تنهنجي مرضي، توکي جيڪو وڻي سو وٺ"، هن چيو. نيٺ عورت ڪپڙو پسند ڪيو. قيمت تي هوءَ دڪاندار سان الڪي پئي. هو بنا ريڙهه پيڙهه جي پيسا ڏيڻ لاءِ تيار هو: پر عورت ڪيس روڪيو.

"تون چپ ڪري ويهه. اوهان مردن کي هونءَ ئي دڪاندار ڦريندا آهن." هو چپ ڪري ويهي رهيو. هوءَ دڪاندار سان بحث ڪرڻ لڳي.

"اڇا ٻه- ٽي ڏينهن اڳ منهنجي سهيلي هي ڪپڙو وٺي وئي آهي. مون کي اگهه جي خبر آهي. اسين عيد وارو اگهه نه ڏينداسين."

Gul Hayat Institute

دڪاندار قسم کڻڻ لڳو، تہ هو عيد جو اڳهہ ڪونہ پيو وٺي: پر عورت اعتبار ڪرڻ لاءِ تيار نہ هئي. هوءَ دڪان مان ٻاهر وڃڻ لڳي، تہ دڪاندار پنيان سڏ ڪيو:
”ٺيڪ آهي ڀلا وٺي وڃو.“
”ڏٺئي!“ عورت مرڪندي هن کي چيو، ”هي دڪاندار وڏا حرامي اٿئي.“
دڪاندار ڪپڙو ڪٽي پئڪيٽ ۾ بند ڪيو. هن کيسي مان پيسا ڪڍي دڪاندار کي ڏنا. دڪان مان ٻاهر آيا تہ هڪ فقيرياڻيءَ هنن کان خيرات گهري.
”خدا جوڙي سلامت رکي...“ ٻنهي هڪٻئي ڏانهن ڏٺو ۽ مرڪي پيا. هن کيسي مان رپيو ڪڍي فقيرياڻيءَ کي ڏنو.
”ويچاري فقيرياڻي! سندس دعا اجائي وئي...“ اڳتي هلي کلندي هن چيو. عورت جي چپن تي مرڪ هئي.
”اڇا ٻيو ڪجهہ وٺڻو آهي؟“ هن پڇيو.
”نہ، بس.“
”حجاب نہ ڪج.“
”نہ، حجاب ڪهڙو. مون کي ٻئي ڪنهن شيءِ جي ضرورت ناهي،“ عورت هن کي يقين ڏياريو.
”۽ هاڻي؟“ هن عورت کان پڇيو.
”۽ هاڻي؟“
”هاڻي ڇا پروگرام آهي؟“
”منهنجو تہ ڪو پروگرام ڪونهي. جيئن تون چئين؟“
”هل تہ ڪٿي ماني هلي کائون.“
”ماني؟ پر بک تہ ڪانهي.“
”چائنيز ۾ ٿا هلون. هلڪو کاڌو آهي. ٺيڪ آهي نہ؟“
”ٺيڪ آهي. جيڪا تنهنجي مرضي“، عورت ڳالهہ مڃيندي چيو.
هلندي هلندي عورت چيو، ”عيد جي ڪري ايتري رونق آهي. نہ تہ هونءَ اتين ڪاٺ پوءِ سڃ هوندي آهي.“
”ها، اڄ سچي بہ رونق آهي. مون کي بہ نظر اچي پئي“، هن عورت ڏانهن نهاريندي چيو.
”مون ۾ ڇا ٿو ڏسين؟ رونق رستن تي آهي، مون ۾ ڪانهي“، عورت ٽهڪ ڏنو.
”مون کي تہ تنهنجي ڪري پئي رونق محسوس ٿئي“، هن سنجيدگيءَ سان چيو.
”سچ؟“ عورت بہ سنجيدي ٿي وئي.

”سچ.“ ۽ هن ڏٺو ته عورت جي منهن تي آداسي اچي وئي هئي.

پئي ڪيفي هانگ ڪانگ ۾ اچي ويٺا. دير ٿيڻ سبب رڳو ٻي-چار جوڙا ويٺا هئا.

”تون بور ته ڪانه ٿي پئي آهين؟“

”نه. بلڪل نه. ڪمال آهي، تو اهو ڪيئن سمجهيو!“ عورت سرڪندي ۽ ناراض ٿيندي چيو.

”الائي! آءٌ ته ائين سمجهندو اهيان، ته منهنجي ساٿ ۾ پئي ڪنهن رڳو بوريت پلئه پوندي آهي.“

”تون به عجيب ماڻهو آهين. پنهنجي لاءِ پاڻ ئي خيال ناهيو ويٺو آهين“، هوءَ کلڻ لڳي.

”خير، منهنجي اڄوڪي شام تنهنجي نالي آهي. شايد منهنجي زندگيءَ جي اها پهرين شام آهي، جيڪا تنهنجي ڪري بوريت کان سواءِ گذري وئي ۽ مون کي خبر به نه پئي.“

”پر مون ته ڪجهه به نه ڪيو آهي!“

هو کلي چپ ٿي ويو.

هنن جيستائين مالي ڪاڏي، هوٽل ذري گهٽ خالي ٿي چڪي هئي. هن بل گهرائي پيسا ڏنا. ٻاهر اچي هن چيو، ”هاڻي تون ويندينءَ؟“

”ها، وڃڻو ته آهي“، عورت کلي چيو.

”ڪا ٽيڪسي هٿ ڪجي...“ هو هيڏانهن هوڏانهن ٽيڪسيءَ لاءِ نهارڻ لڳو.

”ٿورو هلون ٿا. صدر ۾ ٽيڪسي ملي ويندي“، عورت چيو ۽ پئي هلڻ لڳا. هن کي پنهنجو من ڳرو ڳرو ۽ ٿڪل محسوس ٿيو. هن ان احساس کي دٻائڻ لاءِ ڪجهه ڳالهائڻ چاهيو.

”جڏهن تون وري ڪٿي ملي وڃين ته مون کي سڃاڻندينءَ؟“

”آءٌ توکي وساري نه سگهنديس“، عورت پوري سنجيدگيءَ سان چيو. هو ٿهڪ ڏيڻ لڳو.

”ڇو؟ ان ۾ کلڻ جي ڪهڙي ڳالهه آهي؟“

”اهو ڊائلاگ ته فلمن ۾ محبوبه ڳالهائيندي آهي“، هو اڃا ٿهڪ ڏئي رهيو هو. عورت هن ڏانهن ڏٺو ۽ سندس نظرن ۾ ڏک هو.

هو اوچتو چپ ٿي ويو ۽ چيائين، ”ٽيڪسي ته نظر ئي نٿي اچي...“ عورت نه ڪجي. هو سمجهي ويو، ته سندس ڳالهه عورت کي رنجايو آهي؛ پر هو ڪري به ڇا ٿي سگهيو. هن کي عورت جو جملو بلڪل روايتي قسم جو لڳو هو--۽...۽ کلڻ ته هن زوريءَ ٿي چاهيو.

Gul Hayat Institute

ٻئي هلندا رهيا ۽ ٻئي خاموش هئا. ٽريفڪ گهٽجي وئي هئي ۽ شهر جو شور ٽڪي ٽڪي ساڻو ٿيندو ويو هو. هو هڪ ٻئي ڪان پري پري هلي رهيا هئا. هڪ خالي ٽيڪسي پاسي مان اچي لنگهي. هن رڙ ڪري ٽيڪسي بيهاري. ٻئي وڏي ٽيڪسيءَ وٽ آيا. هن پويون در کوليو ۽ عورت خاموشيءَ سان ٽيڪسيءَ ۾ وڃي ويٺي. هن ڊرائيور کي ڀاڙي جي لاءِ ڏهين جو نوٽ ڪڍي ڏنو ۽ پوءِ ٽيڪسيءَ جي کليل دريءَ وٽ جهڪي عورت کي ڏنائين ۽ ڳري آواز ۾ چيائين، ”سات لاءِ مهرباني...“

عورت اکيون مٿي کڻي هن کي ڏٺو. سندس اکيون ڀنل هيون... يا هن کي ائين لڳو هو. ٽيڪسي ٿورو اڳتي وڌي ۽ هن جي نظرن جي ڏور کي ڇڪيندي هلي وئي.

هو ايمپريس مارڪيٽ جي بس اسٽاپ تي آيو ۽ پنهنجي بس ۾ چڙهي پيو. سڄي وات هن جو ذهن خالي هو. گهر جي ويجهي اسٽاپ تي بس مان لٿو ۽ سڌي گهٽي لتاڙي پنهنجي ڪمري جي در جي اڳيان اچي بيٺو. در کولي اندران در جي پاسي ۾ پٽ تي هٿوراڙيون ڏئي بٽڻ ڳولي بتي ٻاريائين. ڪمري ۾ روشني پکڙجي وئي. هو چرکي دهلجي در تي ئي بيهي رهيو. ڪمري جي ويراني ۽ اڪيلائيءَ جي دهشت هڪدم هن تي ڇانئجي وئي. هو اکيون ڦاڙي حيرت ۽ ڊپ وچان ڪمري کي ڏسڻ لڳو. ڪمري ۾ پيل هر شيءِ ساڪت ۽ مئل هئي. هن کي اوچتو موت جو احساس ٿيو ۽ سندس من ۾ ڊپ پيدا ٿيو. هانءُ اُڇل کائي نڙيءَ ۾ اچي ڦاسي پيو. هن چاهيو ته پوئتي ڀڄي، پر سندس پير پٿرائجي ويا هئا. کيس محسوس ٿيو ته ڪمري ۾ پيل اڪيلائي ۽ ويراني، آهستي آهستي هن ڏانهن وڌي رهي هئي ۽ پوءِ اها هن جي سڄي وجود کي گهيري وئي.

• لفظن

ڪي صرفي سان ڪتب آڻي گهرجي -- لفظن کي حلال ڪمائيءَ جيان ڪم آڻڻ گهرجي؛ نه ڪي رشوت جي مال جيان ــــــــــــــ

شرجيل

من جو اگڙ

● اها ڪيڏي نه وڏي ٽريجڊي آهي، جو تو پنهنجي جوانيءَ جا سڄا سارا ست سال گذاري، ۽ پوءِ هڪ اهڙي ماڻهوءَ سان شادي ڪري ڇڏي -- جنهن سان ٻن سالن تائين ايڊجسٽ ٿي نه سگهي آهين -!

- اهو سوال، تون پنهنجو پاڻ کان ڇو نه ٿو پڇين!؟

● اسان مردن جي ٻي ڳالهه آهي جنمي، جيتوڻيڪ مون اچا شادي ڪانه ڪئي آهي. تنهنجو وجود ۽ انڊراسٽينڊنگ وسارڻ جهڙي ڪونهي - تڏهن به بنا انڊراسٽينڊنگ جي ڪافي جسم ملبو وڃن. بس اهوئي فرق آهي، تنهنجي منهنجي ٽريجڊيءَ ۾ --

- پوءِ تون شادي ڇو نه ٿو ڪري ڇڏين!؟

● اهو ته سٺو سڏو تون مون کان پنهنجي محرومين ۽ غلطين جو بدلو وٺڻ ٿي چاهين -

- نه، مان صرف توکي خوش ڏسڻ ٿي چاهيان -

● اهڙيءَ طرح سان، جهڙيءَ طرح تون خوش آهين!؟

- نه، -

● ته پوءِ پيون ڪهڙيون خوشيون ملي سگهن ٿيون -؟

- اهي خوشيون توکي پنهنجي ماءُ ۽ جوان ڀيڻ جي ارمانن جي پوري ٿيڻ جي معاوضي ۾ ملنديون -

● آهين نه عورت! تڏهن ته مردن جي معاملي ۽ ضرورتن کي اهميت نه ڏينديون آهيو -

- ڇا، توکي پنهنجي ماءُ ۽ ڀيڻ جو ڪوبه خيال ڪونهي؟

● هنن کي پنهنجي حصي جون خوشيون ضرور ملنديون -- ايندڙ مهيني جي 27- تاريخ تي سعيدا جي شادي ٿي رهي آهي - شادي سندس پسند وتان ٿي رهي آهي - اِن ڪري جو جيڪي غلطيون وڏن کان شروع ٿين، انهن جو ورجاءُ اولاد ۽ ننڍن لاءِ سخت هاڃيڪار ثابت ٿيندو آهي -

- ڇوڪرو ڇا ڪندو آهي؟ -

● هو يونيورسٽي ۾ ليڪچرار آهي --

- ڇا، شاديءَ کانپوءِ سعيده کي ماستري ڇڏڻي پوندي؟

● اهو انهن پنهي جو مسئلو آهي، منهنجو ۽ امان جو ڪونهي.
- ته پوءِ ماسي ته اڪيلي رهجي ويندي - آن لاءِ سهي -
● ڏس جئمي، ڳالهه امان جي اڪيلي رهڻ جي ڪانهي - ڳالهه آن غلطيءَ کي ورجائڻ جي آهي، جيڪا توکان شروع ٿي آهي.
- مطلب؟
● مطلب ته تو ماڻ ميٽ ۾ شادي ڪري ڇڏي هئي.
- تون جيڪڏهن منهنجي جاءِ تي هجين ها، ته شايد ائين ئي ڪرين ها.
● سمجهان ٿو ته ڏي وٺ واري اڻ گهڙيل رسم جي ٻَل چڙهي وئين، جڏهن ته تون پنجن سالن تائين پنهنجي شاديءَ کي ٽاريندي آئين.
- مئنو پراڻين ڳالهين کي نه کوٽ. مان سخت مونجهه پئي محسوس ڪريان.
● هر ماڻهوءَ کي پنهنجو ڏک وڏيڪ ويجهو ۽ سخت محسوس ٿيڻ لڳندو آهي ۽ اها فطري ڳالهه آهي; پر جڏهن ماڻهو 'گيلتي' هئڻ جي حيثيت ۾ پين سان همدردي يا دشمني ڪندا آهن ته پوءِ تو وانگر ئي مونجهه ۽ ٻوسٽ محسوس ڪندا آهن.
- ڇڱو مان هلان ٿي.
● بس منٽ ويهه - سعيده چانهه پئي ٺاهي - هائو جائي ياد آيم، ڪالهه سعيده جيئن اسڪول کان موٽي ته پهريائين مون کي اچي اها خبر ٻڌايائين ته تون ويجهڙائيءَ ۾ امريڪا پئي وڃين!
- مان، وڃان ڪانه پئي، مون کي رفيق وٺي پيو وڃي.
● چڱو ته ڪري پيو ويچارو - ڏسي ڪونه پيو ته سندس موسل جو هتي مَن ڪونه پيو لڳي - هونئن به سئي ڳالهه آهي - ماحول جي مَتَ انساني ذهن ۽ فڪر ۾ ڪافي تبديليون آڻي ڇڏيندي آهي.
- تون پنهنجي زندگيءَ لاءِ ايڏا سيريس نه ٿيو آهين.
● مان سيريس هوس - ايستائين جيستائين آهو پارٽ مليل هو. منظر بدليا آهن. ظاهر آهي، مون کي آن آهر ڪم ڪرڻو آهي.
- مئنو - ڏس، منهنجي اکين ۾ ڇتائي ڏس، ڇا توکي آتي ساڳي جئمي نظر نٿي اچي؟
● نه، جئمي نه - مشرقي سماج اسان کي لتاڙي، ڇيڻي گذري چڪو آهي - اسان پئي ان جي سمجهه ۽ نگاهن ۾ مُئل ۽ فنا ٿيل وجود آهيون - تون ڪهڙيءَ جئميءَ جي ٿي ڳالهه ڪرين؟ آن جي - جنهن رفيق ٺيڪيدار سان چپ چاپ شادي ڪري ڇڏي!
- پر مان توکي هميش جي لاءِ وسارڻ جي سگهه نه ساري سگهي آهيان. مان توسان، ماسيءَ سان ۽ سعيده ساڻ ملي، ڪيڏي نه روحاني خوشي محسوس ڪندي آهيان - تو ڪڏهن ان جو ڪاٿو به لڳايو آهي!!؟

اها تنهنجي پنهنجي غلطي آهي جمي- ۽ تنهنجي غلطين جا اندازا مون کي هاڻي ڏئي به ڇا ٿا سگهن؟ سواءِ ان جي جو تنهنجي روح سان پيار ڪندو رهان- ائين نه؟ ماڻهو پولار سان پيار ڪندا آهن. مان الائي ڇو نٿو ڪري سگهان.

-اڄ مان تو وٽ پڇاڙڪو ڀيرو آئي آهيان. مون کي خبر هئي ته تون اهڙيون ئي ڳالهيون ڪندين- پوءِ به تو وٽ آئي آهيان- جو غلطي منهنجي آهي- مون کي خبر آهي ته تون مون کي وساري چڪو آهين.

● ڳالهه وسارڻ جي هرگز ڪانهي جمي، صرف نئين ملبل ڪردار جي پرفارمنس جي آهي.

-سعيده سچ چوندي آهي.

● ڇا چوندي آهي سعيده؟

-بس اهوئي ڪجهه، جيڪو تون اڄڪلهه آهين-

● ڇا مطلب!

-مطلب ته پنهنجي زندگي ۾ آئيندي کان بي پرواهه رهڻ.

● ڪنهن حد تائين سعيده جو مون لاءِ صحيح تجزيو آهي- ظاهر آهي هوءَ منهنجي ڀيڻ آهي، هوءَ مون کي وڌيڪ سڃاڻي؛ پر جڏهن ماڻهو پنهنجي ذات مان نڪري ٻين ۾ داخل ٿيندو آهي، ته پوءِ ذات ۽ وجود ٽئين درجي جي وڃي حيثيت وٺندو.

-پر تڏهن به پنهنجي وجود کي پيڙي ڇڏڻ سياڻپ ته ڪانهي- جڏهن ته تون هاڻي ٻين لاءِ جيئرو آهين- پوءِ الهن ٻين ۾ مان، سعيده ۽ ماسي به ته شامل آهيون-

● سعيده، ويجهڙائيءَ ۾ پنهنجي نئين جنت ماڻيندي- رهيو سوال تنهنجو ۽ امان جو- سو اوهان ٻنهي جي خواهش هڪ جهڙي آهي- فرق صرف امان ۽ تو ۾ آهي- امان مون کي پُٽ سمجهي منهنجون خوشيون (جن ۾ سندس به ڪجهه حصو آهي) مون کي وني ڏيڻ تي چاهي- تون منهنجي ڪجهه هئين- پوءِ ناتا ٽٽي پيا- الڳ ٿي وياسين- مان ايندڙ وقت ۾، جڏهن به مون پاڻ ۾ همت محسوس ڪئي، امان کي ڏيئي، ننهن ۽ پُٽ جو بي انتها پيار ڏيندس- هان، هي چانهه وٺ-

-منو-،

● هون-،

-مون کي ڪراچي ايئرپورٽ تي SEE OFF ته ڪرڻ هلندين نه؟

● تون ته آخري گهمرو مون سان منهنجي گهر ماڻ آئي آهين- پوءِ ايئرپورٽ تي ٻيهر ملڻ جو مقصد؟

-مون کي تو سان هڪ ضروري ڳالهه ڪرڻي اهي-

● ڇا ڳالهه ٿي نه چڪي آهي، ۽ جي نه ته پوءِ هيئنر نٿي ٿي سگهي!

Gul Hayat Institute

– نہ،

● ڇو؟

– جو ڳالهہ ئي اهڙي آهي –

● جمي، تنهنجي تنل وجود کي ڏسي الائي ڇو جهڙي پوندو آهيان – ڪڏهن ڪڏهن پاڻ کي ڏوهي بہ سمجهندو آهيان پر ساڳي وقت آءٌ بيڏوهي بہ تہ آهيان.

– مان تو تي پنهنجو ڏوهہ تہ ڪونہ ٿي مڙهيان – هونءَ بہ تون منهنجي نگاهن ۾ معصوم آهين – جيتوڻيڪ مون توکي اونداهين ۾ ڪونہ رکيو هو، مان تولاءِ سالن تائين وڙهندي رهيس، پوءِ مون پنهنجي خاندان ۽ پنهنجي پاڻ جي آڏو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو –

● ڏس ڇري – مان توکان سواءِ جيئان پيو نہ – ڳالهہ سهايي، قرباني ۽ پڙدليءَ جي هرگز ڪانهي – تون بہ جيئڻ سکي ڇڏ – جو اجا تائين پهاڙن جيڏا سال پيا آهن –

– نہ منو – مان تني جيي سگهان، منهنجي اندر ۾ سيڪجهہ ٽٽي چڪو آهي – اڳي يونيورسٽي ۾ دل پرچي پئي هوندي هئي – ڪجهہ مهينا اڳ ۾ رفيق نوڪريءَ کان بہ جهلي ڇڏيو.

● هن دنيا ۾ هر انسان پنهنجي پنهنجي حصي جا ڏک ۽ سور اڪيلو ئي سَهي ۽ ڀوڳي ٿو – پر مان ڪيڏو نہ خودغرض آهيان جو تنهنجي اندر ۾ بچيل باقي شين کي بہ پوريو پچيو ڇڏيان، سچ جمي، مان ائين محسوس ڪندو آهيان، ڄڻ تہ منهنجي حصي جا ڏک سور بہ تو پاڻ تي کڻي ڇڏيا آهن – اڙي ڇري، هي ڇا! – روئين پئي، امان ۽ سعيده ڏسي ورتو تہ هو بہ اڪيلائيءَ ۾ روئنديون وتنديون، ائين نہ ڪر... زندگي رڳو ڏکن، سورن ۽ ڳوڙهن جو تہ نالو ڪونهي – انسان چاهي تہ پنهنجي اندر مان سڪل ٻنن ۽ ڪومائل گلن کي بهاري ٻاهر ڦٽي ڪري سگهي ٿو – ۽ پوءِ جڏهن بهار جي ويجهي اچڻ جا اهڃاڻ هجن تہ گلاب ۽ موتئي جا ڏنڊڻ ڪوڙي ڇڏي – هان، هي رومال وٺ ڳوڙها اگهي ڇڏ، جاڻ سعيده چانهہ جا ٿانوَ کڻڻ آئي.

– مان – هَل – آن – ٿي – تون – ڪراچي – ايئر – پورٽ تي ضرور – اچجانءِ – ٽڪيٽ – ملڻ تي – توکي – تاريخ ۽ – فلائيٽ جو اطلاع – ڪنديس – !

● تو ڊرائيور کي يارهين بجي جو وقت ڏنو هو – هيٺ ڏهہ ٿيا آهن – آئي تہ توکي ٻاهر رڪشا ڪري ڏيان.

... ...

صبح جو سوا پنجين بجي جڏهن بوئنگ جهاز رنوي تي ڊوڙي رهيو هو – هو آهستي آهستي ماڻهن جي ميڙ مان نڪري اچي گاڏيءَ ۾ ويٺو، (جيڪا حيدرآباد ۾ هڪ دوست کان چوويهن ڪلاڪن لاءِ گهري هئائين.) هن جميءَ کي سندس پائرن، پيرن، ماٿ ۽ پاڇائي سان گڏ رومال ۽ هٿ اوڏي رخصت ڪيو هو – جمي ڪجهہ ڳالهائي نہ سگهي هئي – البت

هلندي وقت جميءَ پرس مان لفافو ڪڍي، اڪ وٽس هن کي ڏنو هو- ”جان محمد، گاڏي اسٽارٽ ڪر، سڌو حيدرآباد هلڻو آهي-“

هن ڊرائيور کي پاڻ ڏانهن سوال وارين نگاهن سان ڏسندي ورائيو- هو گاڏيءَ جي پوئين سيٽ تي آهلي پيو-- ڪي گهڙيون ائين رهيو- جڏهن گاڏي ايئرپورٽ روڊ تي ڊوڙڻ لڳي- هن سڌو ٿي پانهن وڌائي، ڇت واري بلب جو سوئچ آن ڪيو-- هلڪي پيلي روشني گاڏيءَ ۾ پکڙجي وئي-- ڊرائيور پوئتي مڙي ڪيس ڏٺو-- هن ڪوٽ جي کيسي مان لفافو ڪڍيو- خط کولي پڙهڻ لڳو.

٢٢- فيبروري

مُنو

مون سعيده جي هٿان، توکي تاريخ ۽ فلائيٽ جو اطلاع ڏئي ڇڏيو آهي- مون کي اميد آهي ته تون ضرور ايندين- هي خط مان وڃڻ کان پوءِ ڏينهن اڳ ۾ لکي رهي آهيان- رفيق جي پروگرام سارو سال رهڻو آهي- مون کي ڪا خبر ڪانهي ته هن جو پيو ڪهڙو پروگرام آهي- هائو جيڪڏهن تون نه آئين ته هي خط توکي آتان پوسٽ ڪنديس- منو، مان سچ پچ گلتي آهيان، مان ڪهڙي نه عجيب عورت آهيان، جنهن مان ڪوبه خوش ڪونهي- تو سچ چيو آهي، مون کي پنهنجا ڏک سور ياد رهندا آهن- مون پنهنجي خاندان جا ڏک سور، عزتون ۽ رک رکاءُ، سڀ سوچي سمجهي هنن جي خواهش پٽاندر پنهنجي سر کنيا آهن، ايڏي وڏي فيصلي ۽ معاهدي کان پوءِ به هو سڀ خوش نه آهن، جو مان خوش نه آهيان- هو سمجهن ٿا ۽ سوچين ٿا ته اهو سڀڪجهه ٺيڪ نه ٿيو آهي، پوءِ به هو ٺيڪ سمجهن ٿا- اها مون سان ۽ انهن سان وڏي ٽريجڊي آهي، مون زندگيءَ جا ست سال، هڪ جهڙيءَ ئي اذيت ۾ گذاريا آهن، توکان ته منهنجي زندگيءَ جي هڪ گهڙي به ڳجهي ڪانهي- مون سوچيو هو ته تنهنجي شادي ٿي وڃي- پر تون هرپيري اها ڳالهه مختلف بهانن ۽ طعنن سان ٽاريندو رهين، ۽ اها ڳالهه پاڻ وڏيڪ مون کي ڏوهي ثابت ڪندي وئي، تو چواٺي ته ’سماج اسان کي لتاڙي چيپاٽي گذري چڪو آهي- اسان پٺي، هڪٻئي لاءِ مثل ۽ فنا ٿيل وجود آهيون-‘ پر پوءِ به ملون ٿا! ڇا اهو ڪوڙو سچ ڪونهي! شايد تون مون کي جذباتي چوين- پر اها حقيقت آهي منو، ته مان ايندڙ زندگيءَ جا سال خوش ٿي گذاري سگهان منهنجي جاڻ، منهنجي سوچ، منهنجو پيار مون لاءِ عذاب بڻيل آهي- رفيق منهنجو سوٽ آهي، ۽ ساڳي وقت پڻ سالن کان گهر وارو پڻ، انهن پن سالن ۾ گهر جي ضرورت کان سواءِ سينگار، ٺاهه جوڙ ۽ لگزريءَ جي هرشيءِ آندل آهي، مون کي گهر ۾ ڪجهه به ڪونه ٿو ڪرڻو پوي، ايڏيون وڏيون قيمتي شيون ۽ زيور ڪٿان ٿا اچن! مون کي خبر آهي، رڳو منهنجي ڇپن تي مرڪ ڏسڻ لاءِ ايڏا وڏا جتن ڪيا ٿا وڃن، سچ پڇين منو، مون کي ڪڏهن ڪڏهن رفيق تي ڏاڍو ترس ايندو آهي، پر مان هن لاءِ ڇا ٿي ڪري سگهان! ڪجهه به نه- هو سڀڪجهه سمجهي ٿو-

Gul Hayat Institute

پوءِ بہ مون کي کٽڻ لاءِ جنگ جاري رکيو ويٺو آهي، هو مون کي امريڪا وٺي وڃي رهيو آهي، رڳو مون کي خوش رکڻ لاءِ، هو لبرل آهي- تون خود چوندو آهين تہ اسان جي سماج ۾ ڪيترائي پڙهيل لکيل ماڻهو لبرل رڳو پنهنجي آنا ۽ مفاد جي خاطر هوندا آهن؟- هو مون کي تنهنجي گهر رڳو ان ڪري ڇڏيندا آهن، جيئن هو پنهنجي آزادانہ ذهنيت جو طعنو ڏئي، مون کي پنهنجي مرضين ۽ ڪن مخصوص ضابطن جو غلام بڻائي سگهن- منو، مون توکي ايئرپورٽ تي اچڻ لاءِ رڳو انڪري زور ڀريو هو. هڪ تہ تنهنجو صورت کي ڀين پنهنجن سان گڏ ڏسڻ پئي چاهيم، ٻيو تہ اهو ڪجهہ جيڪو توکي ٻڌائيندي رهي آهيان، يا اڃا اهو ڪجهہ جيڪو توکي نہ ٻڌائي سگهي آهيان، توکي لکي ٻڌائڻ پئي گهران، جيتوڻيڪ اهڙي تحرير توکي اتان پوسٽ بہ ڪري ٿي سگهيس. تڏهن بہ مناسب سمجهيم تہ توکي روبرو ڏئي ڇڏيان- ٻڌ منو، رفيق منهنجو مڙس آهي، ۽ رڳو مون کي ذهني طرح حاصل ڪرڻ لاءِ هن سرڪاري نيڪي ۾ ٻنجن لکن جي گهوڙي هنئي آهي، مرد جڏهن عورت کي پنهنجي ڪمزوري محسوس ڪندو آهي، تہ هو پنهنجا وڏي ۾ وڏا راز بہ کولي ويهندو آهي، ۽ رفيق اهو سڀڪجهہ مون کي پنهنجي ڀرپور پيار جي احساس ڏيارڻ جي عيوض ۾ ٻڌايو آهي، ان صورت ۾ جڏهن مان تنهنجو ۽ رفيق جو مقابلو ڪندي آهيان تہ مون کي خواب ۽ حقيقت، ڪارو ۽ اڇو، ڏينهن ۽ رات، محبت ۽ نفرت جيڏا فرق ۽ تفاوت نظر ايندا آهن- رفيق منهنجو مڙس آهي، پر ذهني هڪجهڙائي نہ هئڻ ڪري هو مون کي کٽڻ لاءِ ان وڏي خال کي دولت ۽ وندر سان پورڻ ٿو چاهي، تون منهنجو سماجي ۽ قانوني طرح ڪجهہ بہ ڪونہ آهين، پر اسان ٻئي ذهني طرح ڪلهہ وانگر اڄ بہ ائين ئي آهيون- پر تون ان جي هوندي بہ مون تي ڪوبہ ڏباءُ يا حيثيت ڪونہ ٿو مڙهين، پر تڏهن بہ مان پاڻ کي سچو توڏانهن ليٽيل محسوس ڪندي آهيان- مان ٻن ڏينهن کان پوءِ هيءَ سرزمين ڇڏي رهي آهيان، مون کي ڪوبہ ڏک ڪونهي- ڏس، مان ڪيڏي نہ بي‌حيا عورت آهيان، جو قانوني مڙس هوندي بہ هڪ غيرقانوني مرد جي ضرورت پئي محسوس ڪريان! جيڪڏهن مان چاهيان تہ هڪ گهڙيءَ ۾ اهو ڪجهہ ڪري ڏيکاريان جيڪو سال ڏيڍ کان منهنجي ذهن ۾ آهي، پر آءٌ ائين نٿي ڪري سگهان، جو ادا جي ٻن ٻارڙن جون معصوم صورتون اڏو قرن ٿيون، مون کي اها بہ خبر آهي تہ رفيق هڪ نہ هڪ ڏينهن ضرور گرفتار ٿيندو، هو ايترو اثررسوخ وارو هرگز ڪونهي، جيڪو آسانيءَ سان جان ڇڏائي سگهي- جن بہ وڏن آفيسرن سان هن سٽ‌پل ڪيو آهي، اهي خود هن جا هڪ نہ هڪ ڏينهن دشمن ٿي ويهندا- اهڙن شڪن جو خود رفيق ذڪر ڪيو آهي، انهن ايندڙ حالتن جو بہ اڻسڌي طرح منهنجو پنهنجو وجود ذميدار آهي؛ پر منهنجو ذهن ۽ خواهشون هرگز نہ- اِن ڪري مان مطمئن آهيان-

مُنو تو منهنجي جوانيءَ جي ستن سالن جو ذڪر ڪيو آهي-- پر هي تہ سڄي جيون جي ٽريجڊيءَ جو ذڪر آهي- ۽ اهڙيءَ طرح مان توکي پنهنجي ٽريجڊيءَ ۾ هرگز شامل نٿي ڪرڻ

گهران ـــ مون اچڻ کان اڳ ۾ ماسيءَ کان اِهو وعدو ورتو هو، ته هوءَ تنهنجي ڪنهن مناسب هنڌ ڳالهه ٻولهه هلائيندي ـ انڪار نه ڪجانءِ ـــ هي هڪ اهڙو بار آهي، جيڪو لاڳيتو ٻن سالن کان ڪنيو پئي وتان ـــ ڇا تون اِن بار ڪڍڻ ۾ منهنجي مدد نه ڪندين!!؟ ـــ مون کي پڪ آهي سُنو، تون ضرور شادي ڪندين. آءٌ جڏهن به ۽ جنهن به حالت ۾ پنهنجي سرزمين ڏانهن موٽيس ـــ آءٌ ڪجهه نه ڪجهه تبديلي ڏسڻ تي چاهيان.

مان خط لکان پئي، عجيب احساس ۽ آدما پيا جاڳن ـــ مون کي احساس آهي ته اسان مڙئي عورتون ائين ئي ڪنديون آيون آهيون ـ ـ اسان پنهنجي پريتن کي پيار ڏئي، مٽي آسمانن تي ڪٽي ويندڀون آهيون ـــ گڏ مرڻ ۽ جيئڻ جا واعدا ۽ وچن ڏينديون ۽ وٺنديون آهيون ـــ پوءِ جڏهن خاندان ۽ سماج هلڪو سڏ ڪندو آهن ته، سڀ ڪجهه وساري وڃي اڏيءَ تي سر رکنديون آهيون ـــ مان ائين پنهنجي ڪُسجڻ تي رڳو ڦٿڪي آهيان ـــ آواز نه اُٿاري سگهي آهيان ـ صرف تنهنجي آڏو ـــ تنهنجي زندگيءَ کي ڪو موڙ ڏيڻ خاطر مطالبو تي سگهي آهيان ـ ۽ بس ـــ توسان ڪيل ڳالهه ٻولهه واري پريل ڪيسٽ پاڻ سان گڏ ڪنيو پئي وڃان ـــ مان سمجهان پئي، وڏيڪ نه لکي سگهنديس ـــ جو نوڪريائيءَ چانهه ڏيندي ٻڌايو ته مٽي ادا وڏي سان ياچائي اٽڪي پئي آهي ـــ ۽ اِهو هر چوٿين پنجين ڏينهن جو نيم آهي. توکي ته خبر آهي ـــ ياچائي پنهنجي ياءُ جو ٻلاند، منهنجي ياءُ کان طعنن، جٺين، جهيڙن ۽ ڪڏهن ڪڏهن ننيڙن ٻارن کي مارڻ جي صورت ۾ وٺندي آهي ـــ سچ جيڪڏهن ادا وڏي کي ايترو جلدي ٻار نه ٿين ها، ته مان هڪ ئي ڏک سان ٻه ڪم ڪري وٺان ها ـــ هاڻي مان وڌيڪ لکي نٿي سگهان. ذهن ڪم نٿو ڪري ـــ چانهه به جيئن ٺهي رکي آهي، پئي ٿي ٿڌي ٿئي ـــ ڪي گهڙيون اڳ ۾ اسان مون کي پنهنجي ڪمري ۾ گهرايو آهي ـــ اوڏانهن به وڃڻو اٿم ـ اهو چوڻ ۽ لکڻ غيرمناسب ٿي سمجهان ته اهي ڳالهيون جيڪي توکي لکيون اٿم، ڪنهن سان نه ڪجانءِ ـــ مان وٽڻ ساڻ سعيده لاءِ ڪا خوبصورت سوکڙي وٺي موڪليديس ـــ ڪيس شاديءَ جي موقعي تي ڏجانءِ ـــ

ماسيءَ ۽ سعيده کي مون طرفان پيار ۽ ڀاڪرڙي ـــ

فقط

جمي

هُن جي هٿ ۾ خط جا پنا ڀڪوڙيل هئا ـــ هو اکيرن ٻوري، سيٽ تي وري آهلي پيو ـــ ڊرائيور ٻوئتي مڙي ڏٺو ـــ ۽ پوءِ ڪاٻو هٿ وڌائي بتي آف ڪري ڇڏيائين ـــ

ڪار، تيزيءَ سان سپر هاءِ وي تي حيدرآباد ڏانهن ڊوڙي رهي هئي ـــ هو ليٽيو رهيو ـــ هن جي ذهن ۾ ڪيترائي ڏيک ڦرڻ لڳا ـــ پاڻ سرادو، هن جي ڪنن ۾ شرناين ۽ دهلن جا آواز پڙاڏو ٻڌجي ٻرن لڳا ـــ هن کي محسوس ٿيڻ لڳو، ڄڻ هن جا هٿ تڪڙ تڪڙ ۾ سڪل پنن ۽ ڪوماڻل گلن کي ميڙي گڏ ڪري اڳڻ مان ٻاهر اڇلي رهيا آهن ـــ ۽ پوءِ آهستي آهستي هن کي اڳڻ جي ڇڻي ٻاسن کان پوسل واري مٽيءَ ۾ ڪتل گلاب ۽ موتئي جا ڏنڊڻ ساوا ساوا ڳونچ ڪڍندي محسوس ٿيا.

فاروق سولنگي

فيميل وارڊ

هو ڪيفي ٽيريا واري رستي کان چڪر ڏيندو رهيو. سگريٽ ڇڪيندي هاسٽل ڏانهن هليو ۽ در تائين پهچندي وري خيال اچي ويس.

”ڇڱو راشد وٽ ٿي وڃي ٿو وقت پاس ڪيان.“ هاسٽل تائين پهچي ويو. درن جي ڏکڻ شيشن ۾ پنهنجو عڪس ڏٺائين، ڪراهت کان منهن ٻئي پاسي ٿي ويس. راشد جي ڪمري کي جيئن ويجهو آيو، اندر ويٺلن جا آواز ٻڌائين:

”اڙي جلدي تيار ٿي وٺو ته نڪري هلون بشير ٻرائي نه اچي وڃي. سدائين اسان تي چٽي“. وري ٻيو آواز آيو. ”پر هن ته اڳيئن سال ايم. اي. ڪري ڇڏي آهي، پوءِ اڃا تائين ڇو ٿو پيو ڪيمپس ۾ ڌڪا کائي“. وري راشد جو آواز ڪن پيس.

”بس يار ويچارو آهي مڙئي غريب ماڻهو. دوستن وٽ رهيو پيو آهي. نوڪري به نٿي مليس“. ڪنهن ٻئي وچ ۾ ڳالهايو.

”آهي ته ڏاڍو ذهين ڇوڪرو، پر ڇا ڪري اڄ هوشياريءَ کي ڪير ٿو پڇي“! بشير ڇرڪ لوهي رجندڙ ٻنيءَ ۾ ڪري پيو. لفظ ’ويچارو‘ دماغ ۾ گونجندو رهيس ’ويچارو‘... ’ويچارو‘...”هُون، ويچارو رڳو مان نه پر هت هرڪو...... ويچارو ڇوڻ وارا پاڻ وري ڪهڙا ڪتي جا......“ هٿ مهٽيندو ڪاوڙ ۽ شڪائپ جي گڏيل ڪيفيتن ۾ پاڻ پڇائيندو سڌو اچي ڪيفي ٽيريا ۾ ويٺو. چانهه ۽ سگريٽ جا پئسا هيس. ڪڏهن چانهه ۾ جوهه، ڪڏهن ٻاهر آسرنهن جي نئڊن وٽن ۾. جيئن ئي چانهه پي ٻاهر نڪتو ته بس به اچي بيٺي. ڪي لٿا ڪي چڙهيا. ياسمين به لٿي. سڌو بشير ڏانهن هلي آئي. ”هفتي کن کان ڪونه ٿو ڏسجين مسٽر“!

”ڪمري مان گهٽ ڪونه نڪرندو آهيان“.

”ڪمري تي ڪتي هئين. مان جو ادا گل ڪان روز پڇندي هيس“.

بشير جو ڪوڙ ظاهر ٿي پيو. ”بس ائين ئي ٽورو شهر ۾...... پلا ضروري آ ڇا ته روز توسان ملان“. بشير هيٺ پٽريءَ کي ٿڏو هنيو.

”پلا گهر ڏانهن ته سڀ خير آ نه؟“

”ها سڀ ٺيڪ هوندو. اماڻ آهي سو ڀراوا مرچ ڪٽيندي ڪٽيندي مري ويندي. ننڍو ڀاءُ آهي سو سدائين هوٽل جو بيروئي ته هوندو“.

”بشير ڏس هروڀرو اهڙيون ڳالهيون ڇو ڪندو آهين؟“

”ته ڇا بڪئي پيٽ ۽ لٽن ليڙ مارن تي ئي ڳالهايان؟“

”اهو ته تنهنجو من گهريو موضوع آهي.“

”جيون جي انهن سچاين کي دنيا نه اڳ ڀڏو آ نه هاڻي. اڄ ڀلي تون به نه ڀڏ.“

”ڏس وري جذباتي ٿـي وئين نه؟ مون ڪي ڇاٽو ڀڏائين تنهنجي منهنجي ڳالهه کـو ورهايو. هونئن به ديوتا ۽ داسيءَ جو پاڻ ۾ ڪهڙو رشتو هوندو آهي.“

”ويدن جي دنيا مان نڪري هن ڌرتيءَ تـي رهندڙ مادي وجودن جي ڳالهه ڪر. هي جيون ڪجهه خوبصورت جملن ڳالهائڻ جو ئي ٽالو ته ناهي ياسمين!“

”توهان ماڻهو محبت ۽ قربانين جي لطيف احساسن مان ڀلا ڇا ڄاڻو.“

”اسان ڪان وڌيڪ حساس ۽ انسان پرست ٻيو ڪير هوندو؟“

اسان ته هن دنيا جو ڏاڍ ۽ جبر ڏسي هن سماج سان بغاوت ڪئي آهي.“

”توڪان ڳالهين ۾ بابا ڪير ڪٽندو!“

”سچ ۽ سندرتا ڪان ڪنهن به نه ڪٽيو آ.“

”خير شل اهو ڏينهن اچي جڏهن تون ۽ مان پنهنجي سوچن جي تعمير ڪيون.“

”مون سپنا ڏسڻ ڇڏي ڏنا آهن.“

”اها مايوسي آ.“

”جيڪا هاڻي اسان جهڙن جو ورثو بڻجي ٿي وڃي.“ گرلس هاسٽل اچي وئي.

”پر توهان جهڙن رڪ ورنن ماڻهن جو ته مايوسيءَ ۾ يقين ڪونه هوندو آهي.“

”ڪڏهن وحشت مان پهاڙ سان ٽڪر هڻڻ ۾ رت ۾ وڌيڪ جوش ايندو هو، هاڻي لاڳيتو ناڪامين ڀورين بزدل ٻوءِ زندگي پرست بڻائي ڇڏيو آ.“

”چڱو بشير مان هلان ٿي، توکي ڪڏهن ڪڏهن عجيب فتس ٻولدا آهن.“

ياسمين جا اهي لفظ شبير جي اندرين ڀرندڙ اوڙاهه کي برف جي ڇپ ڪري هليا ويا.

”ٻڌ ياسمين منهنجي جذباتي ڳالهين جو دل ۾ نه ڪجانءِ. مان انهن حالتن جي پيداوار آهيان، جن ۾ رهي ڪري عام ماڻهو پنهنجي شخصيت کي مڪمل ڇٿي نٿو سگهي؛ پر ٻڌي ڇڏ، تون منهنجو سڀڪجهه آهين. تون منهنجي وجود جو هڪ حصو آهين. جنهن ڏينهن تون به مون ڪان رُسي وينءَ، ان ڏينهن هـي ڪيمپس مون لاءِ قبرستان هوندو.“ ياسمين ڪنڌ هيٺ ڪري تڪڙي تڪڙي لوهي در ڏانهن هلي وئي.

Gul Hayat Institute

پٺي ڏينهن بشير جڏهن هنڌ مان اٿيو ته ان وقت ڏينهن جا 11 ٿيا هئا. سڄي هاسٽل خالي لڳي پئي هئي. زندگي سهس ويس ڊڪي آرٽس فيڪلٽيءَ ۾ نروار ٿي چڪي هئي. ٽهڪڙا، سندر صورتون، سنهڙا منڙا آواز پڌي جيون ۾ وڌيڪ جاکوڙ ڪرڻ جي آس ڪيڏي نه وڌي وبندي هئي! بشير مڏي بليڊ سان مڙني زوريءَ ڏاڙهي لاهي پناڻ جي هوٽل تان ٽيرن ڪرڻ ويو: ”ابا ڇا پچيو اٿئي.“ بشير چوڪري کي چيو. ”سائين، سيٺ توهان لاءِ جهلي ويو آهي. پهريان پئسا به اجا ڪوله سليا آهن، 185 رپيا ٿي ويا آهن.“ بشير اتان بيٺي ئي موٽيو. سوچيائين بيري سان کهڙو ويهي بحث ڪريان. موٽي ڪمري تي آيو. ڏٺائين ته ميز جي ڪنڊ ۾ گل جا ڪجهه ڪليا پئسا پيا هئا. ڏهه پيسيون، پنج پيسيون ۽ پيسا. سڀ ڪٺي ڪيائين سادا چوڏنهن آنا ٿيا. ’چانهه سگريٽ ٿي ويندا.‘

ائين ئي وقت گذرندو ويو. بشير رات ڏينهن دربدر رلندو رهيو. ذري گهٽ ڇهه مهينا ڪن گذري ويا، پر هن کي نوڪري ڪانه ملي. هو ذهني ڇڪتاڻ ۽ بکن تي ڏاڍو ڪمزور ٿي ويو هو. گهڻي پڙهڻ ڪري تنتي مرشتو به خراب ٿي پيو هئس. ٻه-ٻه ڏينهن ماني کوله وٺندي هيس، رڳو چانهه سگريٽ تي پيو هلندو هو... اڄ ته لڳس به کوسا لڳا پيا هئس. اکين مان پاڻي پئي وهيس. ڪمري تي ٽپالي خط ڏيئي ويس. پري کان ئي اکر سڃاتائين، لنڊي پاڻ جا هئس. دل جو ڌڙڪو ويتر وڌي ويس. خط کوليائين. خط ۾ وري ڇا هو، سڄو مايوسين سان ڀريل هو: پاڻس کي هوٽل واري ڪيڏي ڇڏيو هو... ماڻس سخت بيمار هئي... ۽ هن کان نوڪريءَ جو پڇيو ويو هو.

’نوڪري... نوڪري... منهنجي بابي جي هٽ ۾ آهي، سو ڪٺي ڏئي. هن ڇا سمجهيو آ... آخر ڪٿي جي پٽن... مان هتي جو...‘ هن خط ڦاڙي ڇڏيو. دل ۾ آيس پل ته سيئي مري وڃن ته جلد جان ڇٽي. اڇي انهن ذليلن مان به ڦاٿو آهيان... امان بيمار آ ته مان وري هت کهڙو چڱو پلو وتان ٿو عيش ڪندو. گهڻو بور ته هنن به ڪيو آ.‘ ايتري ۾ گل چانهه جو ڪرپ ۽ اسپرو آڻي ڏنس. پگهر نڪتس ۽ جان ڪجهه هلڪي ٿيس. هٿ منهن ڌوئي، آرٽس بلاڪ هليو ويو. اُتي ياسمين مليس، هٿ ۾ ’ڊان‘ اخبار هيس. ”بهترين جاب اٿئي. سون ڪالهه کان اخبار سنڀالي رکي آ. ڏس، ضرور اپلاءِ ڪجانءِ.“

”جي اهڙيون سٺيون نوڪريون اسان جهڙن کي مليون، ته پوءِ وڏن ماڻهن جا پٽ ڇا ڪلارڪي ۽ ماستري ڪندا!“

”تون دل ته نه لوڙهه. اپلاءِ ته ڪري ڏس. من لڪ ٿي پوئي.“

”بابا، انهن نوڪرين لاءِ ڪيئي پنا ڪارا ڪري چڪو آهيان.“

”ته به درخواست ته ڪري ڇڏ.“

”چڱو، اخبار ڏي. نوڪري ته هوئڻ ئي ڪونه ملندي. ملي نه ملي. هاڻي زندگيءَ ۾ ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان. جي وڌيڪ سگهه نه ٿي، ته پوءِ سوچان ٿو ته ڪڏهن ڪٺي سليپنگ پلس جو اوور ڊوز ڪبو. اهو ته پوءِ به پنهنجي وس ۾ آهي.“

ياسمين کي لفظن جا آهي نيش من ۾ کپي ويا. سائيڊيل آسون نراسجي ويس. سندر سپنن جو سنسار ٽٽي پيس. دل جهڙي ڪاڏس. اکيون آليون ٿي ويس. من ۾ آيس، بشير کي ياڪر هٽي، زور سان سڏڪا ڀري ڪلها آلا ڪري ڇڏيس؛ پر رڳو هن جي گهاٽين ڀنبٽين ۾ ڪوسو پاڻي اٽڪي بيهي رهيو. ”نه نه، بشير تون زندگيءَ کان ايڏي نفرت نه ڪر. توکي ڪجهه ٿيڻ سان، منهنجي هستي به ڏڏي ٿي وڃي. منهنجو ساٿ تنهنجي موت جو ويري رهندو. توئي ته چيو هو نه، ته مان تنهنجي وجود جو هڪ حصو آهيان.“

جذبات ۾ بشير جو سڄو جسم ڏڪڻ لڳو. انهن لفظن جي امرت رَسُ کي اندر ۾ اوتڻ لاءِ حواس وڃائڻ وارو هو، ته ياسمين تڪڙي تڪڙي ڏاڪڻ ڏانهن هلي وئي.

اڄ رات ياسمين بستري تي پاسا ورائيندي تڪجي پئي هئي: ’اُن شخص ۾ ڪيڏي نه سچائي آهي، ڪيڏو نه سادو آهي. شخصيت ۾ ڪيڏي نه اونهائي اٿس؛ پر آهي ڪيڏو نه بيوس، لاچار، مجبور. لعنت آهي اهڙي دنيا تي. ساڙي ڇو نه ٿا ڇڏين اهي سڀ لائبرريون، جن جا ڪبٽ مانيءَ سان نه، پر رڳو ڪتابن سان ڀريا پيا آهن.‘ ياسمين آٽي ڪهُڪهيءَ سان پاڻي پيتو، وري اچي کٽ تي سُتي. سمهڻ سان وري ويچار ورائي ويس. ’اڳي داسيون پنهنجن ديوتائن لاءِ پنهنجو پاڻ کي باهه ۾ اڇلائي ڇڏينديون هيون. لطيف سائين پنهنجي پرينءَ جي رڳو ڇيچ ڏسي وڃي پٽون وسايون هيون ۽ اسين آهيون جو... بزدل، ڊڄڻا ۽ عام روايتي... پر مان به ڇا ٿي ڪري سگهان. مان پاڻ هيٺين وچولي طبقي جي فرد آهيان.‘ ڪجهه گهڙين لاءِ پاڻ کان نفرت ٿي وڃيس ٿي. الائي ڪيستائين سوچيندي سوچيندي ننڊ ڪٽي ويس. صبح ٿيندي ئي ڪراچيءَ هلي وئي. ڪراچي پهچڻ تي خبر پيس ته سيڪريٽري راولپنڊي ويل آهي.

ٻن ڏينهن کان پوءِ سيڪريٽري اچي ويو. ياسمين آفيس ۾ وڃي مليس. عام رواجي گفتگو کان پوءِ اصل مقصد تي آيا.

”هون، ته توهان رڳو ميٽرڪ ڪري وڌيڪ پڙهڻ ڇڏي ڏنو.“ سيڪريٽريءَ سگريٽ جو ڊگهو سوٽو هڻي، وات مان دونهون ٻاهر ڪڍندي، پاڻ ڪٽي پوئتي روالونگ ڪرسيءَ تي ڇڏيو.

”ها، سر.“ ياسمين ڪوڙ هڻندي چيو.

”ته پوءِ مٿي ڇو نه ٿيون پڙهو؟“ جيئن هرڪو وڏو ماڻهو وڏماڻهپ مان ڪنهن غريب جي مسڪينيءَ تي همدردي ڪندو آهي، يا ڇڻ رات جو گهرايل ڪنهن پراس کي هرڪو چوندو آهي، ته شادي ڪري، شريف زندگي ڇو نه ٿي گذارين...

ياسمين کي ڳالهه نه وڻي. وري اصل مقصد تي آئي.

”سر، پوءِ پلا بشير جي نوڪريءَ لاءِ اسان تي پنهنجي مهرباني ڪريو. ڏاڍو انٽيليجنٽ آهي.“

”اڄ ڪلهه هوشيار هجڻ ڪا وڏي ڳالهه ناهي. سفارش هجي، پئسو هجي يا وري...“ سيڪريٽري چپ ٿي ويو.

Gul Hayat Institute

”سر بشير غريب ڇوڪرو آهي ۽ هوشيار آهي.“

سيڪريٽريءَ ياسمين کي گهوري ڏٺو تہ نرڙ ۾ گهنج پئجي ويس: ”اهو اميدوار توهان جو ڇا ٿئي؟“

”سر، هو منهنجو ڪزن آهي. سوچيو هوم تہ توهان کي پرسنلي ان لاءِ رڪئيسٽ ڪيان. سر، خدا جي واسطي بشير کي آرڊر ڏيو.“

ياسمين پنهنجي هٿ ڪٿي سيڪريٽريءَ کي پڌان؛ پر هڪدم ان وچ ۾ هن کي پنهنجي ان پاڏائڻ تي شڪائپ بہ ٿي ۽ هن جي اندر ۾ هڪ لڪل خوددار هستيءَ بہ ڪرُ ڪنيو؛ پر هيءَ پاڻ تي ضبط ڪري وئي ۽ هن جي منهن تي اهي اندر جون ريڪائون آيري آيون.

”پر فقط رڪئيسٽ مان ڇا ٿيندو مس ياسمين!“

”سر، پارهن مان هڪ سيٽ تہ قابليت تي ڏيو.“

”ڇٻيو تہ آرڊر مڙئي مون کان وٺي ويندين؟“

”سر، توهان جي مهرباني ٿيندي.“

”چڱو هي منهنجو ڪارڊ رکو پاڻ وٽ، مون سان ڪانٽيڪٽ ڪجو.“ ياسمين ڪارڊ ڪٺي کيسي ۾ وڌو.

”پوءِ پلا مس ياسمين، ڊلر مون سان ڪيو. پوءِ ڪٺي هلي ڪيبري وغيره ڏسنداسين.“

”سر، توهان...“ ياسمين کان ڇرڪ نڪري ويو. مٺي کي پنواٽيون اچڻ لڳس. باهر جا آلا اکين مان نڪري آيس. دل ۾ آيس تہ ميز تي رکيل پيپر ويٽ ڪٺي نڪاءُ سيڪريٽريءَ جي منهن ۾ ڪرائي؛ پر هٿ روڪجي ويس. الاجي ڇو چپ چاپ ٻاهر هلي وئي.

”پڌو... پڌو... ياسمين... توهان ناراض ٿي ويون... منهنجو مقصد... خير اهي ڇوريون...“ سيڪريٽري خاموش ٿي ويو.

ڏاڪڻ تان لهندي سڄي آفيس هن کي لڏندي محسوس ٿي رهي هئي؛ ڄڻ زلزلو تہ هن جي اندر ۾ آيو هو ’ذليل... ڪتو... واهيات... سيڪريٽريءَ جو پٽ... ساڻس...‘ هوءَ پنهنجي سُنهن پسُٽڪندي وئي.

اڄ بہ هوءَ سڄي رات لڇندي رهي. سوچن جي ڏُٻڻ ۾ هيٺ ڦاسندي وئي. بشير جا جملا پڙاڏو ٿيڻ لڳس. ’ويدن جي دليا مان نڪري اصل دنيا ۾ اچ.‘ ياسمين کي وري پنهنجا ڇيل لفظ اکيان آيري آيا ’توهان ماڻهو محبت ۽ قربانيءَ جي لطيف احساس مان پلا ڇا ڄاڻو!‘ هوءَ ڪٽ تي اٿي ويهي رهي. وري ڪٽ تان لهي ٿرماس مان چانهہ ڪڍيائين. چانهہ جي ڍُڪ ڍُڪ سان زندگيءَ کي نون نون روپن ۾ ڏسڻ لڳي. ڪنهن ڍُڪ ۾ جيون آجهاڻل لڳس؛ ڪٺي جيون پريا ٺهڪڙا ڳونجڻ لڳس. پڌ تہ رم تنگجي پئي: ’جيڪڏهن بشير کي نوڪري هجي، تہ بابا بہ لالچ تي منهنجي شادي ان سان ڪري سگهي ٿو؛ پوءِ مان بہ هن سان جيون ساٿي ٿي سگهان ٿي... جيون ساٿي ٿي سگهان ٿي...‘ ان جملي ۾ ايڏي تہ

لذت هئي، جو ياسمين ان کي ڪيتري وقت تائين ورجائيندي رهي. ان سان هن کي ڪهڙي قسم جا سرور ۽ لذتون اچي رهيون هيون: ’پر بشير کي نوڪري نہ ملي تہ پوءِ... تہ پوءِ بشير جو ڇا ٿيندو... منهنجو ڇا ٿيندو؟‘ ياسمين پنهنجي هٿ کڻي منهن تي ڏنا. آڱريون وارن ۾ وچڙجي ويس. پاڻ کڻي وهاڻي ۾ سٽيائين. اونڌي سمهي پئي هئي، هڪ تنگ پلنگ کان هيٺ هيس. ڳلابي ڳٽا پٽسي ويس. سڏڪندا، چڙيل لفظ ’آخر مان ڇا ڪيان بشير... مان ڪاڏي وڃان... ڇا ڪيان‘ اوچتو الائي ڇا ٿي ويس. ٽپ ڏئي اٿي ويٺي. نہ ڄاڻ ڪا نئين جوت جرڪي پيس. وڏي آهہ ڀري، اندر ۾ ڪجهہ اوريندي وئي...!

ٽئين ڏينهن کان پوءِ، ڪمري تي ٽپالي بشير کي هڪ لفافو ڏنو. ليٽر پڙهي آرٽس بلاڪ ڏانهن لُوهہ پاتائين. سڌو ياسمين جي ڪلاس روم وٽ پهچي ويو. ٻاهر ورانڊي ۾ شاهدا مليس.

”ادي معاف ڪجو، ياسمين ڪٿي آ؟“

”ڇو ادا، اڄ ڏاڍا خوش آهيو!“

”بس، ادي جلدي ٻڌايو تہ ياسمين ڪٿي آ؟“

”ادا، ٽيون ڏينهن کان جيئن ئي ڪراچيءَ کان آئي آهي، ويچاري بيمار پئي آهي. سول اسپتال ۾.“

بشير جي زبان اٽڪي پيئي.

”بيمار آ! ڇو — ڇا ٿيو — مونکي تہ خبر بہ ڪانهي.“ پوءِ هن شاهدا کان وارڊ ۽ بيڊ نمبر پڇيو ۽ ذري گهٽ ڊوڙندو ڪيمپس مان نڪري ويو.

بيڊ تي ياسمين نِستُ پيئي هئي. منهن تي هيڊ هاري پيئي هُيس. هُن ياسمين جي برندڙ نِراڙ تي هٿ رکي ڇڏيو. ياسمين جا سُڪل ۽ ٿوٽ چَپَ چُريا: پر ڪو بہ لفظ نہ چئي سگهي — ۽ هن پنهنجون ڏرا ڏنل اکيون کوليون. بشير کي ڏسي چپن تي رُنل مُرڪ تري آيس — ۽ سندس هٿ وٺي پنهنجي سُڪل ۽ ٿوٽ چپن تي رکي ڇڏيائين.

Gul Hayat Institute

●

گهٽڻ لفظن، سٽن ۽ ڪاڳر ڪارا ڪرڻ سان ئي گهٽي ڳالهہ چئي سگهجي ٿي، ان ۾ منهنجو ويساهہ ڪونهي

بادل جمالي

خفتي

ٻن ڏينهن جي مسافريءَ کان پوءِ هو اڃا هاڻ موٽيو هو. بوٽ لاهي، ويڙهيل بستري تي مٿو رکندي، ٿڪل ٽٽل جسم کي کٽ تي ڍرو ڇڏيندي چيائين:

”يار لاهوتي، جنگهون سائيون ٿي پيون آهن، وارو ڪر ٻه ٽي زور ته ڏي.“

لاهوتي سندس پيرانديءَ کان اچي ويٺو. هن مٿي تان بوسڪيءَ جو پٽڪو لاهي پاسي ۾ رکندي پڇيس:

”ڏي خبر، ڪو آيو ويو ته ڪونه؟“

لاهوتيءَ سندس سٿر ۾ مُٺيون وجهندي چيو:

”پيو ته ڪير ڪونه آيو، تيون ڏينهن وڏيري صالح جو ماڻهو نياپو کڻي آيو ته، سائينءَ کي چئو ته سڀاڻي شام جو سنگت ساڻ سميت ٻچ جي دعوت اٿس، ڪتا ڪاهي اچي.“ چيومانس ته، ”مرشد پاڻ آهي ڪونه، ويو آهي آدم جي ٽنڊي اسان کي رُشڪت ڪانهي جو ڪتا ڪاهي اچون. باقي سنگت ساڻ کي چئبو، جي آيا ته ولي اچبن، نه ته ٻه اُئون ضرور حاضري ڏينداسين. ماني ٽِڪي ڪائي، همراهه ته ويو هليو، پر منهنجو سڪ ڦِٽي ويو. سندرو ٻڌي لهي پيس ڳوٺ ۾. خيرو، جانو، حڪيم، ڏِتو. هڪڙي هڪڙي کي در تي سڏي چيم ته، ٻيلي سائين پاڻ آهي ڪونه عزت جهڙي ڳالهه آهي، پرائي راڄ ۾ هٿين خالي هلڻ به ٺيڪ ناهي. ڪُتڙا تيار ڪريو ته سڀاڻي هلي منهن ڏيئي اچون. — پر سائين جنهن کي ڏس، سو نابري واريو ويٺو آهي ته، ’سائين ڪونهي، اسان کي پنهنجي منهن هلنداسين!‘“

”پنهنجي منهن ڊنا ٿي ڇا؟“

”بس سائين، ڏسو ماڙهن جا حال... پوءِ باشا سُهمائي تائين پڳس، پر پيو ٿيو خير. سڄي رات ڦٽڪي ڏينهن ڪيم. صبح ساڻ اوطاق جي ٻُهاري سُهاري ڪيدي، نيرن ڪري، ٻه ڪهرا گاهه جا آندم. ڪُتر هٿي، آهورن ۾ وجهي، اُئين ڪٺي منهن ڪيم. وڃي لڪس صالح جي ڳوٺ. اوطاق ۾ منهن ڪيم ته صالح ٻريان ڪان ٿي پڳو آيو، چي ’سائين ڪٿي آهي، ڪتا ڇو ڪونه آندئي؟‘“

چيومانس، ”مرشد ڳوٺ ڪونه هو، مون کي ڪتن آڻڻ جي رشڪت ڪانهي. تنهنجي نياپي تي پاڻ اچي نڪتس، جي رلج ٿين ته موٽي وڃان — پوءِ ته ٻڪ وجهي پاڻ سان گڏ وڃي ويهاريائين.“

Gul Hayat Institute

”شابس هجيس جو توکي ايڏي عزت ڏنائين.“

”عزت؟ ۽ ما بہ مون کي! باشا اها تنهنجي ئي عزت هئي. آئون تہ چوان، تنهنجو ڪتو وڃي ها تہ بہ عزت مليس ها.“

”ڳالهہ ٻڌي ڪيئي؟“

”ها، سنگت ساٿ بہ گهڻي وٺي هئي. آچر ڪيريو، علي بخش ٻُچي، ڇُٽو واڃڙ. تنهنجون ڏاڍيون ڀچائون ڪيائون. سلام بہ تي ڇيائون.“

”وعليڪم سلام.“

”موالي رکوءَ ڪٺي ڪوندو کھوليو. ڏاڍا پيالا ٿيا. وڇين وڇين تي تہ همراهہ نڪتا ٻاهر، ميدان ۾ لٿاسون تہ فقير اڳئي رڇ ٻڌيو ويٺو هجي.“

”رڇ ڇڱو هو؟“

”واهہ، جهڙو خراسالي گڏهہ هيو!“

”ٻَليرَ! ڇٻو تہ همراهہ سهي سنيري پوءِ ليا هو ڪيو.“

”هيو لہ تہ. خلق تہ خلق! سڄي اڳاس ۾ تِرَ ڇڻڻ جي جاءِ ڪانہ هجي.“

”ڪُتا گهڻا هئا؟“

”ڪتا چار هئا صالح جا، ٻہ وڏيري آڪن جا، هڪڙو مينڌري اوڏَ جو، ۽ هيو هو دِلو لوهر جو ڪُلر.“

”ڀهرين صالح ڇڏيا هوندا؟“

”ها، ڀهرين ئي ڀهرين وڏيرو صالح ٿو ’شينهين‘ ۽ ’مانگر‘ کي ڇڏ ئي — رڇ بہ سمجهي ويو تہ هائو پيلي، ڪتن ۾ زور تہ گهٽوئي آهي، ٻر ڏانءُ اٿن ڪونہ. سو جيئن ئي ڪتا سوڙها ٿيس، نڪاءُ ٿو ڪرائي مانگر کي ٻوٽ واري چماٽ...“

”واهہ ڙي واهہ.“

”باشا، خدا ۾ ٻت ڪرين تہ ٻنوائيون اڇي ويون ڪتي کي! وارو ڪيائين شينهين تي. ڀڳو، ٻر ٻوئين چنگهہ مان وٺي، سٽ ڏيئي ڪٺي آرهہ هيٺان ڪيائينس. مانگر ڏس تہ اچا تائين وايون بتال هجنس. اصل ڀڄڻ جا رستا پيو ڳولي. شينهن سان تہ اهڙي ڪيائين جهڙي ڇنجي. ڪؤن ڪؤن، ٻر سائين ڪير ڇڏائيس!

”تاڙيون وڃي ويون. وڏيري ٽِڪي ٻاسي. فقير رڇ کي وڃي جهليو. وڏيري کي هجن ٻاهيون، سو ڦوهاري تائين بہ ڪونہ ترسيو، ’ٻوڙينڊي‘ ۽ ’وڇونءَ‘ کي ڪٺي ڇڏيائين.“

”اهو وڇون وري ڪٿان آندائين؟“

”الائجي، ڇيائون پئي تہ خيرپور ڏانهن ڪان آندائين. ڇڱو وڙهيو، باقي ٻوڙينڊي تہ ماني بہ حلال ڪانہ ڪيس، جي اهو شامل ٿئيس ها، تہ پوءِ وڇون اڃا بہ سٺو وڙهي ها، هڪڙي جو زور لڳو ڪوئي، وڏيري وري بہ ٽِڪي ٻاسي.“

”ڇٻو تہ صالح سان ڏاڍي ٿي. هيوا!“

”باشا، ٽٻڻ جي ڪا حد آهي. اصل ڏڪ هڻينس تہ رت نہ نڪريس.“

”آڪن جو ساھ بہ هيٺ مٿي پيو ٿيندو هوندو؟“

”پيو نہ تہ. صالح جي حالت ڏسي، آڪن تہ ماڳهين ويڙهاڻ ڪان ٻان پيو ڪري.“

”پوءِ؟“

”پوءِ منگت سان چيس تہ، عزت جهڙي ڳالھ آهي، ڪتا ڇڏ، نہ تہ ٻيا ڇمار اهو ٽيڪو ڪونہ لهندئي — ليٺ ضد ڪري ويٺو تہ ٻهرين دلو ۽ اوڏ ويڙهائين — هنُو ٻئي هجن الهڙ مڙس، نڪا ڪيائون هر، نڪا ترِ، ائين ڪٽي رسا ڪڍيائون.“

”انهن جا وري ڪهڙا ڪتا هوندا؟“

”نہ باشا، ائين نہ چؤ- ٻئي ڪَچا ڪُلر هئا، ير رنگ لائي ڇڏيائون. دلوءَ واري تہ لهڻ شرط آچل ڏيئي ورتس دوناڙ مان ۽ ٻئي ورتس ڪَن مان. مرشد، خدا ۾ پت ڪرين تہ هڪڙي ئي آچل سان ٻنهي ڪي ائين چنبڙي ڇڏيائين، جيئن ڪانياڻي ڳوڙهي ڪي ٿي آچلي! وري ڳنڍ جي ويا. هين پيري دلوءَ واري ڪُلر ورتس ڇاڙيءَ مان، ۽ اوڏ واري ورتس ڇنگهن جي وچان.“

”واھ ڙي واھ!“

”پوءِ تہ باشا، ائين ڪِهاياڻونس، جيئن ڪِجهون ڍُونبڙ ڪي ڪِهلين! ڪُوڪريا ٿي ويا، تاڙيون وڃي وسيون. دلوءَ ۽ اوڏ ڪي ڏس تہ ڪپڙن ۾ نہ پيا ماپن. صالح جي منهن تي جهڙي هيٺ هارجي وئي. آڪن کي بہ هورا کورا لڳي ٻئي هجي تہ الائي ڇا ٿئي.“

”اڪن تہ ڇا، ڪير بہ هجي. ان گهڙيءَ ساھ مٺ ۾ هجيس ها.“

”پيو نہ تہ... اِتي فقير رڇ َکي ناهوڪو ڦوهارو ڏنو. آڪن ڏچندي ڏچندي ڪُتا ڪٽي ڇڏيا. رڇ بہ هجي مڇريل، سو وٺندي ئي هڪڙي ڪتي جي ٻوٿين ڇنگھ مروٽي پٺي وڌائين. اهو تہ ڪِهلبو ڪِهلبو پڙ مان نڪري ويو، پوءِ اچيو ٿو ٻئي کي وٺي. چٻون، چٻڪ، رانپوٽا، پڇ تہ ڇپاڙي مرڳوئي لٽندو ڪري ڇڏيائينس. هنيائينس چڪ لڙيءَ ۾. آڪن ڪان ڏس تہ رڙ لڪري ويئي، ”گهوڙا ڙي ڪتو ٿو مري!“

فقير چيس، ”بابا، ٽيڪي مَڃ تہ رڇ َکي جهليان.“

”ٽِيڪي ميڇين هونداڻين؟“

”واھ، اھ ميڇي ها تہ ڪتو اُڦٽ مري وڃيس ها. ڪِيل ٿيو ختم. وڏيرا پوٽ ڦلهڙو ڪري موٽيا. مون چيو: لاهوتي هاڻ هٿ ويهي ڇا ڪندين. هل تہ ڏکي ڏور جي ڪريون. سو رکيم بڪيءَ تي زور.“

”چئبو تہ مزو ڇڱو ھو.“

”پيو نہ تہ، مزي جي ڪا ڳالھ هئي! هي ٻهريون پيرو هو، جو صالح هار ڪڍائي، تہ تہ مڏائين ٽوپي نيراڙ تي رکي هلندو هو. باقي باشا، ڳلر دلوءَ واري ڦهر ڪري ڇڏيو. اهو وڙهندو، پر ڏاڍو.“

Gul Hayat Institute

"پاڻ واري ڏينهوءَ جهڙو آهي؟"

"مرشد، شڪ ڪجانءِ، ڪاوڙ لڳيئي ته جوتو لاهي ڪٺي وٺ. باقي ڏينهو تو وارو جنبد چٽيندو، ميروڻءَ سان ڪونه وڙهندو. ڪالهه هجين ها ته پاڻ ڏسجين ها."

"چو ڀلا، تون ڏينهوءَ کي ڀنهه ائين ٿو سمجهين ڇا؟"

"بس سائين، هاڻي مون گنهگار جو وات نه کول. ڏينهوءَ جي لس کان آءٌ واقف آهيان- ڪتو ته اوڏ وارو به چڱو ٿو وڙهي، پر سڱهاندو ڪونهيس. ڏوڏا وڏا ڪنن ڊرال ڦچ ٿلهو، قد جو ڏس ته جهڙو ٽٽيهر...... باقي دلوءَ واري ڳلر جهڙو هينئر پنهنجي پٽ ۾ پيو ڪونهي. جهڙو آهي مهانڊي جو ساڪڙو، تهڙو وري وڙهي ٿو... اهڙي سوڪڙي ته هوند تو جهڙي امير جي در تي سونهين. ڪو خفتي لڙي اچي ڏسيس ته هيڪر وات ڳيڊو ٿي وڃيس."

"ان ڳالهه کي به ڏسنداسون."

"باشا، ڏسڻ پسڻ واريون ڳالهيون ڇڏ. ڳلر اٿئي ڏينهن پهر جو ميزمان. گهٽو ڪري ته وڏيرو صالح ڪتيي ويو هوندس، جي ان کان بچيو ته پوءِ سمجهه ته پيرو ڪبير آيو ڪي آيو. مهل اها اٿئي. منهنجي صلاح آهي ته هينئر ئي هلونس."

"يار لاهوتي، گهڙي ڪن ساهه پٽڻ ته ڏي. اڃا هاڻ مري مري ايو آهيان، هٿ منهن به ڪونه ڌوتو آهي."

"باشا، مرڻ لاءِ اسان جهڙا فالتو ڪتا آهن جو تون مرندين! ڪرو پاڻيءَ جو آڻي ٿو ڏيانءِ، هٿ منهن ڌوئي تيار ٿيءُ. بسم الله ڪري 'ها' ڪر ته گهوڙو سنجي تڪر ڪري آڻي ڏيانءِ، رڳو لانگهه وراڻڻ جي دير ٿيندئي."

"اهو ته ڀلو، پر هُو پاڻ شوقين مڙس آهي، جي نه ڏئي ته پوءِ؟"

"باشا ڪهڙيون ٿو ڳالهيون ڪرين. تو جهڙي امير کي ڪهڙي منهن سان موٽائيندو. جي هرو ڀرو پڇڙائيءَ تي سندرو ٻڌائين ته پوءِ چار ڏوڪڙ ڪٺي باسبس. ٻڪ ٿو مري، پاڻ هتي پهچائي ويندو."

"اها ڳالهه تو واري لڳي، پر هاڻي پروگرام ڇاهه ته هلونس ڪڏهن؟"

"پروگرام وري ڇا جو، هينئر ئي ٽا هلونس پيو نه ته. تون رڳو تيار ٿيءُ، ته آءٌ گهوڙو سنجي ٿو وٺان."

"صفا ائين؟"

"پيو نه ته."

Gul Hayat Institute

"ڇگو وڃ يلا، ڇڏيندين هونهين ڪونه."

ڪسڪائين ڇپر جي غريبائي اوطاق، جنهن جي هڪ ڪنڊ ۾ ڏنوڻ، ساندار، وڏا مترڪا، ٻاٽيءَ سان پريل ٺيڪر جي ڪوناري، پٽ سان رکيل ڪاٺ جي پراڻي پيتي، جنهن جي سامهون لوهه ۽ ٽين جا ٽڪرا. هڪڙو ڪنولو اوطاق ۾ اندر، پيو اڱڻ ۾ بيٺل ليمر جي گهاٽيءَ ڇانوَ ۾ رکيل. نم جي ٻاڙ ڪان ٿورڙو پريرو ٻير جي ڪنڊ منيءَ سان ٻڌل ڪڪڙ جي آني جهڙي اڇي رنگ، وڏي متي ۽ آين ڪنن وارو ڪتو.

گهوڙي تان لهي، سائين ڪتي ڏي وڌيو. ڇپڇيون وڄائي، ٻچڪارون ڏيئي ڪيس ڦري ڏسڻ لڳو.

لوڙهي جي ٻاڙ ۾ بيٺل نديڙيءَ ٻير سان گهوڙي کي ٻڌي، لاهوتي مُرڪندو سائينءَ ڏي وڌيو.

"ڪيئن ٿو ڀائين مرشد، برابر يا نه؟"

"برابر لاهوتي. تو جيڪي چيو، گلر ان کان به سرس آهي-"

"ڦري ڏسينس مرشد، شيءَ اٿئي شيءِ! ٻيو نه ته. سنهڙو تاَلهڙ جهڙو پڇ، پر ڍڪهو ٻه ڌ. ريشم جهڙي ڇڙي، ڪليل واڇون، ڇنجهليون اکيون. عيب ته خدا ڏنوئي ڪوله اٿس. اصل ڪيسي ۾ وجهي ڇڏڻ جهڙو آهي."

"برابر، سوڪڙي آهي. ڏينيو ٻينيوءَ جي جاءِ ڪانهي."

"متان نه مڃين. خفتي ته آءٌ به آهيان، پر سچو ٿي پيو آهيان."

"دل نه هڻ، پنهنجو مال ورهايل ڪونهي...... پر هاڻي دير نه ڪر، همراهه کي سڏ ڪر ته حالي حوالي ٿيونس-"

"ڪريان ٿو بندوبست، رڳو ڪو ماڻهو لطر اچي ته موڪليانس...... اجهو، هو ٻاٽهي پيو اچي؛ پر هاڻي ڳالهائجانس ٿون. مون کان تنهنجو بار وڌيڪ لڳندس."

"تون به منهنجو ماڻهو آهين، ڪو ڌاريو ڪونه آهين. ٻي ڏڙڪ ٿي ڳالهائينس، آءٌ ويٺو آهيان."

"ڇگو هاڻي ڪريانس ٿو بسم الله."

هو ڪڻ تان اٿي ٻه وکون اڳتي وڌيو ۽ منهن تي مُرڪ آڻيندي، ڪجهه زور سان چيائين.

"دلڻ اسان تنهنجا ٿي گهورا هڻاسين."

دلوءَ پريان ايندي حيرت ڳاڏڙ مرڪ سان چيو:

"خير ته آهي، اڄ ڪيئن ڀُلجي پيا آهيو؟"

”بس بابا، اڄ ويني ويني سائينءَ چيو، هل تہ ڪاريگر وٽان چڪر هڻي اچون.
ڇيومانس تہ، باشا حڪم تنهنجو ڪپي. مون کي پيو ڪم کهڙو آهي. پوءِ تہ وهندا اچي هتي
پهتاسون، پر تون هتين ڪونہ. ماڻهو پئي ڳوليوسون تہ توکي سڏايون. پاڳن وارا آهيون جو
تون پاڻهي اچي نڪتو آهين، ملياسون پيو مڙئي خير.“

”ڪيئي خير. پلي آياؤ جي آياؤ... اسان جون خبرون خير، هي ڪڪڙا پنهنجا، وينا آهيون
منڊل مچايو. اوهان کي الله آندو، مليا آهيون، پيو مڙئي خير... سائين باشا، خوش آهيو،
چڱا ڀلا، مڙدانا، آسودا.“

”دعا، رحم، رب جا ٿورا.“

”هاڻي اوهان ويهو تہ آئون گهران تي ٿو اچان.“

”نہ ادا نہ. ماني ڏانيءَ جي ڪا تڪليف نہ ڪر، اسان کايو پيا اچون: رڳو چار گهڙيون
ويهہ تہ ڪچهري ڪريون.“

”آئون حاضر آهيان، لک ڪچهريون ڪيون، پر مانيءَ جي مهل آهي، وڏيڪ لہ،
تہ ٻہ ٻہ-ئي گرهہ تہ کائو.“

”ادا، اسان کي حجاب ڪولهي، اڄهو هاڻ ڳوٺان کايو پيا اچون، اڌ ڪلاڪ کن
مس ٿيو آهي.“

”ڀلا، چانهن تہ نهرائي اچان؟“

”چانهن جي بہ تڪليف نہ ڪر. اسان تڪڙا آهيون. وري ڪنهن ٻيءَ ساعت چانهن پيبي.“

”اهو چاهي، ڀلا سائين، هيڪر ٿا چؤ تہ ڪچهري ڪرڻ آياسون، پيهر ٿا چؤ تہ تڪڙا
آهيون. ظلم تہ اِهو جو نہ چانهن لاءِ ٿا ترسو، نڪا ماني ٿا کائو. آخر مون غريب تي ڇو
اهڙي ڪاوڙ اٿوَ؟“

”ادا، تون اسان جو پاءُ آهين، ڪاوڙ توتي ڪالهي: پر ڪجهہ پيا بہ زماني جا ڪم آهن،
ان ڪري ڪجهہ تڪڙا آهيون.“

”پوءِ ڀلا، ڪيئن تڪليف ڪئي اٿوَ؟ ٿورڙيون خبرون تہ ٻڌايو.“

”لاهوتي، ٻڌاءِ ڀلا ڪاريگر کي خبرون.“

”حاضر باشا... ادا، مرشد اڄ تڪليف ڪري تو وٽ آيو آهي گُلر جي لاءِ. ڪالهوڪيءَ
پچ ڪان پوءِ گُلر جي ڳالهہ ٻڌي اٿس گهڻي، سو مَنُ هرڪجي پيو اٿس. تون پاڻ مولائي مڙس
آهين، سادات توکي خوش ڪري ڇڏيندو.“

”خوش ڪرڻ جو مطلب؟“

”مطلب تہ جيڪي چار ڏوڪڙ پنهنجي وات سان گهُرلدين، سائين توکي ان ڪان بہ
سَرس ڏيندو.“

”ادا، سائين قسمت سان منهنجي تڏي تي آيو آهي، آءٌ باشا کان ڪتو ڪين جهليان ها؛ پر اوهان اچڻ سان ئي مونکي گار ڏني آهي. آءٌ ڪو پاڙيو ڪونه آهيان، جو ڪتي جا پئسا وٺي ڪاڻيندس... اوهان گهٽ ۾ گهٽ مون کي آزمائي ته ڏسو ها، منهنجو جواب ته ٻڌو ها. اچڻ سان ائين ڪئي واڪ ڏنو، ڄڻ آءٌ ڪتن جو ڪو واپاري هجان! هائي وهنداؤ ته ڪچهريون ڪنداسون، ويندائو ته خدا خوش ڪندو. باقي ڪتو ڪونه ڏيندس.“

”ادا تون ڪاوڙ ڇو ٿو ڪرين، اسان ته پاڻ تنهنجو خيال ڪندي، پئسن جي آڇ ڪئي هئي. ڪجهه سوچ ته ڪر، صبح کان شام تائين لوهه ٿو ڪُٽين، تڏهن ٽا ٻنج-ڏهه رپيا ملنئي. اسان توکي گهر ويٺي هزارو ڪن ڏيون ٿا ته ڪهڙي ڪَس اٿئي؟“

”سائين باشا، لوهه ڪُٽڻ ڪو گناهه ڪونهي، حق حلال جو پورهيو آهي. ڪڏهن اوهان وٽ سوالي ٿي ته ڪونه آيس، ته مون کي آن جي پوري ڏيو؟ افسوس جهڙي ڳالهه آهي جو اوهان پئسي کي ئي سڀ ڪجهه سمجهي ويٺا آهيو.“

”ڪاريگر، اسان توکي ناراض ڪرڻ ته ڪونه آياسون، تون هروڀرو ٿو رنج ٿين. اسان پند ڪيو آهي ڪُتر جي لاءِ، اسان کي خالي هٿين نه موٽاءِ. ڀوءِ پئسن سان نه سهي، قرب ۾ ئي سهي، پر ڪُتر اسان کي ڏئي.“

”قرب واري ته اوهان ڳالهه ئي ڪانه ڪئي. اوهان ته سوداگر ٿي پئسن جو واڪ ڏنو آهي. منهنجو ڪتو ويڪو ڪونهي، پيو ڪو جاچيو، ڳوٺ ۾ پيا به ڪهڻائي ڪتا اٿو.“

دِلوءِ جو ڪُتو جواب ٻڌي، سائين باشا ۽ لاهوتي مايوس ٿي ويا. ڪن گهڙين لاءِ خاموشي ٿي ويئي. وڏيرو صالح پريان ظاهر ٿيو ۽ اتان ئي رڙ ڪيائين:

”ابا، سائين باشا پيو ڏسجي ڇا؟“

”هائو بابا، تو ته اچڻ ڇڏي ڏنو، اسان ڇيو هائي اسان ئي نندا ٿي تو وٽان گهمي اچون.“

سائين باشا جي چوٽ ڪرڻ تي وڏيري ورائيو: ”شابس هجيوَ بادشاهه، جو اهڙيون ڳالهيون ڪريو ٿا. آءٌ ته اهوئي پانهيءَ جو ٻار آهيان؛ پر اوهان ڪجهه وڏي ويا آهيو. ڪالهه ٻيج هئي، ٽيون ڏينهن هاسيڪار اوهان ڏي ماڻهو موڪليو هئم ته سائينءَ کي دعوت ڏيئي اچ؛ پر سائين، خبر پئي ته بادشاهه ٽنڊوآدم پيو گهمي.“

”يار، مون کي پاڻ ڏک آهي، جو ٻيجَ تي نه اچي سگهيس. ڪر هو ٿورو سيئن ۾، پر يڪا به ڏينهن ويهاري ڇڏيائون. تون پاڻ سيئن جي ڏيتي ليتيءَ کان واقف هوندين، شل نه ڪو ڪم پوين، ويٺا بهانا ڳوليندا ته ڪيئن همراهه کي گشو ڏيئي جيند ڇڏائجي؛ پر سائين، آءٌ به آءٌ آهيان، ڪٽي ٿو ڇڏيان. پر ڏينهن به ترسي، پنهنجو ليکو چُڪتو ڪري آيس. جي اتي هجان ها ته پاڻ ڪٿائي به تو وٽ پڄان ها.“

”بس مرشد، هائي آءٌ گنهگار آمتي ڇا چوان، دل جو سور دل ۾ آهي... ڀلا ڪيئن اچڻ ٿيو؟“

Gul Hayat Institute

”خبرون خير، ڪالهه لاهوتي ٻچ ڏسڻ تو وٽ آيو هو، ڳُلر ڪو چڱو لڳس. ٻچاڳاچا تي خبر پيس ته اهو هين يار جو آهي. لاهوتي ضد ڪري ويهي رهيو ته ’بادشاهه، ڳُلر اهو پاڻ کي کپي‘. چيومانس، ”هلون ٿا ڪاريگر وٽ، ٻوءِ ڏئي يا نه ڏئي، اها تي سندس مرضي. ڳُلر ڏسڻ کان پوءِ مون کي به وڻيو. همراهه کان گهُريوسون، پر ٺپ جواب ڏيئي ڇڏيائين. وڃڻ وارا هئاسون جو تون مٿان اچي وئين.“

”ڳُلر ڏيندو وري ڪيئن نه؟ ابا دلڻ، هي تون ڇا ٿو ڪرين، امام جي اولاد کي ڪُتي لاءِ موٽائي ٿو ڇڏين؟ اسان ته هوند سر به مٿانئس گهوري ڇڏيون...... ڏاهو ٿيءُ، ڪجهه عقل ڪر، قيامت اهو ڇڏائيندئي. جي رنجايئيس ته تنگيو پيو هولدين. مانڙي ڪري، ٻهرين ٻئي مرشد کان بخشراءِ ۽ ٻوءِ ڪُتو ڇوڙي ڏينس، پاڻ ڳوٺ پهچائي اچينس.“

”وڏيرا سائينءَ کان آءٌ ڪُتو ڪونه جهليان ها، پر هي خفتي تي ڪونه آيو، سوداگر ٿي آيو آهي. سوداگر لاءِ مون وٽ ڪتو ڪونهي.“

”سوداگر وري ڪيئن؟“

”ائين جو اچڻ سان چيائين ته، ’ڪتي جا گهڻا پئسا وٺندين؟‘

چيومانس، ’آءٌ ڪو ڳُرڳُلو ڪونه آهيان جو ڪتو وڪڻي پئسا ڪمائيندس‘. هاڻي تون پاڻ انصاف ڪر، خفتيءَ لاءِ هن کان وڌيڪ ٻي ڪا ڳار آهي؟“

”مرشد، اها اوهان بي واجبي ڪئي آهي. دلو اهڙو مڙس ڪونهي، جو اوهان جهڙي امير کي هوند جواب ڏيئي ڇڏي ها. اوهين ٻهرين سنگت ۾ چئي ته ڏسوس ها....“

”ادا، اسان کان ٿي جو اهڙو ڳُفتو ڪيڀوسون. هاڻي چوي ته ڪٿي معافي وٺونس. هرويرو ڳالهه مان ڳالهوڙو ٿاهي ويٺو آهي.“

”بس بادشاهه، اوهان جي پاران آءٌ معافي وٺي ڇڏيندومانس. ڳلر اوهان جو ٿيو... هاڻي منهنجي صلاح آهي ته گهڙي کن مون واريءَ اوطاق ڏي هلون، اتي به دعا جا پير گهمائي اچو، پوءِ موٽ تي هتان ٿيندا، ڳلر ڪاهيو وڃجو. ڪيئن دلو؟“

”وڏيرا ڳالهه مون ڪئي هڪڙي، ٻي ٿيندي ڪانه. ڪتو آءٌ ٻي جهالپي ڪونه ڏيندس. باقي اتي ويهي ڪچهري ڪن، يا تو وٽ هلن، اها سندن مرضي آهي، آءٌ ڪونه ٿو جهليان.“

”چريا، وڏن جي ڳالهه کي مانُ ڏبو آهي. هرويرو پار نه ٿيءُ دلوا!“

وڌيڪ نه دلوءَ ڳالهايو، نه وري وڏيرو ۽ سائين ڪچيا، مانڙي ڪري هو اوطاق مان نڪري ويا. لاهوتي به گهوڙي کي ڳليءَ مان جهلي، سندن پٺيان پٺيان هلڻ لڳو. هنن جي وڃڻ کان ڪجهه گهڙيون پوءِ، دلو اٿي گهر ڏي ويو، ۽ ماني کائي پينگهي ۾ سمهي پيو. ڪلاڪ ڏيڍ کان پوءِ ڇوڪري لسيءَ جي ۽ ٻـ-ـئي ڏڪڙ ڪتي لاءِ ڪٿي، هو

گهران نڪتو. اوطاق ۾ اچي ڏسي تہ مُنيي خالي آهي، ڪُتو سنگهر سوڌو غائب آهي. اندر سڙي ويس. هيٺ ڏُڏُر ڏي ڏنائين تہ ڪتي، گهوڙي ۽ همراهن جا پيرا اوطاق کان ٻاهر نڪري، ڳوٺ جي ڏکڻ طرف ويندڙ وڏي رستي ڏانهن پيا وڃن...... انتقامي جذبي جي لهر نَس نَس ۾ ڊوڙي ويس. لسيءَ جي چوٺري ۽ ماليءَ واري دڪي ڪٽي ذري گهٽ ڊوڙندو گهر پهتو. ٽپڙن جي گهڙامنجيءَ تي رکيل، سَوَڙ جي تَهن مان بندوق ۽ ڪارتوس وارو ڳنو ڪڍي، پوري زور سان پيرن پنيان پڳو. سامهون پيٽل گهاٽن وڻن جي اوٽ مان لڪرندي ڏٺائين، تہ سنڌُ ڪن پنڌ تي همراه وڃن پيا. سائين گهوڙي تي آهي، لاهوتيءَ ڪي ڪُتي جي سنگهر هٿ ۾ آهي، هو پوئتي نهارڻ ڪان سواءِ ڏاڍي مزي مزي سان وڃن پيا.

دلو ڊُڪندو ڊڪندو ڪين ويجهو وڃي پيو، ۽ گار ڏيندي هڪل ڪيائين:

”ازي لاهوتي، اتي بيهہ، تنهنجي تہ.........! توکي همت ڪيئن ٿي جو منهنجو ڪتو ڪاهيو اٿئي؟“

سائين ۽ لاهوتي بيهي رهيا. ڪيس ڏسي ڪتو پُڇ لوڏڻ لڳو. سائينءَ گهوڙي جي ڳلي ٺيڪيندي ورائيس:

”زبان سنڀالي ڳالهاءِ لوهر جا پٽ! ڪتو اسان ڪي صالح چوڙي ڏنو آهي، ان سان وڃي ڳالهاءِ. اسان سان ٽَرٽَر نہ ڪر.“

”سچانا ٿو صالح ڪي بہ اوهان سان گڏ چڱ ڪتي ڪي لاهوتي!“

”ٽڏو ٿي ٽڏو... دماڪ جاءِ تي ڪر. ساهہ گهٽو اٿئي جو بندوق ڪڻي پڳو آهين؟“ لاهوتيءَ ٺوڪ واري ڍنگ ۾ چيس. سندس ڳالهہ کي ٽيڪ ڏيندي شاهہ چيو:

”درياهہ ۾ رهڻو اٿئي تہ واڳونءَ سان وير نہ رک، نہ تہ هوندين ئي ڪونہ.“

”اهي دڙڪا ٻين کي ڏجانءِ. ڦڏي ڪيي وڌائڻ مان فائدو ڪونہ پوندئي. آءٌ مٺي مارائي ڪتو ڪونہ ڏيندس.“

”ازي، تون آهين ڇا، جو ايڏو ڊگهو پيو ٿئين؟ آءٌ تہ سمجهندس تہ هڪڙي آناس جون ڦَٽيون نہ ڪاڌس، تنهنجا تہ ٻچا ئي رُلي ويندا!“

دلوءَ اکين ۾ شور وجهي مرشد ڏي ڏٺو، ۽ پوءِ لاهوتيءَ ڏي وڌيو. ڪتي جي سنگهر ۾ هٿ وجهندي چيائين:

”سنگهر مان هٿ ڪڍ لاهوتي!“

هو لاهوتيءَ جي سامهون اڏول جبل جيان بيهي رهيو. لاهوتيءَ مرندي ڪسندي مرشد ڏي ڏٺو. هو سندس اهار جو مطلب سمجهي ويو. گهوڙي کي آڙي هڻي، دلوءَ جي

Gul Hayat Institute

مٿان اچي ٻيهاريائين. هن منهن مٿي ڪري ڪيس ڏٺو. هاٿيءَ جيڏي گهوڙي تي، ديوَ جهڙو ڊاهو ٽنبيرو قداور شخص، سندس هٿ ۾ ريوالور.

لاهوتيءَ هڪ گهمرو وري مٿس ڇٽر ڪندي چيو:

”ٻنهي لاءِ ٻيٽ ۾ سور اٿئي تہ اها ڳالهہ ڪر، نہ تہ چارئي دروازا ڪليل اٿئي. جنهن ڪي وڻئي تنهن ڪي وڃي دانهن ڏي. ٻيو نہ تہ.“

”ٻنهي ڏيڻ واري جي جوءِ ڪي......... ٻنهي وٺڻ واري جي ٻہ رَن ڪي......!“

دلو ڳار ڏيئي، ٻہ وکون ٻوئتي هٽيو، ۽ خبر ناهي ڇا سوچي، بندوق سڌي ڪري ڏوڙيو ڪٽي ڪرايائين. ٻہ چار ٻولاٽيون کائي، ڪتو ڪري پيو. ماحول تي سوت جهڙي ماٺ ڇانئجي ويئي.

دلوءَ ٿڦيل هانءَ سان ٻچاڙڪو گهمرو مٿل ڪٽي ڏي ڏٺو ۽ ٽڏو ساهہ ڪٽي، بندوق ۾ نئون ڪارتوس ڀري، ڳورن قدمن سان ٻوئتي موٽيو.

لاهوتي ۽ سائين باشا، هراس ۽ اچرج وچان ڪيس ڏسندائي رهجي ويا.

•

———اسان جا نقاد ڳالهہ کي ڳالهوڙو ڪري پيش ڪرڻ جي اڻٿڪ محنت ۾ رُڌل آهن———

Gul Hayat Institute

بيدل مسرور

منهنجو ڪردار

هاڻي:

پنهنجي ڪمري ۾ اڪيلو آهي، سموري وارتا لکڻ لاءِ ٿو سوچي.

ڪنهن وقت به:

اوچتو سوپيا ڪيس ملي وڃي ته ڪ ٿي ڪ پٽرُ ڪري ڪيس ڳل تي چماٽ وهائي ڪيڏندي.

ڪجهه ڏينهن کان:

من ۾ اڄ درد ديرو ڄمايو ائس. ڪنهن به ڪم ۾ دل ڪانه ٿي لڳيس. منجهيل من سبب آفيس جو ڪم به نه ٿو اُڪليس. هاڻ ڪي وندرائڻ لاءِ ايلفي، سمنڊ جي ڪناري يا طارق روڊ تي وڃڻ ٿو چاهي. سوير آفيس مان نڪري ٿو، پر وڃي ڪٿي ڪونه ٿو، سڌو گهر هليو ٿو اچي.

ڪارڻ:

آفيس ۾ ڪم ڪندي ڪيس اڻ لکئي ڏپ جو سيٺاندو محسوس ٿيندو رهي ٿو، ته متان سنهس ٿي آفيس ۾، سوپيا پنهنجو بدلو چڪائڻ لاءِ اچي نه وڃي. پنهنجي ئي آفيس ۾ پنهنجي بيعزتي ٿيڻ جي ڏپ کان هو سوير ئي آفيس مان نڪري ٿو وڃي.

سمجهي ٿو:

سمنڊ جي ڪناري تي هلندي هو ان کان وڌيڪ اڪيلو ٿي پوندو ۽ هن پيدا ٿيل مونجهاري جو حل اتي ڪيس ملي به نه سگهندو. ايلفيءَ جي گوڙ شور ۾ سندس ڪو واقفڪار ڪيس ائين هلندي رلندي ڏسي وٺندو ته ڪيس ڪهڙو جواب ڏيئي جان ڇڏائيندو. پنهنجي ذهني پيڙا جو اُجهو هن ڪي ان گهمسان ڇهڙي وارو منڊل ۾ پڻ ڪڻ ۽ ڪنهن بيءِ تفريح ۾ به نظر نه ٿو اچي. طارق روڊ تي وڃڻ کان هاڻ ئي ننائي ٿو، انڪري ته سوپيا جو گهر ان طرف آهي ۽ اتي هلندي ڪندي اوچتو سائس سوپيا ٽڪرائجي ويندي، ته ڪ ٿي ڪ چماٽ وهائي ڪيڏندس.

نتيجو:

اسان جي سماج ۾ هر عورت جي نفرت جي اهڙي کليل اظهار تي ماڻهو گڏ ضرور ٿيندا آهن ۽ سوپيا به جڏهن ڪيس چماٽ هڻندي ته ماڻهو ضرور گڏ ٿي ويندا، تڏهن هو ڪيئن پنهنجي

جان ڇڏائي سگهندو، شايد ڪجهه به ڇني نه سگهي ۽ انهن مائهن جا مرڇڙا چپ چاپ سهي، اڇي گهر پيڙو ٿئي.

هائي:

ٻين ڪٿي ٿو. ڪمري جي دروازن ڏسي ٿو. در بند ڏسي، پاڻ کي محفوظ سمجهي ٿو. اندر ٻه آيري آيل ڊپ جي ان خيال تي پنهنجي منهن مرڪي ٿو. پنا ڪٿي سامهون ڪري رکي ٿو.

چاهي ٿو:

اڻ ڳڻ پيرا سوچڻ ڪانپوءِ، هائي هو سوچن جي اها ممووري ولوڙ قلمبند ڪرڻ ٿو چاهي. انهن ڪورن ڪاغذن تي اندر جا ڇيٽ ڇيڙڻ ٿو چاهي.

سمجهي ٿو:

سوچون، ٻين ٻه پيل مس جيان ڪاغذن تي هارجڻ لاءِ آتيون آهن، جڻ لکي ڇڏڻ ڪانپوءِ سندس من ٻه عذابن جا پرپل بادل، مينهن وسائي هلڪا ٿي پوندا.

واقفيت:

منهنجو هي ڪردار هميشه ڪجهه نه ڪجهه محسوس ڪندو رهندڙ سرد آهي. شادي ڪيل اٿس، جيڪا سندس ڳوٺ واري گهر ٻه سندس پيءُ-ماءُ سان رهندي آهي. پاڻ کي هر وقت اڪيلو اڪيلو لڳندو آهي. اڪيلائيءَ جا ڏنب ڏيندڙ احساس کان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ لاءِ ڪنهن سپ جهڙي وجود جو ڳولهائو رهندو آهي. جڏهن به ڪو وڻندڙ ۽ موهيندڙ وجود ڪيس نظر ايندو آهي، ته اوڏانهن ڇڪجي ويندو آهي ۽ پوءِ ان جي معيارن مطابق ثابت ٿيڻ لاءِ پنهنجي سڀني صلاحيتن کي اٿلائي پٿلائي، ڪنهن مثالي ڪردار جهڙو بڻجي پوندو آهي. سوپيا سان زندگيءَ جي ڪجهه پيارين گهڙين گذارڻ سان هن اهو فيصلو ڪري ڇڏيو هو، ته هو سائس شادي ڪري ڇڏيندو؛ پر ڪجهه ڏينهن اڳ هن جي سوپيا سان جيڪا فون تي گفتگو ٿي آهي، تنهن ڪيس پريشان ۽ مايوس ڪري ڇڏيو آهي. جڏهن به پاڻ کي سوچن جي دٻاءُ ۾ گهٽجندي محسوس ڪندو آهي، ته ڪا ڪهاڻي يا ڪو شعر لکي وٺندو آهي ۽ هاڻي به هو ڪجهه لکڻ ٿو چاهي؛ ڇو ته ڪيس پڪ ٿي وئي آهي، ته ڪجهه نه ڪجهه لکڻ سان سندس مونجهه هلڪي ٿي ويندي.

هائي:

هن کي بس اهو ئي محسوس ٿو ٿئي، ته ٽيليفون دوران ڪانئس کي جملا چوڻ رهجي ويا آهن، جيڪي سوپيا کي ان ئي وقت چئي ڇڏي ها، ته جيڪر هاڻي سندس اها حالت نه هجي ها.

ان وقت:

جڏهن سوپيا کيس چيائ هئندي ته ڇا هو کيس ڪجهه به نه چولدو، شايد ڪجهه به نه چويس.

سوچي ٿو:

انڪري تہ مان ڪيس چاهيان ٿو ۽ مون پالينديءَ شخصيت جي اهڙي عمل ڪيي ٻاراڻي، انڪل، نخرو، حجت يا ڪاوڙ ڇنبڊي ڇڏڻ جو ٻهالو سمجهي برداشت ڪري سگهي ٿو.

سوپيا جڏهن ڪيس ڇپاٽ هڻندي تہ ماڻهن جو گوڙ ضرور ٿي ويندو، تڏهن هو سوپيا ۽ پنهنجي متعلق فيصلو، انهن گڏ ٿيل ماڻهن تي ڇڏي ڏيندو، ڇو تہ هن سماج ۾ احساس ڪالسواءِ ٿيندڙ فيصلي ڪي ئي صحيح ۽ سچو سمجهيو ويندو آهي.

ان وقت:

ٿي سگهي ٿو، فيصلي ڪان اڳ ۾ ئي هو اتان لُوهڻ ٻائي ڪيڏانهن ڀڄي وڃي.

سوچي ٿو:

پر ڀڄي وڃڻ سان ڏوهہ جو ثبوت تہ ٻاجهي وانگر مون سان چهٽيل رهندو.

ان وقت:

هو ڀڄڻ نہ ٿو چاهي، ٻيهي ماڻهن جو ري ايڪشن ڏسڻ ٿو چاهي، ان ڳالهہ جي پڪ ڪرڻ لاءِ، تہ اجتماعي قوت ڪي، انفرادي ذهني سطح جي پرک آهي بہ يا نہ! پر هو ائين بہ نہ ڪندو.

چاهي ٿو:

ان مونجهاري تي ڪجهہ لکي، لکڻ لاءِ ونس لٽر ۽ نظر جا ئي وسيلا آهن، پر هيءَ وارتا هو لٽر ۾ ٿو لکڻ چاهي، هو چاهي ٿو تہ سوپيا ڪيس ڇپاٽ ضرور هڻي، نہ تہ منجهيل ڳالهہ منجهيل ئي رهجي ويندي.

ڪارڻ:

ٻي ڪابہ صورت ڪانہ آهي، جنهن هيٺ هو سوپيا سان صاف صاف ڳالهائي سگهي.

چاهي ٿو:

جن حقيقتن ۽ واقعن مان پيدا ٿيندڙ هيءَ سچي ڪهاڻي جنم وٺي ٿي، تنهن جي سچائي بہ حقيقت تي ٻڌل هجي.

ڇهريون باب

Gul Hayat Institute

سوپيا جڏهن ڪيس ڇپاٽ هڻندي تہ هو ڪانئس ان جو سبب پڇندو، تڏهن هوءَ چوندي، ”تون وڏو ڪميٽو ماڻهو آهين.“ ائين نہ، نہ تہ بہ هيئن تہ ضرور چوندي پس ”توکي شرم نہ ٿو اچي، منهنجي لاءِ ڳالهيون ٺاهيندي.“

پڇندس، ”ڪهڙيون.“

”ائين چوندي، پنهنجي گريبان ۾ منهن وجهي ڏس بي شرم.“

تڏهن، هن کي پنهنجي ڏاءِ ڍري ڪرڻي پوندي، قميص جو بٽڻ کولي، اندران گنجيءَ کي هٽائي سيني تي هاڪن ٿورن وارن کي ڦهليل ڏسي، سوپيا جي عقل تي دل ئي دل ۾ کلي چوندو، ”مونکي پيو ڪجهہ تہ نظر ڪونہ ٿو اچي، سواءِ...“

”معصوم ٻڇڙ جي اجائي ڪوشش نہ ڪر.“

”ليٽ توکي ڪنهن ٻڌايو آهي، ڪير اهڙو تنهنجو سڄڻ پيدا ٿيو آهي، جو غلط ڳالهيون گهڙي توکي ٻڌائي، سرخرو پيو ٿئي.“

”ڪير ٻہ هجي، تنهن ۾ تنهنجو ڪهڙو واسطو.“

”واسطو ڇو ڪونہ آهي.“

”ڇو، تون منهنجو ڇا لڳين؟“

”پنهنجي دل کان پڇ.“

”مان چوان ٿي اهڙي بڪواس ڪرڻ ڇڏي ڏي. اها بڪواس ڪري ٿي تہ تون مون کي بدنام ڪندو رهيو آهين.“

”اهي سڀ الزام آهن مون تي. مان اهو اڪيلو ماڻهو آهيان جيڪو تنهنجي عزت ڪندو آهيان.“

”عزت، عزت- ٽڪي ٽڪي جا ماڻهو بہ عزت جا دعويدار ٿا ٿين. ٽري وڃ منهنجي اکين اڳيان.“

”هائي تہ نہ، پر هڪ ڏينهن توکي پنهنجي غلطيءَ جو احساس ٿيندو. مان وري بہ چوان ٿو تہ مون کنهن کي ڪجهہ ڪونہ چيو آهي. مان تنهنجي خلاف سوچي بہ نٿو سگهان تہ تنهنجي خلاف ڪجهہ چئي ڪيئن سگهندس.“

سوچي ٿو:

ايترو سارو تڏهن ٿو ڳالهائي سگهجي، جڏهن سوپيا ڪنهن اڪيلي گهٽيءَ ۾ ملي وڃي ۽ اهڙو بحث تڪرار ٿئي.

پر جي اڪيلي گهٽيءَ ۾ ملي وڃي تہ ڇا ڇپات هئندي؟ نہ، شايد مون کي ڏسي گهٽي ئي مٽي ويندي، يا واپس وڃڻ لڳندي.

ڪارڻ:

اڪيلي گهٽيءَ ۾ ڪنهن مرد سان مهاڏو اٽڪائڻ ستري ڳالهہ ڪانهي.

ان وقت:

پر جي هن هڪ پيرو گهوري، شوخ اکين سان ڪيس ڏٺو تہ ان اڪيلي گهٽيءَ ۾ همت ڪان ڪم وٺي، هن سان منهن ڏيڻ لاءِ سوچيندي سوچيندي گهٻرائجي ويندو، ائين ئي، جيئن جڏهن سوپيا سان فون تي ڳالهائي بس ڪيو هٿائين، تہ سندس ڪليگس ڪيس چتائي ڏسي رهيا هئا. فون تي ڳالهيون ئي ڪجهہ اهڙيون ٿيون هيون، جو فون بند ڪرڻ کان پوءِ بہ گهٽي ڪوشش ڪندي پنهنجي ڪيفيت تي قابو پائي نہ سگهيو هو. هن جو جسم ڏڪي رهيو هو. اکين اڳيان اوندهہ اچي ويئي هئس. سوپيا کان اهڙا جملا ڪڏهن بہ ٻڌڻ لاءِ تيار نہ هو. سندس ڪليگ ڪيس چيو:

”ماني اچي ويئي آهي.“

”هڪ منٽ“ چئي ڏاڍي تيزيءَ سان هن پنهنجي ڪيفيت ڪي مٿائڻ تي چاهيو، پر لبٽ منهن تي هٿ رکي، منهن تي ڦهلجي ويل ٻاوَ لڪائي ڇڏيائين. ماني ڪائڻ تي آڇهيس، ٻه ڪليگس ۽ ٻين مهمانن آڏو پنهنجو خيال بدلائڻ ضروري سمجهي هو زوريءَ ماني ڪائڻ لڳو هو.

سوچي ٿو:

ڪٿي ڪي چماٽ ماڻهن جي روبرو هڻندي. تہ پوءِ شايد مان ڪيس ورائي چماٽ بہ نہ هڻي سگهندس.

هاٿي:

هو پنهنجي انهيءَ ايڏي بزدليءَ تي حيران نہ آهي. هو ڄاڻي ٿو تہ بزدلي، هر ڳالهہ تان معاف ڪري ڇڏڻ جي ڏانءَ ڪي، سماجي ردعمل جو عطا ٿيل لقب آهي.

سمجهي ٿو:

هرڪو معاف نہ ڪندو آهي ۽ ڪوبہ ماڻهو اهڙو لقب حاصل ڪرڻ نہ چاهيندو آهي.

چاهي ٿو:

هن ڪي بہ سماج جي ڏسيل بهادريءَ مطابق ٿيڻ گهرجي. مون ڪي بہ بهادر ٿيڻ گهرجي.

ان وقت:

سوپيا چماٽ پل ڪيس ماڻهن جي منهن تي هڻي ڪيدي، جواب ۾ هو بہ ڪيس ان ڪان وڌيڪ زوردار چماٽ وهائي ڪيندو.

سوچي ٿو:

عورت تي هٿ کڻڻ ڇا بهادري آهي؟ بدلي چڪائڻ لاءِ عورت ۽ مرد جو تفاوت نہ هڻڻ گهرجي. پر هڪڙي چماٽ جو ۽ سو بہ سوپيا کان، بدلو وٺڻ ڇا ضروري آهي؟ بدلو وٺڻ ئي ڇا ضروري آهي؟

ان وقت:

موٽ ۾ چماٽ هڻي هو دل جو پڙڪو ڪيدي ڇڏيندو ۽ اهو سڀڪجهہ چئي ڇڏيندس، جيڪو ڪيس ڪڏهن بہ چوڻ نہ ٿي چاهيائين.

ٻهرين ملاقات ڪان پوءِ:

”تون منهنجو آئيڊل آهين.“

”سچ.“ ڪي ڦول ٿڙندي محسوس ڪيا هئائين من ۾.

”تو مائٽن جي چوڻ تي شادي ڇو ڪئي هئي؟“

”اها ڳالهہ تنهنجي ملڻ ۽ ڏسڻ ڪان بہ اڳ جي آهي.“

وري وچ ۾ ڪائي، ”مان تہ جيڪر ائين نہ ڪريان.“

جنم ڏينهن تي:

”مون ڪارا ڪپڙا پاتا ها:“

”ها سچ، اهو ٻڌڻ ته وسري ويو هئم.“
”بس دل اداس هئي.“
”مان به ته موجود هئس پوءِ به...“
”دل ڇيو هو تڏهن ڪارو وڳو پاتو هئم.“
”تنهنجي دل کي ڇا ٿي ويو آ سوڍيا!“
”الائي-“ ٿڌو ساهه.
”ڪو علاج ڪرائينس.“
”هائي ڪهڙو علاج.“ ڏکاري لهجي ۾.
”ڇو؟“
”تو پنهنجي ماءُ پيءُ جي چوڻ تي شادي ڇو ڪري ڇڏي. ترسي به ڪونه ٿي سگهئين ڇا؟ ۽ جي مون کي چون ته جيڪر مان ته انڪار ڪري ڇڏيان پنهنجي والدين کي.“
”جن حالتن ۾ مان هوس، انهن ۾ تون هجين ها ته جيڪر.“
”۽ تون مرد هئين.“ رڙ پاوَ مان دڙڪو.
”اسان جي ڪيترن گهرانن ۾ مرد توڙي عورت هڪجيترا مجبور آهن سوڍيا.“
”عجيب ڳالهه آهي. مان ته جيڪر بغاوت ڪريان اهڙي گهراڻي سان.“
ان کان پوءِ:
”تو اڳهون ڪهڙو شعر پئي جهونگهاريو.“
”نامڪمل آهي.“
”ڇاهو ڪيئن؟“
”مون کان دور رهي، جي، تو توکي چين ملي.“
”مون وري هيئن ٿي سمجهيو- ته، مون کان دور رهي جيڪر توکي چين ملي، توکان دور رهي جيڪر مون کي چين ملي.“
هڪ ڀيري:
”توکي ڳائيندي ڏسي ۽ ٻڌي من مان کو خيال اچل ڏئي نڪرلدو آهي.
”ته-؟“
”جيڪر مون کي پي کي سرها سرها سُر هجن - کي منڙا منڙا...“ چوندي خاموش ٿي ويئي.
پوءِ ڏينهن ۾:
”هل ته فلم تي هلون.“
”نه - مهرباني.“
هڪ ڏينهن:
”هن مهل آئي آهين.“

”فلم تي وئي هيم.“
”مون سان گڏ نه هلينءَ.“
”منهنجي مرضي.“
”ڪنهن سان وئي هئينءَ؟“
”اڪيلي-!“
”اڪيلو وئي هئينءَ؟“
”ان ۾ حيران ٿيڻ جي ڪهڙي ڳالهه آهي، تون جو پنهنجي اڪيلائيءَ ۾ ڪنهن کي شامل نٿو ڪرين ته مان ڇو ڪريان.“
تنهن ڏينهن:
هن محسوس ڪيو هو ته سوپيا ڪانئس پري پري ٿيڻ لڳي آهي. ڪانئس وڇڙڻ واري آهي، ڪيس ڇڏي وڃڻ واري آهي، سوپيا جي ان ڪوڙ تي هن ڏاڍو محسوس ڪيو هو.
ڪارڻ:
هن محسوس ٿي ڪيو ته سوپيا سانس ڪوڙ ٿي ڳالهايو، ڇو ته هن کي پڪ هئي، ته ڪابه ڇوڪري هن سماج ۾ اڪيلو فلم تي ڪڏهن به نه وينهدي آهي.
سوچي ٿو:
ڪوڙ هجي، سچ سمجهڻ جو تاثر ڏيڻ ۽ پنهنجي سوچن جي خلاف پڌڻ ڪيڏو نه ڏکيو لڳو هو ان ڏينهن مون کي.
ڪجهه ڏينهن اڳ:
هن جڏهن سوپيا کي فون ڪئي هئي، ته ڪيترائي ڀيرا هن جو فون انگيج هو. تڏهن وري نه ڪرڻ جو سوچي خيال بدلائي ڇڏيو هئائين. هونئن به سندس من ۾ پئي آيو، ته هو ڪيس فون نه ڪري ته بهتر.
ڪارڻ:
”گهڻا ڏينهن ٿيا آهن آئي ڪانه آهين؟“
”دل ڪانه ٿي چوي.“
”ڇو؟“
”بس، دل جي ڳالهه آهي.“
”پلا ڪڏهن ايندينءَ؟“
”جڏهن دل چيو.“
”مان توکي پنهنجي اڪيلاين ۾ شامل ڪرڻ ٿو چاهيان سوپيا!“
”پر هاڻي وقت گذري چڪو آهي.“
تنهن وقت:

ماڻهن جي روبرو، جڏهن سوپيا ڪسي اهو سيڪجهه ٻڌائي ڇڏيندو تڏهن ته هوءِ روئي پوندي.

ڪارڻ:

عورتون پنهنجي ڳالهه ڪسي مڃالهون ڪرڻ، مڃرائڻ ۽ پاڻ کي سچو ثابت ڪرڻ لاءِ ههربن روئڻ جو سهارو وٺنديون آهن.

ان وقت:

هر جي هوءِ روئي پئي ته ڇا هو ماٺ ڪري ڪيس ڏسي سگهندو.

سمجهي ٿو:

شايد نه.

تنهن وقت:

جي اڪيلا هوندا ته پرچائيندس به. پاڻ ئي؛ پر جي هوءِ نه روئي ۽ پنهنجي عزت خطري ۾ سمجهي وڏيڪ پڙڪي اٿي ۽ اتي ماڻهو به موجود هجن ته؟

سمجهي ٿو:

پوءِ ته هو پاڻ پنهنجي عزت بچائڻ لاءِ سختيءَ کان ڪم وٺندو، پنهنجي عزت کان سوپيا مٿي ته ناهي.

سوچي ٿو:

مون کان مٿي ته آهي. جيڪا منهنجي نظر ۾ عزت لائق آهي سا ته مٿالهين ئي آهي مون کان.

ان وقت:

پر ماڻهن جي موجودگيءَ ۾ به هو اهو چولدي ته هيڪندو ته:

”توهان جو کهڙو ڪم زال مڙس جي ڳالهين ۾.“

سوچي ٿو:

انهن عام ماڻهن کي اهڙي وقت تي ڪيئن ٿو سمجهائي سگهان، ته مان سوپيا جي عزت گهٽائي ۽ پنهنجو مانُ رکڻ لاءِ اهو ڪوڙو جملو استعمال ڪري رهيو آهيان. مان مڃان ٿو ته هوءِ منهنجي زال ناهي پر هن سان ڪڏ ڪذاريل پيارن ڏينهن منجهان ته مون سوچي به ڇڏيو هو، ته سائس شادي ڪري ڇڏيندس، پر حالتون ڪيئن بدلجي ويون، تن جي مون کي ڪا به ڪل ناهي. مون کي اهڙو جملو نه چوڻ کپي.

تنهن وقت:

زال جي لفظ تي ويتر مڃرجي پوندي. چوندي، ”حرامي ڪوڙ ٿو ڳالهائي.“

چوندس، ”ڇگو ٿون هل گهر ته تنهنجي خبر ٿو لهان.“

سمجهي ٿو:

ماحول ۾ غيرت جو عنصر وڏي ويو آهي، جي هوندس ساڻ ڪو واتفڪار يا چاهيندڙ ته ڳالهه خراب ٿي پوندي. جي اهو هولڊو پڙهيل ڳڙهيل ته ٿري پاسو ڪندو. هيترن سارن ماڻهن اڳيان پنهنجي بيعزتي ته ڪرائيٿي ڪانهيس.

سوچي ٿو:

ماڻهو پنهنجي بيعزتي ڪيئن ۽ ڇو محسوس ڪندو آهي؟ شايد پنهنجي ٺي ٺاهيل معيارن خلاف عمل کي قبول نه ڪرڻ جي صورت کي بيعزتي سمجهيو ٿو وڃي، ڪنهن شادي ڪئي اٿس، يا ڪنهن سان شادي ڪندي، تنهن جي مون کي ڪا ڪانهي، تنهنڪري ان جي وڙهڻ لاءِ سوچڻ ٺي اجايو آهي. جي اڪيلي گهٽيءَ ۾ چپاٽ هٽي ۽ مان به ورائي هٽي ڪيانس، تڏهن ته هوءَ ضرور روئي پوندي يا رڙيون ڪري ماڻهو ڪٺا ڪري وٺندي.

ٻاب ٻيو:

ان خالي گهٽيءَ ۾ ڪوئي نه آيو لڙي، ته ڪٿي ڪ ڀاڪر پائي ڪيس پرچائيندو به ڀاڻ ٺي. پرچائڻ جي بهاني هو ڪيس اجايو پيدا ٿيل دوري، رنجش يا غلطفهمي مٽائڻ لاءِ چوندو، پرچائيندي، ڪيس اهو به ڏپ آهي ته ڀاڻ به نه روئي پوي.

سمجهي ٿو:

ڪنهن کي رنڌي ڏسي، هن جو پنهنجو هياءُ جهجهڻ لڳندو آهي. تڏهن چوندس، ”پوءِ ڇو اهڙي چپاٽ هنيءِ، ڇو ايڏا ڏينهن پنهنجي ذهن کي خراب رکيءِ، ڇو اجايو ايترو پري رهينءَ.“ نيٺ ائين به چوندس، ”بس ڪر نه هاڻي.“

چونديس، ”تون به ته بس ڪر نه.“ نه شايد هوءَ ائين چونديس، ”تون ڇو ٿو روئين؟“

”توکي ڏسي.“ اهي لفظ ٻڌي گل جيان ٽڙي پوندي ۽ سڀ اجايون ڳالهيون ختم.

سوچي ٿو:

ائين نه چوندوماس، ”ته پوءِ تو اهڙي چپاٽ ڇو هني.“ نه ائين نه چوندوماس، متان ڳالهه مان ڳالهوڙو نه ٿي پوي، پر ڪوڙها اکهندي ڪجهه ته چوڻو پوندو! پر جي ڪجهه نه به چيوماس ته ڪهڙي اربعا خطا ٿي پوندي.

ان وقت:

پر جي هولڊس پيءُ، ڀاءُ يا ماءُ ڪڏ، ته پرچاءَ جي اهڙي ڪابه راهه لڪرڻ محال آهي.

سوچي ٿو:

جي الهن مان ڪنهن به ڪا اڳرائي ڪئي ته الهن سڀني سان منهن ڏيندس.

هاڻي:

Gul Hayat Institute

سندس منهن تي خار ۽ فڪر جا گڏيل تاثر آهن. هو اهو سڀڪجهه لکڻ ٿو چاهي، پر هن جي ذهن ۾ هڪئي وقت تمام گهڻيون ڳالهيون ۽ سوچون گهڙي ٿيون اچي. جنهنڪري هو اڃا ڪجهه به نه لکي سگهيو آهي.

سوچي ٿو:

جيڪر مان ان ئي وقت ڪيس ڪجهه نه چئي ڇڏيان ها ـ تہ ـ اڄ هيءُ ذهن ۾ ايڏي ولوڙ، پريشاني نه هجي ها! پر مان چوانس به ڇا ها؟

ان وقت:

هڪ ته آفيس هئي جتي ويٽل سيني جا ڪن هن جي ڳالهائڻ ڏانهن هئا، جنهنڪري ئي جيترو احتياط هن ڪان ٿي پڳو، هن ڪيو ٿي.

هاڻي:

پر جي ڪمري ۾ اڪيلو هجي ها ته ڇا چويس ها؟ هن وقت سندس ذهن تي اهڙا ڪي به مناسب جملا تري ڪونه ٿا اچن، جن سان هو پاڻ کي مطمئن ڪري سگهي. جملن جي کولها اهم سمجهي، هو پين رکي ٿو. اٿي وڃي ٿو. سگريٽ دکائي ٿو ۽ سوڻو هٽي خلا ۾ نهاري ٿو.

سوچي ٿو:

هن بند ڪمري جي محدود خلا، سامهون ٿوري پنڌ تي ديوارون، جن جي وچ مان لنگهي، ٻاهر ڦهليل خلا تائين پهچڻ لاءِ جنسي نه پر ذهني قوت استعمال ڪئي ويندي آهي. مون کي لفظن جي کولها آهي.

ڪجهه ڏينهن اڳ:

هن سوپيا کي فون ڪيو هو. سوپيا سان فون تي ڳالهائڻ ڪان پوءِ، هن پاڻ کي پچندي پرندي محسوس ڪيو. اٿي ئي آفيس ۾ رڙيون ڪري روئڻ ٿي چاهيائين، پنهنجي شخصي ڪردار جي خلاف هن اڄ پهريون پيرو پٽو هو. پنهنجي نگاهه ۾ پاڻ کي ڪيرندي محسوس ڪرڻ لڳو هو. پنهنجي ناموس ۽ سوپيا جي عزت لاءِ هن جي سموري عمل جي پيٽا، اهي ٻه-چار لفظ هئا، جيڪي سوپيا کيس فون تي چيا هئا. اهي ٻه-چار لفظ هن جي اعتماد، ڪردار، ناموس ۽ سوپيا لاءِ سانديل عزت جي معيارن کي ڇاڇولڻ لڳا، جن لفظن جي زهر ۾ پاڻ کي آڱهارجندي محسوس ڪيائين.

هاڻي:

سگريٽ جو دونهون سندس اکين ۾ لڳو آهي، ساڙي کي مٿائڻ لاءِ اکيون مهٽي ٿو. وڏي ٽيبل ڏانهن اچي ٿو، پين کڻي ٿو، لکڻ چاهي ٿو پر لفظ کيس سات نٿا ڏين. آڏا ابتا ليڪا پائي ڍاهڻ ٿو لڳي.

ڏسي ٿو:

اکيرن ۾ ڇتائي ٿو.

Gul Hayat Institute

چاهي ٽو:

انهن آڏين ڦڏين لڪيرن مان به ڪو نقش نهڻ گهرجي. هڪ عورت جا ٻه روپ.

سوچي ٽو:

هي لڪيرون، ائبسٽرئڪٽ، اڻپورو نقش، ذهني ڪامپليڪيشنس جي واضع تصوير.

ڏسي ٽو:

هڪ عورت، اڌ چهرو، اڻپورو، چپ ڪٽي ته اکيون ڪٽي. ٻنا نڪ جي.

سوچي ٽو:

سي به لڪيرن ۾ وچڙي ويل، سون کي اصل ۾ انهن لفظن جي ضرورت آهي جيڪي، سوپيا کي فون تي چئي ڇڏڻ کپندا هئا، جنهن سان منهنجي شخصي ڪردار جي آئيني ۾ جڏهن سوپيا پنهنجو پورو جائزو وٺي ها، ته پوءِ پڪ سان اهو سمورو اڌ سبر آپائنجي وجيس ها، ۽ هي مونجهارو ۽ پريشاني ان ڪري ئي پيدا ٿي آهي، جو آفيس ۾ ڪليگس ۽ مهمانن جي موجودگيءَ سبب ڪيس چئي نہ سگهيم ۽ هاڻي نہ چيل ڳالهه جي افسوس ۾ هي اندر ۾ ڪو سور محسوس ڪري رهيو آهيان. ڪيڏي نہ اتساهه مان ڪيس فون ڪيو هئم!

ٽيليفون تي:

”هيلو-“

”جي-“ چاتل آواز مختصر لفظ.

”مان-- ٿو ڳالهايان.“

”فون ڇو ڪيو.“ آواز ۾ ڪاوڙ.

”ائين ئي دل چيو.“

”مون سان بڪواس ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت ناهي.“

”ڇا مطلب!!“

”تون ماڻهن کي، منهنجي لاءِ ڇا بڪواس ڪندو ٿو وتين.“ تير جهڙو تيز جملو.

جواب لاءِ جملو ذهن ۾ ايندي ئي هن کي آفيس جي ڪمري ۾ ويٺل ڪليگس ۽ مهمانن جي هڻڻ جو خيال آيو، تڏهن هن ڏاڍي آهستگي ۽ بردباريءَ سان آواز کي ڪنٽرول بڻائي چيو، ”توکي غلط فهمي ٿي آهي.“ ائين چئي به هن اهو پوريءَ ريت محسوس ڪيو، ته سوپيا کي سندس لهجي جي خاموشيءَ وڏيڪ رعب ڪرڻ لاءِ آپاريو هوندو، ان سان گڏ ويٺل مهمانن توڙي ڪليگس سندس جُڙتو لهجو به سمجهي ورتو هوندو. هڪ طرف سوپيا هئي، ٻئي طرف سندس آفيس ۾ ويٺل ماڻهو، ڳالهائڻ جي احتياط کيس وڏي ڪشمڪش ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو، فون بند ڪري ڇڏڻ جي صورت ۾ بہ فيصلو سندس ئي خلاف ٿي نڪتو، هوڏانهن سوپيا سخت ڪاوڙ ۾ هئي:

”ماڻهو ڇا ڪوڙ ٿا ڳالهائين؟“

”ها — تون چاهين ته اها ڳالهه انهن ماڻهن جي روبرو ڪري...“

وچ ۾ ڪاٽي ڇپائين، ”ان جي ڪابه ضرورت ناهي.“

”ته ڇا توکي منهنجي سچائيءَ ۾ يقين ناهي؟“

”اڳي هو، هاڻي ناهي.“

”هاڻي ڇو ناهي؟“ ڇٽي ماڻهن جي موجودگي محسوس ڪري ڇيل ڄاڻي ۽ نه ڇٽي سگهندڙ ڳالهين سبب پڇتائڻ لڳو.

”تون نيچ تي پيو آهين — مهرباني ڪري اڳيندي ڪڏهن به فون نه ڪجان — ۽ ها، منهنجو نالو به نه وٺندو ڪر...“

هوءَ ڳالهائيندي رهي ۽ هو پنهنجي فون ڪرڻ جي غلطيءَ سبب پاڻ تي ڪاوڙجڻ لڳو. هو سوچي رهيو هو، ته ان ئي وقت ۽ سو به آفيس مان ڪيس فون ڪرڻ نه کپندو هو. هن ايئرفون ڪي پنهنجي ڪن سان چنبڙائي ڇڏيو ته جيئن سوپيا جو ڪاوڙيل آپ ڏاريندڙ آواز ڪمري ۾ ويٺل ڪنهن به ماڻهوءَ تائين نه رسي سگهي؛ پر پوءِ به سمجهائين ٿي ته هن جي جوابن ۽ گفتگو جي انداز مان هو سڀئي بخوبي اندازو لڳائي رهيا هئا.

”آئندي جي ڪابه اهڙي بڪواس ڪيءَ ته پڌائي تي ڇڏيانءِ، مون جهڙو وير ڪنهن به نه ورتو هوندءِ.“

هو پاڻ کي ذليل ۽ هيسيل محسوس ڪرڻ لڳو، هن کي نامناسب وقت تي فون ڪرڻ جو احساس شدت سان ستائڻ لڳو.

”۽ ها — مون تي ڪهاڻيون ۽ شعر لکڻ جو واهيات ڪم ڇڏي ڏي.“

ان وقت:

سخت خار وچان سوپيا فون بند ڪري ڇڏيو هو؛ پر پوءِ به هن فون پنهنجي ڪن سان ئي چنبڙائي رکيو. جڏهن رسيور ڪريڊل ۾ رکيائين، ته هن جو سارو بدن ڏڪي رهيو هو. باقي جسم جيان، هٿ ۽ منهن ڪپڙن ۾ لڪل هئس، جنهنڪري انهن کي لڪائڻ لڳو.

سوچي ٿو:

ان وقت جڏهن هڪ ڪليگ چيو، ”مانی اڃي وٺي آهي.“

تڏهن مون ڪهڙي نمولي ڪيس چيو ته ”هڪ منٽ“ — تڏهن منهنجي منهن جو ماس ٿڌڪي رهيو هو، هٿ ڏڪي رهيا هئا، بدن ۾ ڄڻ ته ٿڌ واري تپ جي شدت اڀري آئي هئي. اهڙي وقت تي فون ڪرڻ جي غلطيءَ جو احساس ڪيئن ايڏو شديد ڇو هو؟ ڪليگس ۽ مهمانن جي احترام ۾، زندگيءَ متعلق منهنجي پنهنجي ۽ ذاتي نظريي خلاف، اهڙي شخصيت جي معيارن مطابق ۽ سنڀالي ڳالهائڻ ڪانپوءِ به، سوپيا جي واتان نيچ جو خطاب مليم، جڏهن ته سوپيا جي

نگاهن ۾ پنهنجي عزت ۽ احترام برقرار رکڻ لاءِ، مون ڪي الائي ڇا ڇا ڪرڻو ۽ سَهڻو پيو آهي: پر ان جو نتيجو اِڇهو اهو ـــ دراصل ـــ سوپيا ڪي غلط فهمي ٿي آهي. مون ڪنهن سان اهڙيون ڳالهيون ڪيون آهن. مون ڪهڙيون ڪهاڻيون هن تي لکيون آهن ـ ڪهڙا شعر مٿس لکيا اٿم ـ ڇا ٻه هجي، سوپيا کي ڪنهن غلط ٻڌايو آهي، ۽ هن ڳالهه غلط ٿي سمجهيو آهي ـ يا ته هوءَ منهنجي شادي شده هئڻ سبب سندس اميدن تي پاڻي ڦرجي ويو آهي ۽ هاڻي پنهنجي مايوسي، فرسٽريشن ان طرح مٿائي تسڪين حاصل ڪندي هجي.

هاڻي:

هو سگريٽ ايش ٽري ۾ وسائي ٿو. سندس اندر ۾ ڪا روشنيءَ جي لاٽ جيان سوچ اڀري آئي آهي. سندس مُک ڀڪي اٿيو آهي.

لکي ٿو:

ڪي انسان سوپيا وانگر پنهنجي متعلق ڪهڙي خوش فهميءَ ۾ مبتلا هوندا آهن ۽ ڪي ماڻهو مون جيان هميشه ڪجهه نه ڪجهه پيا محسوس ڪندا آهن.

هاڻي:

هو انهن لکيل سٽ تي پين سان ليڪ ڦيرائي مٿائي ٿو ڇڏي، ڪيس انهن لفظن ۾ سوپيا جي خلاف اٿل ڪائي ظاهر ٿيل نفرت جو عنصر نظر ٿو اچي.

سوچي ٿو:

هي سڄو مونجهارو ان طريقي سان ٻه لهي سگهي ٿو ته مان سوپيا جي خلاف سوچيان ۽ هن جي ڪردار تي چڙهيل خول لاهي وڏي واڪ سندس شخصيت کي ظاهر ڪري ڇڏيان، پر نه، مان ائين ڪرڻ نٿو چاهيان ـ مان پنهنجو پاڻ کي مٿانهون ٿو سمجهان ـ ۾ فون تي جيڪر غلط فهمي لفظ جي بدران خوش فهمي چوان ها ته وڌيڪ مناسب هو ۽ هي هيتروسارو مونجهارو ئي پيدا نه ٿئي ها: پر جيئن ته هاڻي اهو وقت گذري چڪو آهي ان ڪري پڇتاءُ اچايو آهي. وقت جو انتظار ڪرڻ گهرجي.

ڪڏهن ته:

ڪيس سوپيا ملندي ۽ ڪي هڪ ڪيس چماٽ وهائي ڪيندي تڏهن هو ٻه ڪيس زوردار چماٽ وهائي ڪيندس، ۽ اهو سڀڪجهه چئي ڇڏيندس.

سوچي ٿو:

تڏهن ته جي موڙهيءَ کي خبر پوندي ته مان سندس ڪيتري عزت ڪندو رهيو آهيان ۽ هن جي نظرن ۾ پاڻ کي سٺي رکڻ لاءِ ڪيڏا نه جتن ڪيم. هاڻي مون کي ڪنهن ٻه صورت ۾ هن جي چماٽ جو انتظار ڪرڻ ڪپي، ائين پنهنجي منهن ڪو به فيصلو ڪري ڪهاڻيءَ جي پڇاڙي ڪرڻ نه گهرجي. پوءِ پل ته ماڻهو ٻه گڏ چوَ نه ٿي وڃن ۽ مون کي ڪهڙ بن

Gul Hayat Institute

ٻه حالتن سان منهن ڏٺو پوي. ٻنهي کهڙا ٻه نتيجا نڪرن: پر مان ڪيس ضرور چوندس، جنهن ڪي ٻڌي سندس ڪنڌ شرم کان جهڪي ويندو.

آخري باب:

جڏهن سانس سوپيا ملندي ته هو ڪيس چوندو:

”توکي پنهنجي متعلق ايڏي خوش فهمي ڇو آهي؟“

پرچڻ جي موڊ ۾ هوندي ته معصوم صورت بڻائي چوندي، ”ته-؟“

”ته مان هي سڀڪجهه تولاءِ پيو ڪريان.“

”۽ ته ڪنهن لاءِ پيو ڪرين؟“

”هيڏي ساري دنيا ۾ تون ئي بچي آهين، جنهن کي مون خيالن جو مرڪز بڻايو آهي.“

”۽ ته پيو ڪير آهي؟“

”مان ٻه ڪڏهن ائين سمجهندو هوس، پر مان غلطيءَ تي هوس: جو توکي پنهنجي لاءِ مڪمل ۽ صحيح سمجهي پنهنجي عمل، قول ۽ فعل ۾ احتياط جا زنجير وجهي ٻه خوش ٿيندو هوس، پر منهنجا سڀ ويچار غلط ثابت ٿيا، تنهنجي عقل جي ايتري پهچ ڪٿي جو مون کي سمجهي سگهين!“

”ڀلا ڪي ايڏو اڪابر ڇو ٿو سمجهين؟“

”تنهنجي رويي ان سمجهڻ تي مجبور ڪيو آهي. مان توکي صاف ٻڌائي ٿو ڇڏيان ته تون منهنجي لائق ناهين.“

”ته تون منهنجي لائق آهين جا نيچ شخص، تنهنجون اهي ته بريون عادتون آهن ته فلرٽ ڪري معصوم ڇوڪرين کي ڦاسائي، ٻنهي اسڪينڊل ناهي انهن جو جيئڻ حرام ڪري ڇڏيندو آهين.“

”تون سمجهين ٿي ته مان توکي فلرٽ ٿو ڪريان ته اها توکي خوش فهمي ٿي آهي، جي سمجهين ٿي ته مون تولاءِ ڪو اسڪينڊل گهڙيو آهي، ته ٻه اهو ڪوڙ آهي ۽ تنهنجي پنهنجي متعلق اجائي خوش فهمي آهي. جي اهو ٿو سمجهين ته مان تنهنجي لائق ناهيان ته ٻه اها تنهنجي خوش فهمي آهي، جي سمجهين ٿي ته منهنجي شاعريءَ جو مرڪز تون ئي آهين ته ٻه اها تنهنجي خوش فهمي آهي ۽ منهنجي ڪهاڻين ۾ جيڪڏهن توکي پنهنجو ڪردار نظر ٿو اچي، ته اها ٻه تنهنجي ذات لاءِ خوش فهمي آهي. هيڏي ساري سماج ۾ ٻيا ٻه جيئڻ رهن ٿا، پنهنجي متعلق اجايون ۽ ايتريون خوش فهميون نهن ٻه ڪين ٿيون.“

هائي:

هو پين رکي ٿو، پنا سهيڙي پاسيرا ڪري ٿو رکي. سگريٽ ڪيڏي دکائي ٿو، اڇي پيڊ تي ويهي ٿو. سگريٽ ايش ٽري ۾ رکي، بوٽ لاهي ٿو، اٿي وڃي ڪپڙا بدلائي ٿو،

واپس اچي سگريٽ ڪٽي ٿو جيڪو وسائل ڏسي ٿو. هيو دڪانن نٿو چاهي، هري سڙي ويل سگريٽ ايش ٽري ۾ اڇلي، ليٽي ٿو.

سوچ:

اندر جي مونجهه، ڪهاڻيءَ جي روپ ۾ ٿي لڪي سگهجي ٿي ۽ هن وقت ان ڪهاڻيءَ جي پڇاڙيءَ جي ڪاٻه صحيح صورت معلوم نه آهي. ڇا لڪي ڇڏجي. ڇا ٿي وڃي. ڪهاڻيءَ جي پڇاڙي پنهنجي طرفان لکي ڇڏڻ، ڪردار سان ناانصافي ٿيندي، سوپيا جيڪڏهن ناانصافي ڪئي آهي ته مون کي ائين ڪرڻ نه جڳائي، ته پوءِ مون کي سوپيا جي ماڻ جو انتظار ڪرڻ گهرجي، هن جي ڇپات جو انتظار ڪرڻ گهرجي.

چاهي ٿو:

ته ڪهاڻي جي جيئري جاڳندي ڪردار، صحيح صورتحال هٿ جي ڪري ان جي پڇاڙي به ڏنل وائنل ۽ ٿيل هجي ته بهتر، پڇاڙيءَ ۾ حقيقي منظر جو هئڻ لازمي آهي ۽ هن ڪهاڻي کي توڙ رسائڻ لاءِ هن کي طارق روڊ تي وڃڻو پوندو. سمهڻ چاهي ٿو. سپاٽي آفيس مان نڪري سڌو طارق روڊ تي وڃڻ ٿو چاهي، جتي سائس سوپيا جي ملي وڃڻ جي پڪ آهي.

سمجهي ٿو:

ڪڏهن نه ڪڏهن سوپيا ڪيس ضرور ملي ويندي ۽ پوءِ جيڪي ٿيندو ان تي غور ڪري پوءِ هن ڪهاڻيءَ کي مڪمل ڪندو.

هاڻي:

وڌيڪ سوچڻ نٿو چاهي، اڪيون ہوئي ٿو، سندس مونجهه، واريءَ هاڻي پاڻيءَ جيان اٿرڻ لڳي آهي.

سوچي ٿو:

سپاٽي ڪان مان روزانو طارق روڊ تي ويندس. ڪڏهن نه ڪڏهن ته سائس سوپيا نڪرانجي ويندي ۽ پوءِ پڪ ٿي پڪ ڪيس چمات ٻه وهائي ڪيلدي ۽ پوءِ مان ٻه ڪيس زوردار چپات هڻي ڪيس اهو سيکجهه ڇئي ڇڏيندس. ٻر نه مان ورائي چپات نه هڻندومانس ۽ گهٽو ٻه نه چوندومانس، جنهن سان ڪو پيو ماڻهو هن متعلق ڪا غلط راءِ قائم ڪري، هن ۽ منهنجي ڳالهه آهي، پين جو ڪهڙو واسطو. مان رڳو ايترو چوندومانس ته:

”توکي پنهنجي متعلق ايڏي خوش فهمي ڇو آهي!“

Gul Hayat Institute

مدد علي سنڌي

ڪنڊر

(۽ منهنجي هن جيون ڪي ڪوئي انت ناهي!!)
ڪائي معني ٻه آهي ڪنهن چيز ڪي؟
؟ ؟ ؟

اصل ۾ ڳالهه هيءَ آهي ته جڏهن ٻه ڪوئي پنهنجو چهرو آرسيءَ ۾ ڏسي ٿو، ته ڪجهه نه هئڻ جو احساس ٿئي ٿو!
ڪجهه نه هئڻ جو احساس؟
؟ ؟ ؟

نه هئڻ جو احساس ٻه ته ڪجهه هئڻ جو احساس آهي. ڇا غور سان هرڪوئي آرسيءَ ۾ پنهنجي چهري کي ڏسي ٻه سگهي ٿو؟
ڏسڻ سان پنهنجي پاڻ کي، محسوس الائي ڇا ٿيندو اهي؟
تون جلد چريو ٿي پوندين!!
... ...

(خاموشي.)
چو تون چُپ ٿي وئين؟
؟ ؟ ؟

مان فقط چوڻ اهو ٿو چاهيان، تون جلد مري ويندين!
آئون چوان ٿو، بڪواس بند ڪر تون!
چريائپ زندگيءَ جي حقيقت آهي، هڪ بڊيمان لاءِ!
؟ ؟ ؟

بڪواس زندگيءَ جي علامت آهي. موت زندگيءَ جي حقيقت آهي. ۽ خاموشي زندگيءَ جو الت آهي. هرشروعات کي پڇاڙي ٿيندي آهي. هرشروعات جو الت ٻه پڇاڙي آهي!
جيڪي شروعات ڪندا آهن، سي ختم نه ڪري سگهندا آهن. جيڪي ختم ڪري سگهندا آهن، سي شروع نه ڪري سگهندا آهن!!

Gul Hayat Institute

پر تون خاموش ڇو ٿي ويو آهين؟

۽ موت؟

پر هين خاموشيءَ جو به ته ڪوئي انت هوندو؟

...   .

...   .

تون، مان، ۽ هوءَ به آهي. پر تون ۽ مان آهيون. تون، مان ۽ هوءَ ﻫ به آهي. هوءَ، مان، تون آهيون ۽ هوندي به نه آهيون. هجون ته به ڪوئي فرق نٿو پوي (زندگي لاءِ ڊوڙندڙ هن هيڏي ساري انسانن جي پيڙ ۾!) ۽ نه هجون ته به ڪوئي فرق نه پوندو. ۽ مان، تون ۽ هوءَ ۾ تون آهين. پر تون ۽ مان آهيون! ۽ آهي..... آواز اسان جا اسان ڪان اڳ مري آڏامي وڃن ٿا. آڏامندڙ آواز ۽ جدا ٿيندڙ ساٿيءَ جي پويان ڪير ڊوڙي؟ ڪير ڇائي ته ڪڏهن تون وري ٽڪرائجي وڃين. ۽ پوءِ سڀڪجهه بڪواس آهي. ڇوڻ مان الائي ڇا ٿو چاهيان ۽ ڇٽي الائي ڇا ٿو وڃان. تون ۽ مان هينئر هتي ويٺا آهيون. ويٺا آهيون ته ڇڻ ڪجهه محسوس نٿو ٿئي. پر ڪجهه به نه محسوس ٿيندي به ڇڻ ڪجهه محسوس ٿي رهيو آهي. (هي سڀڪجهه به ته ڪيڏو نه دوکو ۽ فريب آهي!) تون ۽ مان ويٺل آهيون، ويٺا هئاسين، ويٺل رهنداسين. هتي هن جاءِ تي، جتي هرڪوئي ويهي سگهي ٿو. شام جو هي اداس منظر به روز ٿيندو آهي. اڳ به ٿيندو هو. شام هرروز ٿيندي. ڏيري ڏيري هرچيز ڪي ڳوڙڪائيندڙ اونداهي روز ائين ئي پکڙجندي رهندي. پر صبح به ضرور ٿيڻو آهي. هررات جي پويان به ته ڪوئي نه ڪوئي صبح ضرور آهي. تنهنجو ۽ منهنجو گڏيل صبح به ضرور ٿئي ها. پر الائي ڪيترا اهڙا صبح آهن، جيڪي خبر ناهي ڇو اونداهين ۾ ئي گم ٿي ويا. ٿيندي ٿيندي ڪيترييون ئي اهڙيون شيون آهن، جيڪي رهجي وڃن ٿيون اڌوريون. توڪي بلو رنگ وڻندو آهي. هن کي ڳاڙهو رنگ وڻندو هو. آسماني بلو رنگ آڪاس جو آهي. ۽ آڪاس به ته ڪيڏو نه ڦهليل آهي. توکي گل وڻندا آهن. ۽ مون توکي الائي ڪيترا ڳاڙها گل چني به ڏنا آهن. پر گل به ته پرهه ڦٽيءَ جو ٽڙندا آهن. تون ۽ مان هتي ويٺا آهيون پرهه ڦٽي ٿيڻ جي انتظار ۾. ڪنهن صبح ٿيڻ جي اوسيئڙي ۾. صبح ٿيڻ جو اوسيئڙو هرڪنهن کي آهي. هرڪنهن جي اکين ۾ آهي پرڏنڌ جوت سپنن جي ساڀيا ٿيندڙ سپنن جي! سپنا به ته ساڀيا ضرور ٿيڻا آهن. پر رات جو هاڻ رستن تي زندگيءَ جي علامت آهي. ۽ هن رات به ته اسان کي روليو آهي. سُتل ننڊ ۾ دنيا جي ڪُنڊ ڪُنڊ ۾ وڃڻ! مون کي ٻاهر وڃڻ ڏيو. دروازا سڀ کولي ڇڏيو. اندر جو دروازو کليل آهي! ٻاهر اونداهي آهي، پر اميدن جا ستارا روشن آهن. رات جا اونداها رستا ئي ته منزل ڏانهن وڃن ٿا. ۽ اميدن جي روشن ستارن جي ڇانوَ ۾ هرمنزل اسان سان گڏ آهي! تون ۽ مان به ته گڏ آهيون.

توهان هتي مون وٽ آهين، ته سڀ ڪجهه آهي. پر سڄي حياتي به ته توهان ۽ مان نٿا ويهي سگهون، هڪ ٻئي هنڌ. ڪجهه دير کان پوءِ توهان هلي ويندين. يا ٿي سگهي ٿو ته مان ئي هليو وڃان. توهان ۽ مان — ٻئي مان هڪ کي وڃڻو آهي. ڪو ئي ڪيڏانهن وڃي ٿو ۽ ڪوئي خبر ناهي ڪيڏانهن؟ ڪنهن جي به منزل جي ڪائي ڄاڻ ناهي. پر هتان، اسان ٻنهي مان هڪ کي وڃڻو پوندو. وڃڻ کان اڳ ۾ تو ۽ مان اچا ته ڪجهه ڳالهايو به ڪونه. مان تنهنجو آواز ٻڌي نٿو سگهان. تيز هلندڙ شام جون هي هوائون، اسان کي اسان جن آوازن سان گڏ گم ڪري ڇڏينديون. پاڻ گهڻو ڪجهه ڳالهائڻ چاهيون ٿا. ۽ اڃا ته گهڻو ڪجهه ڳالهائڻو آهي. اڃا ته ميان جا ساڀيا ٿيندڙ سپنا به ڪونه ڏٺاسين. انهن اکين، جن اکين ۾ جوت جلندڙ آهي آسيدن جي — ۽ ستارا ڪيترائي ٽمڪندڙ ٽمڪن پيا. جوت جلندڙ نيڻ پورجي نٿا سگهن. پر وڃڻو ته ضرور آهي، ڪنهن نه ڪنهن کي. ٻاهر هي سُنسان پهرن جو، جڏهن لُڪَ لڳي پئي ۽ آس تيز آهي. ڪوئي پند ۾ ٻڙ جو گهاٽو وڻ به ته ڪونهي. ڇانوَ ڪٿي به ناهي. ۽ سون جيڪو پند ۾ نم جو بوٽو هنيو آهي، آن جي ڇانوَ ٿيڻ ۾ ته اڃا الائي ڪيترو عرصو لڳندو. تنهنجي ۽ منهنجي ته ملاقات ئي مختصر آهي. وقت فقط هڪ ئي ڀيرو ملاقات ڪرائيندو آهي. پوءِ ته فقط اتفاقي حادثن تي سڄي ڳالهه ٻڌل آهي. ۽ هلي هلي به ته هرڪولي ٽڪجي پيو آهي (جهڙيءَ طرح باز يا ڪُرڙ ڪي آڪاس ۾ هيڏانهن هوڏانهن اڏامي ٽڪجي، ڌرتيءَ تي آرام ڪرڻ لاءِ ٽڪڙو ٽڪڙو موٽندو آهي. تهڙيءَ طرح هي ماڻهو به هن مشوهتي استان لاءِ ڊوڙي ٿو. مشوهتي استان ۾ هي ماڻهو ڪنهن به پياري پدارٿ جي ملڻ لاءِ خواهش نٿو رکي. ڪي ڪوئي سپنو ڏسي ٿو. مشوهتي استان، هي ماڻهوءَ جو سريشٽ استان آهي!!) ۽ هن ڪوچ تي ويٺا آهيون اڻين ئي. انتظار خبر ناهي ڪهڙي چيز جو آهي. پر ڇا تو اهو سڀ ڪجهه سنڀالي به رکيو آهي. منهنجا ته سوين روپ آهن. ٻاهر ۽ اندر جو روپ ته ڏٺل آهي. جهڙيءَ طرح هڪ گهاٽي وڻ ۾ ڪئين شاخون ٿين ٿيون، اهڙيءَ ريت انسان جي اندر ۾ به ڪئين شاخون آهن. ۽ ڪوئي ڪنهن کي سڃاڻي به نٿو. توهان ۽ مان هڪ ٻئي کي سڃاڻندي به نٿا سڃاڻون. ڪجهه دير کان پوءِ توهان ۽ مان ڪافي پيئنداسين. توهان ۽ مان ڪافي پيئڻ چاهيون ٿا. ۽ مان ڪافيءَ سان گڏ سگار به ڇڪڻ چاهيان ٿو. مون کي اها به ڄاڻ آهي ته تو مون کي سگار ڇڪڻ کان روڪيو به آهي. پر مان سگار ضرور ڇڪڻ چاهيان ٿو. ڪير ڄاڻي ته ڪٿي اها جدائيءَ جي مهل نه اچي وڃي. توهان ۽ مان هر دؤر ۾ جڏهن به ملڻ چاهيندا آهيون، ته ديوار ڪڙي ٿي ويندي آهي. جدائيءَ ۽ انتظار جون اوچيون ديوارون ڪڙيون ٿي ويون ته پوءِ ڪوئي ڪجهه به نٿو ڪري سگهي. توهان ۽ مان آهيون ته انتظار ۽ جدائيءَ جون ديوارون رستا روڪي بيهي رهنديون. انتظار ۽ جدائيءَ جي ديوارن سان سر ٽڪرائڻ ۾ هڪ سيٽسفيڪشن آهي. هر چيز لاءِ ضروري آهي. ڪير ڄاڻي ته ڪڏهن ڪنهن اڳئين جنم ۾ به ائين ٿيندو آيو هجي، جيئن اڄ آهي. اڳ به ائين ٿيو آهي، ۽ ٿيندو آيو آهي! ڄاڻ ڪنهن کي ڪونهي. ڪوئي

ڪيستائين ائين جلندو رهندو، الائي ڪيتري عرصي تائين. پرهه ته دور گهڻي دور آهي شايد. ۽ ڪير ڄاڻي ته ڪڏهن ۽ ڪٿي ملبا هٿاسين، جدا ٿيڻ لاءِ!! تون شايد آداس آهين ۽ آداس ته مان به آهيان... تون وڃين پيو. وڃڻ توکي نه کپي. تون به وڃين پئي. تون ۽ مان پئي آداس آهيون. ڪنهن جي وڃڻ سان ڪوئي فرق به ته نٿو پوي. پر خال به نٿو پرجي سگهي. دور گهڻو دور وڃان پيو. آءٌ وڃان پيو. جدائيءَ جون ديوارون اوچيون گهڻيون اوچيون آهن، ڪنهن اوچي وڻ جيان. اوچي وڻ جي هُن پار ٻڃاڙيءَ جي تاريخن جو زرد چنڊ ڪڙيل آهي. زرد ته هر چيز آهي. آڏامندڙ زرد سڃيءَ جو ڪوئي مُڪن آهي. قبري رهي آهي هر چيز. منهنجي من ۾ به آڏامي رهي آهي زرد سڃي. ڪالي داس ته الائي ڪڏهن لکيو هو. ۽ ڪير ڄاڻي ته سڀ ڪجهه آهي الائي ڇا. مٽيءَ جي گاڏي (1)، لکڻ کان اڳ هُن الائي ڇا سوچيو هوندو؟ سوچيو ته گهڻو ڪجهه مون به هو. پر مون پنهنجو ناٽڪ اڳي ئي لکي ورتو هو. انت، ناٽڪ جو لکڻ کان اڳ ۾ ڪجهه به نه سوچيو هيم. مان پنهنجي ناٽڪ جو نائڪ آهيان. پر آڪاس ۾ زرد چنڊ اڪيلو ڪڙيل آهي. ۽ منهنجو گهر به ته ڪيترو نه دور آهي. پر تون ڪيڏانهن هليو وئين. اڃا ته صبح به ڪونه ٿيو آهي. پرهه ڦٽيءَ ۾ ته اڃا الائي ڪيترو وقت آهي. ۽ وقت جا فاصلا ڏگها گهڻا ڏگها آهن. فاصلا ته گهٽائي آهن. ڪيرا ورانگهي سگهندو، انهن اونداهين صدين جي ڦهليل فاصلن کي. جيڪي هن نيري ۽ وشال آڪاس جيان، جنهن ۾ اڃا اڃا ٻڪي الائي ڪيڏانهن آڏامي وڃي رهيا آهن. فاصلا، زندگيءَ ۽ موت جا. فاصلا ته وڌي ويا. ديوارون انتظار ۽ جدائيءَ جون—۽ تون، مان ته اڃا ڪافي به نه پي سگهياسين ۽ نه ئي مان ڪوئي سگار ڇڪي سگهيس!!

- Hello, Sir.

- هان...؟؟

- ڪهڙا حال آهن؟

- ......؟...؟...؟

- اڪيلائي اڪيلا وينا آهيو؟

- اڪيلو...؟ اڪيلو ته شايد هاڻ ٿيو آهيان!

ڪنهن جي اچڻ سان اڪيلي هئڻ جو احساس ٿئي ٿو. اڪيلائيءَ ۾ ته خود اڪيلائي گڏ هوندي آهي. ۽ مون ۾ اڃا شايد ايتري همٿ ڪانه آئي آهي، جو توهان کي چئي سگهان ته هليا وڃو هتان. ڇو ته اچو ڪنهن وٽ؟

- توهان شايد سڃاتو ڪونه مون کي؟

- سڃاڻڻ يا نه سڃاڻڻ سان ڪوئي فرق به پوي ٿو ڇا؟

- سڃاڻڻ سان ڪوئي فرق پوي ٿو، تڏهن ته مان چوان ٿو!

---

(1) مٽيءَ جي گاڏي، شدرڪ جو لکيل ناٽڪ.

Gul Hayat Institute

- سچائڻ سان ٿي سگهي ٿو ته گهڻيون اهڙيون ڳالهيون ياد اچن، جن کي ڪيترو وقت ٿيو ته مان وساري ويٺو آهيان!

- مان نرملا جو مڙس آهيان!

نرملا... او نرملا... وقت ته ڪنهن تيز گهوڙي جيان اڳيان نڪري ويو. اسين ته الائي ڪيترو پري رهجي وياسين. ۽ ان ڪان پهرين آئيڊيل هئا. زندگي رولاڪ هئي. ۽ ڪجهه نه هوندي به چڻ ڪجهه هو. هيڪلي گهارڻ جي سگهه آهي. منزل ڏانهن وڌندڙ قدم تيز ۽ گهڻا تيز آهن. منزل ڏانهن ويندڙ ۽ وڌندڙ قدمن سان ڪي قدم منجهي به سگهن ٿا. اونداهين ۾ صبح کي ڳوليندي ۽ منزل لاءِ رُلندي، ڪي مارجي ويا ته انهن کي ڪير ڳولي. ڪير ڳولي انهن اونداهين ۾ گم ٿيندڙ قدمن کي... ۽ نرملا، (سپني اوسٿا ۾ نه گاڏيون ٿين ٿيون ۽ نڪي اتي گهوڙا ۽ رستو آهي. هي ماڻهو سپني ۾ رٿ، گهوڙا ۽ رَٿ لاءِ رستي کي ٺاهي ٿو. اُتي نه سک آهي ۽ نه آنند آهي. هي ماڻهو سپني ۾ آنند، سک ۽ پرمود کي رچي ٿو. سپني ۾ نه تلاءَ آهن، نه نديون آهن. پر هي سپني ۾ نديون ۽ تلاءَ ٺاهي ٿو. هي سپني اوسٿا ۾ سڀڪجهه ٺاهڻ وارو ٿئي ٿو!)

- توهان ڪيڏانهن گم ٿي ويا؟

- هان...... مون... مون ته ڪافي ٿي پيٺ چاهي سگار سان گڏ!!

- عجيب ڳالهه آهي. ڇا توهان کو خواب پيا ڏسو ڇا؟

- سپنا ته گهڻائي هئا. ۽ گهڻا ئي آهن. سپنا ٺاهيندڙ به اسين آهيون، ته انهن کي ڊاهيندڙ به اسين... پر توهان سان گڏ نرملا هئي. ۽ اڄ توهان اڪيلا آيا آهيو. ڪٿي آهي هوءَ؟

- هوءَ مري چڪي آهي!

- مري ويئي؟... ماڻهو آخر مري ڇو ٿو وڃي؟... پر تو هُن کي مري وڃڻ ڇو ڏنو؟ تو آخر هن کي مري ڇو وڃڻ ڏنو!!

- مان ڇا ٿي ڪري سگهيس... ڪير ڪنهن کي مري وڃڻ کان روڪي ٿو سگهي. هوءَ ڏلدهه هئي ته زندگيءَ سان سيٽسفاءِ نه هئي. ۽ زندگي چڻ ته هن لاءِ بي معنا هئي. مري وڃڻ ڪانپوءِ مون هُن جي ڊائريءَ ۾ ڏٺو ته اڪيل هو: هر ڇوڪريءَ کي سدائين آها محبت ياد ٿي رهي، جيڪا هوءَ پندرهن ڪان ويهن سالن جي عمر ۾ ڪندي آهي!

- محبت... محبت ته اهي به ڪن ٿا، جن محبت دير سان شروع ڪئي... پر تون هن کي مري وڃڻ ڇو ڏنو ها!

- توهان جو گهر ۽ هن جو گهر پاسي ۾ هوندو هو. ۽ اها خبر به مون کي دير سان پئي. توهان محبت به ته هن سان ڪئي هئي نه؟ نرملا جي سامان مان مون کي توهان جا ڪيترا خط به مليا آهن!

Gul Hayat Institute

-محبت. زندگي. ڇا سانڍي رکڻ لاءِ اهي شيون ضروري آهن؟ او خدايا! انسان آخر ڪيڏانهن وڃي. ڀر ذليل سان آهيان. ۽ وڃان ڀيو!

............؟؟......!!

ڀر تون هليو ڪيڏانهن وئين؟

ٻاهر ته زرد مٽي اڏامي پئي، ۽ زرد ٻن دور الائي ڪٿي سڙي رهيا آهن! آڪاس ڏانهن اڏامندڙ دونهون گم ٿي رهيو آهي. وايومنڊل دونهاٽيل آهي (ٻاهيون ٻيراڪين جون، ڀنيءَ ڀڙڪا ڪن!) ۽ منهنجي لکيل خطن جو ڍنو به ته زرد ٿي چڪو آهي. ۽ ٻنا به سڙي ويندا. ازل جي پراسرار ڪائي اهڙي چيز آهي. سڙي ويندا. ۽ خط به ته منهنجا اڏامي ويا! ۽......

...........Writing letters...means to denude oneself before the ghosts, something for which they greedily wait. Written kisses don't reach their destination, rather they are drunk on the way by the ghosts!*......!!......

......You don't seem to realize, Milena, that we are standing side by side, watching this creature on the ground which is me, but I, as the spectator, am then non-existent!!*...............!!.......................

ڊوڙو ۽ ڊوڙندا هلو. ڪي پراسرار طاقتون تيز رفتاريءَ سان ڀويان آهن. (ڀر نرملا تون مري ڇو وئينءَ؟) اونداهي ته هر چيز کي ڪائي رهي آهي. اونداهي موت آهي. ۽ موت جا لوحا ۽ اوسارا ته ڪيترائي آهن. ۽ پنڊورا[1] به ته الائي ڪيرٿي هئي؟ ڪنهن هڪ جي غلطيءَ ڪري، سزا سڀ ڀوڳي رهيا آهن. ڀر ٻاهر...؟ ۽ گهر هجي ها ته اڪيلو رهان ها. دک، درد ۽ اجنبي چهرن کي ڇڏي اڪيلو رهان ها. گهر ڪٿهن اهڙي ٻ، ۽ انتظار ان چيز جو آهي، جيڪا ڪڏهن به اچڻي ناهي. ۽ هاڻ ته منزل به سامهون هوندي ڏسڻ ۾ نٿي اچي. (۽ مدت گذري ڪٿي ۽ الائي ڪٿان پڙهيو هيم: هوءَ مري چڪي آهي. ڀر ڪُل اچا به ڪومائجي وڃن ٿا. اي موت! انهيءَ ڇوڪريءَ کي حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ، توکي فرصت ڪٿان ملندي هوندي؟)[2] ڀر منهنجي شيشي وارين درين مان ڪوئي جهاتي ضرور پائيندو. من منهنجي ۾ ڪائي اهڙي ڳالهه ضرور آهي. چوڻ جي سَند به ضرور ايندي. هوءَ سامهون ڪان ايندڙ روشني به ته الائي ڇا جي آهي؟ جڏهن تنهنجا سمونڊ جهڙا ڪهرا نيڻ. ۽ هر شام جيان، جنهن کي اونداهي ڏيري ڏيري ڳڙڪايو وڃي! هنائي ڇڏيو انهن خالي لفظن جي ڍير کي. ڀر ڀوءِ به لفظئي ته معنا رکن ٿا. لمحا جيڪي گذري وڃن ٿا. ۽ صديون

---

* FRANZ KAFKA: Letters to Milena.

[1] پنڊورا، يوناني ديومالا جو هڪ ڪردار.

[2] امارو، قديم شاعر.

گذريو وڃن. ڪوئي اداس چهرو جهاتي ضرور پائيندو. ڪي انسان اهڙا به آهن، جيڪي جنم وٺڻ سان ئي اداسي کڻيو اچن. اداسي ته وڻ ويڙهيءَ وانگر وڪوڙيو بيٺي آهي. من پنهنجو وس ۾ به ته ناهي. ۽ پوءِ به تون چوين ٿو ته زندگيءَ ۾ اميد ضرور آهي. مايوسي غلط آهي. غلط هوندي ۽ ٿي سگهي ٿو ته سيڪجهه غلط هجي! ڪنهن جي غلطيءَ جي ڪير سزا ڀوڳي رهيو آهي؟ پر ڇپر به ته ڪوئي ڇڏي نه ويندو آهي. ۽ لڙڪون به ته ڏاڍيون ڪوسيون لڳن پيون. ٻاهر ڪوئي نڪري نٿو سگهي — ۽ ان کي به ته مدت گذري ته هوءَ مري چڪي آهي. ڊائيسيڪشن هال ۾ وڍڪٽ ٿيندڙ لاش به الائي ڪنهن جو آهي؟ لاش ته الائي ڪيترائي آهن، ۽ گمنام آهن. زندگي هئي ته حسرتون به هيون. اميدون هيون. ڪنهن جو انتظار هو. ڏک سهڻ جي سگهه هئي. ۽ ايتريون خواهشون هيون. پر اهو سڀڪجهه ٿي نه سگهيو. وقت ائين ضايع ٿي وڃي ٿو. ۽ سامهون هوءَ گمنام ۽ ڍهندڙ قبر به ته الائي ڪنهن جي آهي. سُنسان لُڪ لڳندڙ ڏينهن ۾، ٻناڪنهن ڇانوَ جي قبر. سامهون رولاڪ ڪتا. رستن تي ڏاسر پگهرجندڙ. مرڻ کان پوءِ ڪوئي پونو نيم جو ضرور هجي ڇانوَ لاءِ. ۽ ويراني آهي. ڪڏهن ۽ ڪٿي زندگي به ساٿ ڇڏي ويندي، ۽ وقت تو ۽ مون جيان ڪوئي وفادار به ته ناهي. تڏهن ته ڪٿي ۽ الائي ڪيئن توکي اهو سڀڪجهه لکي ڏنو هيم. ماگهه جي سرد هوائن ۾ پيلا پنا سڙي رک ٿي ويندا. ڪائي پراسرار بيماري وڪوڙي ويئي آهي هرچيز کي. پر مري وڃڻ توکي نه کپندو هو. ۽ مون کي ته اها چاڻ پوءِ پئي آهي. احساس ٽڪجڻ جو گهرو آهي. پوءِ به هلندا هلو، ۽ هلندا هلو. احساس خوفناڪ چيز آهي. پوءِ اداس ٿي ٿا وڃون. ۽ گم ٿا ٿي وڃون. انت هرچيز کي آهي. اچا هاڻ ته هتان ڪوئي گذري ويو آهي. لفظ اسان پڪيڙي ڇڏيا آهن. تمام وسامي ويل آوازن جي انبار ۾ ڪوئي ڪنهن جي آواز کي ڳولي؟ هرشام ٻاڇي جيان اسان سان گڏ آهي. تون ۽ مان به ته ٻاڇا هڪاسين هڪبئي جا. انتظار ٽيليفون جي گهنٽيءَ جو آهي. تنهنجو ۽ منهنجو گهر. گڏيل گهر جي خواهش ۾ ته ڪئي هئيسين. پر ٽيليفون جي گهنٽي وڄندي ته سڀ ڪم رُڪجي ويندا. آواز اچا به ڪنن ۾ اچن پيا. ايندا رهن ٿا گم ٿيل آواز. هوائون به ته ڪيڏيون نه بيرحم آهن. هوا اسان جا آواز جهٽي ونندي آهي. اڏامندڙ آوازن جي ضرورت هوندي آهي ايندڙ وقت لاءِ. ۽ آرسي به ته ڪڏهن دوکو نه ڏيندي آهي. هرچهري ۾ سمايل آهن ڪيترا راز. پريان کان ڪٿان ايندڙ آواز الائي ڪنهن جا آهن. ۽ هاڻ ته تيز هلندڙ هوائون به ڪو وقت ٿيو ته خاموش ٿي ويون آهن. زرد ۽ بيمار زندگي. ڇا تون مون سان سڄي حياتي ساٿ ڏيندين؟ اهي گهٽيون ۽ گهر سدائين مون کي پاڻ ڏانهن ڇڪيندا آهن ته اهڙي پنڌ ۾ جتي ڪوئي ڪنهن سان گڏ ڪونهي. ۽ رات ڪيڏي نه سرد ۽ ويران آهي! اونداهي آڪاس ۾ ڪٿئون ٽڇمڪي رهي آهي ۽ ڪارن ڪڪرن جي گوڙ جو هيبتناڪ آواز. روح قائم آهن، ۽ جسم فاني آهن!

اڪيلائي زندگيءَ جي علامت آهي. ڪوئي ڪنهن سان ساٿ ڏئي. ۽ ڪافڪا فقط ان ڪري ميلينا کي چڏي ڏنو هو، جو هُو سِلهه جو مريض هو. پر مون کي ته تنهنجو چهرو به ياد ڪونهي. وسري سڀڪجهه الائي ڇو ٿو وڃي؟ جڏهن سامهون آهين ته به ياد نٿو رهي. ۽ جڏهن دور ڪهڙو دور آهين، ته به چهرو ياد ڪونهي! (......It occurs to me that I can't remember your face in any precise detail. Only how you finally walked away between the tables of the Coffee-house, your figure, your dress, these I can still see!!......!!) (1) ذهني سڪون جي ڳولا ۾ الائي ڪير آهي؟ ۽ ABSURDIS جو FUTILITARINISM سان ڪهڙو تعلق آهي؟؟ ٿوڪي ۽ مون کي ته پنهنجي به ڄاڻ ڪونهي! ڪنهن ڏٺل هرڻيءَ جون اکيون ٿو ڏنيون آهن؟ موت ايندو ته ڪوئي ڪلاڪار ڇا سوچيندو؟ ڄمڻ ۽ مرڻ جي ڦيري ۾ ته تون ۽ مان اڃا ڪونه آيا آهيون. جنم ۽ مرڻ کان ڪوئي ڇُٽي سگهي ٿو. (سمهڻ وقت هن سرير ۾ ڪير سمهي ٿو. يعني ڪهڙي اندرين شڪتي ڪم ڪرڻ کان ماٺ ڪري ٿي ۽ ڪهڙي سرير جي سمهڻ وقت جاڳي ٿي، ۽ پنهنجو ڪم ڪري ٿي. ان وقت ڪهڙي شڪتي سپني کي ڏسي ٿي. جاڳرت ۽ سپن اوسٿا ۾ انيوءَ ۾ اچڻ وارو سشوپتي سک ڪنهن کي پراپت ٿئي ٿو. اهي سڀ، ڪنهن ۾ گڏجي سمائجي وڃن ٿا...) ۽ مُڪت ٿي سگهندو، زندگيءَ جي بندڻن کان. پر اها ڪير آهي؟ ڪنئوڻ جو رنگ ڳاڙهو آهي. وهندڙ تيز پاڻيءَ جي وهڪري جو رنگ اڇو آهي، ۽ پرٿويءَ جو رنگ ڪارو آهي. اها ميز، جنهن تي تون ۽ مان پنهنجا لفظ وڃائي رهيا آهيون. لفظ مڏيندا رهن ٿا. مون کي ٻڌايان ڪنهن مڏ ڪيو؟ ڪير آهي؟ ڪير آهي؟... پر ڪوئي آهي به ته ڪونه. وسائل آوازن جي انبار مان ڪوئي الائي ڪنهن کي سڏي رهيو آهي؟ اسان جون آتمائون اسان سان گڏ آهن. نيرون ڪوٽ کان اروڙ تائين جو رستو به ته ڪيترو نه لنبو آهي. ڏٺي گاڏين، موٽرن، لارين ۽ ٽرڪن جو قافلو وڃي پيو، ۽ اداس رستا الائي ڇو آهن؟ ته خدايا، هن سفر ۾، جتي هرڪوئي ڳولا ۾ آهي ڪنهن جي ساٿ جي، ۽ شام جي هن اداس آڪاس تي کي ستارا آهن، جيڪي ٽم ٽم ڪن پيا، ۽ اسان جي مٿان بيرحم وقت جي ڪائي ديوار ڪِري نه پوي. سڀڪجهه اورانگهي وڃي، ۽ ڪوئي هتان لنگهي ته چوي، هتي به ڪوئي وڻ هو. هتان ڪوئي لنگهيو هو. شهر خالي خالي ڇو آهي؟ رات سڄي آڪاش ۽ مان— او زندگي. او زندگي. ٿوڪي مون تائين پهچڻ ۾ به ته ڪوئي وقت لڳو هوندو؟ سرءُ جي پيلي پيلي مُند کان پوءِ ئي ته بسنت جي رُت ايندي آهي. در تي ڪوئي ڊُهلاري ڊُهل وڄائي سرنهن جا پيلا پيلا گل ڏيندو! پر اهو بسنت دهلاري ته مري ويو؟ هاڻ ڪير ڏيندو خوشين ۽ مسرتن جا آهي پيلا پيلا گل، ۽ سرنهن جا پيلا گل ته ٽڙيل آهن. انتظار آهي. ڪوئي نه ڪوئي

Gul Hayat Institute

---

(1) FRANZ KAFKA: Letters to Milena.

ته ضرور آهي... پر نرملا مري تون ڇو وينءَ؟ ڇا جدا ٿيڻ جو هڪ اهوئي رستو هو؟ اظهار کي ڇهن تائين پهچڻ ۾ به ته وقت لڳندو آهي. تون موت جي نزديڪ ايترو جلدي!؟ جڳ به ته ڪيترا گذري چڪا آهن، ۽ جيئن جيئن جڳ جهلي، تيئن تيئن مون پنڌ ڪيو. پر مان ٿڪجي به ته گهڻو پيو آهيان... مان ٿڪجي به ته گهڻو پيو آهيان... مان وڃڻ به چاهيان ٿو... هتي ڪوئي آهي به الائي نه... مون کي ته ڏسڻ ۾ به ڪجهه نٿو اچي. دور گهڻو دور... ۽ نرملا، تنهنجو جسم... زرد مٽي ڪائي وڃي ٿي هرچيز کي!!... ۽ هاڻ تون چوين ٿي ته مان نه آهيان هتي... اصل ۾ جيڪي ڪجهه مان آهيان، اها تون نه آهين، ۽ جيڪي ڪجهه مان آهيان، اهو تون آهين. ۽ جيڪي ڪجهه تون آهين، اها تون ئي آهين ۽ مان آهيان، اهو ڪجهه جيڪي ڪجهه......!!......؟؟......

- پُڏوا!

- ؟...؟...؟

- مون کي توهان سان ڪجهه ڳالهائڻو آهي.

- هان... ڇا... ڪير آهي؟

- معاف ڪجو اسين توهان کي ڪجهه تڪليف ڏينداسين... جو.

- تڪليف؟ ڪهڙي تڪليف؟ مان آهيان...

- اصل ۾ ڳالهه هيءَ آهي ته اسين توهان سان ڪجهه دير هتي ويهڻ چاهيون ٿا،

- توهان سان گڏ پيو ڪير آهي؟

- ڇا توهين اسان کي ڪولهه ٿا سڃاڻو؟

- سُڃاڻان؟... ها... سُڃاڻان ٿو. پر نه شايد سڀڪجهه وسري ويو اٿم!

- توهان جي گهر آياسين، ته خبر پئي ته توهان ويٺا آهيو. اسان سڀني کي توهان سان ملاقات جو ڏاڍو شوق هو. هيءَ منهنجي ننڍي ڀيڻ رخسانه آهي. اسين توهان جون ڪهاڻيون پڙهندا آهيون، ته اسان کي حيرت لڳندي آهي، ته توهان اهو سڀڪجهه لکو ڪيئن ٿا؟

- مان لکندو ڪيئن آهيان؟ مان لکندو آهيان سهي؟ پر هيءَ توهان جي ڀيڻ به پڙهندي آهي ڇا؟

- جي، مان، مان توهان کي پڙهندي آهيان!!

پر نرملا، او نرملا. تون آخر مري ڇو وينءَ؟ هيءَ ڇوڪري به ته ڪيڏي نه سهڻي آهي. ڄڻ ڪائي آداس شام. ۽ جسم به ته ڪيڏو نه خوبصورت اٿس. جوان ٿيندڙ جسم به ته ڪيترا نه عجيب ٿين ٿا. ڄڻ ڪنهن مکڙيءَ مان ڦٽندڙ ڪوئي گل!! ۽ مون کي به الائي ڪيترو وقت ٿيو آهي ڪنهن ڇوڪريءَ جي جسم کي هٿ لاتي. ڇا هيءَ پنهنجو خوبصورت جسم منهنجي حوالي ڪندي؟ هن جي چپلهه ڪيڏي نه سنهڙي ۽ اکيون ڪيڏيون نه گهريون آهن. جڏهن تنهنجي هن سمنڊ جهڙي اکين ۾......!!

- توهان مون کي ڪجهه چيو ڇا؟

- ها... نه... مان، مان ته پنهنجي پاڻ سان پئي ڳالهايو شايد. توهان ڪلو ته ڪوله ٿا مون تان؟

- ها، نه. اهڙي ته ڪائي ڳالهه ڪونهي!

اکين جي لڳاهه به ته ڪيتري نه عجيب ٿئي ٿي. هن جي اکڙين ۾ ڪوئي وينو آهي. ۽ اهو مان ئي آهيان. هوءَ مون ڏانهن ڏسي مشڪي رهي آهي. ۽ اکيون ته سڀ ڪجهه ٻڌائي ڇڏينديون آهن! پر ڪوئي آخر سري ڇو ٿو وڃي؟

- توهان اڄڪلهه لکو پيا؟

- مان لکان پيو؟ نه مان ڪجهه به نه لکي رهيو آهيان. پر مون جيڪي ڪجهه لکيو، اهو اڏامي ويو هوائن ۾. ۽ مان هاڻي اڪيلو ٿي پيو آهيان. هي اڪيلايون مون کي ڪائي وينديون. لکڻ مان ٿو چاهيان. مان چاهيان ٿو، اهو ڪجهه جيڪي ڪجهه ٿي نه سگهندو. پر ڇا مون کي پناهه ملي سگهندي اونداهين کان، اڪيلاين کان، هيبتناڪ ۽ سنسان اڪيلاين کان!!

- توهان... توهان ڪيترا نه عجيب آهيو؟

هوءَ مون سان هڪ پيرو وري کلي ڳالهائي رهي آهي. ٿي سگهي ٿو ته هن کي مون تي رحم اچي رهيو آهي— هوءَ مون سان محبت ڪري رهي آهي. مان هن کي چوندس هوءَ منهنجو چيو نه موٽائيندي. وڏ ۾ وڏ انڪار ڪندي. پنهنجن ماڻئن کي وڃي ٻڌائيندي.

- توهان ڪيڏانهن ڪُر ٿي ويا؟

- مان... ڏس نه مان، هيءَ زندگي ۽ مان. اصل ۾ جيڪي ڪجهه تون آهين. مان آهيان. ۽ موت بيوفا ساٿي آهي، زندگيءَ جو. ڏس نه ڪيترا ماڻهو آهن، جيڪي روز مري وڃن ٿا. ۽ الائي ڪيترا آهن، جيڪي مري چڪا آهن. ڇا توکي ۽ مون کي اها ڄاڻ آهي ته زندگي ڪڏهن ۽ ڪٿي ساٿ ڇڏي ويندي؟ ۽ اهو ماڻهو، جيڪو ڪجهه ٿو سمجهي، ان لاءِ موت ڪيترو نه بي معنيٰ آهي؟ پر تو ۽ مون لاءِ جيڪي ڪجهه آهي، اهو ڪجهه به نه آهي. ۽ جيڪي ڪجهه نه آهي، اهو آهي سڀڪجهه. ڇا توکي خبر آهي ته محبت جو جذبو ڪيترو نه مهان آهي. وقت جي هر ذهين فنڪار جي محبت به نامڪمل ۽ اڌوري هوندي آهي. ۽ موت به ائين اچي ٿو، جيئن تون اچي وئي آهين. يا ٻُڪ لڪي رهي آهي. پر ٻُڪ به مختلف قسمن جي ٿيندي آهي. ٻُڪ جسم جي آهي...!!

- هي توهان کي اوچتو ڇا ٿي ويو؟ توهان ڇئو ڇا پيا؟

- مان چوان الائي ڇا ٿو؟... مون کي سچ پچ الائي ڇا ٿي ويو آهي!

- توهان جي طبيعت ته ٺيڪ آهي نه؟

- رخسانه، I Love You!!

- توهان...

Gul Hayat Institute

- رخسانہ Really I Love You!

هوءَ چپ آهي. ۽ چپ مان بہ آهيان. خاموشي آهي. هوءَ مون سان گڏ هلي رهي آهي رات جي اونداهن رستن تي. رستا سُنسان اڪيلا ۽ ويران آهن. سرنهن جي وڻن سان مدم مدم سُگنڌ ڦهليل آهي دور دور تائين. اسان جي قدمن هيٺان آهن وڻن جا ڇڻيل سنهري گُل. ۽ لم جي وڻن مان پُور ڇڻي رهيو آهي. پر هي سڀ ڪيڏانهن هليا ويا؟ ڪيڏانهن هليا ويا سڀ؟ ۾ هن جو هٿ تہ منهنجي هٿ ۾ آهي. منهنجي جسم ۾ ڄڻ بجلي ڊوڙي رهي آهي. مان سڙي رهيو آهيان ۽......؟

- تون مون سان شادي ڪندينءَ؟

- شادي؟ مان توهان سان شادي ڪريان. پر ڇا اهو سڀڪجھ تي سگهندو؟

- تي سڀڪجھ سگهندو آهي. ۽ جيڪي نہ تي سگهندو آهي. اهو بہ تي ويندو آهي سڀڪجھ. تون مان سان شادي ڪر. زندگي فقط ڪڏهن ڪڏهن ملائيندي آهي اسان کي! هڪ ٻيرو ملندا آيا آهيون جدا ٿيڻ لاءِ....

- منهنجا مائٽ توهان کي سگ ڪوہ ڏيندا ۽ مجبور آهيان مان!

You can not love me, much as you would like, you are unhappily in love with your love for me, but your love for me is not in love with you!!(1)

- پر هي سڀ ڪيڏانهن هليا ويا؟ ڪيڏانهن ٿا هليا وڃن سڀ آخر؟

- مدت گذري تہ هو سڀ اسان کي ڇڏي هليا ويا. جدا تي ويا سڀ اسان کان!

جيڪي گم تي ويا. اهي ڪڏهن بہ نہ ليجندا. جيڪي جدا تي ويا اهي وري ڪڏهن بہ نہ ملندا. ٻيُنرملن زندگيءَ ۾ ڻيندو ئي ڪونہ آهي. پر تون جدا تيڻ کان اڳ ۾ ئي مري چڪو وينءَ... نرملا. پر جي تون ۽ مان ۽ هوءَ جم ۽ موت جو فلسفو سمجهي وڃون ها تہ ائين نہ ٿئي ها، پر آءٌ تہ ڪنهن کي بہ مارڻ نٿو چاهيان!!

- ؟...؟...؟

- ؟...؟...؟

- مان منتظر هيس، صدين کان وٽي تنهنجو. ۽ اصل ۾ تون آهين. مون کي نہ فقط پنهنجي ذات جي خبر آهي. ۽ جيڪي ڪجھ خبر آهي، ان جي بہ ڪائي خبر ڪانهي. فقط جدائي آهي. هر جنم ۾ ۽ هر سال ۾ تون ملندي آهين. ۾ ڪير بہ اچي ها تہ مان منتظر هجان ها. انتظار رهندو آهي، ڪنهن نہ ڪنهن جو. ۽ زندگي بہ تہ ڪيڏي نہ بي‌معنيٰ آهي ڪنهن جي انتظار کان سواءِ!!

---

(1) FRANZ KAFKA.

- مان مجبور آهيان... مان ڪجهه به نٿي ڪري سگهان. مون ۾ فيصلي ڪرڻ جي سگهه ڪانهي. مان ڪمزور آهيان. پر مان... توهان سان جيتري محبت ڪريان ٿي، ان جو توهان کي احساس ڪونهي شايد. مان توهان لاءِ سدائين روئندي رهندي آهيان!

- زندگيءَ ۾ ڪمزور ته هرڪوئي آهي. پر تو ۽ مون ۾ سگهه نه آهي، ان جدائيءَ ۽ انتظار جي ديوارن کي ٽوڙڻ جي. ڇا ڪوئي سگهه ساري سگهندو. ڪڏهن ۽ ڪٿي اڪيلو ايڪانت ۾ ويهي مون ڏٺو هو توکي. ۽ توئي ته پڇايو هو ته تنهنجو گهر درياهه جي ڪپ تي آهي. جڏهن چانڊوڪي رات ٿيندي آهي، تڏهن درياهه عجيب هوندو آهي. ۽ هاڻ تنهنجو اهو ساٿي الائي ڪير ٿيندو، جيڪو اهو منظر ڏسندو، جيڪي مان نه ڏسي سگهيس؟

- توهان جا هٿ ايترا ٿڌا ڇو آهن؟

- مان آهيان جيڪي ڪجهه اهو، نه آهيان. ۽ جيڪي نه آهي، هرجنم ۽ هر دؤر ۾ تنهنجا ۽ منهنجا هٿ گڏ هئا. پر تنهنجي هي جسم جو ڇهاءُ به ڪيڏو نه عجيب آهي. تنهنجا هي نازڪ ۽ سهڻا اڇا ڪير جهڙا هٿ منهنجي هٿ ۾ آهن. ۽ وقت جون بيرحم ديوارون ڪِري پونديون ته پوءِ...؟؟...

- ؟...؟...؟

- پر تون خاموش ڇو ٿي وئي آهين؟

- ...؟...؟...

- تون خاموش ڇو آهين آخر. پر تون ڪيڏانهن هلي وئينءَ؟

I love you

......

I need you

(خاموشي)

- ......؟...؟

I love you

- رخسانه...

- I need you هرڪوئي اچي، وري هليو ٿو وڃي؟

(؟...؟...؟)

مان منتظر هيس تنهنجي لاءِ. پر تون هليو ڪيڏانهن وئين؟ مان، مان هيس، ۽ تون، تون نه هئين. پر درياهه جا تيز ۽ بيرحم وهڪرا لنگهي ويا اسان جي مٿان. هٿ، هٿ مان ڇڏائجي ويو. ڪهندن ۽ گهڙيالن جو آواز، هرطرف ڪان اچي رهيو آهي. دور ڪٿان. ڪير جاڻي ته هي سڀڪجهه سپنو هجي! پر صديون گذري ويون آهن ۽ مان هلي هلي به ته ٿڪجي پيو آهيان. منهنجا پير ڦٽجي چڪا آهن. منهنجو وهندڙ خون پڪڙجي رهيو آهي. پر اهو سڀڪجهه

Gul Hayat Institute

ڪٿي آهي؟ سڀ رحم چاهين ٿا. ۽ مون وري ڪوئي سپنو ڏٺو. جڏهن پندرهينءَ جو چنڊ هنن اونداهن ڪڪرن مان ليئاڪا پائيندو. ۽ سامهون جبلن جي وچ ۾ وهندڙ جهرڻو. اَڄ صدين جي آهي. بي‌انت تاريڪيءَ ۾ ڪوئي سوجهرو آهي. آڪاس ۾ ڳوليو، لفظن ڪي! معنيٰ، هرچيز ڪي آهي. آوازن جو بي‌معنيٰ سمنڊ ڪاٿي ويو. آداس ڏينهن بيزار ڏينهن. گذري ويل ڏينهن. ڏينهن جيڪي وري ڪڏهن به نه موٽندا. سپنا! هاءِ اهي سپنا. ڪڏهن ۽ ڪيئن ڦٽندو سورج، ڪير ڄاڻي ته ڪڏهن سورج شاخون ڪيڏي. پر مون ته پنهنجا ڳهاءُ به ڳڻيا نه آهن! دور ڪٿي دور ڪن وڻن تان پيلا پيلا زرد پن ڇڻي رهيا آهن. يادن جا ولر ڳوڙهن ۾ وهنتل، زندگيءَ جا وساريل سپنا ياد آيا. پر پوءِ به ڪائي چيز زندگيءَ جي علامت ڪونهي. سچ لڳو ته اونداهي کهلي ويندي. پر اميدون ته ختم نه ٿين! ايندڙ رُت ايندي ته... ۽ انتظار جون ديوارون پيچي چڙيو. اڏامندڙ لمحا. ڪوئي قيد ڪري سگهي ٿو؟ ننڊ ۾ ڊنل ڪوئي پار آهي، جنهن والگر هرڪوئي آهي. پاڇو حقيقت آهي ته پوءِ سيڪجهه ڇا آهي؟ ۽ رات ايندي ته پاڻ سان ڪهڙو ڪجهه ڪٺي ايندي. سامهون ڪنهن گهر مان چيٽن جو دونهون ڌيري ڌيري آڪاش ۾، شام جي اداس ۽ ڀيانڪ آڪاش جي هيٺان. سورج جبلن جي پويان لڪي ويو. اونداها مٽيءَ جا جبل ڪائي ويا روشن سچ ڪي. ۽ هتي ٿي هن هند تي جتي اڄ ڪجهه به نه آهي. ڪوئي گهر هو. اداس ۽ اٿاهسڪ ڪاٺ جي ڇت ۽ ڪاٺ جي در وارو گهر ڪونهي. هيءَ ماڙي، جنهن جا ڪٿين ماڻ آهن. ان ۾ منهنجا ۽ تنهنجا ڪيترائي آواز دفن آهن! وقت وهندو پيو وڃي. وقت وهندو پيو وڃي. منهنجين بي آواز صدائن جا پڙلاءُ ڇٽني پاسن کان اچي رهيا آهن. ڇا ڪوئي ٻڌي ٿو؟ ۽ چرياڻپ جي حقيقت جي به ته ڪنهن کي خبر ناهي. ڏينهن ۽ رات جا ڪيترا اهڙا لمحا آهن: پر منهنجي هن سوچن جي سمنڊ جو به ته ڪوئي انت ڪونهي! دور دور تائين آهي آس ۽ پاڇي جي گردش. ڪير آهي ڪنهن جي پويان، ڪهڙي خبر؟ ۽ مان به ته الائي ڪير آهيان؟ ڪي آهن، جيڪي ڀٽڪي رهيا آهن، وقت جي اونداهن رستن تي! جيڪي وسامي ويا آهن. ۽ مان به ته ڪنهن نه ڪنهن کي ڳولي رهيو هئس صدين کان. بند دروازا ۽ دريون، هڪ هڪ ٿي کلي ويندا. وڇڙي وڃڻ به ته زندگيءَ جي حقيقت آهي. پر پنهنجي ئي پاڇي کان هرڪو ڊڄندو رهندو آهي. ۽ ڪير ڄاڻي ته ڪڏهن ۽ ڪيئن ڪي وڃائجي وڃن ٿا. جيون ساگر ۾ لهر لهر، دور ڪنارن ڪو وهندو ايندو. وهندو رهندو. اُن لهرن ۾ ڪوئي آهي...!! پر هن منهنجي صبح ٿيڻ ۾ به ته الائي ڪيتري دير آهي؟ انت جيڪڏهن اهو آهي. مان منتظر هئس، پر انتظار ڪنهن جو ڪونهي. ۽ زندگيءَ جو اڪٽ قافلو هلندو پيو وڃي. ته اي خدايا. ڏينهن روشن ۽ راتيون اونداهيون آهن. وقت ڪنهن پوڙ جي پاڻيءَ جيان تيز وهندو پيو وڃي. تون ۽ مان به ته وهندڙ وقت جا حصا بڻجي چڪا آهيون. ۽ پرارٿنا به ته انسان جو آخري هٿيار آهي. پر رات اونداهي ۽ ڀيانڪ آهي. دور دور تائين

Gul Hayat Institute

ڪارا ڪڪر ڇانيل آهن. ۽ منهنجي هن زندگيءَ جو به ته ڪوئي انت آهي الائي نه؟ مان به ته چپ ٿي ويو آهيان. ۽ خاموشي هرطرف ڪان ڇانئجي رهي آهي......!!

رات اونداهي آهي. پر هر رات جي پويان به ته ڪوئي صبح ضرور آهي!

(۽ منهنجي هن جيون کي ڪوئي انت ناهي!!)

پر انتظار ضرور آهي.

دور ڪٿان، هنن وڻن جي پويان جڏهن سورج شاخون ڪيندو.

پر تون چپ چو ٿي ويو آهين؟

(هنن منهنجي آوارا سوچن جو به ته ڪوئي انت ناهي!!)

....

صبح ٿيڻ وارو آهي!

ها، صبح ٿيڻ وارو آهي!!

رات اونداهي آهي. پر دور ڪٿان روشني ڦٽڻ واري آهي!

۽ رستا ڍڪها گهٽا ڍڪها، گهاٽن وڻن ۾ گهيريل رستا!

(پر منهنجي هن جيون کي ڪوئي انت به آهي؟؟)

جن شروع ڪئي منزل لاءِ جدوجهد، اهي حاصل نه ڪري سگهيا!!

(هر شروعات ۽ پڇاڙيءَ جي وچ ۾ وڇوٽي هوندي آهي!)

۽ جڏهن ڳوليوسين ته ڪوئي سڏ ڏيڻ لاءِ به موجود ڪونه هو!!

(خاموشي)

زندگيءَ جي رنگ پوميءَ تي. خاموشي.

......؟؟......!!......

Gul Hayat Institute

•

جيڪڏهن ڪو ائين چوي ته: "خامين ڪيڻ بدران انهيءَ ڳالهه جي همت افزائي ڪئي وڃي ته سنڌي زبان ۾ ڪتابن جو واڌارو ٿئي..." ته انهيءَ جي پهرين ۽ پڇاڙڪي معنا اهائي ٿي نڪري ته: خامين جي واڌاري جي همت افزائي ڪئي وڃي.

سانول

پاچا

هو ٻئي اوندهه ۾، ٺريائين دڳ تان وڃي رهيا هئا، ٿڙندا ٿاٻڙندا، ڀڪي رود ڏانهن. ٻئي پاڇا ٿي لڳا. اوس پاس جي بنگلن مان نڪرندڙ روشني، سندن پيرن ۾ ڦان ٿي پئي هئي. هوءَ هڪ ٻه پيرو ٿڙندي ٿاٻڙندي ساڻس ٽڪرائجي به وئي هئي ـــ ۽ هاڻ هوءَ گهڻي ويجهڙائيءَ تان پئي هلي: (هو اڄ به پنهنجو ڀيڇرو پاڻ ڍاهيندو آهي. ڪالهه جيان!) هن سوچيو.

”تون چُپ آهين؟“

هوءَ پوءِ به چُپ ٿي رهي.

”ڇا هن فاصلي کي سَڦل نٿو بڻائي سگهجي؟“

”۽ رکو ڳالهين سان ٿي ڇا ائين ڪري سگهجي ٿو؟“

وري سانت ٿي وئي. سن ۾ جڏهن ساڻداڻ متل هوندو آهي، تڏهن ٻاهر ڪيڏي نه سانت هوندي آهي ـ سرد، اٿاهه ۽ اننت. هن ته ساڻس گهڻو ڪجهه ڳالهائڻ ٿي چاهيو. گهڻو ڪجهه ڄاڻڻ ٿي چاهيو هن ٻابت ـ اهو جيڪو سندس باري ۾ ٻين جي واتان ٻڌو هئائين: هو ويراڳي بڻجي ويو آهي... هو پاڻ کي ناس ڪري رهيو آهي... هن ننڊ جي گورين جي لَپَ ڦَڪي ورتي هئي... پيو به الائي ڇا ڇا...

”مون کي ويساهه نه هو ان تي.“ ڪن اڳي کهر تي ڇيو هئائينس.

”ويساهه نه ڪرڻ جو ڪارڻ؟“

”تون ائين نٿو ڪري سگهين، اها مون کي پڪ هئي.“

”ايڏو ساهس ٿي ڪٿي هو مون ۾!“

”نه نه، ائين نه ڪرڻ جو ساهس هو تو ۾، مون اهو ٿي پئي چوڻ چاهيو: ڇاڪاڻ ته اهو صحيح نه هو.“

”صحيح ـ غلط، ان جو نبيرو ڪير ٿو ڪري سگهي؟ تون... مان؟ يا هي لوڪ...؟“

ان پل هو ڪنور ٿي ويو هو ”لوڪ ته رڳو دڳ تي ليڪا پائي ڇاڻي ـــ ۽ اسين لوڪ جي پاتل ليڪن ۾ سدائين لاءِ کهيرجي ويندا آهيون.“ هن سگريٽ مان سگريٽ دکائي هئي.

اها ڪائين سگريٽ هئس؟ پڇڻ چاهيائين، پر پڇي نه سگهي:

”پاپي ڪانه ٿي ڏسجي؟“ پڇي ته وئي، پر پوءِ احساس ٿيس ته اهو سوال ايندي ٿي ڪانئس پڇيو هئائين.

Gul Hayat Institute

هو ڪي ڪَنَ سُن تي ڏانهس ڏسندو رهيو: جڻ ماٺ اهو هٿ هو، جنهن جي هٺائڻ سان ڳهاءُ منجهاران رت بوهاڙا ڪري ٻاهر نڪري ايندو: پر هن اهو هٿ هري هري ڪري هٽائي ڇڏيو:
”هوءَ شهر ويئي آهي-شاپنگ ڪرڻ.“ هن ماٺ جو هٿ وري ڳهاءَ تي ڌري ڇڏيو ۽ ان ڪنڌ ڏانهن يڪ ٽڪ گهورڻ لڳو، جتي آچلايل سگريٽ رَڪَتَ ٿي رهي هئي.

پاڻس جڏهن ڪيس هتي لاهي ويو هو، تڏهن در هن ئي اچي کوليو هو، ڪجهه دير ڪڙي ڪڙڪائڻ ڪان پوءِ. هن سٽ ڏيئي دروازو کوليو هو: جڻ هن وقت ڪنهن جو به اچڻ ٺيڪ نه لڳو هئس، اڪيلو رهڻ ٿي گهريائين شايد—۽ ڪيس ڏسي سندس ڇهري جا ٽائيل پاوَ ڍرا ٿيندي ٿيندي، مُرڪ ۾ منجهي ويا- هڪ روئڻ هارڪي مُرڪ.
”ڇا اندر اچڻ لاءِ نه چوندين؟“ ۽ هو هٺي بيٺو هو. (ڪڏهن هين گهر ۾ ڪنوار بڻجي اچڻ جا سپنا ڏٺا هئائين) هن اندر گهڙندي سوچيو هو—۽ اڄ؟ ”اڄ“، ”ڪالهه“ نه رهي هئي...

●

”استري ته ڏجانءِ.“
۽ هوءَ استري کڻي آئي هئي. پوءِ به هو اتي ئي بيٺو رهيو هو، هن ڏانهن يڪ ٽڪ گهوريندو. هيٺيون چپ ڏندن ۾ ڏيو.
”هاڻ ڇا کپئي؟“
”آگَرِ.“
۽ هوءَ اگر کڻي آئي هئي ٻُڪ ۾- هن به پنهنجو ٻُڪ جهليو هو. اگر استريءَ ۾ رکي، هو پل آپل پنهنجي ڪارائيل هٿن کي ڏسندو رهيو—۽ پوءِ ڏسي آگر ڪاڏيءَ تي کڻي رکيائينس- ۽ هن مڇرجي پنهنجا پيئي ڪارائيل هٿ سندس ٻُجن ۾ ڦٻايا هئا.
”اڙي، اڙي، ڇري سون ته تنهنجي نظر تي ڏيي.“
”ترس ته مان تنهنجي ڪڙي تي ڏيپيان.“
”ڇو، پنهنجي وهاڻ تي ميٺهن وسڻ جو ڊپ اٿئي؟“

–

ڳالهين ۾ هوءَ ڪانئس ڪڏهن نه کٽي سگهي هئي—۽ ان مهل روئڻ ري وٺس پيو ماٺو ئي کهڙو هوندو هو. ”اڙي مون ته چرچو ٿي ڪيو.“ هن جي پرڇائڻ تي ويتر جهيڪجي پوندي هئي: ”تون ته بنهه ڪا رِلڪَ آهين.“ هو سندس لڙڪ اگهندو هو. ”ڪجهه لڙڪ بچائي رکيا آهن، آئيءَ ويل ڪم اچي ويندا آهن.“ هوءَ رنل نيڻ کڻي ڏانهس ڏسندي هئي: پر هو ديوار تي نيڻ کپايو ويٺو هوندو هو-جڻ ديوار جي پار ڏسڻ جو جتن ڪندو هجي يا سندس نيڻ به ديوار جو ڪو حصو هجن، لٽل چاپوڙي وانگر ۽ ان گهڙيءَ پيهر ساڳئي هنڌ جتّڻ چاهيندا هجن: ”رشي، سان ته توکي پرچائي به وٺندو آهيان—۽ تون پاڻ به پرچي پوندي آهين، پر...“

”پر ڇا؟“ هوءَ آتاولي ٿي ويندي هئي.

”پر جڏهن مان رُسندس نه، تڏهن... تڏهن تون مون کي پرچائي نه سگهندينءَ.“

”ائين نه چئو.“ هوءَ سندس ڦُٽل چپن تي پنهنجون نرمل آڱريون ڌري ڇڏيندي هئي.

”تو بنا مان سچي ناهيان، مان توکي ڪيئن ٿي ڇڏي سگهان، تون ته منهنجو ڏيهه آهين! سپني جي ساڀيا تون ئي ته آهين!“

پر هاڻ هو هن لاءِ پرديون ڪنارو هو. سپني جون آرسيون پور پور ٿي چڪيون هيون!

ڪجهه پل مهند جڏهن هو پيٽي ڪمري ۾ هئا، هوءَ پلنگ تي ۽ هو ڪرسيءَ تي، پيٽي آمهون سامهون، وچ ۾ ميز، تڏهن اهو سڀ ڪيڏو نه عجيب پئي لڳو: ائين ڀري ڀري، اڪيلا اڪيلا، ڄڻ ريل جي ڏٻي ۾ ويٺل، ڌار ڌار اسٽيشن جا مسافر.

”هيستوڻي ڪير وٺي آيئي؟“

”ادا وڏو.“

”ادا وڏو!“

ادا وڏو ۽ هو، آمهون سامهون گهرن ۾، ساڳئي مهيني ڄاول، پيٽي ٻاڻ ۾ سوٽ، گڏ رانديون روندڻيون رهيل، اسڪول ڪان ڪاليج تائين گڏ پڙهيل، ڏنگاين تي ساڳي سيڪت ڪاڏل — ۽ اهو شخص هن جي گهر ٻاهران ئي هليو ويو... اکيون پيڪيون، لاتون، ٻلور، ڏاڪ چنائي، ڪُونڊر، ڏڙهي ڪان والي بال تائين، سموريون راندين ڦيتائي هليو ويو هو — اها ڪيڏي لاهي؟ ڪيڏيءَ ڪانسواءِ راند کهڙي؟ پر هو ته ڪيڏيءَ ۾ به جُٽَ هوندا هئا! چاچي نورشاهه جي باغ مان رات جو چوريءَ انبڙيون پٽڻ ۽ سار جي ڍپ ڪان جهرَ جهنگ رُلڻ وارا سڀ پيرا ڊاهي هليو ويو هو، اهو شخص! هاسٽل جي يت ٽپي، اسڪول ڪان ڪُسائي، نشاط هوٽل تي سڄو سڄو ڏينهن گانا ٻڌڻ، واڏو واهه ۾ آکاڙا ٿي گڏ وهنجڻ وارو شخص، ڪپ تي پيل هن جا ڪپڙا ڪٺي پچي ويو هو! هن ته پنهنجي ساڄي پرونءَ تي لڳايل سندس زخم به سنڀالي رکيو هو: اهو شخص، هن جو سيٽ، هن جو دوست سندس گهر آڏو پنهنجي ڪار جو گيسانو ڇڏي هليو ويو هو:

”اندر نه آيو؟“

”تون بابا جي عذرخواهيءَ تي نه آيو هوئين...“

”ان ڪري!“

هو ڪمري ۾ هلڻ لڳو هو ۽ پلنگ جي چوڌاري ڦري، هن جي آڏو اچي بيٺو:

”۽ تون ڪنهن جي عذرخواهيءَ لاءِ آئي آهين؟“ هن سندس وارن مان ونئي سٽ ڏني: ”تون اهو ڏسڻ آئي آهين نہ تہ، مان پل پل ڪيئن رڪ ٿي رهيو آهيان؟ مان ڪيئن آجڙي رهيو آهيان؟ وقت ۽ حالتن جي گهاڻي ۾ ڪيئن پيڙجي رهيو آهيان؟ اهو ئي ڏسڻ آئي آهين نہ تہ، منهنجا نيڻ ڪيئن ڪنڌر ٻڌجي رهيا آهن؟“ جهٽڪي سان سندس وارن کي ڇڏي، هو ديوار ڏانهن منهن ڪري بيهي رهيو هو-۽ هن ڏانهس نيڻ ڪنيا هئا، آجڙي ويل آکيرن جهڙا نيڻ، جن جا پکيڙا واهيري جي وير ۾ ٻہ واپس نہ وريا هئا--۽ ڪئين رتون رت رئنديون، هن جي اڳڻ ۾ ٻيلن ٻنن جو ڍير ڇڏي ويون هيون--۽ هن جو پانڌ پساريل ئي رهجي ويو هو--

”پر مون ڪيس خط لکيو هو: پنهنجي پارن کي موڪليو هئم.“

اهو سڀ ڪجهہ ديوار ڏانهن ئي منهن ڪري چئي رهيو هو ۽ آڱر سان ان تي ڪجهہ لکي رهيو هو ۽ ڊاهي رهيو هو. اتان هٽي، هو ڪرسيءَ تي اچي ويٺو هو:

”پٽ جڏهن وڏو ٿي ويندو آهي، تڏهن پيءُ جون ڪيتريون ئي جوابداريون گهٽجي وينديون آهن، ۽ مون پنهنجي پٽ کي موڪليو هو.“

”پر تڏهن بہ لوڪ مريادا...“

”لوڪ، لوڪ... مون لاءِ تہ تون، تنهنجو پاءُ... سڀ لوڪ ٻڌجي ويا آهن.“

هو ڪرسيءَ جي ٻانهن ۾ هٿ ڦٻائي، ڪجهہ اڳتي ڪچي آيو:

”تون ئي چئو، مان ڪهڙي منهن سان اچان ها ڳوٺ؟ منهنجون سڀ راهون، ڪو وقت هو جو ڳوٺ ڏانهن ڊوڙنديون هيون: پر ان وقت کي اسان مٺ ۾ بند نہ ڪري سگهياسين... ۽--۽ توهان، اسان جي گهر ڏانهن ڪلنڊرڙ پنهنجو در آکوڙي، ان هنڌ اوساري ڪرائي ڇڏي هئي.“ هو ماچيس جي تيليءَ وانگر ٻري اٿيو: ”۽ تنهنجي ساءُ جي هڪ ئي جملي منهنجون سڀ راهون ڪپي ڇڏيون: ’توهان وٽ اسان جي ڇوڪريءَ جي رکو ميڪ اپ جيترا پيسا آهن؟“ هاڻي تيلي هن جي آڱر کي ساڙڻ لڳي هئي ۽ هو ڪي پل پنهنجي ڪليل هٿ کي ڏسندو رهيو: ”پوءِ بہ مان اتي اچان ها، رکو لوڪ پٽر کي نياڻ لاءِ، اڻين نہ؟“

هن ڦڙوڪ سان تيلي اجهائي ڇڏي ۽ ڪرسيءَ جي ٻانهن مان هٿ ڍرا ڪري پاڻ ڪرسيءَ ۾ ڍاري، ڏڪندڙ هٿن سان پنهنجو چهرو لڪائي ڇڏيو هئائين، اتان هٿ هٽائي، هن ٻنهي هٿن جون آڱريون هڪٻئي ۾ ڪپائي ڇڏيون هيون: ”مان تہ پنهنجي جوان پاءُ جي موت تي بہ ڳوٺ نہ آيو هئس: پر ڇا ان جو مون کي ڏک نہ هو!“ پل آپل ماٺ رهيو ”ڪجهہ ڏک اهڙا هوندا آهن، جيڪي ڏيهہ کي ڏيکارڻ لاءِ نہ هوندا آهن، ڪنهن کي بہ ڏيکارڻ لاءِ نہ هوندا آهن رشي!“ ڏينهن پڇاڻا مندس واتان پنهنجو نانءُ سڻيو هئائين.

”جاليءَ جي موت تي توهان جي گهران بہ تہ ڪو ڪونہ آيو هو: پر مان تہ ڪنهن کي، ڪڏهن ڪو ڏوراپو بہ نہ ڏنو هو... اها تہ وڙ جي ڳالهہ هوندي آهي، پاڻين اچي ها تہ

مان در تان ڏڪاري ته نه ڪيائس ها، جيئن توهان امان کي پنهنجي گهران ڪڍيو هو؛ پر هو رڳو تنهنجو پاڻ ئي ته نه هو، ساڻس منهنجو رڳو سوٽاٽو سڱ ئي ته نه هو؛ هو ته منهنجو سڀڪجهه هو؛ وڏي ۾ وڏ اندر اچي پوندو گروڙي منهن تي رکيم ها نه... گهٽ-وڌ ڳالهائي ها-۽-۽ مان ڪيس ڳراٽڙي پائي سڀ لڙڪ روئي پوان ها، جيڪي مون سالن ڪان سانڍي رکيا هئا."

هن جي اکيون اکيون اکين مان، بوندون برسڻ لڳيون هيون، تنهن ويرَ انهن لڙڪ ڦُڙين کي چشمن سان چُمي وٺڻ چاهيو هئائين؛ پر هن انهيءَ بادل کي برسڻ ڏنو-برسڻ ڏنو-بوندن ڌارائن جو روپ ڌاريو ۽ ڪجهه دير ڪان پوءِ بادل بس ڪئي، ڪجهه لُڙڪ ڦُڙا پوءِ به پنبڻن تي اٽڪيا رهيا، جيئن برسات بند ٿيڻ کان پوءِ به، وڻن جي پنن تي مينهن-ڪٺيون ڦيون جڳمڳائينديون آهن: "اٿي ته ٻاهر هلون." ۽ هو ٻئي ٻاهر هليا آيا هئا؛ ٻاهر آسمان صاف ٿي ويو هو. تارن آپ جي آڱنڊ ۾ جهرمر لائي ڏني هئي-سڀڪجهه ڌوتل هو. وڻن جا پن، تن-من، سڀ چانڊوڪيءَ ۾ وهنجي سهنجي اُجرو اُجرو ٿي پاسيو-۽ هوا ۾ سرينهن جي گلن جي سرهاڻ هئي.

(ڪيڏو نه وقت لنگهي هو ٻنهي جي وچ تان. هڪ ڪاهي ڇڏي.) ڪمري ۾ جڏهن ٻئي آمهون سامهون ويٺا هئا، تڏهن سوچيو هئائين-۽ اکيون اکيون نهارسان ڏانهس ڏٺو هئائين... ٿن ڏينهن ڪان شيو نه ڪيل هئس؛ لراڙ تي ڪجهه وڏيڪ ريکائون سجايو؛ ڪنڌ جهڪايو ويٺو هو. ٻاهران ڪيڏو شانت-ڪيڏو جُڙيل-۽ اندران؟ ڪجهه ٽُٽڻ جو لاڳيتو آواز پئي آيو؟

"چا ٿيو؟" هن رنڌٽي مان ئي رڙ ڪئي هئي ۽ الدي لوهه ٻاتي هئائين: "چا پڳو؟"
"آرسي." هٿ تريءَ مان چُپيل ڪاڻو ڪڍي ڇيو هئائين ۽ هوءَ ڊوڙندي سوئيرو ڪٽي آئي هئي: "چون ٿا ته شيشي جو پچڻ سٺو سوڻ هوندو آهي." هن چڻ سندس سُور جهڪي ڪرڻ لاءِ چيو هو.
"۽ جي من-درپن پچي پئي؟"
۽ هن سندس ڦُٽل چپن تي پنهنجون نرمل آڱريون رکي ڇڏيون هيون، ائين جيئن ڦٽ تي ڪپهه جو پهو رکبو آهي ۽ نيڻن ۾ نيڻ پائي چيو هئائين: "تڏهن ڇهرو ڇچرجي ويندو آهي."
۽ هوءَ رنڌٽي ڏانهن ڊوڙندي ويئي هئي، بصر وڍڻ جي ٻهاني سان.
هن جو هٿ ٻاڻ چاڻ پنهنجي ڇهري ڏانهن ڪجي ويو؛ پر اتي ڪوبه زخم نه هو-ڪوبه چير نه هو...

پر ڇا رڳو ڇهروئي ڇڇربو آهي؟ - ۽ من؟ من ڪير ٿو ڏسي؟ لوڪ ته رڳو چپن جي لپ اسٽڪ تي ڇنبڙي پوندو آهي - رتوڇاڻ ته روح هوندو آهي، جتي هرچهرو ڇڇريل هولدو آهي؛ پر اندر جي آئيني ۾ ڏسڻ جي سگهه آهي اسان ۾؟

”مسيت جي منارن تي روشن هو ۽ بلب پريان ايئن ٿا پاسن، ڄڻ ۽ ميڻ بتيون هجن.“ هوءَ پاڻ ۽ ته هڪ ميڻ بتيءَ جيان پرندي رهي هئي - لاڳيتو - چوٽيءَ کان ننهن تائين.

”ڇا چوڻ جهڙو ڪجهه به نه رهيو آهي؟ جڳن کان پوءِ ملي آهين، پوءِ به چپ آهين؟“

”تون ٿي ته چولدو هئين، ته سانت کي پنهنجي لات آهي - خاموشيءَ کي پنهنجي صدا آهي.“

”مون رڳو اهوئي چيو هو، ياد ناهي؛ پر تو رڳو ان ڳالهه کي ڳنڊ سان ٻڌو هو، ٻين ڳالهين کي ڪاڳرن وانگر ڦاڙي هوا ۾ آڏاري ڇڏيو هو؛... مون ته هڪ هڪ ڳالهه کي ڳٺي رکيو آهي؛ هڪ هڪ ياد کي سنڀالي رکيو آهي، دل جي ڪتاب ۾ مورَ پکَ وانگي - مون ته تنهنجي ساروڻين کي ساهه سين سانڍي رکيو آهي، گوتم جي پوتر رَک وانگي... مون ته توسان گڏ گهاريل گهڙين جا گُل، اکڙين جي گلدان ۾ سدا لاءِ سجائي رکيا آهن.“ هو چپ ٿي ويو پاتال وانگي - وري به هوئي ڇُليو. ”هي جو تنهنجي منهنجي پوري وچ ڌان، اسان کي ڪرت جيان ڪپيندو، ۽ ڦاڪون ڪندو، هيڏو لمبو فاصلو لنگهيو آهي، ان جو حساب تو پنهنجي ڊائريءَ ۾ نه لکيو آهي؟“ هوءَ کيس ڇا ٻڌائي ها ته هن جون سموريون ڊائريون ڪوريون ئي رهجي ويون هيون، هن جيان.

”تون ئي ته چوندي هئين ته: ’ندي ائين وهندي رهي ۽ اسين ترٽ تي ڪاڏي رکيو، گوڏو گوڏي سين گڏيو، ائين ڳالهائيندا رهون.‘“

هوءَ چلڻ تي هئي ڪنهن چوليءَ وانگر - پر ڪَن جي گهيرت ۾ اچي ويئي.

”تون مون کي ٻڌي نه رهي آهين رشي؟“

”مان توکي سُڻي رهي آهيان، سمجهي رهي آهيان.“

”توريءَ پيو ڪير سمجهي سگهيو آهي مون کي - ٻئي ته سڀ لوڪ لاءِ مان آجاتي پاشا آهيان.“

هن جو دم ٽٽڻ لڳو. پانهون پَر ڇڏڻ لڳس. ڪَن جي گهيرت مان نڪرڻ لاءِ ڦٿڪڻ لڳي.

”جندڙيءَ جو ڪو پل ئي ته هوندو آهي، جڏهن جهول جهلڻ تي من چاهيندو آهي.“

هوءَ واڪو ڪرڻ تي هئي:

(چارين تي جڏهن ست - رنگا پيرون ايندا آهن، تڏهن پاڻ جاڻ پالڻ پسارجي ويندو آهي.)

— پر هن رڳو ڪيلي ليڻ ڪنيا - ته انهن مان ٻه اڇا پيرون ڇٽي پيا — ۽ پنهنجو نرمل هٿ ڏانهس وڌائي ڇڏيائين ... — ... — ... — ...

سحر امداد

پُنر جنم

اڄڪلهہ هو گهر وڃي ٿي لٿو. ڪهڙن ڪهڙن دوستن سان-- الائي ڪٿي پيو رُلي!

پنهنجي مُنهن ڳائيندو-- جهولڪاريندو-- آڌيءَ مانجهيءَ-- لشن ۾ آلوٽ ٿاڪ نہ ڪو ٿر ٿانءُ.

هن متعلق روز ڪا نہ ڪا خبر آهيئي آهي:

آڏ ڪناري ڏٺو پيو هو--
ڪپ ۾ پڌائو پيو هو--
واٽ تي ٻيهي ڳاريون پئي ڏنائين--
الائي ڪنهن ڪي-- نہ ڇڏيائين پيءُ نہ ماءُ--
پٽر ٽڪيندڙ مزور ڪي آمن ۽ جنگ تي پئي ليڪچر ڏنائين--
واريءَ ۾ پيٽوت--
توائيي--
الائي ڇا وِڦلندو--
ڪاڙهي تتي ۾ پنڌ--
الائي ڪيڏانهن پئي ويو--
فلاڻا تنگ ٿي پيا، تہ پين فلاڻن وٽ--
اهو سلسلو هلي پيو، ۽ الائي ڪيستائين هلندو!

”... تيستائين جيستائين اندر جي سڪهہ مُئي لاهي... Hey! come on lets enjoy the life. -- هايا هڪڙو وَزم ٿي وڃي!“

ماچيس جي تيليءَ تي چرس جو روڙو آنڪائي، تيلي ڏيکاريائين ۽ سڄي وايومنڊل ۾ چَرس جي ڇيتي بُوءِ ڦهلجي وئي. هڪ ڊگهو ساهه کڻي ان بُوءِ کي پنهنجي اندر اولهاين تائين ڇڪي ٿو وڃي:

”سچ دلبر، عورت جي ديهه جي بُوءِ به اهڙي ڇيتي ناهي.
پر— بارود جي بُوءِ
مون کي بارود جي بُوءِ کان نفرت آهي.“
مون کي نفرت آهي، هر ان فعل کان جيڪو مڙهيل آهي— هٺراڌو آهي— آ سياويڪ آهي.

سَياويڪ آ سياويڪ
سُندر آ سندر
اهو فيصلو ڪرڻ وارا اسين ڪير آهيون؟

لفظ بي معنا آهن!
پر پنهنجي مطلب لاءِ اسين هر لفظ کي سوين معنائون ڏيئي سگهون ٿا ۽ ڪيترن ئي معنائن کان ڦري سگهون ٿا. پنهنجو پاڻ کي Justify ڪرڻ لاءِ ڪنهن به جاکوڙ جي ضرورت ناهي. نظريه ضرورت تحت اسان کي سوين هزارين لفظ ملي ويندا.

لفظ سنگهر آهن
لفظ بندڻ آهن
پيچي چڙيو اهي سنگهر
ٽوڙي چڙيو اهي بندڻ
لفظن جي انهن گهيرن کي ٽوڙڻ ئي مُڪتي آهي.

گول دائرن ۾ گهلجندي مرڻ کان: لڪ سيڏ ۾ هلندي— ٽڙندي ڏاڍڙجندي ڀائيندي وڃائيندي— دور پهاڙن تي— جهنگلن ۾— سمولڊ جي ڪنارن تي— مرڻ وڌيڪ پيارو آهي: سُندر آهي: ڪيڏي سَرلتا آهي، اهڙي موت ۾ به.

هن ڏُکندڙ سگريٽ پٽ تي اُڇلائي ــ ۽ بوٽ جي تري سان ان کي چيچري ڇڏيائين. پٽ تي رهجي وئي، فقط ڪاري رَکَ جي ليڪ.

”تنهنجي هٿ جون ليڪون عجيب آهن ــ سمجهه ۾ نه اينديون. بيحد مُنجهيل ــ تون ــ تون ــ شايد خود به انهن ليڪن جيان جيتروڻي منجهيل آهين.“

پنهنجي منجهيل وارن کي آڱرين سان سلجهائڻ جي مسلسل ڪوشش پئي ڪيائين. پر وار به سلجهائڻ جي ڪوشش ۾ وڌيڪ الجهندا پئي ويا، هن جيان ئي.

”ميندريڪس جون گوريون مهانگيون ٿي پيون آهن. سي به ملن ٿيون ڏاڍي مصيبت سان ــ سخي پير تي ٽڪون جهلڻ پڇاڻا. ــ تو ڪڏهن ڪاڌيون آهن؟ ــ ڪائي ڏس ڪڏهن...“

هو اڄهامندو پئي ويو. ڏينهون ڏينهن سندس ڏيل ويو پئي ڏُبرو ٿيندو. پر سندس اکيون ــ چڙ آماس رات ۾ ٻه ٽانڊانا! جيون جي سموري سندرتا، سموري ڪنورتا، سندس ليئن جي جوتين ۾ اوتجي آئي هئي. هن جيون کي سمورن ڪنن آوگڻن سوڌو ماڻيو هو. پنهنجو ڪيو هو. هو جيون جت ۾ جهيڙيندو پئي آيو، هين سموري جنگ سان: ٽٻل تي پيل گلن مان هڪڙو موتيي جو گل ڪنيائين ــ سنگهيائين ــ ۽ پوءِ چپن ۾ جهلي ورتائين، سگريٽ جيان.

”ڪڏهن هل ته ٽئي هلون. اتان جام گورين ملڻ جو آسرو آهي.“ اهڙن آنيڪ ڪوڙن سچن آسرن تي هو ٽڪيي رهيو آهي.

Gul Hayat Institute

”توکي خبر آهي ــ منهنجو ڊوز ٻه گوريون هو. ڪالهه ڪان ٽي تي ويو. هڪڙي تنهنجي لاءِ به آندي هئم. تون ور نه چڙهين ته اها گوري منهنجي ور چڙهي وئي.“

”دماغ خراب ٿيو آهي تنهنجو. مري ويندين، لالا!“

هن چپن ۾ جهليل گل کي هٿ ۾ وٺي، ڏاڍيءَ ڪان جهلي گول گهمايو:

"بس ڪر — ڪَنَ ڇپي پيا اتي اها بڪواس ٻُڌي ٻُڌي — اهو سڀ ڇو ڇڏيان؟ — صرف ڪي پَلَ (سال، صديون، جنم) وڌيڪ جيئڻ لاءِ (مرڻ لاءِ)!"

۽ هن ڪروڌ مان، هٿ ۾ جهليل موتيي جون پنکڙيون هڪ هڪ ڪري چُني ڇڏيون.

هن هڪ هڪ ڪري سمورا ناتا انهن پنکڙين جيان ئي چُني ڇڏيا هئا. تڏهن ئي هو دُکي ٿي ويندو هو، ۽ سدائين انهن وکريل پنکڙين کي پاڻوهه منجهان پيهر ميڙڻ لڳندو هو. هن سدائين پاڻ کي ٻه ائين ئي ميڙڻ جي ڪوشش ڪئي هوندي — پر سدائين وڌيڪ وکري ويو هوندو.

هوءَ سندس هنج ۾ ويهي، نيرمل ڪومل آڱرين سان سندس وکريل وارن کي ٺاهي ڦاهي رهي هئي:

"تون سمجهين ٿو ٿو لالا، انهن مان ڪير آهي تنهنجو دوست؟ ڪو به نه!"

"مان پاڻ به نه پنهنجو دوست ٿاهيان!"

"پر هو سڀ توکي مارڻ ٿا چاهين."

"مان پاڻ به مرڻ ٿو چاهيان."

"ته پوءِ ڪائي وٽ لَپَ ڪن مينبريڪس. هڪڙي ڪائڻ سان ڪجهه ڪونه ٿيندو!"

"توهين سڀ لالا جا قاتل آهيو. لالا جي حالت ڏٺي آتوَ — توهان جهڙا دوست هوندا هن جا ته هو بچندو ڪونه."

"پر گهٽ ۾ گهٽ مون ته هن کي ڪجهه به نه ڪيو آهي."

"اسين سڀ گڏجي هن کي موت ڏانهن ڌڪي رهيا آهيون. تو... تو به هن کي ڏرو پياريو هو. ڇا اهو هن کي مارڻ نه آهي!" هو ٽپي لال ٿي ويو هو.

لالا جو اهوئي گهڻ گهرو(!)، هن جو سڄڻ(!)، پيلي(!) هن کي مينبريڪس آڇي مٺي ننڊ سمهارڻ ٿو چاهي. اهو يقينن هن کي مارڻ نه آهي(!)

"پر اهو جيئارڻ به ته نه آهي. اها ته... اها ته... دوستيءَ جي روپ ۾ دشمني — يا الائي — دشمنيءَ جي روپ ۾ دوستي — الائي — الائي —" پنل پنل لفظ لڙيءَ ۾ اٽڪي پيس؛ ٻنهين ۾ اٽڪيل لڙڪن جيان.

Gul Hayat Institute

"اسين سڀ lotus eaters آهيون — پنڪيون کائي رهيا آهيون. لنباڪڙن ليٽن سان — سدا سدا سپنن ۾ گم آهيون اسين سڀ. 'اڙو انهن سدا سدا سپنن جي مايا کا نه ڪانه آهي'— اهو چوندي مجندي به تون..."

لالا يڪٽڪ پٽ کي گهوريندو رهيو هو. هن کي لڳو ته هوءَ پٽ سان مٿو ٽڪرائي رهي هئي.

اهو سڀڪجهه بيحد planned way ۾ ٿي رهيو آهي کيو پيو وڃي. دوستن (!) جو رُوپ ڌاري، مينڊريڪس جون گوريون ٻڌي ليڪي ورهايون پيون وڃن. جيئن اسان جا سيئي ذهين ماڻهو چين جي آفيمين جيان پنڪين ۾ رهن. سنڌ ڦسي وڃن. زندگيءَ جي هر ڊوڙ ۾ پٺتي، اڃا به پٺتي رهجي وڃن.

"پٺتي مڙي نهارڻ سان ماڻهو پٿر ٿي ويندو آهي. مان پٿر ٿيڻ نٿي چاهيان."

"مان تو تائين پهچڻ ٿو چاهيان. پر، ان گُفا مان نڪرڻ جون سموريون راهون گم ٿي چڪيون آهن. مون کي سڏ ڏي. تنهنجي آواز جي سُهائي ڏور سهاري شايد سان اها گفا اُڪري سگهان." انڌن پاتالن مان هن ڪُالهايو هو.

لا – لا...... لا – لا...... ا – آ – ا – آ، ا – آ – ا – آ – ا – آ – ا

آوازن جي روشني پاتالن کي ڇهي آئي.

روشنيون — روشنيون.

اسٽريٽ لائيٽس.

ٽانڊا آهن — باھ آهن.

روشنيءَ جا ڪيڙا ان جون ڇپيون آهن.

اهي اسان کي ساڙي رک ڪري ڇڏينديون.

انهن جي هيٺان لنگهندي ڊپ ٿو ٿئي.

وڏا، ويڪرا، ڪشادا رستا.

آرڙ بلا جيان اسان کي ڳڙڪائڻ لاءِ ڇپ هنيو ويٺا آهن.

هليا ڪُس ستايون.

Gul Hayat Institute

اولداهن ٻيچرن تان- هٽ هٽ ۾ ڏيئي.
ٽڙندا ٽاٻڙندا — هڪٻئي جو سهارو وٺندا هلنداسين.

ڪُوڙ ۽ ڏيکاءُ جو سهارو ڇو وٺون اسين؟ زندگي گذارڻ لاءِ ڪنهن ٻـ ڀوز جي کهڙي ضرورت آهي؟ اسان ٻين جي مـرّهيل زندگي ڇو گذاريو؟ ڇا اسان کي پنهنجي مرضيءَ سان زندگي گذارڻ جو ڪو آڌيڪار ناهي! — اسان توهان ٻاران مـرّهيل زندگي گذارڻ کان الڪاري آهيون. اهوئي اسان جو توهان کان — هن سموري سوسائٽيءَ کان انتقام آهي.

سيلف امپوزڊ ٻيڙائون — سو ڪالڊ فرسٽريشنز — پنهنجي هر فعل آڻ فعل لاءِ ڪونه ڪو reason گهڙيل.

هتي فرسٽريٽيڊ ڪير نـه آهي! پنهنجي طبيعت جي آبتڙ Compromises ڪنهن کي ٽا ڪرنا ٻون؟

۾ فرق رڳو اهو آهي تـه پنهنجو پاڻ کي — پنهنجي هر فعل اڻ فعل کي justify ڪرڻ لاءِ ڪوڙن لفظن جو سهارو هرڪو لٽو وٺي.

— ڪوڪلا لفظ: ڪوڪلا ماڻهو: پوري، ڊيڊر، اڌوهي ڪاڏل هيءَ سموري سوسائٽي.

— اسين اسپيس ايج ۾ آهيون: رهون پيا هڪ پولار ۾. اهو پولار اسان جي آنت - آننت ٽائين لهي آيو آهي. اسين ان پولار کي، ان ڪوڪلائپ کي، پرڻ جا جتن پيا ڪريون.

— مـتي، مينڊريڪس، راڪيٽ، پوپا، آفيم، پنگ، چرس، حشيش، ايل. ايس. ڊي.

• وڏيڪ ڪوڪلا ٿيندا پيا وڃون.

موت جو، فنا جو ڊپ وڏيڪ تيزيءَ سان موت ڏانهن: فنا ڏانهن ڌڪي رهيو آهي اسان کي. آنڌن پاتالن ڏانهن اڪيون پوري: پنهنجي سموري سگهـ سان ڊوڙي رهيا آهيون اسين سڀ.

هو آنڌ مان ڊوڙي رهيا هئا هڪٻئي ڏانهن:

لا ـــ لا ...... لا ـــ لا ..... اـــ اـــ ا ـــ ا؛ ـــ ا ـــ ا ـــ ا ـــ ا ـــ ا ـــ ا ...
سندس سڏ ڪيڙيل ستاري سمان روشنيءَ جي هڪ ليڪ ڇڏيندو پئي ويو.

مان تو تائين پهچڻ ٿو چاهيان... پهچڻ ٿو چاهيان... چاهيان... چاهيان... مون کي سڏ ڏي... سڏ ڏي... سڏ ڏي... ڏي... ي... ي... ي... ڏي... ي... لا ـــ لا... لا ـــ لا... اـــ آ ـــ اـــ آ؛ ا ـــ آ ـــ ا ـــ آ ـــ آ...

وشال ڌرتيءَ تي پنيءَ پر ساڻا ساڻا پئجي رهيا هئا.

هو وشال ڌرتيءَ تي پنيءَ پر ساڻا ساڻا پئجي رهيا هئا:

”ستارن جڙيل آسمان ڏسي ـــ مون کي تنهنجي شفون جي نيري ساڙهي ياد اچي ويندي آهي. جڏهن مان ائين ٿي اڻسولهن قُلن ڇالين پيچرن تان، تيزندو ٿاڙجندو ـــ آنند مان ڊوڙندو ـــ ڪينجهر ڪنڌيءَ تائين پهچو هوس: آسمان جي ستارن جڙيل ساڙهيءَ ڪيءِ، سورج جيان هڪ ئي ست سان لاهي ورتو هوم. ۽ آسمان ننگو ٿي پيو هو. ڪڏهن انبر ڪي ڇهڻ جي رکو ڪلپنا ڪئي هئم: ۽ اڄ آڪاس منهنجين ٻانهن ۾ آهي.

۽ تڏهن سورج ـ ديو جيءُ پري آڪاس ڪي ماٺيو هو.

”۽ جڏهن پئي نيستا، ساڻا ۽ نيناڪڙا ٿي پيا هئاسين، تڏهن تو وري ستارن جڙيل ساڙهي پائي ورتي هئي. ۽ وار ڪولي ڇڏيا هيئي.“

۽ سورج هن جي ڪليل وارن ۾ منهن لڪائي ڇڏيو.

Gul Hayat Institute

پٿر سنڌي

بند ٿُـني پيئي

(نــاٽــر)

ستين تاريخ جو چنڊ چمڪ ۽ انبن جي وڻن وچان، نيري آسمان ۾ وڌي پيو. ڊال-ماني کائيندي منهنجون نگاهون ڪيڏي ڪيڏي مهل چنڊ ڏانهن کڄيو پئي ويون. هتي بند ٿئي ٻارهون مهينو آهي. سامهون لوهي در ۽ ٻارنهن فوٽ اوچي پٿر جي ديوار آهي. خيالن ۾ اٿل پٿل شروع آهي. هٿ ڌوئي، کولين جي اڳيان ميدان تي هلڻ شروع ڪيو اٿم. ڀاسي ۾ ڏاڙهونءَ جا وڻ آهن. جن ڳاڙها ڦل جهليا آهن. ڪجهه گلاب جا ٻوٽا، جن ۾ گلاب جا گل ڪومائل آهن، آءٌ ائين خيالن ۾ هلان پيو. ڪيڏي مهل نظر چنڊ ڏانهن ڪنهن مهل زمين تي، ڪنهن مهل وڻن ۽ ٻوٽن ڏانهن. منهنجي ڪيفيت اها آهي، ته ڪير به مون سان نه ڳالهائي ته بهتر. هڪ قيدي دوست ڪڏ هاڻ جي ڪوشش ڪئي؛ پر ڪانئس منهن موڙي ڇڏيم. ائين هلندو رهيس.

هي چنڊ تنهنجي گهر مٿان به هوندو! ان جي روشني پپَر جي وڻن مان ڇڻي تنهنجي اڱڻ تي پوندي هوندي! ڏارين جا ٻاچا اڱڻ تي لڏندا هوندا! تون پنهنجي بستري تي ليٽي پيئي هوندينءَ! مٿڏ اٿم ته پنهنجي سونهري وارن کي کولي ڇڏيو هوندئي. اڄ ته چولو به ساٽي تسَر جو موڪيس سان پريل پاتو هوندئي! سلوار ته توکي ڳاڙهي موڙي جي وڻندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن ستَ سرَي دُهري پنهنجي ڪونج ڳچيءَ ۾ ڏيکارڻ لاءِ هرويرو به پَڏندي آهين. اِهي سڀ سينگار تون ڇو ڪندين آهين؟ آنهيءَ پنيان به پنهنجي ڏکهي سات جا ڪارڻ آهن. تنهنجي اِن هار سينگار ڪرڻ ۾ منهنجي ساراهه جو به وڏو هٿ آهي. جڏهن کان تو ٻاڻ کي ٿاهڻ شروع ڪيو، تڏهن کان تنهنجي گهر ۾، ڳوٺ ۾ تنهنجو مرتبو وڌندو رهيو. مون ڪيي ڪڏهن به ياد نه آهي، ته جڏهن ٻاڻ مليا هجون، مون تنهنجي ساراهه نه ڪئي هجي. هاڻ ته تون به هڪ فنڪار آهين. تنهنجي اڳوڻي زندگيءَ ۽ هاڻوڪي زندگيءَ ۾ ڪيڏو نه فرق آهي! پر منهنجي ڪهڙي ڪم جي. آءٌ جڏهن ٻاهر هوندو هوس تڏهن به مايوس، هينئر جڏهن اندر آهيان، تڏهن به اکين آڏو سڀ منظر اونداها آهن، جيئن چنڊ اُيري آلهي پيو، تيئن تنهنجي ۽ منهنجي زندگي واپس پيئي وڃي. چنڊ مهيني کان پوءِ وري به اُيرندو؛ پر پنهنجي جواني موٽي ڪانه ايندي. هي سماج بدلجي ويندو؛ پر ٻاڻ نيـِـرَ توڙي نه سگهياسين رڳو زبان سان پيار به تنهنجي پيار جي دنيا ۾ نئين تخليق پيو سڄهان. سڀ ڪجهه سمجهندي به آءٌ بيوس رهيس.

ڪيڏو نہ بهتر ٿئي ها، جو تون مون تي مهربان نہ هجين ها. تنهنجي مٺي ڳالهہ ٻولهہ ۽ همدردين تہ منهنجا لاهہ ڪيا چڙ ياد هائي تہ ڪجهہ بہ نٿو آڇي. جيڪي دوست منهن موڙي ويندا آهن، اهي هڪڙو سُور ڏيندا آهن، تون تہ انهن بہ ڪوڙ ٿي ڪرين. انهن سورن ڏيڻ ۾ توکي ڪهڙو مزو ٿو اچي؟ ڀلا جيڪڏهن هڪڙي ڪي ڇُهيوسين، تہ زلزلو تہ ڪونہ پيدا ٿيندو! ماڻهو، ماڻهن سان ئي ملندا آهن. رشتا بدلبا رهيا آهن، نسل بدلبا رهيا آهن. تو تہ گهڻو ڪجهہ پڙهيو آهي. چيخوف، موپاسان ۽ يورپ جو انساني فطرت بابت سڀ ادب پڙهيو اٿئي، لطيف سائين بہ پڙهيو اٿئي، پوءِ بہ ڊڄين ٿي! تون ايڏي بزدل ڇو ٿي آهين، آخر هن سماج کي ڪا تہ عورت ٽوڙيندي. جيڪڏهن ماءُ بهادر نٿي ٿئي، تہ اهي عذاب پڪ پنهنجي ڌيءَ لاءِ ڇڏيو ٿي وڃي. انهن اسان جو نسل جيڪڏهن بہ قدم اڳتي نٿو هلي، تہ تاريخ جي رفتار پڪ سست ٿيو وڃي. اسين ساڳي جڳهہ تي بيٺا آهيون. مايوسيءَ ۾ اکيون ڳرم ٿي ويون آهن. جڏهن مينهن وسندو آهي، تڏهن آڳر اڳ ۾ ظاهر ٿيندا آهن. لُڙڪن کي روڪيان ٿو، سوچيان ٿو جيڪڏهن اهي لُڙڪ ڳڙي پيا، تہ بدن ٺري ويندو، ٿڌي بدن ۾ حرڪت نہ رهندي آهي، انهيءَ جا سوچ تي اثر پوندا آهن. انهن ماڻهو مات ميڃيندا آهن. انهن قومن مان ڳرمي نڪري ويندي آهي ۽ اهي وقت جي ويڙهاند ۾ هارائجي وينديون آهن.

چنڊ هائي انبن جي پٺيان هليو ويو آهي. مون تي مايوسي وڌندي پيئي وڃي. لُڙڪ ڪونہ ٿو هاريان، هلندو رهان ٿو، مون کي پنهنجو گهر ٿو ياد اچي. گلشن جيڪا سدائين چوندي آهي: ”بابا، سٺا ڪپڙا وٺي ڏي.“ روشن بہ ساڳيا سوال ڪندي آهي، زال چوندي آهي: ”اسان ڪو ماڻهو ٿوروئي آهيون!“ مون کي هنن سان ڪابہ دلچسپي ڪونہ هوندي آهي. رڳو تنهنجي لاءِ، ڇو؟ وري سوچيان ٿو، تہ تو لاءِ بہ ڪٿي؟ انهيءَ ۾ بہ منهنجو مفاد آهي، انهيءَ لاءِ تہ توسان بہ وڙهيو پيو آهيان. تڏهن هي رڳو سانگ آهي. آءٌ بنهہ خود غرض آهيان! هيڏي زندگي رڳو پنهنجي لاءِ! سڄي زندگي پنهنجي خوشين لاءِ. ڊگهي ڳچي، ڳاڙها چپ، سنهو بدن، ڀلا ڪنهن کي ڪونہ ٿا وڻن، سٺا ڪپڙا تہ گُلُليءَ کي بہ وڻن ٿا، پوءِ ميرا ڇو پائي. مون سڄو سال هن کي ياد ڪيو. انهيءَ ۾ بہ منهنجو مقصد هو، جيڪڏهن آءٌ لالچي نہ هجان ها، تہ گُلُليءَ ۽ روشن کي ياد ڪريان ها. منهنجي اڳيان منهنجي گهر جو حال هو، ميرا بسترا، سوڙهو گهر. انهن ڏکن ۾ گهر جا ڀاتي ئي شامل هئا، منهنجي اکين جي ٻنڌ ٽٽي پيئي. ڌو ڪوليءَ ۾ بستري تي وڃي ڪريس، ۽ منهن ٻانهن ۾ ڏيئي روئڻ لڳس.

انجم افشان هاليپوٽو
(تاثر)

امڙ ايلسا قاضي

امڙ ايلسا سان جندڙيءَ جو ٿورڙو ئي عرصو گذريو؛ اهو به ننڍپڻ وارو زمانو. انهن املهه گهڙين جا چِٽ اڄ به ذهن تي چٽيا پيا آهن. سندن گهر جو نقشو ڪجهه هن ريت آهي. گيٽ لنگهڻ سان، باغ ۾ پير پائبو هو ۽ پوءِ کليل ايراضي هوندي هئي، وچ ۾ پراڻي طرز جو بنگلو هو. بنگلي ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ڌار ڌار ڏسن ۾ ڪجهه دروازا هئا، پر گهڻو ڪري مکيه دروازي (main gate) جي سامهون ڪجهه ترڇائيءَ تي جيڪو دروازو هو، اهو ئي ڪتب ايندو هو- جاڦرين لڳل ورانڊو ٽپي، ڊرائينگ روم يا ڪانفرنس روم ۾ پير ڌربو هو؛ جتي علامه سائينءَ سان ڪچهريون ڪنديون هيون ۽ حق جا طالب، چنڊ جي چوڌاري تارن وانگر ميڙاڪو ڪيو ويٺا هوندا هئا- ۽ علامه صاحب جن علم جي سمنڊ جيان پيا ڇُلندا هئا.

ان ڪمري جي پر ۾ وڏو ڪمرو هو، جنهن کي هال چوڻ وڌيڪ ٺيڪ ٿيندو، اتي امڙ ايلسا ويٺي هوندي هئي. جنهن کي به سائن ملڻو هوندو هو، اهو انهيءَ هال ۾ هليو ويندو هو. اهو ڪمرو هڪئي وقت، ڊرائنگ روم، اسٽڊي روم ۽ لائبريريءَ جو ڪم پيو ڏيندو هو. ڪانفرنس روم جي دروازي وٽ بيهي، ان هال تي نهار وجهان ٿي ته، منهنجي ذهن تي ڪجهه ان قسم جو چٽ ٿو چٽجي: ڪابي پاسي تي، چمنيءَ مٿان هڪ وڏي تصوير ٽنگيل آهي، اها تصوير مدر جي پينٽ ڪيل آهي، ڪنهن عورت جو پورٽريٽ آهي، جيڪا هٿ ۾ صوف جهليو ويٺي آهي... ڪٻٽ رکيل آهن، جن ۾ ڪتاب ڍير ٿيا پيا آهن، پر اهي ڍلگ سان سٿيل آهن. لائبريريءَ وانگر... ميز پيل آهي، جنهن تي ڪتاب هڪٻئي مٿان سٿيل آهن ۽ ائين ٿو لڳي، ڄڻ ته ڪو پڙهندي پڙهندي هاڻي اٿي ويو آهي ڪنهن ڪم سانگي ۽ جاڻ موٽي اچي پنهنجي جاءِ والاريندو ۽ کُليل اونڌي ڪتاب کي کڻي پيهر پڙهڻ ۾ جنبي ويندو- وري ڪٻٽن ۽ ڪتابن جو سلسلو آهي، پوءِ چتر ۽ پورٽريٽ ٽنگيل آهن. هڪ چتر اسٽئنڊ تي رکيل آهي. اهي سمورا چتر ايڏا ته سندر ۽ جاڳندا ٿا پاسن، جو ڄڻ ته اکيون ڇنڀي، چپ چورڻ لڳندا ۽ جنهن عورت جي هٿ ۾ صوف آهي، سا صوف وارو هٿ مون ڏانهن وڌائي چوندي: 'نينگري، اچي صوف کاءُ!' انهن تصويرن کي ڏسي، سوچي به نه سگهندي هيس، ته اهي به ڪنهن آرٽسٽ جي هٿ جو ڪرشمو آهن! ڇا ائين نٿو ٿي سگهي ته،

انهن تصويرن جو لماءُ ڪيو وڃي؟ ڇا ادب، آرٽ ۽ ڪلچر جي هام هڻڻ وارن ادارن ڪان ايترو به نٿو پڇي ته، انهن رنگن ۽ ليڪن ۾ پيش ڪيل اعليٰ ۽ امر فن ڪي نئين نسل آڏو پيش ڪن، جيئن آرٽسٽ کي مانُ ملي، نئون نسل ڪجهه پرائي سگهي. يا انهن تصويرن جو ڪو سهڻو آلبم ئي ڇپائي سگهجي!

لائبرريءَ جو چاهه ۽ ڪتابن کي پڙهڻ ۽ سهيڙڻ جو جذبو به، منهنجي لاشعور ۽ تحت الشعور ۾ تڏهن ڪان جاڳيو، جڏهن علامه ۽ مدر جي لائبرري ڏٺم- ڪتابن سان سٿيل ڪبٽ، ميز تي ڪتابن جو ڍير، جن کي ڪسي هرويرو به اتي ويهي، ڪتابن پڙهڻ تي من چاهي. تن ڏينهن عمر ننڍي هئي، سمجهه ۽ شعور گهٽ، پر ايترو سو ٿيو ته، ڪتابن لاءِ سڪ اندر ۾ ضرور جاڳي؛ سنڌي اردو ۽ اهڙا ڪتاب جيڪي سمجهه ۾ به نه ايندا هئا (جيئن ريڊرس ڊائجسٽ) مي به سٽي ڪٺي ڪنا ڪيم، مڊل اسڪول واري ان زماني ۾، ٿورنئي سالن ۾ ايترا ته ڪتاب ڪنا ڪيم، جو شايد ان رفتار سان ڪهاڻيڪارن ڪهاڻيون به نه لکيون هونديون! اڍين سون وٽ پنج سؤ ڪتابن جي لائبرري ٺهي ويئي- هاڻ ڪاليج ۾ اچڻ ڪان پوءِ... ڪاليج جي لائبرري ڏسي ڪنهن سڪل کوهه جو نقشو ذهن ۾ ابري ايندو آهي، جنهن جي پڳهه تي پياسا ته گهڻائي آهن، پر کوهه جي تري ۾ پاڻيءَ جا ڪجهه ڍُڪ ئي آهن- جنهن جو هڪ ڦڙو اَج ته لٿو اُجهائي؛ پر هيڪاري پياس کي پڙڪايو ڇڏي! جڏهن به شاگرد ساٿي 'لائبرري' اکر اُچاريندا آهن، تڏهن هڪ جامع لائبرريءَ جو تصور ايندو آهي... جنهن ۾ ڪتاب ئي ڪتاب هجن- هرطريقي جي طب جا ڪتاب، مشرقي توڙي مغربي؛ جديد به ته قديم به... ٽيپ ۽ وڊيو ٽيپ تي لاٿل ڪتاب- جتي پڙهجن به ڪتاب، ٻڌجن ۽ ڏسجن به ڪتاب؛ پر جڏهن اکيون کڇنديون آهن، ته آڏو هوندي آهي: پڙپانگ لائبرري! جتي رواجي ٽيڪسٽ جا ڪتاب به اڻلڀ هوندا آهن.

ڳالهه الاءِ ڪٿان ڪان ڪٿي وڃي رسي! ايل. ايم. سي. سان مدر ايلسا جي دلي ڳانڍاپي جو ڪاٿو سندن خاص طور تي L. M. C. لاءِ ٺاهيل مونوگرام مان لڳائي سگهجي ٿو؛ جنهن جي سمجهاڻي علامه آءِ. آءِ. قاضيءَ جن هڪ تقريب ۾ ڏني هئي. اهو مونوگرام نه ڄاڻ ڪهڙين مصلحتن جي ڪري بدلائي، هاڻوڪو مونوگرام رکيو ويو...:

علامه آءِ. آءِ قاضيءَ جيان ئي امڙ ايلسا ٻارن تي گهڻو مهربان ۽ ٻاجهاري هوندي هئي. وڻن وڃڻ تي ٻارن کي ڪڏهن به، هڪ ۽ هٽڪ نه ٿي. ٻار به اتي ايڏو بي پرواهه ٿي ويندا هئا، جو ڪڏهن ڪو نقصان به ٿي پوندو هو: هڪ ڀيري عيد ڏهاڙي، اسان جن مدر سان وينل هئا، مدر کي پير جي ننهن ۾ ڏک لڳڻ ڪري ڏاڍو سور هو، مان ۽ ادا سندن ڳالهه ٻولهه جي ڍنگ مان مزو ماڻي رهيا هئاسين؛ سياري جي مند هئي، ڪمري ۾ Heater پئي ٻريو، اوچتو ادا وني ڪانفرنس روم ڏي ڊوڙ پاتي، ذري گهٽ هيٽر جي تار ۾ وچڙيو هو، پل لاءِ اسان پريشان ٿي ويئي؛ پر امڙ ايلسا جي چهري تي ٻاجهاري مُرڪ تري آئي، چيائين:

Gul Hayat Institute

”ٻار اسان وٽ اچي پيا ٿينگ ٽپا ڏيندا آهن، هڪ پيري ڪنهن ٻار پرندڙ هيٺر ڪيرائي وڌو، جنهنڪري غاليچي جو ڪجهه حصو سڙي ويو؛ پر شڪر جو ٻار کي ڪجهه نه ٿيو.“ اهائي ٻاجهاري مُرڪ ڪجهه وڌيڪ ڦهلجي وئي.

امڙ ايلسا صوفي منش ۽ فطرت جيان سادي هئي. پاڻ ذات ڌڄياڻي هئي ۽ شاعري، مصوري ۽ ميوزڪ ڪمپوزيشن جهڙين اعليٰ ۽ نازڪ نفيس تخليقي صنفن ۾ پڙ هئي. اسلام تي پختو عقيدو رکندڙ هئي. رسول صلي الله عليه وسلم جن جي شان ۾ چيل سندس نعت، پنهي جهانن جي سردار لاءِ، سندس اڪير جو واضح مثال آهي؛ پاڻ سڳورن جي زيارت جو شرف به حاصل ٿيو هئس.

ٿڌو آسماني رنگ سندس پسند جو رنگ هو، ۽ سندس تربت تي به چمن گلن وارين مرن تي، اهوئي رنگ ڪتب آيل آهي. پاڻ جيئن ته فطري طور تي فنڪارائن گڻن سان مالامال هئي، ان ڪري سندن رهڻي ڪهڻي سادي هئي، سندس شاعري ۽ مصوريءَ ۾ به قدرتي ڏيکن جو عڪس آهي ۽ گڏوگڏ انهن ۾ تصوف جو تمام گهرو فلسفو حل ٿيل آهي. ڪيس هڪ بيحد مهڻو مصنوعي گلن جو گلدستو سوکڙيءَ ۾ مليو هو، جيڪو سندس قبر تي ڪجهه وقت رکيل هو، پر صحيح سارسنڀال نه لهڻ جي ڪري، ڦڪو پئجي پنهنجي سونهن وڃائي ويٺو.

پاڻ پيار، ٻاجهه ۽ ممتا جهڙن املهه احساسن جو ساگر هئي. هرڪنهن جي ماءُ هئي ۽ هرڪنهن جي استاد هئي. موسيقيءَ جي ڄاڻو فيلسوف شاعره امڙ ايلسا، شاهه سائينءَ جي بيتن کي روح جي گهراين سان، ساڳين سُرن ۾ ترجمو ڪري، اسان سنڌين تي هڪ وڏو ٿورو ڪيو آهي. سندس وسيع النظري ۽ ڄاڻ جو ڪاٿو Wisdom in verse جي ٻنهي اٿلائڻ سان لڳائي سگهجي ٿو. ڪتابن جا سرورق به پاڻ تخليق ڪيا هئائين.

اهڙي تنظيم اوس نهڻ کپي، جيڪا سنڌ جي لافاني فيلسوفن، عالمن، دانشورن ۽ فنڪارن جي ڇڏيل مسودن، ڪتابن، تصويرن، سازن ۽ فن جي ٻين املهه شاهڪارن کي سهيڙي، انهن تي تحقيق ڪري نئين نسل آڏو پيش ڪري، ڪين سنئين دڳ لائي. اڄ جو نئون نسل پاڻ به سڃاڻڻ چاهي ٿو، پر ڪيئن؟ اهو ته وڏائي ٻڌائي سگهندا. امڙ ايلسا جي پينٽنگز جون پوسٽ ڪارڊ سائيز ڪاپيون ناهي، دنيا جي ڪُنڊ ڪڙڇ ۾ ڦهلائڻ جي به ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

آخري پيرو امڙ ايلسا ڏانهن تڏهن ويئي هيس، جڏهن پاڻ سخت بيمار هئي- ۽ هال جي پرواري ڪمري ۾، پيلي مُک ۽ ڏٻري جسم سان بستري تي ليٽيل هئي. علامه صاحب جن سخت نراس هئا. ڊاڪٽرن آسرو لاهي ڇڏيو هو. هرڪو در وٽان ئي پوئتي موٽي رهيو هو. مون کي اندر اچڻ نه ڏيندا هئا، ٻيو به ڏسڻ کي ڪونه هو. مون کي ائين پئي ڀاسيو، ڄڻ هتي ڊزن کن ٻار رهندا هئا، جيڪي پنهنجي پوئتان الاءِ ڪاڏي نڪري ويا هئا ۽ ڀڪندڙ گهر اداس ۽ خاموش هو؛ گهڙيءَ گهڙيءَ دک جي ڏُٻڻ جي گهرائين ۾ غرق ٿيندو پئي ويو- جتان نڪرڻ جا جتن پئي ڪيائين؛ پر نراسائيءَ جي آڪٽوپس جون چنگهون ۽ ٻانهون پنهنجي گهيري کي ويون ٿي وڌيڪ سخت ڪنديون...

شمس الدين عرساڻي

شنگهور شيدي

(خاڪو)

اڄ کان ٽيھ سال اڳ، هڪ شخص هالا شهر ۾ رهندو هو. نالو هوس ”شنگهور“. شيدي هو، ان ڪري هرڪو ’شنگهور شيدي‘ سڏيندو هوس. هو هڪ غريب پورهيت ۽ ڏاڍو ويساھ وسوڙل انسان هوندو هو. هڏ ڪاٺ جو مضبوط ۽ پنهنجي ٻَل جي زور تي ٻار ڍوئيندو هو. اڏائي مٽي ڳوڻ ڪي ڪَرائيءَ جي قوت سان آڇَل ڏئي ڪڻندو هو. سادو ڪائيندو هو ۽ ٿلهو هنڊائيندو هو. هڪ مزور جي رهڻ ڪهڻ ۾ ڀلا حسن ۽ آرائش جي هجڻ جو ڪهڙو ٿو سوال پيدا ٿئي؟ مزوريءَ ڪانپوءِ جتي آيري تيتي وهائي! جهڙي هئي سندس رهڻي ڪهڻي سادي، تهڙي هئي وري سندس گفتگو بناوٽ کان آجي! مصلحت سازيءَ ۽ موقعي جي نزاڪت سان ڳالهائڻ جو ڍنگ تہ ڄاڻندو ئي ڪونہ هو! جيڪي دل ۾ سو زبان تي. جهڙو هو رنگ جو ڪارو، تهڙو ئي دل جو آجرو. مزوري ۽ محنت سان تمام سچو هوندو هو، بلڪ آها رڳو ڪمائڻ خاطر نہ ڪندو هو، پر هر ڪم محنت ۽ شوق سان ڪندو هو.

تڏهن چانهہ پيئڻ جو هالن ۾ نئون نئون رواج پيو هو. گهرن ۾ ماڻهو اڃا چانهہ ڪونہ واپرائيندا هئا. وڏن شهرن ۾ هوٽلون وجود ۾ آيون ۽ ماڻهو چانهہ فيشن جي طور پيئڻ لڳا. ائين ڪنڊي هالن ۾ الله توهار اڃا نئين نئين هوٽل مارڪيٽ ۾ کولي وئي. هوٽل جي ٻاهران ڪٽولا پيا هوندا هئا. شام جي وقت شوقين اچي گڏ ٿيندا هئا، ڪچهري بہ ڪندا هئا تہ چانهہ جو دور بہ هلندو هو. هڪ ڀيري سج لٿي مهل ڪنهن ٻاسي ڪنڌ کان شنگهور اچي ويهي رهيو. شنگهور کي ڏسي هر ڪنهن کي چرچو ڀوڳ سُجهي ايندو هو. هوئن ئي وندر خاطر ڪيس چوريو ويندو هو تہ ڳالهائي. سندس سادي، ٻنا ور وڪڙ واري گفتگوءَ کي ٻڌي هرڪو لطف اندوز ٿيندو هو. هڪڙي همراھ پڇيس تہ:

”اڙي شنگهور، چانهہ پيئندين؟“

”اڙي نہ بابا نہ، ٻاھ ڏينس.“

”ڏاڍا! ڏاڍي چڱي اٿئي، اڄ ڪٿي چانهہ جو ڍُڪڙو پيءُ.“ ٻئي همراھ ٽيرائي ڪيس:

”شنگهور، هڻ شيطان کي موچڙو، اڄ تہ ڪٿي چانهہ پي ڏس!“

شنگهور کي جو ٻن-ٽن ڄڻن زور ڀريو، سو ورچي چوڻ لڳو:

”اي آهي چيا! جيڪو تيڪو ڏس، تہ چانهہ چانهہ پيو ڪهُري. ننڍڙا هوندا هئاسون، تپ تاءُ ٿيندو هو، تہ امان آپ ڏيندي هئي، هينئر ڏس، تہ هرڪو پريان تپيو پيو اچي. ڪاڙهي لاءِ راڙوراڙ لڳي پئي اٿن.“

شنگهور جي ڳالهہ پڌي سيني ڪلي ڏنو، پر ڳالهہ سيني ڪي دل سان لڳي.

هڪ ڀيري شهر جو قاضي گذاري ويو. ماڻهو سندس ڪٽنب سان عذرخواهيءَ لاءِ پئي ويا. ايندي ويندي ڪيترا ماڻهو، جن سان شنگهور منهن ۾ گڏبو هو، سي ڪيس چوريندا هئا:

”اڙي شنگهورا تو مان اڪين جو ديد صفا نکري ويو آهي. قاضي مرحوم جي پٽ سان هلي عذرخواهي ڪري اچ، دل ۾ ڇا چوندو؟“

”اڙي شنگهورا اهڙو بي مهابو ڪڏهن ڪان ٿئين! قاضي مرحوم تہ ڪلمڪ ۾ ياروپس هو. توسان تہ سدائين ڪيڪربازي هوندي هيس.“

”پيلي چئو سچ ٿا، پر مون ڪي سمجهايو تہ سهي، تہ عذرخواهيءَ مهل چئبو ڇا آهي؟“

”چئبو وري ڇا، قاضي لنڊي ڪي رڳو ائين چئبو، تہ سائين الله بي پرواهہ بادشاهہ آهي، صبر ڪالسواءِ ٻي وات ناهي.“

شنگهور نيٺ عذرخواهيءَ لاءِ اچي پٽر تي وينو، جتي ڪافي ماڻهو اڳيئي وينا هئا. هو قاضي صاحب ڏانهن منهن ڪري چوڻ لڳو ”پٽهين بي پرواهہ بادشاهہ هو، پر رب پاڪ بہ ڏاڍو آ، ادا هاڻي صبر ڪبو.“ شنگهور جا پول پڌي، ماڻهن کيل روڪڻ لاءِ چپ ڪٽي پڪوڙيا. قاضي مرحوم جي فرزند بہ چپن ۾ مشڪي ڏنو. ايتري ۾ تڏي تي وينلن مان هڪ همراهہ ڳالهہ بدلائڻ لاءِ چيو:

”ڪجهہ ڏينهن ٿيا تہ مرحوم قاضي صاحب سائس گڏجاڻيءَ وقت چڱو ڀلو هو...“

اجا هن ايترو مس ڪچيو تہ شنگهور جو وچ ۾ وينو هو، تنهن هڪدم چيو تہ: ”هائو سائين بروبر، چوين سچ ٿو: اجا ٽي-چار ڏهاڙا اڳ ۾ بازار ۾ ڏٺومانس، تہ پارن سان ڪشتي لايو بيٺو هو.“ بس، شنگهور جو ايترو چوڻ ۽ وينل ڪل ۾ ڇتڪي پيا. قاضي ننڍي بہ ڪٽي وات تي رومال ڏنو.

محرم شريف جو مهينو هو، گهڻن ماڻهن ڪارا ڪپڙا ڪيا. شنگهور ويچارو هوڻ هر سال ڪارا ڪپڙا ڪندو هو: پر هن ان سال محرم جي ڏهين تاريخ تي وئي، پر هن سياهہ پوشي ڪانہ ڪئي ـــ ڪارو لباس ڪونہ هوس، ڏوڪڙ ڪونہ هوس تہ رڱائي، يا تہ وري پورهئي ڪان فرصت ڪانہ هيس. ان تي ڪنهن سنگت واري ٽوڪ طور چيس: ”شنگهور، واهہ جو مومن آهين! عاشوري جا ڪارا ڪپڙا بہ ڪونہ ڪيا اٿئي!“ شنگهور ڏاڍي سادگيءَ سان ورائيو ”ادا چڱو، تو تہ ڏيکيا آهن، تون ڀلي ڏيک، اسان جي امام دل ڪاري ڪري ڇڏي آهي. تون ظاهر جو مومن آهين، آءٌ اندر جو مومن آهيان. جي دل ڪاري هجي، پر ڪپڙا ڪارا نہ ٿيا تہ پڻ ڪونهي.“ ماڻهو جي اتي وينل هئا، تن ۾ ٺهڪڙو مچي ويو ۽ چيائونس تہ:

Gul Hayat Institute

”شنگھور، چوين چا ٿوا دل تہ خدا شل ڪنهن جي بہ ڪاري نہ ڪري.“ ۽ ائين چئي وري کلڻ لڳا. شنگھور ڪجھہ پاڻ سنڀاليو ۽ چوڻ لڳو تہ: ”ادا، مطبل تہ (ھو مطلب کي هميشه مطبل چوندو ھو، جو سندس تڪيہ ڪلام بہ ھو) دل ۾ ڏک هجي، پيو ٻاهريون ڏيکاءُ کھڙي ڪم جو؟“

هالن جا ماڻھو، اڪثر ڀٽ شاھہ تي جمعي رات راڳ ٻڌڻ لاءِ سوَن جي تعداد ۾ ويندا هئا. شنگھور بہ پاڻ کي شاھہ جو جمعاتي سڏيندو ھو ۽ وسئون جمعو ڪوڻ ڇڏيندو ھو. اڃي چوڏھينءَ وارو جمعو تہ گھڻن ماڻھن کي ڇڪ ڪندو ھو. ھڪ ڀيري سهائو جمعو ھو ۽ شنگھور بہ ڀٽ شاھہ تي جمعي رات راڳ ٻڌڻ لاءِ ويل ھو. جڏھن موٽي هالن آيو، تہ ڪنهن سنگتيءَ پڇيس تہ: ”شنگھور ڏي خبر، ڀٽائيءَ تي ويو هئين؟“ جواب ڏنائين تہ ”واھہ، جمعو ڪيئن گسائيو؟ سو بہ سهائو!“ تڏھن وري دوست پڇيس تہ: ”جمعو چڱو لڳو!“ وراڻيائين تہ: ”ادا! خلق تي اچي گھٽي، راڳيندڙ فقيرن جي ويجھو تہ جاءِ ملي ڪانہ، سو هن جمعي تي سويل ساجھر هڪڙو تڏو وٺي، فقيرن جي پاتاريءَ واري جاءِ جي ٻنھہ ويجھو پڪيڙي، جاءِ والاري ڇڏيسين ۽ راڳ شروع ٿئي ٿي ٿئي، تنهن کان اڳ وڃي پنهنجي تڏي تي ٻي فرحتي تي ويھي رهياسين ۽ سڄي رات مزي سان راڳ ٻڌوسين.“

اھو جواب جن ٻڌو، سي سڀ کلڻ لڳا.

”شنگھورا ٻي فرحتي تي ويٺين، ڪي فرحتي تي ويٺين؟“

”ميان، اوهين تہ آھيو سولبي (مولوي)، فراتي يا ٻي فراتي ڳالھہ ڪڙٺي ساڳي، جھڙي سَٽ تهڙيون ٿي ويهون.“

هالن نون ۾ ميونسپالٽيءَ جا ووٽ ٿيڻا هئا، شنگھور جو نالو لسٽ ۾ ڪونہ ھو، سو هڪ اميدوار ڪوشش ڪري ڪرايو ۽ ڪانئس واعدو بہ ورتائين، تہ ووٽ مون کي ڏيندين. شنگھور پڪو واعدو ڪيو. ووٽن جو وقت آيو. شنگھور جي اميدوار جو نشان ساھمي ھو. شنگھور کي نقلي ووٽنگ پيپر ڏيکاري سمجھايائين تہ:

”ھيءُ آھي ساھميءَ جو نشان، ھن جي پرسان آھي ھيءُ خالي خانو، ان نشان جي سامهون توکي منڌيڙو ڪيڏو آھي.“ منڌيڙو ڪيئي ڏيکاريائينس ۽ ڪانئس بہ منڌيڙو ڏياري پڪو ڪيائينس. ٻيا بہ ساڳي وارڊ ۾ ٻہ ٽي اميدوار هئا، تن بہ شنگھور کي ڏاڍو ڪَڪِ ڪيو. چوندو ھو تہ ”ووٽ ٿيا، جنٽ ٿي.“

آخر ووٽ ڏيڻ لاءِ پولنگ اسٽيشن تي ويو. بئلٽ پيپر مليس ۽ بوٿ ۾ اندر موڪلي ڇيائونس، تہ هن پينسل سان نشان ڪيجانءِ. شنگھور چيو تہ: ”هائو هائو، مون کي فلاڻي ساھمي ڏيکاري آھي.“ چيائونس تہ ماٺ ماٺ! اندر وڃ، پوءِ جنهن کي وڻيئي تنهن کي ووٽ ڏج. شنگھور اندر ويو ۽ ڏاڍي دير لاتائين، ٻاهر ٿي نہ نڪري. آخر چيائونس تہ:

”شنگهور، هاڻ نڪر ٻاهر، جلدي ڪر، ٻيا ووٽر سيڙيا بيٺا آهن.“ لاچار نڪتو. سندس اميدوار به ڦري آيس: ”شنگهور، ڀائو ٻڌاءِ ڪٿي مٿي ٺپو ڪيو ٿي؟“ شنگهور ڪاوڙيو بيٺو هو، سو چوڻ لڳو ته: ”ڪيڏانهن ٿي ڪوٺ ڏناڻون، ڏر ڏر چون ته نڪر ٻاهر جلد ڪر. مون کان ته اڃا هڪڙو ٻُڙ نڪتو اٿئي، ٻيو ساهميءَ جو ٻُڙ ٺاهيم پئي ته ڊوڙائي ڪيڍيائون ٻاهر.“ هن جواب تي ڪير جو ڪلي. اميدوار ٻاڻ ڪلي ڏنو، نه ته هڪ هڪ ووٽ ڪيترو قيمتي هوندو آهي. شنگهور درويش ڪي ڪيترا ئي اپديش ڪيائون، پر ورپو ڪي به ڪين. ڪيڏا ڏينهن شنگهور سان ”ووٽ“ جي باري ۾ چرچا هئا. چوندا هئس ته: ”شنگهور تون منڊيٽڙو ڪيڏين ها ڪي ساهمي پئي ٺاهيئي.“ چوندو هو ته ”ادا، ڪا ڏٺ جي چاڏي هجي ته منڊيٽڙو به ڪيان ها، هتي ته هئي ساهمي، سا ڪيڏ ڏاڍي ڏکي هئي.“

شيدي ماڻهو نماڻا، نهٺا ۽ نياز نئڙت وارا هوندا آهن، جا ڳالهه ڪنهن کان ڳجهي ڪانهي؛ پر شنگهور ۾ نياز نئڙت ڪجهه سرس هوندي هئي. ڪنهن به وڏيري، سيٺ، سيد يا ڪاموري وٽ ويندو هو، ته هيٺ ويهي رهندو هو. ڪيتروئي چوندا هئس ته شنگهور مٿي تي ويهه، ته اصل مٿي نه ويهندو هو ۽ پلٿي پيچي هيٺ پَٽ تي يا تَڏي تي ويهي رهندو هو. هڪ ڀيري هو هالن پراڻن جي شيخن جي بنگلي تي ڪنهن ڪم سان ويو ۽ دستور موجب هيٺ ويهي رهيو. شيخ وڏي ڪيس ڏاڍو چيو ته:

”ابا آءٌ پير سيد ڪونه آهيان، مٿي منجيءَ تي تي ويهه.“

پر شنگهور جواب ڏنو ته: ”نه سائين اوهان جهڙن ڪرذاتن جي اڳيان مٿي ويهڻ نه ڦو ٿهي، اسين پٽ تي ويهڻ ۾ هريا پيا آهيون. اوهين حاڪم اسين غريب مزور.“

جيڪي به ماڻهو اتي ويٺل هئا، سي کل ۾ ڪيرا ٿي ويا. شيخ صاحب پاڻ ٽهڪن ۾ اچي ويو. شنگهور کان پڇيائين: ”شنگهور، اسان ڪرذاتن وٽ مٿي نه ويهندين؟“ شنگهور ڏاڍي معصوميت سان چيو ته: ”مري پوان ته به مٿي نه ويهان. پوءِ پين ويٺلن ڏي منهن ڪري چيائين ته: ”آخر ڪيلو ڪجاڙي تان ٿا؟ خراب گفتو ڪيڊيم چيا، پلي ڪلو غريبن تان يارا!“

شنگهور مڙس ڏاڍو ڳرو هوندو هو. سندس ٽنگن جون ٻُڪيون نه هونديون هيون، پر ٿنپ هوندا هئا. هلندو هو ته زمين پئي ڏَڏندي هئي، ڪنهن جي مٿان ٽنگ رکيائين ته چُري به نه سگهندو هو. پير سدائين اگهاڙا هوندا هئس، جُتي ته جهليندي ڪانه هيس. پير اهڙا ته سخت ٿي ويا هئس، جو نه آس ۾ سڙندا هئس ۽ نه سيءَ ۾ ٺرندا هئا.

شنگهور هالن جي مارڪيٽ ۾ ايندو هو، ته گهڻو ڪري يارل جي هوٽل تي پيل صندل تي اچي ويهندو هو. هڪ دفعي يارل ڪي صندل ڪنهن ڪم لاءِ کپندو هو، سو شنگهور کي چيائين ته: ”شنگهور هتان ڪٽولي تي ويهه ۽ صندل مون کي ڏي.“ شنگهور وراڻيو ته: ”پوءِ پلا آءٌ آئي تو بيهان، ڪٽولي تي ويهندس ته پڇي پوندئي، تون ميمڻ ماڻهو، مون

Gul Hayat Institute

غريب تي سَتَ وَري ڀڄي ويو." يارل نه مڙيو ۽ چيائين ته: "تنهنجي ويهڻ سان ڪتولو ڀڄو ته ڏنڊ آهي ڪتولي جي، تون ويهه، ڀلي ڀڄي." شنگهور چيو ته: "ضد نه ڪر، منهنجو ٻار ڪوٺ سهندو." يارل ڏاڍو زور ڪيس. شنگهور لاچار هوريان هوريان ويٺو ۽ ڪتولي جون ٻئي ايسون چٽ ۽ شنگهور واڻ جي جهوليءَ ۾. هاڻي شنگهور کي آٿاري ڪير؟ هڪڙي هٿ ڏنس، هٿ وٺي اٿڻ جي ڪيائين ته اهو هٿ وارو يار به متانس اچي پيو. هڪ قسم جو رڙنشو لڳي ويو. ان ڪانپوءِ اهو صندل شنگهور لاءِ رزروڊ هو ۽ ڪتولي تي نه پاڻ ويهندو هو ۽ نه وري پيو ڪو ويهڻ ڏيندو هوس.

شنگهور ويچارو مسڪين پورهيت هو. ڏڏ ماني سندس مَرڪ هو. ڪڏهن ڪڏهن شادي مراديءَ جي دعوت، ٻارهينءَ يا عرس جي دعوت ۾ پُلاءُ کائي ڍءُ ڪندو هو. هونئن ڪنهن پاسي اک کڻي به ڪين نهاريندو هو. پنهنجي ڏڏ مانيءَ ۾ خوش هوندو هو.

ڪجهه سالن کان هالن جو شهر چڱو وڏي ويو آهي ۽ مارڪيٽ ۾ رونق به اڳي کان گهٽي آهي؛ پر اڳي به واپار جو مرڪز اهوئي هو ۽ ساڳيو ڇهچٽو هوندو هو. هينئر ڪٽي پڪ مرا دڪان ۽ مضبوط دڪا ٺهيل آهن ۽ اڳي ٿلهن تي هَٽَ پکيڙيندا هئا ۽ ڪچي اڏاوت جون هوٽلون هونديون هيون. ان وقت به هالن جي مارڪيٽ ۾ شام جو ڪبابي ڪباب پچائيندا هئا ۽ پڪوڙائي پڪوڙا تريندا هئا، ڪبڙيءَ وارا ڪيرڻيءَ جون پياليون وڪڻندا هئا ۽ ٻيا به ڪيترا گهورڙيا اچي سودو واپار ڪندا هئا. حاجي عبدالشڪور ڪورما پُلاءُ، يعني ته پساءُ جو ديڳڙو پري، اچي پاٿاري ڪري ويهندو هو ۽ ماڻهو پڻ آنن، چئن آنن ۽ اٺن آنن جو پلاءُ وٺي کائيندا هئا. پلاءُ جو ديڳڙو پنجن-ڇهن سيرن جيترو هوندو هوس، جو خلاص ڪري ويندو هو. هڪ لڳا اچا حاجي عبدالشڪور اچي ديڳڙو لاٿو ته ڪنهن شنگهور کي چيو ته: "شنگهور، هيءُ ديڳڙو سڄو کائي ويندين؟" جواب ڏنائين ته "ڇو نه؟" هن چيس ته: "يار شنگهور، جي نه کاڌئي؟" چيائين ته: "هالن مان لڏي ويندس." "اڙي پورا، ڪٿي تي ڪٿي، سڄي ديڳڙي جو مُلهه تاوڻ پڄي ويندءِ." هو نه مُڙيو، چيائين ته "شنگهور هل، شرط لڳي." حاجي عبدالشڪور جيڪي پئسا چيا، سي ادا ڪيا ويا ۽ ديڳڙو ۽ پليٽون شنگهور جي اڳيان رکيون ويون. شنگهور پيهر ديڳڙي تي نظر وڌي ۽ شرط واري کي چيائين ته: "پائو اچا به مهل ڪاڻ وٺي آهي، لاهي ڇڏ شرط جو خيال." پر هن چيو ته: "زبان زبان آهي، کائي وٺين ته توکي مُباح آهي." شنگهور پلٿي ماري ويهي رهيو، تماشائي اچي مڙيا. بسم الله ڪري شروع ڪيائين ۽ چيائين ته: "هاڻي بينا ڏسو، ڪيترو به وقت لڳم، ديڳڙو خالي ڪري ڏيندس، پوءِ ته بس." ٿيو به ائين. پلا هن پيلتن مڙس کي پنج-ڇهه سير ڪورمي پُلاءُ جا ڪٿي ٿا ٻان ڪرائي سگهن؟ ٻه-ٽي ڪلاڪ لڳس ۽ ديڳڙو خالي ڪري، ڪفگير سان ڪڙڪايائين ۽ آٿي ڪڙو ٿيو. ڪنهن چيس ته: "شنگهور، پاٽي ڪوٺ پيتي؟" چيائين ته: "پاٽيءَ جو شرط ڪونه هو، وٺيم هينئر پيئان، وٺيم پوءِ پيئان، تنهن ۾ اوهان جو ڇا ويو!"

شيدي ملهه وڙهڻ جا به ڪوڏيا هوندا آهن. ڪيترائي منجهائن ناميارا ملهه ٿي گذريا آهن.
شنگهور به بدن ۾ جانٺو هوندو هو؛ پر ملهه ڪي اصل ويجهو نه ويندو هو. جيڪڏهن ڪو هرو ڀرو ڪيس هوڪاريندو هو، ته چوندو هو ته: ”ڀلا پٽ سندرو لهي اچ ميدان تي.“ ملهه جا الڳ ته شنگهور ڪي ايندائي ڪونه هئا، سو سندري ۾ هٿ وجهندي شرط پنهنجي مقابل ڪي چڪي ڪٽي ڇاتيءَ سان لڳائيندو هو ۽ وٽي جو زور ڏيندو هوس، ته ملهه جو ساهه پوساتجي ويندو هو ۽ وايون ولهڙيون ٿي ويندڙيون هوس ۽ آواز به زبان سان ڪڍي نه سگهندو هو. پڪ سان ڪٽي هٿ ڪيندو هو، يعني ته آڻ مڃيندو هو ۽ شنگهور ڪٽي ڇڏيندو هوس ته ڪجهه دير پٽ تي ويهي سهڪندو رهندو هو. هڪ دفعي هڪ سيد، شنگهور کي ڏاڍو تنگ ڪيو ته: ”مون سان پڪ وجهه ته ڏسان ته مون کي ڪيئن ٿو ڏسين؟“ پر شنگهور هٿ ٻڌي معافي گهري ته: ”قبلا مون کي معاف ڪر، تون ڏاڍو آهين هيٺو.“ ان ڪان پوءِ پيري پيري سان سيد جتي مليس، آتي نه رڳو شنگهور کي ملهه وڙهڻ لاءِ هوڪاري پر مٿس چٽرون به ڪري. ڪنهن پڇيس ته: ”سيد کي ڇو نه ٿو وڃڙين؟ روز ٿو توکي هوڪاري“ شنگهور چيس ته: ”ادا، هو سيد آهي آستي. سيد جي ذات ٻچڙي، پٽ تي ڪيرائي هيٺان ڪريانس ته پيٽي منهنجون پاڙون پٽي ڪيدي. پيلي مان غريب ٻچان ٿو.“ شنگهور جي ڳالهه تي ٺهڪڙو مچي ويو، ۽ چوڻ لڳا ته: ”شنگهور اهو ته سادات کي ڳالهائين ٿو سيد جي ذات پلي آهي ڪي ٻچڙي؟“ ورائيائين ته: ”ادا، جيئن وٽيو تيئن سمجهو، سيد جي ذات ڀرو ڀر پلي آهي، ڪير نٿو مڃي. ٻچڙي مان مطلب آهي زورائتي ذات. اوهين پنهنجون معنائون ڪيو ته پلي، اسين سيد جا غلام آهيون. اسان جو وڏو ڏاڏو قنبر شيدي مولا عليءَ جو غلام هو ۽ اسين به غلام آهيون.“

نچڻ ۽ ڳائڻ جا شيدي ڪوڏيا هوندا آهن. شيدي قوم اڪثر اڪوندرا رهندا آهن ۽ هروقت کلمک ۽ خوش نظر ايندا آهن. چرچي ڀوڳ سان سندن گهڻو واهپو هوندو آهي. اهڙيءَ طرح شنگهور به ڳائڻ وڄائڻ ۾ ڳتل ڪين هو. دلو به وڄائيندو هو ۽ دلي بنا ڪن تي هٿ رکي ڪافيون به ڳائيندو هو. دلو وڄائڻ لاءِ ڪيس ڪير ڪونه ڏيندو هو، ڇو ته شنگهور جو هٿ هوندو هو ڳورو، دلي تي ٻه ـ چار ڌڪ هنيائين ته دلو چٽ. گهڻو ڪري ڪن تي هٿ رکي ڳائيندو هو. هن جون ڪافيون به پنهنجون ٺهيل هونديون هيون، جن جي ڳائڻ سان ڏاڍو کلائيندو هو. هالن جي ڪن ماڻهن کي سندس ڪافين جا ڪجهه بند اڃا به ياد آهن. اسان جي سؤٽ مرحوم صلاح الدين کي ته سندس سڄيون ڪافيون ياد هونديون هيون. هڪ ڪافي چوندو هو ته:

(1) سانيءَ لاءِ من ماندو آهي،
ديڳ پوڙ جي ڪارو مانين جو، ڇهن مٽن جو ڇاندو آ،
سانيءَ لاءِ من ماندو......

ٻي هڪ ڪافي جا چوندو هو، ان جي پهرين مصرع هوندي هئي:

(2) سهڻا جي سخت ٿيندين، ته ان سان تون ڇا وٺيندين؟

گهڻو ڪري شنگهور کي ڪير به ڳائڻ جي فرمائش ڪندو هو ته اهي ڪافيون يا ته وري هيئين ڪافي ڳائيندو هو:

(3) خوش چڱو ڀلو تازو تڪڙو،

پيٽ ڪائيس ٽوٽي ساني-منهنجا جاني.

ساڳ سرنهن جو، ماني جوئر جي،

اٿئي سيهن جي مهماني، منهنجا جاني!

ڏونڪن جي ناچ ۾ شنگهور ڏاڍو هوشيار هوندو هو، ڏونڪن جي لڪ لڪ تي:

نور نور سانيڊو،

ساما ساما مار گدڙ کي،

گدڙ مٿو پيو آ ڪس گهيڙ تي،

ساما ساما مار گدڙ کي ڙي-ساما ساما مار گدڙ کي.

شنگهور جهڙي خوش طبع ويساهه وسوڙل معصوم جوِن ڪيتريون ڳالهيون لکبي ڪيتريون لکجن. نهايت سچار پورهيت هو. هڏ ڪنل هئس، جتي هوندو هو ته ٻه هٽ وجهي ڪم آڪلائيندو هو. هن جي موجودگي خوشيءَ جو ڪارڻ بڻبي هئي. ماڻهو سندس گفتار ۽ نقلن تان ڪلندا هئا ۽ پاڻ به سدائين خوش راضي ڏسبو هو. ڪنهن کي به پتو ناهي ته سندس جيءَ سان ڪهڙي تارَ لڳل هئي، ٻي به ڪنهن شيءِ جي تات تانگهه هوس ڪين نه؟ ان جو سبب اهو آهي، ته هن به سنڌ جي ٻين عام پورهيتن وانگر ڪڏهن به پنهنجي غربت جي ڪڙين تي نه سوچيو هو. ڪيس پنهنجو وجود رڳو ايترو ۽ اهڙوئي نظر آيو ۽ ان کان وڌيڪ سوچڻ سندس لاءِ محال هو. هو هرحال ۾ مست هو ۽ پنهنجي سادي فڪر ۾ خوش!

اڻين شنگهور جهڙو ڪلمڪ انسان پاڻ ڪلندو ۽ ٻين کي ڪلائيندو رهندو هو. جنهن به ماڙڪي يا مجلس ۾ هوندو هو سا هروقت کان جي واڇٽ سان پئي گونجندي هئي، جنهن به گهٽيءَ بازار مان لنگهندو هو ته ڪتان نه ڪتان ٽهڪڙا پيا ڪَن تي پوندا. اڻين ڪلندي ڪلائيندي هي سداملوڪ پورهيت، اوچتوئي اوچتو ماڻهن جي اکين کان اوجهل ٿي ويو. ٿيو ائين جو هڪ ڏينهن نماشام مهل مارڪيٽ مٿي، بازار ڏانهن تڪڙيون وکون کڻندو پئي ويو. ڪنهن پڇيس ته: ”شنگهور تڪڙو تڪڙو ڪيڏانهن پيو وڃين؟“ چيائين ته: ”درگاهه صاحب تي پيو وڃان.“ شنگهور مخدوم نوح سرور رح جي درگاهه جي چانئٺ ٽپي اندر ٿيو. ڏيڍيءَ مان لنگهي اندر ورانڊي تائين پهتو، ته هنئين ۾ ڪا اهڙي سُوٽَ آيريس، جو اتي جو اتي ستئون ٿي ليٽي پيو ۽ سندس روح جو پکيڙو آڪاش ڏانهن پَر ڪري آڏامي ويو.

شال، ڏٿي مٿس مهر ۽ ٻاجهه ڪري.

Gul Hayat Institute

ترجمي جو پاڱو

● ادبي تخليق جو هڪ عظيم دور هميشه ترجمي جو ٻه عظيم دور هوندو آهي.

—ايذرا پائونڊ

ڪڏهن ٻولين تي اهڙو وقت ٻه ايندو آهي، جو ان ۾ ڪُوڙن جي ٻنديءَ جو چِپِڻ ٻه وڏي ڳالهه ليکي ويندي آهي. سنڌي ٻولي اهڙي وقت ڪي ڪڏهوڪو پرانگهي آئي آهي؛ پر سمورا خطرا اورانگهجي ويا آهن، ائين لاهي. سنڌيءَ ۾ ”ترجمي“ جي اٿاڻ هڪ خطرو ٻه آهي، ته چئلنج ٻه. ’مهراڻ‘ ۾ ترجمي جو الڳ پاڱو ڏيئي، اسين ان چئلنج کي قبول ڪري رهيا آهيون. توهين ان ڏس ۾ ساٿ ڏيندؤ، اها پڪ اٿم؛ ڇاڪاڻ تہ جڳهن ڪنئي ئي ڇپر ڪچندو آهي. ترجمي موڪلڻ سان گڏ هيٺين ڄاڻ موڪلڻ ضروري آهي: لکندڙ، ايڊيٽر ۽ پبلشر جو نالو؛ ڪتاب ۽ ليک جو نالو؛ ڪتاب ۽ ڪهڙي سال ڇپيو—۽ صفحن جا نمبر. ترجمو اصل ٻوليءَ تان ڪيو وڃي يا انگريزيءَ تان.

—ايڊيٽر

بابا فريد رحہ جا دوها

(پنجابي)

جند ڪنوار، سوت گهوت، ويندءِ نيٺ پرڻاءِ،
جوڙي سُر هو سگ پوءِ، لَڳ ٻُڄ ڇاجي لاءِ.

جي ڄاڻان سگ ڇِڃنُو، پڌان ڏاڍي ڳنڍ،
تون ئي هڪڙو سچُ آن، ٻيو سڀ مانڊيءَ منڊ.

فريدا! جي تو مَتِ ڪا، ڪارا ليک نہ لک،
نائي نيڻ نهار تون، سُرت اهائي سِک.

ڏس فريدا! ڏس تون، ڪنڌ ٻہ وِهُہ تي هاڻ،
سپاجهڙي سائينءَ بنا، سور سليون ڪنهن ساڻ.

فريدا! ليڻ تڪي پيا، پڌي پڇي هيا ڪَنَ،
”شاخن پُور ڦُلاربو، نوان سوربا پَنَ!“

The couplets of BABA FARID; English Translation: Maqbool Elahi, (P. No's: 3,7,11)

—ترجمو: امداد حسيني

بلوچي شعر — رحم علي مري

نبي بخش کوسو

(رحم علي مري (اوڻهين صدي). بلوچيءَ جي قومي شاعر مير بجارخان مريءَ جو پٽ هو. رحم علي پنهنجي پيءُ جي حياتيءَ ۾ ئي، ناليرو شاعر ليکيو ويو. سندس شاعري ٻرماريت خلاف للڪار ۽ آزاديءَ جي آمنگن سان ڀرپور آهي. زندگي ڀر اها آس رهيس ته سندس ڏيهه ٻاهرين جي غلاميءَ مان آزاد ٿئي ۽ سندس مارو سُڪاريا ٿين. هيءُ قبائلي شاعر هوندي به سردارپرست ڪونهي. سندس پٽ جاڙوخان اڄ به مرين جو قومي شاعر آهي. —ن. ب. ڪ)

ڪجهه ماڻهو

ماڻهو ته مڙيئي ماڻهو،

پر تن مان

ڪي ڪتن مٿان

پير پساريو، مزا پيا مائين،

ڪن وٽ نوڪرچاڪر آهن

۽ ڪي خوش مسرور آهن

۽ ڪي ڏک ڪان چُور آهن

۽ ڪي آڌيءَ رات جو

ڊوڊي جو اڌ به نٿا ڏسن

ڪن ڪي رکو ٽُڪر به نصيب نه آهي!

پشتو شعر — ارباب هدايت الله خان

نبي بخش کوسو

(ارباب هدايت الله خان، سرحد صوبي جي ارباب ڪٽنب مان آهي. ايڊورڊ ڪاليج پشاور ۾ پڙهيو. پشتو ادب جي سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، محمد اشرف مفتون، شوڪت الله خان اڪبر ۽ يونس خان خليل جي نئين شاعريءَ جي اسڪول سان تعلق اٿس: ان اسڪول پشتو ادب کي نون عالمي لاڙن سان سڃاڻ ڪرائي ۽ ڪين زلف ۽ عارض جي دنيا مان ڪڍي، موضوعاتي ۽ حقيقت پسند ۽ مصوراڻي شاعريءَ ڏانهن آندو. ارباب هدايت الله خان، پشتو ادب کي سڀ کان پهرين آزاد نظم سان سڃاڻ ڪرائي. پشتو ادب ۾ سندس رتبو، سنڌ جي شمشيرالحيدريءَ وارو آهي. —ن. ب. ڪ)

ستاري ڏانهن

اي عريان جوهر

تنهنجي روشني

ڪڏهن نه گهٽبي

توڙي ڪوبه ڪٽي

توکي رک ۾ چونه لڪائي

ڪارنهن چونه آڏائي

اها ڪارنهن سندس منهن ۾ ٻسبي

تنهنجي جوڙَ

عجيب جوڙَ

تنهنجا نيڻ

مينار روشنيءَ جا

تنهنجا ڳوڙها

ڪرڻا روشنيءَ سندا

ڪاش!

آءٌ به تارو هجان

۽ ان کي پسان

جيڪا تو ۾ پنهنجو مقدر پسي ٿي!

Gul Hayat Institute

توفيق الحڪيم

ڪرامت

(مصري ڪهاڻي)

فجر جو آڪيرن ۾ پکين جي لات شروع ٿيڻ کان اڳ عادت مطابق پادريءَ جي اک کلي ويئي. هو اٿيو ۽ عبادت ڪري ديول جي ڪمن ڪارين ۾ مصروف ٿي ويو. اهو پادري اپرندي ملڪ جو هڪ روحاني پيشوا هو. اتي مذهبي اڳواڻ هن جي وڏي عزت ڪندا هئا ۽ ماڻهو هن کي اکين ۾ جايون ڏيندا هئا.

پادريءَ جي گهر جي دروت هڪ ننڍڙو کجيءَ جو وڻ هو، جيڪو هن پنهنجن هٿن سان پوکيو هو. هو هميشه سج اڀرڻ کان اڳ ان کي پاڻي ڏيندو هو. ۽ جڏهن آسمان مان سج پنهنجي ڪجور جهڙي ڳاڙهي ڪني ڪڍي، ماڪ پنل پتن تي پنهنجا ڪرڻا اڇلائي، مٿن پيل چانديءَ جهڙن ڦڙن کي سونيءَ چار سان ڍڪيندو هو، تڏهن هن جي ذهن ۾ سج جو خيال پيو ڊوڙندو هو.

جيئن ئي پادريءَ کجيءَ جي وڻ کي پاڻي ڏئي پورو ڪيو ۽ واپس گهر ڏانهن ٿي ويو ته هن پنهنجي اڳيان غمگين ۽ پريشان حال ماڻهن جي هڪ ميڙ کي ڏٺو. هڪ ماڻهو همت ڪري ڏاڍي نئڙت سان پادريءَ کي عرض ڪيو:

’بابا! اسان کي بچاءِ. توکان سواءِ ٻيو ڪير به اسان کي بچائي نه سگهندو. منهنجي زال جا پويان پساهه آهن ۽ مرڻ کان اڳ هن اوهان جي آخري دعائن لاءِ التجا ڪئي آهي.‘

’مائي ڪٿي آهي، پٽ؟‘

’پرواري ڳوٺ ۾ آهي. سواري تيار بيٺي آهي. اوهان هلو.‘ ان شخص ٻن گڏهن ڏانهن اشارو ڪندي چيو، جيڪي سنجيا بيٺا هئا.

’پٽ، آءٌ خوشيءَ سان هلندس.‘ پادريءَ وراڻيو. پر تورو ترسو ته آءٌ ڪم مان واندو ٿي پيرن کي ڌوئي اچان.‘

’نه بابا، وقت بلڪل ڪونهي.‘ انهن ماڻهن هڪ آواز ٿي چيو. مائيءَ جو ساهه پيو نڪري. اوهان دير ڪئي ته هوءَ گذاري ويندي، تنهنڪري جيڪڏهن اسان تي مهرباني ڪريو ۽ مرندڙ عورت تي رحم ڪريو ته هينئر ئي هليا هلو. ڳوٺ ڪو پري ڪونهي. پنهنجي تائين اتان ئي واپس هت پهچي ويندا سون.

’جيڪڏهن ڳوٺ ويجهو آهي تہ پوءِ هڪدم هلو.‘ پادريءَ جوشيلي انداز ۾ وراڻيو. هو ٻن گڏهن ڏانهن وڌيو ۽ ماڻهو هن جي پٺيان لڳا. هڪڙي گڏهہ تي پادري چڙهي ويٺو تہ ٻئي گڏهہ تي مائيءَ جـو مڙس. اهڙيءَ ريت اهو ننڍڙو قافلو تيزيءَ سان پنهنجيءَ منزل ڏانهن روانو ٿي ويو.

هو ڪلاڪن جا ڪلاڪ هلندا رهيا ۽ پادري هر هر ٻئي پڇيو تہ ڪٿي هلڻو آهي. ٻر ماڻهو گڏهن تي ڇهبڪن جـا وسڪارا ڪندا، چوندا رهيا تـہ ’چاڻ تہ پهتاسون.‘ ٽان جو پهر اچي ٿيا ۽ پري ڪان ڳوٺ نظر آيو. ڳوٺ تائين ايندي ماڻهن ۽ ڪتن جا ميڙا ٿي ويا ۽ ماڻهن جي گوڙ ۽ ڪتن جي باهوڙ ۾ پادري ڳوٺ جي هڪڙي ڪليل مـنهہ ۾ اچي لٿو. ڳوناٺا پادريءَ کـي هڪ وڏي لانڍيءَ ۾ وٺي ويا، جتي هڪڙي مائي سَنئين سَنئين ٿـي ڪَـٽ تـي ويٺي هئي. مائيءَ جون اکيون ڇت ۾ کُتل هيون. پادريءَ هن کي سڏ ڪيو، پر هن ڪوبہ جواب ڪونہ ڏنـو، ڇاڪاڻ تہ هن جو تـہ ساهہ پئي نڪتو. انهيءَ تـي پادري دعائون پڙهڻ لڳو. هـن جيئن ئي دعا پڙهي پوري ڪئي تـہ مائيءَ هڪ وڏو ساهہ کنيو ۽ سڏڪا ڀـري روئڻ لـڳي. پادريءَ کي پڪ ٿي تہ مائيءَ جا پويان پساهہ آهن ۽ اجهو ٿو ساهہ نڪريس.

پر مائيءَ پنهنجا پنبڻ ڇنڀيندي اکيون کوليون ۽ ڪنڌ هيڏانهن هوڏانهن ڦيرائيندي پڇيو:

’آءٌ ڪٿي آهيان؟‘

’تون پنهنجي گهر ۾ آهين.‘ پادريءَ حيرت وچان جواب ڏنو.

’مون کي ٿورو پاڻي تہ پياريو.‘

’وارو ڪري پاڻيءَ جو گلاس ڀـري اچو.‘ مائيءَ جي ڇوڏاري ٻيٺل مٺن ماڻهن رڙيون ڪيون. ’اڙي وارو ڪري دِلوئي کڻي اچو.‘

ڪيترا ئي ماڻهو هڪ ٻئي پٺيان ڊوڙي ويا ۽ جهٽ ۾ پاڻيءَ جو هڪ ڪوزو کڻي آيا. مائيءَ پاڻي ٻي ڍؤ ڪيو ۽ هڪ اوگرائي ڏيندي چيو:

’ڪو مانيءَ ڳيو بہ آهي يا نہ؟ مون کي ڏاڍي بُک لـڳي آهي!‘

اهو ٻڌي وري سيئي هيڏانهن هوڏانهن ڀڄا ۽ مائيءَ جي اڳيان ڪاڏي جو ڍير گڏ ٿي ويو. مائي بہ وٺي کائيندي ۽ ڏسندي ئي ڏسندي سيئي ڪاڏو کائي وئي. پوءِ هوءَ ڪٽ تان اٿي ۽ هڪ صحتمند ۽ تندرست عورت وانگر پسار ڪرڻ لـڳي. اهو ڏسي ماڻهو ادب ۽ تعظيم وچان پادريءَ جي پيرن تي ڪِري پيا ۽ هن جا هٿ پير چمي، وڏي واڪ چوڻ لـڳا تہ، ”سائين، تون تہ ڪو ولي ٿو ڏسجين! تنهنجين دعائن هن گهر کي روشن ڪيو آهي ۽ مُئل عورت کي جياريو آهي. تنهنجي الهن مهربانين ۽ نوازشن جا ٿورا اسين ڪئن مڃون؟“

”مون تہ ڪجهہ بہ ڪونہ ڪيو آهي، جنهن لاءِ اوهان کي منهنجا ٿـورا مڃڻا پون يـا مـون کـي ڪو انعام ڏيڻو پـوي.“ پـادريءَ وراڻيو، جيڪو ان واقعي ڪري اڃا تائين حيران ويٺو هو. ”اهي تہ الله تعاليٰ جا احسان آهن.“

"اوهان جيڪي وڏيوَ سو ڇٺو." گهر جي مالڪ چيو. "پر اي خدا جا ولي، اها ته هڪ ڪرامت هئي، جيڪا خدا تعاليٰ اوهان جي هٿان ڪرائي آهي. اوهان هن غريب جهوپڙيءَ مان ويل خوشين کي موٽايو آهي، جنهن ڪري اسان جي وڏي عزت ۽ مان ٿيو آهي. هاڻي مهرباني ڪري اسان غريبن کي حال سارو پنهنجي خدمت ڪرڻ جو موقعو ڏيو."

گهر جي مالڪ هڪدم هڪ خَلاصي لانڍيءَ ۾ پنهنجي مهمان جي رهڻ جو انتظام ڪرايو. ان ڪانپوءِ پادري جڏهن به واپس وڃڻ جي اجازت ٿي گهري ته گهر جي مالڪ پيرن فقيرن جا قسم سُنهن کڻي ٿي چيو، ته جيستائين ٽي ڏينهن پورا نه ٿيا آهن، تيستائين آءٌ پنهنجي مانائتي مهمان کي واپس وڃڻ جي اجازت هرگز نه ڏيندس. ڀلا اهو ٿي سگهي ٿو ته جنهن شخص منهنجي گهر واريءَ کي موت جي مُنهن مان بچايو آهي، تنهن کي گهٽ ۾ گهٽ ٽن ڏينهن جي خدمت چاڪري ڪرڻ ڪانسواءِ ڇڏي ڏيان! پادري لاچار رهي پيو ۽ گهر جي مالڪ ٽن ڏينهن ۾ هن جي ڏاڍي خدمت چاڪري ڪئي. مهمانيءَ جو وقت پورو ٿيو ته مالڪ سواريءَ جو بندوبست ڪيو ۽ مهمان کي گهر ۾ پچايل نانَ، ڪڪڙيون ۽ ڪاڏي جون ڀيون شيون سوکڙي ڪري ڏنيون ۽ ديول جي نذراني لاءِ سؤ روپئي جو نوٽ هن جي هٿ تي رکيو، پوءِ گهر مان ٻاهر اچي، پادريءَ گڏهه تي لانگ مس ورائي نئي چڙهيو ته هڪڙو ماڻهو ڪنگهندو سهڪندو آيو ۽ پادريءَ جي پيرن تي ڪِري پيو.

"بابا، تنهنجي ڪرامت جون ڳالهيون سيني ڳوٺن ۾ پکڙجي ويون آهن. منهنجو چاچو سرڻينگهه حالت ۾ پيو آهي. آءٌ هن جي پنهنجي پيءَ کان به وڌيڪ عزت ڪريان ٿو. هن جي آخري خواهش آهي ته مرڻ کان اڳ اوهان هن کي دعا ڪريو. مهرباني ڪري هن جي اها خواهش پوري ڪريو."

"پر ٻچا، آءٌ ته هاڻي پنهنجي گهر ٿو وڃان." پادريءَ بي يقينيءَ وچان ورائيو.

"سائين، هن ڪم ۾ اوهان کي دير ڪهڙي لڳندي. آءٌ اوهان کي ايستائين ڪونه ڇڏيندس، جيستائين اوهين مون سان گڏجي منهنجي چاچي وٽ نه هليا آهيو." ائين چئي اهو شخص گڏهه جو لغام جهلي اڳتي وڌيو.

"پر تنهنجو چاچو رهي ڪٿي ٿو؟" پادريءَ پڇيو.

"سائين، سڏ پند تي گهر آهي، اجهو ٿا پهچون."

پادريءَ لاچار ڪٿي مات ڪئي. هڪ ڪلاڪ هلڻ کان پوءِ نيٺ ٻئي ڳوٺ ۾ اچي پهتا. اتي به ساڳي لانڍي نظر آئي، جنهن ۾ هڪڙو شخص مرڻينگهه حالت ۾ کٽ تي پيو هو ۽ هن جا مائٽ هن جي چوڌاري پڌر ۾ بيٺا هئا. پادري هن جي ويجهو ويو ۽ هٿ کڻي دعا پڙهي مس پوري ڪئي ته اتي به معجزو ٿي ويو. اهو شخص هڪدم اٿي ويٺو ۽ مانيءَ ۽ پاڻيءَ جو

ڇڏڻ لڳو. اهو حال ڏسي ماڻهن جا وات ڦاٽي ويا ۽ هنن اتي جو اتي قسم سڳنهن کڻندي چيو ته هن نيڪ انسان جي مهماني ڪرڻ کان سواءِ هن کي نه ڇڏيو. ۽ مهماني به پورن ٽن ڏينهن جي.

مهمانيءَ جو مدو طرحين طرحين جا طعام کائيندي، عزتون ۽ مانَ وٺندي پورو ٿيو. پوءِ پادريءَ کي سوڪڙيون پاڪڙيون ڏيئي ڳوٺ وارا هن کي ڳوٺ مان اماڻڻ جي لاءِ روانا ٿيا ته هڪ ٻئين ڳوٺ جو رهاڪو ڀڄندو آيو ۽ پادريءَ کي ٿوريءَ دير لاءِ پنهنجي ڳوٺ هلي دعائون ڪرڻ لاءِ چيائين. ڇاڪاڻ ته هن جي ڪرامتن جي خبر سڄي ملڪ ۾ پکڙجي ويئي هئي.

انهيءَ شخص کان جان ڇڏائڻ پادريءَ جي وس ۾ نه هئي. جو هو به گڏهه جو لغام وٺي پنهنجي ڳوٺ ڏانهن هليو ۽ پادريءَ کي ڳوٺ ۾ وٺي آيو. اتي ورِي هڪ نوجوان هو، جنهن جو هينيون ڏڙ سڪو پيو هو، پادريءَ اچا هن کي هٿ ئي مس لاتو، ته هو پيرن پر اٿي بيٺو ۽ ڇوڏاري ٻيٺل ٻارن، جوانن ۽ ٻڍن جي خوشيءَ مان هنيل نعرن ۾ هلڻ لڳو. سڀني ماڻهن قسم سڳنهن کنيا ته ان ڪرامت ڪندڙ نيڪ انسان جي ماناٽي مهماني ڪرڻ کان سواءِ ڪيس نه ڇڏبو. گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڏينهن مهماني جهلبي، جيئن ٻين ڳوٺن وارن ڪيو. مهمانيءَ جا اهي ڏينهن پورا ٿيا، ته ماڻهو سوڪڙيون پاڪڙيون کڻي آيا ۽ پادريءَ وٽ اهي تحفا ايترا ته گڏ ٿي ويا، جو ذري گهٽ سندس گڏهه جي چيلهه ڇڀي ٿي ٿيي، ٻين ڳوٺن جي ڀيٽ ۾ هن ڳوٺ جي رهاڪن وڏي سخاوت به ڏيکاري ۽ پادريءَ کي نذراني جا ايترا ته پئسا ڏنا، جو هن وٽ چارسؤ رپيا گڏ ٿي ويا. پادريءَ اها رقم هڪ ڳوٿريءَ ۾ وجهي، پنهنجي اندرئين ڪيسي ۾ لڪائي سوگهي ڪئي. پوءِ هو گڏهه تي سوار ٿيو ۽ پنهنجي ميزبانن کي پنهنجي ڳوٺ تائين ڇڏي اچڻ لاءِ چيائين. اهڙيءَ طرح گڏهه تي سوار پادري اڳيان هليو ۽ پٺيان ڳوناٺا پنڌ روانا ٿيا.

”نه رکو اسان جو ڌن دولت، پر اسان جي جند جان به تولاءِ حاضر آهي.“ ڳوناٺن چيو. ”تون ته اسان لاءِ هڪ املهه ماڻڪ آهين. جيستائين اسان توکي تنهنجي ڳوٺ تائين نه پهچايو آهي، تيستائين اسين توکي اڪيلو ڪونه ڇڏينداسون.“

”منهنجي ڪري اوهان سڀني کي ڏاڍي تڪليف پهتي آهي.“ پادريءَ چيو، ”پر رستا سلامت ڪونهن. اوهان کي خبر آهي ته هرهنڌ چورن ۽ ڦورن جا ٽولا پيا ڦرن.“

”سچ ٿا چئو.“ ڳوناٺن وراڻيو. ”تازو هتي ڏينهن ڏٺي جو، هنن ماڻهن کي زوريءَ پهچايو هو.“

”ان بديءَ کي پٽجي ڏيڻ لاءِ ته حڪومت به ٻيوس ٿي پيئي آهي.“ پادريءَ چيو. ”مون کي ٻڌايو ويو آهي، ته ماڻهن کي زوريءَ پهچائي ويندڙن جا اهي ٽولا، ڀهراڙين ۾ لاريءَ جي رستن تي لڪي ويهندا آهن ۽ جڏهن مسافرن جي ڪا لاري اتان لنگهندي آهي، ته ان کي پيهاري مسافرن کي ڏسندا آهن ۽ جيڪڏهن ڪي آسودا ۽ سکر ماڻهو نظر ايندا اٿن، ته انهن کي زوريءَ پاڻ سان وٺي ويندا آهن، جيئن انهن جا مٽ مائٽ ڳرو پئسا ڏئي انهن جي جان ڇڏائين. ڪڏهن ڪڏهن ته انهن لارين سان گڏ ويندڙ حفاظتي پوليس جي ماڻهن کي به زوريءَ

Gul Hayat Institute

ڀڄائي ويندا آهن. مون اهو ٻڌو آهي ته هڪ ٻيري هڪڙي لاريءَ ۾ مسافرن سان گڏ ٻه پوليس وارا ٻه هئا. ڌاڙن انهيءَ لاريءَ کي ٻيهاريو، جن ماڻهن کي ڌاڙن جهليو، انهن پوليس وارن کي مدد لاءِ سڏيو، پر پوليس وارا ڌاڙن کان اهڙو ته ڊنا، جو هنن ماڻهن کي چيائون ته ”وڃي پاڻ ۾ سمجهو، اسان کي ڇڏيو ته ڀڄون.“

اها ڳالهه ٻڌي ڳوناٽا کلڻ لڳا ۽ پادريءَ کي چيائون، ”تون ڪابه ڳڻتي نه ڪر. اسين توسان گڏ آهيون ۽ جيستائين تون پنهنجي ڳوٺ ۾ سلامتيءَ سان نه پهتو آهين، تيستائين اسين توکي گڏهه تان هيٺ لهڻ به نه ڏينداسون.“

”آءٌ سمجهان ٿو ته اوهين وڏا بهادر آهيو. ان ڪانسواءِ اوهان مون کي عزتون ۽ لذرانا ڏئي، مون تي وڏا احسان ڪيا آهن.“

”اها به ڪا چوڻ جي ڳالهه آهي! تون ته اسان کي پنهنجي ساهه کان به وڌيڪ پيارو آهين.“ ڳوناٽا پادريءَ جي پٺيان هلندا رهيا ۽ هن جي ڪرامت جون ڳالهيون ۽ واکاڻ ڪندا هليا. پادري به سندن ڳالهيون ٻڌندو رهيو ۽ جيڪي ٿي ويو هو، ان تي ويچار ڪرڻ لڳو. نيٺ پادريءَ چيو، ”سچ ٿا چئو: گذريل ڏينهن ۾ مون سان جيڪي ٿيو آهي، ان تي مون کي به حيرت ٿئي ٿي- پر ڇا اهو ممڪن آهي ته اهي ڪرامتون منهنجي دعائن جي ڪري ٿيون آهن.“

”توکي ان ۾ ڪو شڪ آهي ڇا؟

”آءٌ ڪو ولي ڪونه آهيان، جو انهن ٽن ڏينهن ۾ اهڙيون ڪرامتون ڪري ڏيکاريان؛ پر اهي اوهان ئي آهيو، جن مون کان اهڙيون ڪرامتون ڪرايون آهن.“

”اسان ڪرايون آهن؟“ هنن سڀني هڪ آواز ٿي چيو.

”تنهنجو مطلب ڇا آهي؟“

”آءٌ سچ چوان ٿو. اهي ڪرامتون اوهان ئي ڪرايون آهن.“

”اهو توکي ڪنهن ٻڌايو!“ ڳوناٽن هڪٻئي ڏانهن ڏسندي پڇيو.

”اهو اوهان جو ايمان آهي“، پادري پوري يقين سان چوندو رهيو. ”اوهان جي ايمان ۽ عقيدي جي ڪري ئي سڀڪجهه ٿيو. اوهان کي خبر ڪانهي ته هڪ پڪي يقين رکندڙ جو روح ڪيترو نه طاقتور ٿيندو آهي. عقيدو ۽ ايمان هڪ وڏي طاقت آهي، هڪ وڏي قوت آهي. ڪرامتون اوهان جي دلين جي گهراين ۾ اهڙيءَ طرح لڪل آهن، جيئن چشمي جو پاڻي پهاڙ ۾ لڪل هوندو آهي. ۽ رڳو عقيدي ۽ ايمان جي ڪري ئي ڪرامتون وجود ۾ اينديون آهن.“ پادري اهڙيءَ ريت ڳالهائيندو رهيو ۽ سندس پٺيان ڳوناٽا ڪنڌ لوڏيندا آيا. هو جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ جذباتي ٿيندو ويو ۽ ڪيس ڪابه سمڪ نه رهي، ته پويان ڳوناٽا هڪٻئي پٺيان آهستي آهستي ٽڙندا پئي ويا. جڏهن پادري پنهنجي ڳوٺ جي ويجهو پهتو ته خيالن جي دنيا مان موٽي آيو ۽ ڳوناٽن جا ٿورا مڃڻ لاءِ منهن جو پٺيان ورائي ڏسي ته هڪڙو به ڳوناٽو موجود ڪونه هو.

پادري اچرج ۾ پئجي ويو ته ايتري ۾ هن جا مت مائٽ، پيا پادري ۽ وڏا پادري ڪيس وڪوڙي ويا ۽ خوشيءَ وچان لڙڪ پريل اکين سان هن کي ڀاڪر پائڻ لڳا ۽ سندس هٿ چمڻ لڳا. انهن مان هڪڙي شخص پادريءَ کي پنهنجي سيني سان لائي چيو ”آخر تون اسان وٽ جيئرو جاڳندو، سلامتيءَ سان پهچي وئين! هن پنهنجو واعدو پاڙيو. تنهنجي لاءِ هنن جيڪي اسان کان پئنگ جا پئسا ورتا، اهي تنهنجي سِر تان صدقي ٿيا. تون اسان جي لاءِ ڌن دولت کان وڌيڪ قيمتي آهين.“

پئسن جو لفظ ٻڌي پادريءَ کان رڙ نڪري وئي: ”ڇا جا پئسا؟“

”پئسا جيڪي اسان ان ٽولي کي ڏنا.“

”ڪهڙي ٽولي کي؟“

”انهن کي جيڪي توکي زوريءَ وٺي ويا هئا. پهرين ته هنن ويهه هزار روپين کان گهٽ جي ڳالهه ئي نٿي ڪئي، ڇو جو هنن جو چوڻ هو ته تون ڪروڙن کان به وڌيڪ قيمتي آهين. نيٺ اسان جي منٿن ۽ خوشامدن ڪانپوءِ هو اڌ رقم وٺڻ تي راضي ٿيا ۽ اسان هنن کي ديول جي چندي جي پئسن مان ڏهه هزار روپيا پئنگ جي رقم ڪري ڏني.“

”ڏهه هزار!“ پادريءَ کان دانهن نڪري وئي. اوهان منهنجي لاءِ ايڏي وڏي رقم ڏني! هنن اوهان کي ڇيو هو ڇا ته مون کي زوريءَ پڪڙيو ويو آهي؟“

”هائو، تنهنجي گم ٿي وڃڻ کان ٻه ڏينهن پوءِ اسان وٽ ٻه ـ ٽي ماڻهو آيا ۽ چيائون ته هڪڙي ڏينهن فجر جو جڏهن تو پنهنجي گهر جي در وٽ پوکيل ڪجيءَ جي وڻ کي پاڻي پئي ڏنو ته ڦورن جي هڪ ٽولي توکي زوريءَ پاڻ سان وٺي وئي. هنن قسم کڻي چيو ته جيڪڏهن هنن کي پئنگ نه مليو ته تنهنجو انت اچي ويندو؛ پر جيڪڏهن اسان هنن کي پئنگ جي رقم ڏني، ته توکي باسلامت هت پهچائي ويندا.“

پادريءَ انهن لفظن تي غور ڪيو ۽ جيڪي ٿي گذريو هو، ان بابت سوچڻ لڳو.

”دراصل هاڻي ڳالهه ظاهر ٿي.“ پادريءَ ائين چيو جڻ ته پاڻ سان پيو ڳالهائي.

”اهو مٺل ماڻهو، بيمار ۽ پنگلو، جيڪو منهنجي دعا سان ٽپ ڏئي اٿي بيٺو هو! واهه جي ڪيڏ ڪيڏي هئن!“

پادريءَ جا مت مائٽ وري سندس ويجهو آيا ۽ هن جي جسم ۽ ڪپڙن کي ڇڪاسيندي خوشيءَ وچان چوڻ لڳا، ”تنهنجي سلامتيءَ کان وڌ ٻيو ڪجهه به ڪونهي. اسان کي پڪ آهي ته هنن جي قيد ۾ توکي ڪا تڪليف نه پهتي هوندي، پر هنن توسان ڇا ڪيو هو؟“

پادري مُنجهي پيو ۽ نهه ٻهه چيائين: ”هنن مون کان ڪرامتون ڪرايون ـــ اهڙيون ڪرامتون جيڪي ديول کي ڏاڍيون مهانگيون پيون آهن.“

[انگريزي ترجمي ”Miracle for Sale“ تان ترجمو]

ايلن پيٽن

خيرمحمد لاڙڪ

ڪؤڙو ڏيک

1940 ۾ يونين آف ڏکڻ آفريڪا گولڊن جوبلي ملهائي، تڏهن سنگتراشيءَ جي چٽاڀيٽيءَ ۾، هڪ ڪاري کي هڪ هزار پائونڊ انعام ملڻ تي، پوري ملڪ ۾ چڻ تَرٿلو مچي ويو. ان ”ماءُ ۽ سندس ابهم ٻار“ جي بُت کي نه رڳو ملڪ ۾ واکاڻيو ويو، پر سڄي دنيا ۾ ان جي هاڪ ٿيڻ جا پڻ وڏا امڪان هئا، ان ڪارڻ ڏکڻ آفريڪا جي ضمير کي ڏاڍو ڌڪ رسيو.

اهو فني شاهڪار رڳو پئل وچان مچيو ويو هو، ڇاڪاڻ ته ملڪ جي اها پڌري ليتي هئي، ته ملڪ جا سمورا ميڙا-ملاکڙا ڪارن ۽ گورن جا الگ الگ ڪرايا وڃن. ’سنگتراشي چٽاڀيٽي پرک ڪميٽيءَ تي ڏاڍا ڇوهه چنڊيا ويا ته: اهو اعلان ڇولاءِ ڪيو ويو ته، اها چٽاڀيٽي رڳو اڇن جي وچ ۾ هئي. پر جڏهن کين ٻڌايو ويو ته سيمولين جي سنگتراشي سيني ڪان آتم هئي، ان ڪري انعام جي لهڻيدار هئي. ڪميٽيءَ اهو به فيصلو ڪيو، ته ڪاري سنگتراش کي، عام جلسي ۾، ٻين سان گڏ انعام ڏنو وڃي ۽ پوءِ ان جشن جي پڄاڻي آندي وڃي.

ان فيصلي جي اڇن جي گهڻائيءَ پٺڀرائي ڪئي، پر ڪن طاقتور اڇن پاران ان تي ڏاڍو گوڙ متو، ڇاڪاڻ ته اهو فيصلو ملڪ جي روايتن کي اڏو رکي نه ڪيو ويو هو ۽ اهڙو دڙڪو به ڏنو ويو ته، گورا احتجاج طور پنهنجا انعام نه وٺندا. پر سنگتراش جي جشن ۾ شريڪ نه ٿيڻ جي ڪري، اهو ڏکيو ڏاٿو ٽري ويو.

”منهنجي دل نه چيو ته، انعام وٺڻ لاءِ ڪو جشن ۾ حاضر ٿيان“ سيمولين مون کي شرارتي لفظن ۾ ٻڌايو ”جوٺهم ۽ منهنجي ماءُ پيءُ ۽ اسان جي پادريءَ، سڀني مون کي صلاح ڏني ته، آءٌ جشن ۾ حاضر نه ٿيان؛ ان ڪري لاچار اهڙو فيصلو ڪيم. البت منجوسي، سولا ۽ ٻين ڪيترن انعام وٺڻ تي مون کي آڀاريو، پر مون کين چيو ”بابا، آءٌ سنگتراش آهيان، فنڪار آهيان، نڪي فن جي نمائش ڪندڙ.“

”هي فرانسي شراب عجيب آهي“ سيمولين چيو ”خاص ڪري انهن وڏن وڏن گلاسن ۾ ته ڏاڍو سهڻو ٿو لڳي. زندگيءَ ۾ ڀريون پيرو ايڏي آرام سان برانڊي پيتي اٿم. آرلينڊو ۾ ته اسان کي رڳو جسي نڙي ناهئي هوندي آهي، ڪنهن مٿي ڪري هڪ ٿي ڪيت گلاس ڏوڪڻو هوندو آهي، ته متان پوليس نه اچي متان ڪڙڪي.“

”آءٌ پنهنجي زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو هي فرانسي شراب پي رهيو آهيان“ سيمولين مون کي چيو ”سڌ اٿئي ڀيريون گهمرو ڪيئن ۽ ڪاٿي پيتم؟ توکي البسٽر ڪتاب-گهر جي ته سڌ آهي؟ ان چڻاپيتيءَ کان پوءِ، منهنجي گهڙيل مجسمي کي پنهنجي دڪان ۾ رکڻ جي موڪل ورتائون ۽ ان کي سانڍڻ لاءِ سڄو چارو حوالي ڪيائون ۽ ان کي شفاف ريشمي اچي ڪپڙي ۾ ويڙهي رکيائون ۽ مٿانهس ان جي شان ۾ ٻه-چار لفظ به لکي ڇڏيائون.

ڪن ڪارڻن انهيءَ دريءَ ۾ مجسمي کي چڱيءَ طرح نٿي ڏسي سگهيس. ٽيشڻ کان پنهنجي هيرالڊ آفيس ڏي ويندي، دڪان وٽان گس ڏيئي لنگهندو هوس. اتي وڏي ٻٽر کي مجسمو ڏسندي خوش ٿيندو هوس. اهو منظر اڏي اک سان ڏسي واهو ٿيندو هوس.

هڪ رات جيئن آفيس کان دير سان موٽيس، ته اتي ڪو ماڻهو ڏسڻ ۾ آيم، سوچيم ته اڄ آءٌ به وڃي پنهنجي مجسمي کي نهٽار نهار سان ڏسي، عام لوڪ جيان مزو ماڻيندس. آءٌ پنهنجي شاهڪار کي ايترو ته گهوري گهوري ڏسي رهيو هوس، جو سمڪ ئي نه رهي. اوچتو هڪ اچي چيو: ”ڪيئن ٿو ڀائين دوست!“ توکي سڌ هئڻ گهرجي ته، ڳورن کان، دوست ڪري ڪيڪارڻ اسان کي ڪڏهن ڪڏهن نصيب ٿيندو آهي.

”بس آءٌ مجسمو پيو ڏسان ”مون کيس چيو.

”آءٌ هتي ويجهو ٿو رهان ۽ گهڻو ڪري هر رات ڏسڻ ايندو آهيان. توکي سڌ آهي ته هت به توهان مان ئي ڪنهن ڪاري گهڙيو آهي؟ ڇتائي ڏس.“ اچي منهنجو ڏيان ڇڪائيندي چيو.

”ها مون کي سڌ آهي“ مون اڇاتي ۾ چيو.

”ڏاڍو سهڻو مجسمو آهي. هن عورت جي منهن ڏي ته ڏس، پنهنجي پيار لاءِ اڪنٺ پيار سندس پيشانيءَ مان بکي رهيو آهي؛ پر هوءَ غمگين پڻ آهي ۽ سوچي رهي آهي ته سندس ابهم جي زندگي سولي نه گذرندي.“ ڳوري ڇتائي ڪندي چيو ۽ ڳاٽ اوچو ڪري وري مجسمي کي ڏسڻ لڳو ”ڄاڻين ٿو، سنگتراش کي هڪ هزار پائونڊ انعام مليو، اهي ڏوڪڙ توهان ڀارن لاءِ وڏي ڳالهه آهن. ڀاڳ ڀلا هئس؛ ڀلا تنهنجي به ڪڏهن اهڙي قسمت ٿي؟“ مُرڪائيندي ”دوست، شراب پيئندين؟“

سچ ته اوپري اڇي ماڻهوءَ سان، بيگاهه رات ۾ شراب پيئڻ تي منهنجي دل نه هئي — ۽ مونکي آرلينڊو پڇڻ جي هورا ڪورا هئي. ”توکي ته خبر آهي، ته اسان ڪارن کي رات جو 11 وڳي هي شهر ڇڏڻو پوندو آهي“ ڪيس مٽايم.

”گهڻو وقت نه لڳندو، منهنجي ماڙي سڏ پنڌ تي آهي. پلا توکي آفريڪي ٻولي اچي ٿي.“ مون ڪيس افريڪي ٻوليءَ ۾ وراڻيو ”ها، مونکي ته چائي جي ڪان ايندي آهي.“

”ته بس، اسين آفريڪي ٻوليءَ ۾ ئي ڳالهائينداسين. منهنجي انگريزي به ايڏي سٺي ناهي. آءٌ رينسبرگ آهيان. تنهنجو نالو؟“

آءٌ ڪيس پنهنجي نالي ٻڌائڻ کان مجبور هئس، تنهنڪري ڪيس چيم، ته آءٌ والڪزا آهيان ۽ آرلينڊو ۾ رهان ٿو.

”والڪزا؟ مون ته اڄ تائين اهڙو نالو نه ٻڌو آهي!“

هو هلڻ لڳو. آءٌ به اڇيتو سندس ڪيڏ هلڻ لڳس. هن مونکي چيو ”خبر اٿئي، مون ڪهڙو ڌنڌو ڪرڻ ٿي چاهيو؟“

”نه.“

”مون انهيءَ دڪان وانگر هڪ دڪان کولڻ ٿي چاهيو، جنهن ۾ شيديءَ جو ڪهڙيل بت رکيل آهي. لنڊي لاکون ئي ڪتابن جو دڪانڙو هئم.“ هو پاڻ تي کلڻ لڳو ۽ چيائين ”ڪي ڪتاب ته صحيح معنا ۾ لکيل هئا، پر ڪيترا مون پاڻ لکيا — پر منهنجي بدقسمتي، جو مائٽ مونکي چورو ڪري هليا ويا.“ پوءِ هن مون کان پڇيو ”تون پڙهيل آهين؟“ اوچتو نڪري ويم ”ها“ — پوءِ پنهنجي بيوقوفيءَ تي پشيمان ٿيڻ لڳس؛ چاڪاڻ ته هڪ ڪارو پاڻ کي اهڙي پڙهيل سڏائڻ جو ست نٿي ساري سگهيو.

”گهڻو پڙهيل آهين!“

”ها، گهڻو.“

”پلا ڪا ڊگري ٻگري؟“

”ها.“

”ادب ۾؟“

”ها.“

هن ٿڌو شوڪارو ڀريو ۽ ڪيس ڊگريءَ ـ ڊڻي نه ٿيڻ جو احساس ٿيو. اسين ميجوراميئشن پهتاسين. گيٽ وٽ ڪوبه ماڻهو نه ڏسي سرهائي ٿيم؛ پر تنهن هوندي به پاڻ کي ڳورو محسوس ڪيم ۽ مون کي پنهنجي بچاءُ جي ڳڻتي هئي؛ چاڪاڻ ته هو هڪ ڌاريو هو ۽ منهنجو دوست ٿي نه هئي سگهيو. لفٽ ۾ چڙهڻ سان منهنجي نظر ”رکو اچن لاءِ“ تي پهتي. هو مون کي حسرت ڀرين نگاهن سان ڏسي رهيو هو.

Gul Hayat Institute

”توهان پاڪ وارو آهين جو ادب جي ڊگري ورتي اٿئي. مهنجو مقصد پڻ ساڳيو هو: پر ايڏو خوش نصيب نه هئس!“ هن جا لفظ دل جي سچائيءَ سان چيل ٿي لڳا. لفٽ مان جيئن ئي لٿاسين ته هن چيو: ”هولنڊ مون کي ٻه دڪان هجي ها، ته آءٌ ٻه ان ’نيگرو مجسمي‘ لاءِ هڪ جارو مخصوص ڪريان ها.“

اسين اوچي ماڙ تي رسياسين. اها جاءِ مون لاءِ ڏاڍي اوچي هئي. اسين ڪارا ڏرتيءَ تي ليڙيون پاڻ ئي هريل آهيون. رينسبرگ هڪ دروازي تي بيٺو ۽ مون کي چيائين:

”آءٌ اجهو ٿو اچان.“

هو ڪن ۾ ڳاڙهي شراب جا ٻه گلاس کڻي آيو ۽ ڏاڍو سڙهو پئي لڳو: ”معاف ڪجو براندي نه هئي.“

آءٌ ته سوچي ٻه نٿي سگهيس، ته ڳورن جي جاءِ ۾، هڪ وهنڌڙ رستي تي، صحيح سلامت شراب ٻه پي سگهيس ٿي! شراب پيئڻ جي حڪمن جي پيچڪڙيءَ (ڳورن تي ڪارن کي شراب پيارڻ تي جهنل آهي) ڪرڻ تي، اجهو ٿو ڪو پوليس وارو جڪڙي جيل ۾ هٿيم. ڪري ڪجهه به نه پئي سگهيس: پر ان جاءِ تان مون جلدي ڀڄڻ ٿي چاهيو. ان وير امان جي نصيحت ياد اچي ويم، جڏهن مون ڳورن جي خلاف ڳالهايو هو، ’پٽ، توکي پنهنجو رنگ ۽ حيثيت نه وسارڻ کپي، تون، تون انهن ڌيجي ڳالهائي، جيئن هڪ ڪاري کي ڳالهائڻ گهرجي.‘

رينسبرگ مون کان پڇيو ”تون سيمولين کي سڃاڻين؟“

”مون ان بابت ٻڌو آهي.“ صحيح ڳالهه کي لڪائيندي چيم.

”آءٌ ساڻس ملڻ ٿو چاهيان. آءٌ هن سان اندر اورڻ ٿو چاهيان.“

هڪ پنجاهه سالن جي عورت هڪ ڪمري مان آئي. هٿ ۾ بسڪوٽن جي پليٽ هئس. مونکي ڪلي ڪيڪاريائين. مون هڪ بسڪوٽ کنيو ۽ سنڌس ٿورو مڃيو. رينسبرگ گهٽيل آواز ۾ چيو: ”هي ديس سدا ملوڪ آهي: پر منهنجي دل الائي ڇو ويڳاڻي آهي.“ عورت ڪيس ٻانهن کان جهليو، ڄڻ ڪرڻ کان روڪي رهي هيس. هڪ ٻي عورت ۽ مرد آيا ۽ رينسبرگ جي پرسان اچي ويٺا.

”هي ٻي. اي آهي - ڪيئن ٿا ڀاليو؟“ رينسبرگ فخر سان منهنجي سڃاڻپ ڪرائيندي چيو ”مون کيس براندي پيارڻ پئي گهري، پر وٿم نه هئي.“

ٻيءَ عورت کيس ٻانهن سان هلڻ لاءِ چيو. جهٽ ئي واپس آيا. ”رينسبرگ سٺو ماڻهو آهي: پر ڪڏهن ڪڏهن عجيب غريب ڳالهيون ڪندو آهي.“ عورت چيو. رينسبرگ جي هٿ ۾ براندي هئي ۽ خوش پئي نظر آيو. مونکي سڄو منظر عجيب پئي لڳو. اڄن سان گڏ مونکي بي آرامي پئي محسوس ٿي. انهن ٻه محسوس ڪيو، ته هنن انسانيت جي اصولن هيٺ مونکي ڇُهڻ پئي چاهيو: پر ساڳئي وقت مونکي اڇوت سمجهي ڇڙڪي پئي ويا.

Gul Hayat Institute

”هو روز ان مجسمي کي بنا وبساند ڏسڻ ويندو آهي. هن جو خيال آهي ته خدائي اهڙو مجسمو ٺاهي سگهي ٿو ۽ جنهن ماڻهوءَ ان کي ٺاهيو آهي، خدا پڪ سان ان ۾ سمايل آهي - انهيءَ ڪري ٿي هي ساڻس ملڻ ٿو چاهي ۽ پنهنجي اندر جو حال اورڻ ٿو چاهي.“

رينسبرگ شراب جي بوتل مون ڏانهن وڌائي، اها بهترين برانڊيءَ جي بوتل هئي؛ پر منهنجي بي آرامي وڌندي ٿي ويئي، ڇاڪاڻ ته پڪڙجي پوڻ جو کٽڪو هو. ٽڪڙو ٽڪڙو بوتل کي ڏوکڻ شروع ڪيم، ائين جيئن آرلينڊو ۾ پيئندو آهيان. رينسبرگ دلداري ڏيندي چيو:

”آءٌ توکي ٽيشن تي ڇڏي ايندس. آءٌ جيڪر توکي گهر ڇڏي اچان ها؛ پر مون کي رات جي وقت آرلينڊو ويندي ڊپ ٿو ٿئي.“

”توکي خبر آهي، منهنجي لفظن جو مقصد ڇا هو؟“

”ڪهڙا لفظ!“

”اسان جي ملڪ جي سهڻي هڻڻ جي باري ۾.“

ها مون کي معلوم ٿي ويو، ته هن جو مطلب ڇا هو؟ مون چاتو ٿي ته منهنجي انسان هڻڻ ڪارڻ هن سندم ويجهو اچڻ ٿي چاهيو؛ پر هو ائين ڪري نٿي سگهيو، ڇو ته ڪارن جي ملڪ ۾ رهندي هو اندو ٿي چڪو هو. ڪارا ماڻهو اڄڻ جي من کي ڪڏهن ڪڏهن ميڻ ڪري سگهندا آهن - جڏهن اهي ”ماءُ ۽ ابهم ٻار“ جو مجسمو ٺاهيندا آهن. آءٌ سوچ جي سمونڊ ۾ ٻڏي ويس.

”ڇا پيو سوچين؟“

”گهٽيءَ ڳالهيون آهن.“ ائين چئي وري چپ ٿي ويس ۽ دل جو سور دل ۾ پي ويس. هو ڇا سوچي رهيو، سا خدا کي خبر؛ پر مون ائين محسوس ڪيو، ته هو شيءِ جي جوتن سان پڇڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو؛ پر ان هوندي به ڪيس معلوم ٿي نه سگهيو ته هو ڇُري ڇو نه پئي سگهيو. سندس دل تي ڪاري سنگتراش ڪهڙو اثر ڪيو ۽ هن مون کي ليڪرو جي حيثيت ۾ ڇُهڻ پئي گهريو؛ پر ڇُهي نٿي سگهيو ۽ نه ڇهڻ جو ڪارڻ نٿي ڄاڻائين. هو الاءِ ڇو وساري ويٺو هو، ته ڪارن سان خدا ڪارڻ دشمني انهيءَ جو ڪارڻ هئي.

جڏهن آرلينڊو ۾ پهتس ۽ پنهنجي زال کي سڄي وارتا ٻڌايم، تڏهن هن ڪارن جي حالتن تي روئي ڪٿي رَڃَ پريا.

Ed. Herbert L: Shore, Megcheline Shore- Bos, "Come Back Africa" Seven Seas, Aerlin, 1968.

Shart story–A Drink in chi panage by Alan Paton Page 154 to 163.

ترجمو: نبي بخش کوسو

لله ۽ گراناز

(بلوچي لوڪ ڪهاڻي)

هيءَ هڪ بلوچي ڪهاڻي آهي- بهرحال مون ان جو ترجمو لله ۽ گراناز تان ڪيو آهي، جنهن جا مصنف ته بلوچستان جا عوام آهن، البت ان آکاڻيءَ جي ترتيب بشير بلوچ، عبدالرحمان غور، مير گل خان نصير، مير شير محمد مريءَ، سردارخان گشڪوري پنهنجي ڪتابن: لله ۽ گراناز، نغمهء ڪوهسار، حمل وجيئند، بلوچي شاعري Literary History of Baloch ۾ پئي ڪئي آهي-۽ ان کان سواءِ قاضي عبدالرحيم صابر پڻ 'بلوچستان کي واديون' ڪتاب ۾ ان ڪهاڻيءَ جو ذڪر ڪيو آهي مون گهڻو تڻو بشير بلوچ جي ڪتاب تي depend ڪيو آهي. -ن. ب. ڪ.

مير ہاران مڪران جي بندرگاهه جو هڪ هاڪارو شخص هو. گراناز سندس ڌيءَ هئي. لله سان هن جي وهانءُ ڪي، ايڏا ڏينهن نه لنگهيا هئا. زال ۽ مڙس سُکيا ۽ سرها هئا.

هڪ ڏهاڙي مير ہاران کي سندس پراڻن ويرين پيغام مُڪو ته، هو وير ہاڙڻ لاءِ اچي رهيا آهن. مير ہاران پنهنجي ٻن جوانڻ پٽن سان گڏ، ويرين سان ويڙهاند لاءِ تيار ٿيو. لله پڻ ان گهر جو ڀاتي هو، جيتوڻيڪ مير ہاران جي ويرين سان سندس ڪوبه وير نه هو؛ پر ڪيس اها ڳالهه نٿي آئڙي، ته هو لئين شاديءَ جو ميهڻ ڪري گهر ويٺو رهي ۽ سندس ساهرا دشمن جي حملي جو بک ٿين.

مير ہاران کيس گهڻوئي سمجهايو ته، هو پنهنجي ڪنوار وٽ رهي، هي جنگ لاءِ نه، پر صلح صفائيءَ لاءِ وڃي رهيا آهن؛ پر لله جي غيرت ان ڳالهه کي قبول ڪرڻ کان نابري واري. گراناز کيس به هٿيار پنهوار ڏيئي روانو ڪيو. ترار ۽ زرهه پاڻ پنهنجي ميندي‌ءَ رتن هٿن سين پهراياڻيس ۽ مير ہاران جي ڪٽنب جي اها ٽولي ويرين سان ويڙهاند لاءِ آسهي. هوڏانهن ويرين جو به شاهي ڪٽڪ هو. جنگ جو نتيجو ته پڌرو هو؛ پر مير ہاران ۽ سندس پٽ بلوچي روايت موجب ان ڪرهي ۾ ڪُڏي ڪاهي پيا ۽ پڙ تي ئي پرزا ٿيا. لله به

وڏنديون وکون ڪنيو. انيڪ ڪهاڻ رسيس. گهوڙو جهڙو رت ۾ ٽُٽن اڪري آيو هوس. ترار ۾ وڏيڪ وار ڪرڻ جو تيڪ ئي نہ رهيو هوس. گهڻي رت ڇڏڻ ڪري للہ ويو پئي نيستو ٿيندو. سندس نوڪر، جيڪو جنگ ۾ ساڻس گڏ هو، تنهن پنهنجي ڏاڍيءَ ڪي ڦٽيل ڏسي، سندس گهوڙي کي ڇهڪ هڻي ميدان مان پڇائي ڇڏيو.

هوڏانهن اها سُڻُس للہ کان اڳ سندس گهر پهچي چڪي هئي. گراناز کي سندس سرتيون طعنن سان تنبي رهيون هيون تہ: ”اهڙي سونهن ئي گهوري، جيڪا مڙسن کي جنگ مان ڀڄ جو سبق سيکاري.“ گراناز کي پنهنجي پيءُ ۽ ڀاءُ جي موت جو سور وسري ويو. ڪيس پنهنجي مڙس جي ڪانئرتا تي جڪ اچي رهيا هئا.

جڏهن للہ زخميل حالت ۾ پنهنجي گهر جي چائنٺ تي پهتو، تہ گراناز سندس آجيان ڪرڻ بدران کيس چيو: ”ڪجهہ ڏينهن اڳ، مان پنهنجي جيڏين سرتين سان، تنهنجي بهادريءَ جي ڳالهہ ڪيڏي نہ مانَ سان ڪندي هيس. سدائين سوچيندي هيس، تہ تون شينهن جو موت مرندين ۽ سورهيہ سورمن ۾ تنهنجو نالو سڀ کان مٿاهون هوندو. ڪاش، تون اڳين ئي مرين ها ۽ مان پنهنجا سمورا زيور هميشه لاءِ لاهي بند ڪري ڇڏيان ها ۽ تنهنجي سوڳ ۾ ڏڪار پري لهار سان، تنهنجي دشمن جي ڪوٽ کي اوستائين ڏسندي رهان ها، جيستائين تنهنجو پلاند نہ وٺان ها - پر... پر توکي ڇا چوان؟ توکي! ڪانڌ ڪيئن چوان؟ بلوچ ڪيئن سڏيان؟ چاڪاڻ تہ بهادر ۽ غيرتمند بلوچ، رُڪ وهندي راند ۾، چنبُ جهڙا ڇهرا وساري ترار جي چمڪات تي ڏيان رکندا آهن، پر آلا، توکي، ويرين سين ويڙهاند ۾ رکو سهڻن جون مجليسون، سکيو ستابو گهر، ڳيرو پٽن جي ڪينچل ۽ سنهنجون مٺڙيون ڳالهيون ياد آيون. حيف هجئي، تون منهنجو ڪانڌ نہ پر منهنجو پٽ آهين، جنهن کي سڀون ٿڃ پياري هجي. ڏينهن قيام تائين تون سونهن ۽ سينگار لاءِ ڀاءُ ۽ پيءُ برابر آهين!“ ۽ گراناز کيس گهر ۾ گهڙڻ نہ ڏنو. للہ پنهنجي ڪاٺير ڀائرن سان گڏ رهڻ لڳو.

للہ کي پنهنجي گهائن جو سور وسري ويو. گراناز جي سهڻن سندس اندر جو ڦٽ چڪائي وڌو هو. گراناز کي چوائي مَڪائين: ”منڙي، مڙد ۽ نامڙد جو فرق پڌرو پيو آهي. جيڪي گهاءَ مون سنا آهن، تن جي توکي ڪهڙي ڪل! توکان تہ اول ڪانئن جو اهو ڏڪ چڱو آهي، جن کي ٻوڏ ۾ نديون وهائي ڪامت ڪٽي ايندريون آهن ۽ سياري جي سرد راتين ۾ اهي ڪانيون منهنجي جسم ۽ روح جي زخمن سان گڏ پرلديون رهنديون آهن. گراناز، جي تون منهنجي سيرانديءَ کان ويهي، رکو منهنجا گهاءَ ڳڻين، تہ هوند تنهنجا چاڪ ڀ چڪي پون.“ پر گراناز هڪ ڪانئر جي زال سڏائڻ کان انڪار ڪندي رهي.

للہ پنهنجي اندر جو سور مڪران جي ڪارين ڪيولين سان اوريو: ”وڃو ڪيولِيون، وڃي منهنجي چنبُ جهڙي پرينءَ کي ٻڌايو، تہ مون پنهنجي ناموس جي لاءِ ويرين سان وڙهندي،

ڪيڏا نه ڳهاٽ سٺا آهن! مون پنهنجي ڏاڏائي ترار سان ويرين کي چالهين جي ڦاڪن جيان ڪپيو آهي. منهنجي گراناز کي سٽايو، ته زخميل هرڻ جي ڪري، سنڌ نوڪر ڳهوڙي کي چهبڪ هڻي نه پڄائي ها، ته مان ڦڙ تي ئي ٻرزا ٿيان ها! ڪيس ٻڌايو، ته مولڪي اها سُڌ آهي پاڇوڪڙ کي اسان جي قوم ۾ ڪوبه وريام نه سڏيندو آهي. ڪيس چيو، ته مولڪي سندس ماڪيءَ مپ چپن جو سُنهن، ڪجان نيڻن ۽ ڇلا ڇلا وارن جو سوڳند آهي، ته جيستائين مير باران جي ويرين سان ڀلاند نه ڪندس، تيستائين مولڪي ڪلمتي نه سڏي، ڀلي لورو سڏي!"

"اي مڪران جون هوائون، ڪيس ٻڌايو ته، جيستائين مير باران جو ڀلانه نه ڪندس، تيستائين گراناز منهنجي مڏ جي پيالي لاءِ پيڻ سمان آهي!"

۽ پوءِ هڪ ڏيهاڙي، لله واڇوڙي والڪر ويرين تي وچي ڪڙڪيو. اها سُڌ گراناز ٿائين به پکي. ڪيس پنهنجي ڪالڌ سان هجت تي ڏاڍو ڏک ٿيو. هوءَ ڳوٺ جي ڇڳن مڙس وٽ ويئي؛ ليلايائين ۽ ڪين لله کي پرچائي ڏيڻ لاءِ چيائين؛ پر هنن ته قسم کنيا هئا، ڏاهن وٽ الهن قسمن بابت پڇڻ ويا۔ ڏاهن چيو ته جيڪڏهن گراناز سڄي جمار ڳهه ڳنا نه پائي ۽ لله مڏ جي پيالي کي هٿ نه لائي، ته پوءِ هو ٻئي زال مڙس جيان رهي سگهن ٿا.

ٻئي زال مڙس، پنهنجي وچن کي پاڻي ڏيئي، هيڪ ميڪ تي ويا. پلا گراناز لاءِ پنهنجي ڪالڌ کان وڏيڪ ٻيو ڪهڙو زيور هوا لله وٽ پنهنجي پرينءَ جي نيڻن کان وڌ ٻي ڪهڙي مڏ هئي!

● هن حصول پاڪستان جي تحريڪ ۾ قائداعظم سان گڏجي اهم ڪردار ادا ڪيو. سنڌ ۾ مسلم ليگ کي منظم ڪرڻ ۽ سنڌ جي مسلمانن کي حصول پاڪستان جي لاءِ مسلم ليگ جي جهنڊي هيٺ جمع ڪرڻ ۾ شيخ عبدالمجيد به پين سان گڏجي اهم ڪردار ادا ڪيو. حصول پاڪستان ۾ شيخ صاحب جو اهم ڪردار هو؛ البت اها ڏار ڳالهه آهي، ته قيام پاڪستان کان پوءِ هن جي خدمتن کي وساريو ويو ۽ هو سياست کان ڪناره ڪش ٿي گوشه نشين ٿي ويو.

روزانه "هلال پاڪستان" ڪراچي، 25- مئي 1978ع
(ايڊيٽوريل مان)

امرتا پريتم

ولي رام ولڀ

پن-چرڻ جا چٽيل سدا ساوا پن-

● هڪ قديم نظم.

پئپيرس هڪ اهڙو ٻوٽو آهي جو قديم دؤر ۾ مصر جي نيل نديءَ جي ڀر وارن علائقن ۾ ٿيندو هو ۽ ڏکڻ يورپ جي مختلف علائقن ۾ اهو اڄ به اپريل ڏسبو آهي. انهيءَ ٻوٽي جي مُک ٿڙ کنهن مرد جي ٻانهن جهڙي ٿلهي ٿيندي آهي، جنهن مان ڪيتريون ئي سنهڙيون ٿڙون ڦٽنديون آهن ۽ ٽاريون اٽڪل چار هٿ کن مٿي وينديون آهن جن ۾ ٽونڊڙ گل ديوتائن تي چاڙهيا ويندا هئا. انهيءَ ٻوٽي جي ٿڙ جي ڪانيءَ مان ٻيڙين جا ونجهه ۽ ٻين ڪهڻ قسمن جا اوزار ٺاهيا ويندا هئا ۽ ٽارين مان ڪاغذ ٺاهيو ويندو هو. ڇيو وڃي ٿو ته انهن جي گوڏي کي رڌي توڙي ڪچو کاڌو به ويندو هو ۽ ائين به چيو وڃي ٿو ته الهي جي ڪانيءَ مان ٻوڃا-استانن جي ٻوڃارين جون چاکڙيون به جوڙيون وينديون هيون.

مصر جو اوائلي ادب انهيءَ ٻوٽي مان جوڙيل ڪاغذن تي لکيو ويو هو، جو گهرن جي ڀتين تي لڳل ۽ قبرن ۾ سنڀالي رکيل آهي. اهڙن ڪاغذن تي جيتوڻيڪ يوناني ادب توڙي اطالوي ادب جا حوالا ملن ٿا، پر انهيءَ جو بنياد مصر ۾ پيو هو ۽ شروعاتي شڪل ۾ اهو ڪاغذ به اوڏانهن مصر مان ئي ويو.

جون ٿا، انهيءَ جي ٽارين ڪـي ڪپي، انهن کي هڪ جهڙو ڊگهو ۽ هڪ جهڙو سنهو ٺاهي، هڪ تهه ۾ سريکو ڪري وڇايو ويندو هو ۽ پوءِ اهڙين ئي ٽيلين جـو ٻيو تهه انهن مٿان تاچي ٻيني جيئن وڇايو ويندو هـو. پوءِ انهيءَ آئيل ٽڪر کي نيل نديءَ جي پاڻي ۾ ٻُسائي آلو ڪري سڪايو ويندو هو. ڏانڊين مان لڪرلڊڙ رس پاڻيءَ ۾ آلو ٿـي، ڪين پاڻ ۾ ڳنڍي ڇڏيندو هو. پوءِ انهيءَ ٽڪر کي لوهي ٻار سان هڪ جهڙو سريکو ڪري سج جي اُس ۾ سڪايو ويندو هو ۽ انهيءَ جي کهراڻ تـي سپهن يا هاٿيءَ جي ڏندن جي ٻوري جي پالش ڪري ان کي چمڪايو ويندو هو.

قديم مصر جون اهي لکيون، جي اهڙن ڪاغذن تي لکيل مليون آهن، گهڻو ڪري مذهبي رنگ جون آهن. نظم ٻ ۽ ٽه لئر ۾ ٻ. انهن ۾ هڪ ننڍڙو نظم لکيل مليو آهي، جنهن جو سرو آهي: جيون-ڊائو ماڻهو. اها هڪ ماڻهوءَ جي خودڪشيءَ کان اڳ، پنهنجو پاڻ سان ڳالهه ٻولهه آهي. نظم هيئن آهي:

'اج موت مون اڳيان ائين آهه سهاڙو....

جيئن پراڻي روڳ جو ڪو روڳي ٿئي نوبنو
۽ جيئن ڪو بند ٻيءَ پاهر نڪري...
اج موت مون اڳيان ائين آهه سهاڙو....
جيئن ڪنول جي گل مان ٻڪڙجي سُڳند
۽ جيئن ڪو ويٺو هجي مدمست ڌرتيءَ ڪناري...
اج موت مون اڳيان ائين آهه سهاڙو....

جيئن ڪو پنهنجي گهر لاءِ آتاولو
۽ جيئن ورهين جا ورهيه بند ۾ گهاري...'

زندگي جو موهه انسان جي بنيادي خواهش آهي، پر ائين ٿو لڳي، ته زندگي مان ڪنو تيڻ به تاريخي آهي. قديم زماني ۾، زندگيءَ کان انڪاري شخصيتن جي ڪهڙي تاريخ آهي، اها اڄ ڪولي نٿي سگهجي؛ پر اهو نظم هڪ تاريخي حقيقت آهي، جنهن کي من جي بيحد اداس ڪيفيت ۾، مرندڙ ماڻهن جو 'ازلي نظم' چئي سگهجي ٿو. ۽ هن نظم کي 'ازلي نظم' چوڻ کان پوءِ، اڄ جي دنيا جي ڪجهه انهن شاعرن ۽ ليکڪن جي شاعريءَ ۽ لکڻين جو ذڪر ڪجي ٿو، جن جيئڻ مان ٻه ڪڪ ٿي، هن جڳ ۾ جيئڻ کان انڪار ڪيو هو، يا وري آن وقت جي حڪومتن جي گولين جو شڪار ٿيا، جلاوطن ڪيا ويا، جن جلاوطني قبول ڪئي. بيزاري وقتي ٿيندي آهي ۽ انهيءَ جي خاص پلن ۾ ڪجهه ٻه ٿي سگهي ٿو؛ پر مهان شاعرن ۽ ليکڪن جي ڪيرتن ۾ ڪجهه ٻه وقتي لڳو هجي، انهيءَ ڪري سندن ڪيرتين مرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي.

● جئڪ لنڊن (1875ع-1961ع) Jack London

'مون کي سچ جي ڇهري کي ڏسڻ ڏيو. مون کي ڏيکاريو، سچ جو چهرو ڪهڙو ٿو ٿئي....' اهي دنيا جون بيحد پياريون سٽون جئڪ لنڊن جون آهن. هڪ ناول نويس جي شاعري.

اهو دنيا جو ايڏو بي ڊپو شخص ڪير هو؟ جون ٽا 1875ع جي جون جي شروع وارن ڏينهن ۾، سئن فرئنسسڪو جي 'ڪرانيل' اخبار ۾ هڪ خبر ڇپي هئي، ته هڪ عورت

Gul Hayat Institute

پنهنجي ڪن ۾ گولي هڻي آهي، ڇو جو هن پنهنجي اڻ-ڇاڻي پار ڪي مارڻ کان انڪار ڪيو هو، جنهن تي سندس مڙس ڪيس گهر مان لوڏي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو هو. اها عورت، جا مرڻ چاهيندي به مري نه سگهي، فلورا ويلمين هئي- ۽ سندس مڙس (جنهن سان سندس شادي ڪڏهن ٿي نه سگهي) آئرش پروفيسر چئني هو... ۽ گرم جو اهو ٻار جو فلورا سڙڪن تي لڏڪو گهمندي ڇڏيو، دنيا جو تمام وڏو ناول نويس 'جئڪ لنڊن' هو.

ارونگ اسٽون، جئڪ لنڊن جي جيوني لکندي يڪساهي ڪيس ڏاڙيل، عاشق، حرامي ۽ سڄاڻ (Bastard and Genius Pirate, Lover) چيو آهي.

ڌرتي پنهنجي ڇاتيءَ جا پيڙا ڪولي، جئڪ کي پنهنجي اندر جي سموري ڪُروپتا ۽ سونهن جڻ اکين ڏيکاري ڏني هئي. دنيا جي هرليڪ ڪجهه ڏنو، ڪجهه پڙو ۽ ڪجهه انومان ڪيو، پر جئڪ لنڊن اهو سڀڪجهه اکين سان ائين ڏٺو، جو ڪيس اک ڇنڀڻ جو به وجهه نه مليو. هو ساموندي ڏاڙيل به ٿيو، ميلين ۾ ڪوئلا وجهندڙ به- ۽ هو بي درو ديوار راتين جو ڏوهي ٻڌجي جيل جو قيدي به بڻيو... ۽ هو دنيا جي ڪتابن کي، لرم آگرين سان ائين ڇنهي ڇنهي ڏسندو رهيو، جڻ دنيا جي هرعظيم ڪتاب جو جلد، سندس پريمڪا جو بدن هجي ۽ سندس پنهنجا هٿ جنم جنم جي پريميءَ جا هجن...

جئڪ کي فرش جي صفائي يا ٻنيءَ ۾ ڪوئلا وجهڻ جهڙي جسماني ڪمن جي عيوض، هڪ ڊالر روز ڪان وڌيڪ نٿي ملي سگهيو ۽ اهو ظاهر هو تہ جسماني پورهئي جو عيوضو سموري عمر ۾ انهيءَ ڪان وڌيڪ نٿي ٿي سگهيو. موت جو پاڇو، هرهنڌ ساڻس گڏ هو، جنهن کي هن هروقت جو ساٿي قبولي ورتو هو. سمنڊ ۾ ٻڏي مرڻ جو خيال ڪئين ڀيرا سندس اکين ۾ چمڪيو، ايتريقدر جو هڪ ڀيري هو تمام گهڻي دير تائين سمنڊ ۾ ترندو رهيو ۽ پاڻيءَ جي لهرن جي ڇهاءُ کي من ئي من ۾ الوداع ڪندو رهيو- پر ٿڌي کاري پاڻيءَ، سندس جسم ۾ وري ويساهہ پري ڇڏيو ۽ هن هڪ ڀيرو وري مرڻ گهڙي ٽاري ڇڏي...

سندس هٿن پيوسيءَ وچان ڪاغذ ۽ قلم کنيا، سڙڪن ۽ سمنڊن جا ڪئين حادثا ڪهاڻين جي شڪل ۾ لکيا ۽ ماڻيءَ پدران، ٽڪليون خريد ڪري اهي ڪهاڻيون ٽپال ۾ موڪليندو رهيو. جئڪ جي ماءُ فلورا، انن مهينن جي جئڪ کي جهوليءَ ۾ وجهي، جنهن مهربان شخص مسٽر لنڊن سان شادي ڪئي هئي، انهيءَ جون اڳين زال مان ٻہ ڌيئرون هيون، جنهن مان ايلسا سموري جمار جئڪ سان پيار ڪندي رهي، جيترو ماني ٽڪر بچائي سگهي ٿي، بچائي جئڪ کي موڪليندي هئي ۽ پنهنجي گهر جي ڏيهاڙي جي خرچ مان ڪجهه بچائي، جئڪ لاءِ ڪاغذ ۽ سگريٽ خريد ڪندي هئي...

انهن ڏينهن هڪ هزار لفظن جا ڏهہ ڊالر ملندا هئا. نومبر جي هڪ ٿڌڙي صبوح جو جئڪ کي هڪ خط مليو، جنهن ۾ سندس پنج هزار لفظن جي هڪ ڪهاڻي کي ڇپڻ قبوليو ويو

Gul Hayat Institute

هو ۽ پنجاهه ڊالرن جو چيڪ به ڳنڍ هو. اهيءَ خط کولڻ وقت سندس ڏڪندڙ هٿ ڄڻ پنهنجي ڀاڳ جو در کولي رهيا هئا...

۽ پوءِ ٻي ڪهاڻيءَ جا چاليهه ڊالر ملڻ تي، جئڪ گروي رکيل سائيڪل ڇڏائي، واچ ڇڏائي، گهر جي ٻن مهينن جي مسواڙ اڳواٽ جمع ڪرايائين ۽ ماڻس جي ٻورچيخاني ۾ اٽو-دال پوري ڇڏيائين. هڪ عرصي کان، هو پنهنجي هڪ امير دوست جي ڀيڻ کي دل جي گهراين سان پيار ڪندو هو: پر اهو پيار، پوري ڪان پوڄا ڪرڻ جهڙو هو، جنهن کي جئڪ جي خوديءَ ڪڏهن سنهس ڇپن تي اچڻ نه ڏنو. جڏهن سندس ٻه ڪهاڻيون ڇپجي چڪيون هيون، تڏهن ٻهريون پيرو سينڊوچز خريد ڪري، هو انهيءَ ڇوڪريءَ کي پاڻ سان ڳڏ پڪنڪ تي وٺي ويو، جتي انهيءَ ڇوڪريءَ ساڻس من جو 'مڱڻو' قبول ڪيو ۽ سال کن کان پوءِ شادي ڪرڻ منظور ڪيائين... تيستائين جئڪ جون پيون ٻه ڪهاڻيون ڇپجي وينديون... ۽ پنهي جڻن آڪاس ۾ هڪ چمڪندڙ سپنو ڏٺو: 'جڏهن جئڪ ڪهاڻيون ۽ ناول لکندو هوندو، تڏهن هوءَ سنهس زال هئن لاءِ پيالو وڃائي رهي هوندي ۽ سندن ٻار گهر جي اڱڻ ۾ کيڏي رهيا هوندا...'

دنيا جي ڄڻن دانشورن کي جئڪ پنهنجو سڪرو وڏو مڃيندو هو- ڊارون، اسپينسر، مارڪس ۽ نطشي. جئڪ، من جي سموري همٿ ۽ اتساهه انهن کان ئي حاصل ڪيو. 'سُپرمين' جي فلاسافي جئڪ نطشيءَ کان قبول ڪئي هئي. بيشڪ انهيءَ کان اڳ جئڪ سماجواد جي اپٽار کان واقف هو: پر اهي ٻئي پاڻ ۾ مخالف ڌارائون سندس من ۾ ٽڪرائبيون نه هيون، بلڪ ٻئي ڳڏ هليون ٿي.

جئڪ جي پيار جي اقرار وارو سال ختم ٿيڻ تي آيو پئي: پر سندس آمدني اڃا ٿائين اهائي هئي. اها ڇوڪري سندس غربت ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿيڻ لاءِ تيار هئي: پر ماڻس کي اها ڳالهه قبول نه هئي- انهيءَ ڪري هوءَ روئي جئڪ کان موڪلائي هلي وئي...

ويهين صديءَ جي جنم واري رات. جئڪ کي لڳو ڄڻ اها سندس اڳئين جنم جي رات هئي... هڪ پبلشر سندس ڪهاڻين جو ڳٽڪو شايع ڪرڻ قبوليو هو.

جئڪ شادي ڪئي، گهر وسايائين، پنهنجي ڪهاڻين تي پنهنجي شخصيت جي مهر هنيائين، دل کولي ڪمايائين، اڏايائين ۽ اها ڳالهه ايتري مشهور ٿي جو تقدير به ڪلڻ لڳي- جنهن اخبار، جڏهن هو ماءُ جي گربٻ ۾ هو، سندس مرڻ-جيئڻ جي خبر ڇپي هئي، انهيءَ اخبار جئڪ جي تصويرن سان پنهنجا صفحا پوري ڇڏيا... ۽ بنا ٽڪيٽ گاڏين ۾ سفر ڪندي، جنهن کي گاڏين وارا ڳولي پڪڙيندا هئا، انهن ئي گاڏين مان لهڻ تي مٿس گل نڇاور ڪيا...

وقت آيو، جڏهن جئڪ لنڊن امريڪا جو 'ڪارل مارڪس' ڪوٺجڻ لڳو. هن ستن ورهين جي ساموليدي سفر وسيلي، سموري دنيا ڏسڻ جو ارادو ڪيو، جنهن لاءِ هڪ وڏو جهاز ٺهرائڻ شروع ڪيائين. سفر جي دوران ڪيس جيڪي ڪجهه لکڻو هو، انهيءَ لاءِ پبلشرن کان اڳواٽ پيسا ورتائين، پر ڏهه هزار ڊالر خرچ ڪرڻ تي به خبر پيس، ته جهاز اڃا اڌ به

تيار نه ٿيو هو. وڏيڪ اوڌر ورتائين، ٽڪريءَ واري گهر لاءِ خريد ڪيل هڪ سؤ ٽيهه ايڪڙ زمين به گروي رکيائين، پر پنجويهه هزار ڊالر خرچ ڪرڻ کان پوءِ جيڪو جهاز تيار ٿيو، پاڻيءَ ۾ پولڊيئي حادثي جو شڪار ٿي ٽٽي پيو ۽ زمين ۾ ڦاسي پيو. اخبارن ۾ خبرون ڇپيون. دوستن جو چوڻ هو: 'هن جهاز ۾ سفر ڪرڻ خودڪشي ڪرڻ جي برابر آهي.'

پر جئڪ کي اهو موت مرڻ منظور هو، انهيءَ ڪري سفر شروع ٿيو.

انهيءَ سفر دوران لکيل ناول، جيڪو ٻه سال پوءِ شايع ٿيو، جئڪ جو سڀ کان آتم ناول مڃيو ويندو آهي—'مارٽن ايڊن!' ايڪٽيهن ورهين جي ڄمار تائين پهچندي پهچندي، جئڪ لنڊن جا ويهه ڪتاب شايع ٿي چڪا هئا.

'آئرن هيل' جئڪ لنڊن جو اهو ڪتاب هو، جنهن جي ڪري آمريڪا جي سامراج لواڙ پريس سندس خلاف ٿي ويئي هئي ۽ ڏهن ورهين کانپوءِ جڏهن اهو ڪتاب ڇپيو ۽ دنيا ۾ 'انقلاب جو عظيم ڪلاسڪ' مڃيو ويو، ته سماجوادين به مٿس سخت تنقيد ڪئي، ڇو ته جئڪ پنهنجي جهاز تي جيڪو خرچ ڪيو هو، اهو سماجوادين جي نظر ۾ گهڻو ڪنڪيو ٿي.

هر صبوح هڪ هزار لفظ لکڻ جو سلسلو، جئڪ جي عمر جيترو ڊگهو هو. جئڪ جيئن زندگيءَ جي حادثن مان گذرندو رهيو، تيئن ئي اهو هڪ هزار لفظ هر روز لکڻ جو اڻ ٽٽ ليڪ به هلندو رهيو. جئڪ جي لکڻ واري ڪمري جي پٽ تي هڪ ننڍو نظم اڪثر ٽنگيل رهندو هو، جنهن ڏانهن جئڪ اڪثر ڏسندو هو ۽ لکڻ شروع ڪندو هو. اهو نظم هو:

'هائي، جڏهن مان ڪم شروع پيو ڪريان
دعا ٿو گهران ته اي خدا، ڪم کان منهن نه موڙيان
جي رات کان اڳ موت جي گهڙي اچي پهچي
دعا ٿو گهران ته اي خدا، ڪم مون سان گڏ هجي
مان ڪم ڪندو هجان...'

جئڪ جو ٽڪريءَ وارو گهر، قلعي جي پٿرن جهڙين ديوارن جيئن جڙيل رهيو هو، جنهن ڪي روز ٿيندي ڏسڻ، سندس زندگيءَ جو هڪ سهڻو سپنو هو... ۽ انهيءَ جي ٽيويهن ڪمرن مان اٺ دنيا ڀر جي ڪلاڪارن لاءِ مهمان-ڪمرا ٺهي رهيا هئا.

جئڪ جهڙو وشال من ۽ ڪلمڪ شايد ليکڪن جي نسل ۾ ٻيو ڪونه ٿيو هوندو. پنجن ورهين تائين سندس گهر هر مهمان لاءِ کليل رهيو، سندس ميز ڪاڌي ۽ شراب سان ڀريل رهي... ۽ سندس گهوڙا... مهمانن جي تفريح لاءِ... انيڪ شامون آيون، جڏهن هو ڇهن گهوڙن واري بگيءَ ۾ دوستن کي وهاري، پنهنجي ٽڪريءَ واري گهر کان هيٺ ڳوٺ ڏانهن لهندو هو، ته گهوڙن جي ڳچيءَ ۾ ٻڌل خاص گهنڊيون وڄڻ لڳنديون هيون ۽ هو ڳوٺ جي هر شراب گهر ۾ وڃي دوستن کي شراب پياريندو هو، کلندو هو ۽ کلائيندو هو. نه رڳو ايترو، پر سندس گهر جوڙيندڙ مزدور ۽ رازا، جڏهن شام مهل ڳاڙهو شراب پيئندا هئا ۽ ڳائيندا هئا، تڏهن جئڪ انهن سان شامل ٿي ويندو هو ۽ ساڻن گڏجي پيئندو هو ۽ ڳائيندو هو...

جڪ جي باري ۾ چيو ويندو هو ته سندس چپن تي جهڙي مُرڪ هئي، جيڪڏهن اهڙي ڪنهن پادريءَ جي چپن تي هجي ها، ته سموري دنيا مذهبي خيالن جي ٿي وڃي ها...

پوڪ سان جڏهن لاڳاپو گهرو ٿي ويو تــه سندس جيڪو اندروني رشتو سمنڊ سان هو، اهوئي ڌرتيءَ سان ٿي ويو. زندگيءَ ۾ ٻه، ڪيرتين ۾ ٻه. ٽيونجاهه هاري سندس ٻنين ۾ ڪم ڪندا هئا ۽ پنجٽيهه سندس گهر جوڙڻ ۾ جُتل هئا. جنهن لاءِ سندس پاڙيسري زميندار مٺس ڪلندا هئا: ’اهو انن ڪلاڪن جو سماج واد آهي!‘

پٿرن جي ديوارن واري ٽڪريءَ واري گهر جي اڏاوت جڏهن پوري ٿي، ته خرچ اسي هزار ڊالرن تائين پهچي چڪو هو ۽ جنهن صبوح جو جڪ لنڊن کي انهيءَ گهر ۾ رهڻ لاءِ وڃڻو هو، انهيءَ رات، اڄ تائين ڪنهن کي خبر ناهي، ته انهيءَ کي ڪيئن باهه لڳي — ۽ جڪ جي اکين اڳيان رکو باهه جون جهيون هيون...

انهيءَ باهه جي باري ۾ ماڻهن جا انومان ئي آهن. ڪٿين دشمنيون ۽ شڪ سوچي سگهجن ٿا، پر سڀڪجهه سڙي ويڻ ڪانپوءِ، جڪ لنڊن جو هڪ جملو تاريخ ۾ ائين لکيل آهي، جنهن کي ڪا باهه ڪڏهن به ساڙي نٿي سگهي. انهيءَ رات جڪ جا لفظ هئا: **’مان اهوئي ماڻهو ٿيڻ چاهيندس جنهن جو گهر سڙيو هجي؛ نه ڪي اهو جنهن ساڙيو هجي!‘**

جڪ جو سپنو سڙي ويو... انسانيت ۾ وشواس سڙي ويو. ڪڏهن ڪڏهن هو ايلسا کي چوندو هو: ’اقرار ڪر ايلسا، جيڪڏهن مان چريو ٿي پوان، ته تون مون کي چرين جي اسپتال ۾ نه ڇڏيندينءَ... تون پاڻ... پاڻ منهنجي پرگهور لهندينءَ... ۽ جڏهن مان مري وڃان، ته مون کي ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي دفنائيندينءَ...‘

۽ ايلسا، جنهن نوَن ورهين جي ڄمار ۾، سال پر جي ڄمار واري جڪ کي پهريون گهرو هنج ۾ کنيو هو ۽ پوءِ ڪيس پنهنجي پٽ جيئن پاليو هئائين، اکين ۾ پاڻي آڻي، اقرار ڪندي هئي.

جڪ زندگيءَ ۾ ٻه ڀيرا شادي ڪئي هئي ۽ ٻئي ڀيرا نراس ٿيو هو... سپنو پڄاڙيءَ تائين رهيو... جيڪڏهن ڪٿي هو پاڻ جهڙي ڪنهن عورت تلاش ڪري سگهي، ۽ کيس پيار ڪري سگهي...

۽ جنهن رات جڪ زهر کاڌو، سندس اکين ۾ خبر ناهي ڪهڙي سپني جو لاش هو.

ايلسا انهي ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي کيس دفنايو، جتي جڪ چيو هئس. اتي وري ٻه وڻ به پوکي ڇڏيائين ۽ هڪ وڏو ڳاڙهو پٿر به آڻي رکيائين ته جيئن اوٽ رهي. انهيءَ پٿر کي جڪ ڪڏهن نالو ڏنو هو: ”اهو، جنهن کي عمارت جوڙيندڙن عمارت ۾ ڪم آڻڻ کان خارج ڪري ڇڏيو.“ —

Gul Hayat Institute

● ولادميبر مایاکووسکي (1930-1893) Vladimir Mayokovosky

فيوچرزم (Futurism) روس جي انقلابي شاعريءَ جي اها لهر هئي، جا 1910 ۾ شروع ٿي ۽ جنهن جي پڙڙنامي تي ولادمير مایاکووسکي ۽ صحي ڪئي. الهيءَ جي سري جو مفهوم هو: 'انسانيت جي ڇهري تي چماٽ!' روس جي فيوچرسٽ ليکڪن، قديم ورثي جي پاڙ پٽي نئون شعور پيدا ڪرڻ چاهيو ٿي. انهيءَ لهر جي اثر هيٺ مایاکووسکي 'پتلونن ۾ بادل' (Cloud in Paints-1915)، 'آزادي' (1918) ۽ 'جنگ ۽ امن' (1917) نظم لکيا. 1918 ۾ مایاکووسکي 'پراسرار ٻڦوفي' (Mystry-Bouffe) نالي سان نظم ۾ ناٽڪ لکيو، جنهن ۾ هن انقلاب جي جيت کي چٽيو آهي. انهيءَ کان سواءِ مزاحيه ناٽڪ 'منگهڻ' (Bed-bug 1921) ۽ 'اسنانا گار' (1930) لکيائين.

پر تصوراتي آزاديءَ جي عمل ۾ آيل روپ سان هي شاعر مايوس ٿيندو ويو ۽ 1930 ۾ خودڪشي ڪيائين. سندس هٿ لکيل آخري سٽون هيون: 'هر روز زندگيءَ جي چپن سان ٽڪرائجي پيار جي ٻيڙي ٻڇي پُرزي پئي!' انهيءَ جو مطلب اهو ٿو لڳائي سگهجي ته شاعر کي پنهنجي ذاتي محبت ۾ مايوسي ملي ۽ اهو به ته کيس سياست هٿان فراسائي ملي.

'مان پيار ڪريان ٿو' (I love you) نظم ۾ مایاکووسکي 'پاڻ' کي چٽيو آهي:

'مون کي سُڌ آهي--جتي ٻين کي دل ٿي هجي
سيني ۾، جيئن سين کي سُڌ آهي
پر منهنجو وارو آيو
ته رچنا جو وڳيان پاڳل ٿي پيو
مان سمورو دل بڻجي ويس
۽ سموري بدن ۾ ڏڙڪيس ٿي.'

۽ مایاکووسکي 'پاڻ' ۾ سج کي ڏٺو ۽ سج ۾ پنهنجو 'پاڻ' کي:

"هميشه چمڪڻ
۽ هر جاءِ چمڪڻ
۽ انت تائين چمڪڻ
اهو سج جو نيم آهي
--۽ منهنجو ٻه."

مایاکووسکيءَ جو هي هڪ نظم انجائي روشن ڪرڻ جي ڪهاڻي آهي:

'بوندن سان پڳل شام، بادلن جي کهرڙيل پيڙ،
ٽڪل ٽٽل سهيل مزدور، ساڻ ستي آهي سندن اندر جي اٻڙا.

Gul Hayat Institute

ٻوندن ڇيڙي پاڻ ۾ ڳالهه —
ڏس، ٻرائي ڳاڏيءَ جا ڦيٿا
ڪيئن ڦا ٿاهين لٿين پانت!

ورڪا ـ ڏارائون ڇون ٿيون سين ڪي وسار ـ
ڇڻن ورهين ڪان پوءِ هن ڌرتيءَ تي ڪڙندا واڙيءَ ۾ ڪَٽل.

ورڪا جون اهي ڏکيون تارون. ڪري ويون اونداهي رات
وسامي ويون آليون ڪانيون ـ ڏيئي اٿندر شعلا
ڇڏي ويون سياري جي بات.

کپ جي آلاڻ سان ٻاهه ويئي ٽڏي ٽي
ڇڻن ورهين ڪان پوءِ هن ڌرتيءَ تي ڪڙندا واڙيءَ جا ڳل.

سَڇيل ٽڏن، نيرن ڇپن مان اچي ٿو آواز ـــ
سرجيندڙ انهن هٿن جي رکيي آهي لڄ.
اندر آلاڻ پريل، ٻاهر سوڪهڙي جو تهه
ڄمي ويئي آهي هر شيءِ،
مانيءَ ڪي گهيريو آهي ٻوڏ،
جا اک ڇيري اوندهه جو پڙدو
جنهن جو سهي نه سگهي تاب
اها ملڪيت ڪيئن ڪنديَ ــ
اچي ڪي ڪارو؟
پٿرن جي مُڙي تي نوڪ ــ
وِڪ وِڪ تي جنهن رکيو آهي بارود!
تڪو، ڌرتيءَ کي ڇيريندو، ڪويل وانگي،
پوءِ گڏجي ڇپن تي آيريو،
توتاري جو گيت...
اي سج، ڌرتيءَ جو سرد اڱڻ ڪوسو ڪر
ٻنين جي منهن ۾ جڳمڳ چمڪ، سؤ سؤ چلهن جي.
چت پنهنجي هٿ سان ڇانوَ ڪندي، ڪٽوري پريل ماني،
سونهن جي ڪُڪ مان هڪ دري اسان کولي ڇڏيون
هن ٿانيگي نديءَ جون لهرون ڌرتيءَ کي ڏين ٿيون رستو

Gul Hayat Institute

اڄ ڪا اڪ اونداهيءَ جا چوڏا لاهيندي
۽ مٿل ۾ ٻوڙندو ساهه.

ڌرتيءَ جي ڇاتي ڌڙڪندي، آپرندو هڪ شهر
سرد ويران خالي اڱڻ ۾ ـ سونهن ڌريندي پير
مستقبل جا چپ پوءِ ٻڌندا زندگيءَ جو گيت
چئن ورهين ڪان پوءِ هن ڌرتيءَ تي ڪڙندا واڙيءَ جا گل.—

● ارنيسٽ ٽولر (1893-1939)

ارنيسٽ ٽولر هڪ جرمن شاعر ۽ ناٽڪڪار هو. پهرين مهاڀاري لڙائيءَ ۾ هو قتجي پيو، جنهن وچ ۾ مٿس سماجوادي خيالن جو اثر ٿيو. 1939 ۾ خودڪشي ڪيائين. سندس هڪ نظم آهي: ’جيئرن جي ڏالي‘:

’ڪندن توکي نٿو سڃونهي
۽ نه سونهي ٿي توکي ديرُ
توکي جا ڏروهر ملي آهي
لٽڙيل آهي رت سان
وهيو آهي جو تنهنجي پاءُ جي دل سان...
پريل گلي سان
تڪي تو راهه ـ توهان سڀن جيءِ
وقت جو تمام گورو بار
توهان جي سرن تي اڇي ٽٽتو آهي.
کولي ڇڏيو طاق
بند آهن جي ڪپاٽ
چمڪندڙ صبوح جا!‘—

Gul Hayat Institute

● آٽيلا يوسف (1925-1970)

آٽيلا يوسف هنگريءَ جو شاعر، پنهنجي ٻچاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ اڪيل نظم جي ٻچاڙيءَ ۾ لکي ٿو:

”ڪير وارن ڏندن سان تو جبل ٽوڙڻ چاهيو
هورڪ!
سپنا ڏسڻ لاءِ ڇا ڪا رات ٿي ڪافي نه هئي؟“

● يوڪيو مشيما (1925–1970)

خودڪشي ڪرڻ کان اڳ مشيما جا آخري جملا: ’ماڻهو زندگيءَ جي هڪ سرحد آهي، پر مان سدائين لاءِ جيئڻ ٿو چاهيان!‘

مشيما جو سوانح نگار هينري اسڪارٽ اسٽوڪس لکي ٿو: 1960 ۾ مشيما هڪ ڪهاڻي لکي––’وطن دوست‘، جنهن ۾ هن خودڪشيءَ کي عجيب موت چيو آهي. پوءِ پنجن ورهين کانپوءِ هڪ فلم ٺاهيائين، جنهن ۾ ناٽڪ جي شروعات هن پوري طرح نڀائي. جنهن ۾ خودڪشي ڪئي. وري 1968 ۾ هڪ ناول لکيائين، جنهن ۾ انتها پسند ناٽڪ خودڪشي ڪري ٿو. وري هڪ سال کانپوءِ هڪ ٻي فلم ۾ ڪم ڪيائين، جنهن ۾ هڪ پاتر خنجر سان پنهنجو پيٽ ڦاڙي وجهي ٿو... ان ريت مشيما ڊگهي عرصي کان پنهنجي موت جي ريهرسل ڪري رهيو هو.

مشيما جي هڪ نظم جي ٽڪڙي:

’هر سانجهي پنهنجي دريءَ ۾ ويٺو مان
عجيب حادثن، عجيب آپسوڻن جي آشا ڪريان ٿو
هڪ ريتلو واچوڙو
گهٽين ۾ گهمريون کائيندو رهي ٿو
۽ رات جو
۽ رات جو ست رنگو جهولو جهولڻ لڳي ٿو...‘ ■

● اليگزينڊر سرگيوچ پشڪن (1799–1837)

پشڪن جديد روسي ادب جو باني مڃيو وڃي ٿو. پشڪن جو جنم 6 جون 1799 (پراڻي ڪئلينڊر موجب 26 مئي) تي ٿيو. ماڻس ابرام هني بال جي پوٽي هئي. ابرام کي غلام جي طور تي خريد ڪيو ويو هو، جو پوءِ پيٽر عظيم جو ساٿي ٿيو. پشڪن الهيءَ ڪردار کي، پنهنجي اڌوري ناول ’پيٽر عظيم جو نيگرو‘ ۾ تفصيل سان چٽيو آهي. اڻويهين صديءَ جي امير ڪٽنبن وانگي، پشڪن جي ماءُ–پيءُ به فرانسيسي تهذيب اختيار ڪئي ۽ ٻارن کي فرينچ پڙهايائون.

1817 ۾ پشڪن کي سينٽ پيٽرسبرگ جي پرڏيهي کاتي ۾ وڏو عهدو مليو. جتي هن آزاديءَ جي جدوجهد ۾ حصو ورتو ۽ ادبي سنگت ’گرين ليمپ‘ ۾ به شامل ٿيو. پشڪن جا سياسي نظم هٿ سان لکيل شڪل ۾ ئي گهڻو پڙهيا ويندا هئا، جي سندس موت کانپوءِ ڇپيا، پر سندس رومانوي رچنائون 1820 ۾ شايع ٿيون، جن ۾ لوڪ ڪهاڻين جو رنگ هو. الهن رچنائن تي سخت تنقيد ٿي، پر انهيءَ سان گڏ کيس شهرت به ملي.

مئي 1820 ۾ پشڪن کي سندس سياسي شاعريءَ ڪري جلاوطن ڪيو ويو، مولداويا جي ڏکڻ طرف الهن ڏينهن جا پشڪن جا لکيل خط ڏاڍا آداس آهن. هن ڏاڍي ڏک وچان جلاوطنيءَ جي ڪوڙاڻ جو خطن ۾ ذڪر ڪيو آهي. پوءِ جڏهن اهي خط ڇپجي پڌرا ٿيا، تہ روسي تخليقي ادبي لکڻين جو مثال مڃيا ويا.

Gul Hayat Institute

ڏکڻ علائقن جي ڪهاڻين کي پُشڪن شاعريءَ جي روپ ۾ قلمبند ڪيو آهي: پر سياست ۾ به پشڪن جي دلچسپي گهري ٿيندي ويئي. اتان پشڪن کي سندس ماءُ جي رياست ڏانهن موڪليو ويو، جتي هڪ ڪائونٽ جي زال سان محبت ٿيس ۽ ڪائونٽ ڪاوڙ ۾ اچي، کيس اتان ڪان به پري روانو ڪري ڇڏيو.

تخليقي نقطہ نگاهہ ڪان اهي پشڪن جا ڏاڍا زرخيز ورهيہ هئا۔ ڏاڍا اداس پر تخليقي. انهيءَ وچ ۾ پشڪن 'جپسي داستان' لکيو ۽ اهو ناٽڪ بہ لکيائين، جنهن ۾ حڪمران ڌُر جي لاڳاپن جو پرندڙ سوال هو.

1825 جي بغاوت کي بند ڪرڻ ڪان پوءِ، نئين زار، نڪولس پهرئين، پشڪن جي شهرت ڏيان ۾ رکندي، مٿس لڳل ماسڪو ۾ داخلا جي بندش لاٿي ۽ سينسر تي ڊگهي بحث کان پوءِ اقرار ڪيائين، تہ هو پاڻ پشڪن جي لکڻين کي ڏسندو ۽ سينسر جو حق ٻئي ڪنهن کي نہ ڏيندو پر پاڻ وٽ رکندو. پشڪن کي بغاوت دٻجڻ جو ڏاڍو ڏک هو. جن پنجن شخصن کي مارڻ جو حڪم ڏنل هو ۽ جن گهڻن کي سائبيريا جي سزا ملي هئي، پشڪن جي همدردي انهن سان هئي: ار هن ڄاتو تہ ضروري اهاءُ مٿين سطح تي ئي وٺي سگهجن ٿا: پر اهو وقت بہ پشڪن لاءِ ڏاڍو ڏکيو هو. نہ رڳو سندس شخصي آزاديءَ تي نظر رکي ٿي ويئي: پر هو سڌو پوليس چيف جي لظر هيٺ هو. هو بنا اجازت سرحد تي هليو ويو، جتي ڊسمبر۔بغاوت جا انيڪ جلاوطن سائس مليا... ۽ سندس قلم اڃا گهرائيءَ ۾ لهندو ويو.

1831 ۾ پشڪن شادي ڪئي ۽ سينٽ پيٽرسبرگ ۾ رهڻ لڳو. انهيءَ وقت هڪ ڀيرو وري سرڪاري نوڪري ورتائين ۽ پيٽر عظيم جي تاريخ لکڻ شروع ڪيائين. ٽن ورهين کان پوءِ هڪ عهدو مليس۔ 'شهنشاهہ جي حرم جو خاص ماڻهو!' انهيءَ جو ڪارڻ اهو سمجهيو وڃي ٿو، تہ زار جي مرضي هئي، تہ پشڪن جي زال نتاليا راڄ۔دربار ۾ اچي سگهي. نتاليا کي اها درباري زندگي بيحد پسند هئي: پر پشڪن کي راس نہ آئي. پيٽر عظيم جي تاريخ لکندي وقت پشڪن جي لکڻين ۾ هاري۔بغاوت جي تاريخ بہ اچي ويئي.

انهيءَ وقت پشڪن جي گهرو توڙي دفتري زندگي، ٻئي هن لاءِ ڏاڍيون ڏکيون ٿي پيون. درباري حلقن ۾ شڪ شبها وڌندا ويا. استعيفا ڏيڻ جي موڪل گهريائين جا نہ مليس. نيٺ 8 فيبروري 1837 جي ڏينهن کيس زبردستي هڪ ڊيوئل ۾ ڦاسايو ويو، جا سندس رسوخ وارن دشمنن جي جال هئي. انهيءَ مقابلي ۾ زخميل پشڪن ٻن ڏينهن کان پوءِ 10 فيبروريءَ تي سري ويو. ▬

● شاندور پيٽوفي (1822-1949)

هنگريءَ جا ماڻهو، پنهنجي هن شاعر کي، زندگيءَ جي حقيقي ڇهري واري ادب جو، سڀ کان وڏو شاعر مڃين ٿا. پٽس جي ڪلاسيڪي ڌنڌي جي شايد اها تقاضا هئي، هُن پنهنجي پندرهن ورهين جي ڄمار واري شاعري ڪندڙ پٽ سان لاڳاپا ٽوڙي ڇڏيا، جنهنڪري سندس

Gul Hayat Institute

ڪومل پير رستن تي ٽڪا ڪائيندي، هڪ پيرو موت جي ڪاهيءَ ۾ ڪرندي بچيا. ناٽڪن ۾ ڪيس ننڍا ننڍا ڪردار ملي ويندا هئا، پر گذاري لاءِ اهو ڪافي نه هو. تنگ ٿي هو فوج ۾ ڀرتي ٿيو، پر ڪمزور جسم جي ڪري، سال ـ ڏيڍ ڪانپوءِ کيس آتان ڪڍيو ويو. هو وري دوستن ۽ ٿيئٽرن جا در کڙڪائڻ لڳو. ڪڏهن ڪڏهن سرڪاري دستاويزن جي نقل ڪرڻ جو ڪم ملي ويندو هوس، پر سندس شاعريءَ کي، جا اينڌڙ وقت جو دستاويز هئي، ڪنهن به نه ڇاپيو. ايڪويهن ورهين جي ڄمار ۾، هڪ اخبار جي ايڊيٽر منجهس اڪل فنڪار کي سڃاتو ۽ کيس پاڻهن پيلي ڪيائين، تڏهن سندس پهريون نظم شايع ٿيو ـــ 'شرابي.'

انهن ڏينهن پيلويڪس ڪيفي هڪ اهڙي جاءِ هئي، جتي آسٽريائي حڪومت جي خلاف هنگريءَ ۾ ٿيندڙ بغاوت پنهنجو ڪَرُ کنيو هو. پيٽوفي به ڏگها داستاني نظم لکيا ـــ 'ڳوٺ جو هٿوڙو' ۽ 'نايڪ جان'. اڄ اهي نظم هنگريائي ادب ۾ امر تخليقون مڃيون وينديون آهن، جيتوڻيڪ انهيءَ وقت جي نقادن انهن کي غيرمعياري قرار ڏنيو، جڻ پيٽوفي جي فن تي حملو ڪري ڇڏيو هو، پر انهيءَ ڪري پيٽوفي جي قلم کي پاڻ وڌيڪ مان مليو ۽ قلم جو لوڪ ـ گيتن جهڙو ميناج ۽ لوڪ ـ گيتن جهڙو رس، هنگريءَ لاءِ سدي ترار جي ڌار بڻجي ويا. انهن ڏينهن جو سندس ناول 'جلاد جي رسي' به انهيءَ نقطہ نظر جو نمونو موڙ آهي ۽ هڪ عظيم تخليق آهي.

1946 جي هاري انقلاب سندس من جي انقلابي ٻج کي اهڙو پاڻي ٻياريو، جو هن دوستن جو هڪ هٿيار بند جٿو ناهيو ـــ 'ڏهن جو جٿو' نظم لکيائين: 'وڻ ڏڪن ٿا'، 'شاعر جو سپنو'، 'وڻن کي ڇُهندڙ آداس پن ـ ڇڻ جي هوا' ـــ آخر ۾ 1947 جي پڇاڙيءَ ڌاري 'هڪ خيال مونکي پريشان ڪري ٿو' لکي، سوچ ۽ عمل کي هڪ ڪرڻ جي خيال کان سندس هٿ اڳتي وڌيا... ۽ هن هنگريءَ جو قومي گيت لکيو: 'سمنڊ جاڳي اٿيو آهي.'

آسٽريائي حڪومت ڪيفي مان اٿندڙ انقلاب جو دونهون ڏٺو ۽ راڄ ڌاليءَ ۾ خوف ۽ هراس جو ٻارڻ ٻاريائين. پيٽوفي 31 جولاءِ 1949 تي سرڪاري فوج سان وڙهندي مارجي ويو. اُن وقت سندس ڄمار رڳو ستاويهہ ورهيہ هئي.

پيٽوفي جو هڪ نظم سندس زندگيءَ کي پاڻ ۾ سميٽيندي هڪ اڳڪٿي ڪري ٿو ـــ جهڙي موت جو تصور ڪيو هئائين، اهڙوئي ماڻيائين:

'هڪ خيال مونکي پريشان ڪري ٿو
متان کٽي وهاڻي تي مٿو رکي مري نه وڃان
يا هوريان ڪنهن گل جيئن ڪومائجي نه وڃان
متان ڇاتي منهنجي کي جيوڙا ڇُهڻي نه ڇڏين
۽ منهنجي پنڪڙي پنڪڙي ڏانديءَ مان ڇڻندي رهي
يا ڪنهن ويران ڪمري جي روشني جئن
اونداهيءَ ۾ سڏ ڪندي رهي...

اي مالڪ! شل اٿين ڪو نہ مري...
مان چاهيان ٿو — تہ مان ڪو وڻ هجان
۽ آسمان جي وچ مون تي ڪري.
يا ڪا ڳوري چيپ هجان
جا جبل تان ٻولائيون ڪاٽي ڪنهن وڏڪار تي ڪري.
۽ ٻيڙين ۾ جڪڙيل هر قوم جڏهن جنگ جي ميدان ۾ اچي
تہ سندس چهري تي لهو جي لالاڻ هجي
هٿ ۾ جهليل جهنڊو اپو هوا ۾ لهرائيندو رهي —
اسان کي آزاد ٿيڻو آهي
۽ انهيءَ آواز جو پڙاڏو اوپر ڪان اولهہ ۾ هجي...
آن وقت مان ڏاڍو خوش، آن ميدان ۾ هجان
۽ رت منهنجي جو آخري ڦڙو انهي ڌرتيءَ تي ڪري
۽ منهنجو ٻچاڙڪو آواز لوهہ جي آواز ۾ ٻُڏي...
پوءِ منهنجي لاش مٿان
فاتح فوجين جا گهوڙا ڊوڙندا لنگهن
۽ دلين جي ياد ۾ هڪ ماتمي جلوس هجي
جي تو لاءِ سُتا آهن، اي سموري دنيا جي آزادي!
هي منهنجون هڏيون انهن جي هڏين سان گڏ قبر ۾ هجن...
اي سموري دنيا جي آزادي.' ■

خرستو بوٽيف (1848-1876)

ڪالڪان جبلن جي ڪُنڊ ۾ هڪ شاعر ڪالوفر نالي ڳوٺ ۾ 25 ڊسمبر 1848 تي ڄائو هو. وطن سان حُب جو ٻج سندس من ۾ ننڍپڻ کان پوکيو هو. اوائلي تعليم ڪانپوءِ ذهني لاڙو کيس روس ڏانهن ڇڪي ويو. 1867 ۾ جڏهن پنهنجي وطن بلغاريہ موٽي آيو، تہ سمڪالين يُوواسل سندس سامهون وادي نظريئي کي وڏي اتساهہ سان قبول ڪيو، پر ستت ئي بلغاريا جي ان وقت جي حڪومت کيس جلاوطن ڪري ڇڏيو.

روسانيا پهچڻ ڪانپوءِ، سڀ کان اول بوٽيف 'سووبودا' (آزادي) نالي انقلابي اخبار ۾ ڪم ڪرڻ لڳو، پر پوءِ جلد ئي پنهنجي اخبار ڪڍيائين: 'بلغاريائي جلاوطنن جي دنيا.' وري هڪ ٻي اخبار بہ شروع ڪيائين: 'الارم ڪلاڪ'. انهيءَ وقت بوٽيف شاعري بہ شروع ڪئي. سندس سموري شاعري هڪ انقلاب آهي. اهو ئي ڪارڻ آهي، جو سڄي ملڪ ۾ لڙائيءَ جي وقت سندس گيت 'پوچا منترن' جيئن ڳائبا هئا.

1875 ۾ جڏهن انقلاب جي لهر آئي، ته بوتيف جي هڪ اشاعت ’بينر‘ مائهن جو آواز سمجهي ويندي هئي. انهيءَ سال روماليا جي راڄڌاني بخارسٽ ۾، آزاديءَ جي متوالن جي هڪ گڏجاڻي ٿي، جنهن جو مکيه ڪم بوتيف کي سونپيو ويو. اپريل 1876 ۾ اها لهر سموري ملڪ ۾ ڦهلجي ويئي. زندگي ۽ موت جي انهي لڙائيءَ ۾، حڪومت جي هٿيارن سان مقابلو سولو نه هو. بوتيف قلم پاسيرو رکي، هٿيار کڻي پن ساٿين جي مدد سان پنهنجي وطن روانو ٿيو. آسٽرين جهاز ۾ پنهنجي ساٿين سميت ڊينيوب ندي آڪري پنهنجي ڌرتيءَ تي پهتا.

بوتيف پنهنجي موت جو گيت، پنهنجي جيئري پنهنجي قلم سان لکيو:

’جو جنگ جي ميدان ۾ موت ٿو ماڻي
اهو موت ناهي.
جو آزاديءَ جي ويڙهه وڙهي ٿو-
ڌرتي ۽ آڪاس، ونس حاضري ڏين ٿا
۽ فطرت جهنگلن سان گڏ گيت ڳائڙي ٿي
۽ وقت جا چارڻ سندس اوسارو ٿا ڪن.‘

وراتسا ديلاگ جي ٽڪرين ۾ بوتيف ۽ سندس ساٿي دشمنن جي فوج سان وڙهيا هئا ۽ چٽي ويڙهه ڪان پوءِ، 2- جون 1876 جي رات جو، جڏهن بوتيف جنگ جي ميدان جو معائنو ڪري رهيو هو، ته اونداهيءَ جي اوٽ مان دشمن ڪيس گولي هڻي ماري ڇڏيو. ستاويهه ورهيه ۽ پنجن مهينن جي ڄمار ۾ مري ويل هن شاعر، پنهنجي موت کان اٺ ورهيه اڳ، پاڻ جهڙي سورهيه هڪ ساٿي ’حاجي دميتر‘(1) جي موت تي هڪ اهڙو نظم لکيو هو، جو هر شهيد تي لکيل نظم چئي سگهجي ٿو:

’هو زنده آهي... هو زنده آهي...
هوڏانهن، هُن ٽڪريءَ تي، رت پڌل ۽ آخري پساهن ۾
هڪ بهادر، جنهن جو سينو پرڻ
جوان، چپ جهڙو اڏول مرد
مجاهد
هڪ پاسي بندوق رکيو، هو پيو آهي، هڪ پاسي تلوار پڇيو...
سموري دنيا تي لعنت وجهندڙ سندس چپ ڏکن ٿا...
ڌرتيءَ تي ليٽيل ۽ آڪاس ۾ سج،

---

(1) حاجي دمتر پنهنجي فقط 128 ساٿين جي مدد سان ترڪيءَ جي حڪومت خلاف بغاوت ڪئي هئي ۽ 28 ورهين جي ڄمار ۾ جولاءِ 1868 ۾ قتل ڪيو ويو هو.

Gul Hayat Institute

لاٻاري جا ڏينهن آهن
ٻري وڻڪار ۾ ڪو ڳائي پيو
۽ سڀ رڪاوٽون پٺي هن جو رت وهي پيو...
لاٻاري جا ڏينهن آهن - اي غلام ڇوڪريون!
ڏڪن جا گيت ڳايو! ڏينهن چڙهي رهيو آهي
غلامن جي ملڪ تي سج سڙي رهيو آهي
۽ هڪ سرويچ ڪي اڄ اڃا مرڻو آهي...
جو ويڙهه ۾ مري ٿو، آهو لٽو مري
هي ساري ڌرتي هن لاءِ روئي ٿي
۽ هي آسمان به ٿو روئي.
ان، ٻن ۽ جانور به ٿا روئن
۽ چارڻ سندس چاهت جا گيت ٿا ڳائين
سرڻ سندس منهن تي ڇالو ڪري ٿي
۽ واڳهه سندس قبر چمي ٿو
عقاب - پکين جو سرويچ
منهن سندس مٿان ڦيرا ڏئي ٿو - جوڌو جو آهي!
هرشيءِ ويجهو ويجهو ٿيندي اچي
چنڊ چڙهي ٿو ۽ تارن جو آسمان تي آهه راڄ
ڪهاڻا جهنگل جهومن ٿا
هوا اکيون مهٽي ٿي، جبل 'هائيدڪ گيت'(1) ٿا ڳائين
جهنگل جون ٻريون جهومن ٿيون، گيت لهرائين ٿا
- ۽ هُن جا گيت ڳائين ٿا
سائي گاهه تي هوريان ٿلندڙيون
ٻن جي سهاري پرسان ويهن ٿيون،
ڪا هڪڙي ڇهري تي ٻاٽي ٿي چٽڪائي
ڪا وري ڦٽن تي مرهم ٿي لڳائي
ڪا جهڪي چپ ٿي سنڌس چمي
هو ڇپر اکين جا کٽي تڪي ٿو
۽ مُرڪي ٿو:

---

(1) ان وقت گوريلن جو گيت.

'حسينوا 'ڪاراجا' (1) ڪٿي آهي؟
منهنجي يارن جو ٽولو ڪٿي آهي؟
مون کي ٻڌايو
۽ منهنجي آتما کي منهنجي تن مان ڪڍي وٺو
هي تن هينئر هتي ئي، هن پل ختم ٿيڻ ٿو چاهي...'
اهي اڃا ويجهو اچن ٿيون
جهومن ٿيون
هٿن ۾ هٿ ڏين ٿيون
۽ پوءِ اڳي جيئن جهونگاريندڀون
ڪيس آسمان ڏانهن وڌيو وڃن ٿيون—
اڏامنديون، ڳائينديون، آسمان ڏانهن وڌنديون...
ٻاڪ ڦٽي آهي ۽ هن ٽڪريءَ تي اهو سرويچ سمهيو پيو آهي
سندس رت اڃا پيو ٽمي
واڳهه رت چٽي ٿو
۽ سڄ هڪ دفعو ورِي ساڳي ريت سڙي رهيو آهي.—

● اوسپ مئنڊيلستام (1891-1938)

هي روسي شاعر وارسا (پولينڊ) ۾ ڄائو هو. ماسڪو موٽي آيو ته ڪيس Concentration Camp ۾ رکيو ويو. ميرمارڪوف 'جديد روسي شاعري' جي مهاڳ ۾ لکيو آهي ته 'استالن جي باري ۾ طنز و مزاح جا نظم لکڻ ڪري، Concentration Camp ۾ رکيو ويو، جتي سندس موت ٿيو. آتي هو پنهنجي حصي جو ڪاڌو نه کائيندو هو، ڇو جو کيس ڊپ هو ته کاڌي ۾ زهر ملايل هوندو. انهيءَ ڪري ساٿين جو ڪاڌو چورائي کائيندو هو، جنهنڪري آهي کيس ماريندا هئا.'

مئنڊيلستام جو هڪ نظم آهي: 'اچو پائروا—'

'اچو پائروا آزاديءَ جي جدوجهد جو گيت ڪو ڳايون
هي مهان ڏنڌلو ورهيه آهي...
رات جي ٿڌڙ پاڻيءَ ۾
چار جو جهنگ وڇايل

(1) حاجي دِميتر جو ساٿي جو حاجيءَ کان ڪجهه ڏينهن اڳ جنگ ۾ زخمي ٿي ترڪ حاڪمن جي جيل ۾ مري ويو.

۽ تون ـــ آداس ورهين ۾ آئندا ڏسندين ...
اي سچ! اي ليلائڪاري! اي لوڪو!
اڇو هن ڏلڻ جا جس ڳايون
جنهن ڪي لوڪن جا اکواڻ اکين سان ڪنيو وينا آهن
۽ طاقت جي ڪاري ڏنڊ جا جس ڳايون
جن ڪي ڪٽڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.
اي وقت! تون ۽ پُڏا! تنهنجو پيڙو پڏڻ وارو آهي...
اسان سڀ ايمان ۾ چڙهيا
۽ ڪين جنگي لشڪر تائين وٺي وياسين
هائي سچ نٿو ڏسجي ڪٿي
۽ سپڪجهه هڪ چار ۾ لَڏي پيو چڻ
هڪ ڪهاڻي ڏلڻ ۾ جهلڪي پيو جيئرو جهڙو
سچ ڪٿي ڏسجي نٿو- ۽ ڌرتي تمام ڏور آهي.
خير... جتي ته ڪريو
ڳُوڙها، بچڙا، رڙندڙ ولجهه ته هٿ ڪريون
ڌرتي وهي پيئي... مردو، حوصلو رکوا
سمنڊ ڪي ڪيڙيون چڻ هر ٽا ڪاهيون
۽ لينٽي(1) جي ٽڏاڻ ۾ ۽ ياد رکنداسين
ته اسان ڌرتيءَ جي قسمت ڪيڏي هئي-
پورن ڏهن بهشتن جي عيوض. ■

● گيبوه ميليوَ (1925-1895)

ڪنهن وقت جو ڏوهه ڪيئن وقت گذرڻ کان پوءِ هڪ لوڪ عمل بڻجيو ٿو وڃي، بلغاريائي شاعر گيبو ميليوَ جو ڊگهو نظم 'سيپٽمبر' انهيءَ جو جيئرو جاڳندو مثال آهي. انهيءَ نظم فاشزم جي چهري کي بي نقاب ڪيو هو: انهيءَ ڪري فاشسٽ پوليس ان ڏوهه ۾ هن شاعر جو گلو گهُٽي، ڪيس صوفيا جي پرسان هڪ ڪاهيءَ ۾ اڇلائي ڇڏيو هو.

جون 1923 ۾ فاشسٽ ٽولي، ان وقت جي هاري- جماعت کان حڪومت کسي هئي ۽ ملڪ جي سماج وادين 23- سيپٽمبر جو بغاوت ڪئي هئي. شروعاتي ڏينهن ۾ ڪن هندن تي سنڌن قبضو ٿي ويو، جيتوڻيڪ پنهي ڌرين ۾ جهڙپون جاري هيون. هڪ پاسي گهرن ۾ ڏاهل

(1) لينٽي، پاتال- لوڪ جي هڪ ندي آهي جنهن جي پاڻيءَ ۾ گذريل ڳالهيون وسري وڃن.

نئيا نئيا هٿيار هئا، ٻئي ٻاسي خوفناڪ هٿيار. اها بغاوت رڳو رت جون ندين ٻُڏي پوري ٿي ويئي ۽ جهنگ لاشن سان ڀرجي ويو.

گيوميلوَ هڪ ڳوٺ ۾ ڄائو هو ۽ ٻن ورهين تائين صوفيا يونيورسٽيءَ ۾ پڙهڻ ڪان پوءِ ٻران هليو ويو. پوءِ ٻارهن ورهين جي هن شاعر لنڊن جون آرٽ گئلريون ڏسنديٰ بيلجيم جي قومي شاعر جي شاعريءَ مان گهڻو اتساهه پرايو. انهيءَ قومي شاعر جي شاعريءَ ۾ سندس ملڪ جي ماڻهن جو ذڪر هو- 'اهي سينهن جو ٻاٽي ايئن ٿيا، هوا ڪائين ٿيا ۽ ڏنڌ سندن حقو آهي'- گيوميليوَ کي منجهس پنهنجي ملڪ جو چهرو نظر آيو. هن پنهنجي هم وطنن جي ضرورتن کي سمجهيو ۽ وطن ورڻ تي فوج ۾ ڀرتي ٿيو ۽ ڦٽجي به پيو. سندس هڪ اک جي روشني به ختم ٿي چڪي هئي.

گيوميليوَ دنيا جي انقلابي شاعريءَ جو هڪ مجموعو شايع ڪيو ۽ هڪ پڌرنامو تيار ڪيائين: 'شاعرن جو هاٿي- ڏنڌ جو منارو ڊهي پيو آهي؛ سپنن جي رک ۽ تصور جي ڪنڊرن مان اڄ جو شاعر اڪيون ٻئي پنهنجي ماڻهن جا رتهاڻا چهرا ڏسي رهيو آهي...' جنوري 1924 ۾ گيوميليوَ هڪ اخبار ۾ ڪيڍي 'باهه جي لپيٽ'. سندس نظم 'سيپٽمبر' انهيءَ اخبار ۾ شايع ٿيو هو. هتي انهيءَ ڊگهي نظم جو اڪيون حصو ڏجي ٿو:

'راتين جي مثل ڪنڪ مان
غلامن جو عمر ڀرائو آڪوش ڄائو آهي.
اها تپندڙ نفرت مهان آهي...
ڏنڌ جي اوٽ ۾-
ڀرپات ڪان ڪ- اونداهين جي جهنگ مان
۽ سيني جبلن جي چوٽيءَ تان
ڌرتيءَ جي ويران سُوت مان، اڄ ڪان ڦاٿل زمين مان
مٽيءَ ۽ ڪاري جي گهرن مان،
ڳوٺن مان ۽ شهرن جي لوڪلن اڳٽن مان
ڪنڌن تان، ۽ ٻوين ڪوٺڙين مان،
چلهن مان، ٻنين مان،
اٽي جي چڪيءَ مان، لوهار جي ڌوڻ مان
۽ سين ڪنيرن جي چڪن مان
سڙڪن ۽ گهٽين سان لنگهي
ٻڙن جي لاهيءَ تان، ڪڏن ڪوٻن، ڇپن ۽ سرن تان
چوٽين ۽ اوچاين تان... ۽ ڪاهن تان

۽ ڀان ڀان ڪندڙ ونڪار مان
۽ جهنگل جي ٻيلن ۾ـچڻ ۾ ڇٽيل ٻنن مان
ٿرن ۽ ٻاڻيءَ مان
جهوپڙين، واڙن، انگوري باغيچن ۽ جوٽيل ٻنين مان
۽ رڍن جي واڙن، ڪنڊ ٻاسن ۽ اولاهن ڪوهن مان
۽ ڪنڊن ۽ ڪسين تان لنگهندي ــ
هي قاتل ڪپڙا پاتل، بکيا ۽ ڪومايل چهرن وارا تيز گرمين ۾ ٻڪل
ٻاري ۽ لُڪ جا ستايل
آڪڙيل ۽ منهن قاتل مهانڊن وارا
۽ جهڪيل ٻني ۽ سُسيل بدن وارا
ميرن ڪپڙن ۾ هميشه کان اگهاڙا
لڙون ٻيرن ۾
داڳن مان سٽيل ڇهرا، اڻ پڙهيل، اٻوجهه جهنگلي
ڪاوڙيل ۽ پرندڙ ڪانئن جيئن...
هٿن ۾ نه ڪو گلاب...
چپن تي نه ڪو گيت...
نه گهڙي، نه گهڙيال...
نه ٻگل، نه توتاري، نه ڪو سُر سنگيت...
لباس تار تار
چمڪندڙ تلوار ٻدران ڏنڊا ۽ لٺيون ڪنيو
هي ٻورهيت
لٺيون، ڪهاڙيون، خنجر، ڏاندار يون
ڪُرٻا ڪنيو
۽ ڪي سورج مُکيءَ جا گل ڪنيو
جوان پوڙها ڇٽي ڏسن کان آيا آهن
جن جانورن جا واڙا کُلي ويا هجن...
هي بيشمار ــ مچريل مانَ
سيني ۾ خدا جو سڏ کنيو
وات ۾ فرياد کنيو
تُتا آهن بنه جيئن ــ اڳتي وڌندا وڃن

Gul Hayat Institute

واڙ جيئن انڌ ۽ اڻموٽ
خوفناڪ
مهان ماڻهو!“—

● فيڊريڪو گارسيالورڪا (1936-1898)

هن اسپيني شاعر ۽ ناٽڪڪار جو جنم 5 جون 1898 تي ٿيو هو. اوائلي سال ٻنس جي ٻنين تي گذريس. لورڪا جو بدن شروع کان ئي نازڪ هو، جنهن ڪيس ننڍي عمر ۾ ئي گنڀير بڻائي ڇڏيو هو. ڪلاسڪ ۽ روماني ادب پڙهندي پڙهندي لورڪا کي سنگيت جو به گهرو شوق ٿي ويو هو. هن قانون جو به اڀياس ڪيو، پر سندس بنيادي لاڙو ادب ڏانهن ئي هو. سندس پهريون ڪتاب هڪ اسپيني ڳوٺ جي باري ۾ آهي. انهيءَ وقت هن شاعري ۽ ناٽڪ لکڻ شروع ڪيا ۽ ڪيترائي ورهيه ناٽڪ منڊلين سان اسپين جي ڳوٺن ۽ واهڻن ۾ اسٽيج ڪيائين. 1922 ۾ لورڪا هڪ سنگيتڪار ۽ هڪ چترڪار جي مدد سان لوڪ-فن ۽ لوڪ-سنگيت کي پنهنجي فن ۾ شامل ڪيو، جنهنڪري ڪيس اسپين ۽ ڏکڻ امريڪا ۾ گهڻي شهرت ملي. لورڪا جي فن ۾ شروع کان ئي موت جي ٽرئجڊي ڳنڍيل نظر اچي ٿي. وري ڏگهن سان وڙهندڙ هڪ دوست جي موت، ڪيس انهيءَ ٽرئجڊي ڏانهن ٻاڻ وڌيڪ لوڙهي ڇڏيو. سندس ان وقت جي ناٽڪ ’پنهنجي جو پنجين لکي‘ ۾ اهو اثر پڌرو آهي.

لورڪا جيپسي ناٽڪ به لکيا ته روماني پڻ. 1936 ۾ جڏهن اسپين ۾ جنگ ڇڙي، ته ڪيس ميڪسيڪو مان دعوت مليل هئي، پر هو نه ويو. ڪن دوستن ڪيس فاشسٽن کان بچڻ لاءِ پنهنجن گهرن ۾ پناهه ڏني پر هڪ ڏينهن، جڏهن هو اڪيلو هو، گهر تي هٿيار بند حملو ٿيو ۽ ڪيس گهر کان ٻاهر وٺي جي وچ ۾ بيهاري گولي هڻي ماريو ويو.—

● بينجامن فيدوڊيانو (1944-1898)

هن رومانيائي شاعر جو پهريون ڪتاب ’لينڊاسڪيپس‘ 1930 ۾ شايع ٿيو هو، پر رومانيا جي ادبي ڪيتر ۾ ڪيس ايڏي مڃتا نه ملي هئي، جنهنڪري هو پيرس هليو ويو. آتي دادا وادي لهر ۾ شامل ٿيو ۽ انهيءَ لئين لهر جي باري ۾، يورپ توڙي ڏکڻ امريڪا ۾ ليڪچر ڏيندو رهيو. ٻي مهاڀاري لڙائيءَ کان اڳ، هن شاعر کي فرانس ۾ شهرت ملي ۽ ڪيس فرانسيسي شاعر مڃيو ويو. آني هو بينجامين فادين جي نالي سان لکندو هو.

فرانسيسي فوج سان وڙهندي، هي شاعر نازين جي ور چڙهي ويو ۽ ڪيس 1944 ۾ گيس چيمبر ۾ مرڻو پيو. سندس هڪ دل ڏاريندڙ نظم آهي، جنهن جو سرو آهي: ’سادو سود و گيت.‘

’هڪ شام جو مان هتان هليو ويندس،
اڄاڻ ته ڪيڏانهن پيو وڃان

۽ جي اهو وقت جنگ جو هوندو
ته مان چُپيءَ هيٺان اُين ڏڄجي ويندس
جيئن ڪو مٽيءَ هيٺان ڏڄجي وڃي...
۽ تون شام جو ايندئين اڪيلي وانگي
۽ هڪ سرد ٻاچو ايندو توسان گڏ
ٻاٽيءَ ۾ ٻڏندڙ ٻنن جهڙو.
۽ تون سڀڪجهه سمجهي ويندئين...
'ڪجهه' منهنجي سر ۾ جاندو رهندو
ڪنهن ٻهرين ميٺ بتي جيئن...
۽ توکي ڪنهن کان ڪجهه نه پڇي نه سگهندئين
ته تنهنجا گوڏا، ڪنن جا جهومڪ ۽ حسين روح
اڄ ايڏا ڳؤرا ڇو آهن...
بس چپ چاپ ويٺي رهج
لين راهن، نکور لفظن کي ڳوليندي رهج
شايد تنهنجو اندر
ڪجهه پوڙو ٿي ويو اهي
يا ڇڻ واچوڙي جهڙين تيارين ۾ هجي...
پر انسان جي هڪ رڙ وانگي
مان توکي پيار ڪريان ٿو
۽ هر انهيءَ پٿر سان پيار اٿم جتي به هڪ يهوديءَ جو تالو اڪريل آهي...
غريبيءَ جي قبرستان ۾
ماکيءَ جي مکين جو مانارو
جو پري پٿرن تائين ڦهلبو ٿو وڃي...
اهو عجيب نظارو
دنيا جو نقشو آهي
هان موت کان هاڻي لڪيل رهي نٿو سگهان.

Gul Hayat Institute

● جوليس فيوچڪ (1903-1943)

'ڦاسيءَ جي تختي تان' جيل جي ادب جون اهي ساروڻيون آهن، جيڪي چيڪوسلوواڪيا جي جوليس فيوچڪ ڦاسيءَ جي تختي جي ڇانوَ هيٺ وڃي لکيون هيون. هن صحافي ليکڪ کي سياسي نظرين جي ڪري، ڪيترا ڀيرا جيل وڃڻو پيو ۽ چيڪوسلوواڪيا تي نازين جي

حڪمرانيءَ دوران فيوچڪ کي 24 اپريل 1942ع جو پراگ ۾ پيڪيڙس گيسٽاپو جيل آماڻي پيالڪ عذاب ڏنا ويا. 24 اگسٽ 1943ع جو نازي عدالت فيوچڪ کي موت جي سزا ٻڌائي ۽ ان کان چوڏهن ڏينهن پوءِ 8 سيپٽمبر 1943ع جي ڏينهن کيس گولي هڻي ماريو ويو.

جيل ۾ ڪولنسڪي نالي هڪ رحمدل چيڪ سپاهي هو، جو فيوچڪ کي ڪاغذ پينسل آڻي ڏيندو هو ۽ لکيل پنا اڪائي سنڀالي ڪٿي ويندو هو. فيوچڪ جي موت کان پوءِ انهن پنن کي گڏ ڪيو ويو. فيوچڪ شاعر نه هو، پر سندس سيني ۾ جتي هڪ مفڪر رهيو ٿي، اتي قدرتيءَ جي سونهن سان پيار ڪندڙ هڪ شاعر به رهيو ٿي. فيوچڪ جو نثر، نظم جهڙو گهرو آهي. سندس جيل-ڊائريءَ جو ڪجهه حصو هن ريت آهي:

'ڪنن ۾ آواز پئي ٿو —
جڏهن سج جي گرمي ۽ تارن پري چالدوڪي
اسان وٽان لنگهي وڃي ٿي — لنگهي وڃي ٿي
ته آتما ڪيڏي خوشيءَ وچان آڏامي ٿي.
اوچي آسمان ۾ — ڪليل آسمان ۾
جتي رات جي اونداهي نٿي هجي
رڳو ڏينهن جو آجالو ٿو هجي — رڳو آجالو...
هِه شخص ڪٿي موت جو گيت پيا ڳائين
پر آئي رڳو آهي آهن: ۽ مان.
اي معزز لوڪو! مان اجا مئو ناهيان، جيئرو آهيان
مون کي هينئر نه دفنايو.
اهي منهنجو آواز ٻڌي نٿا سگهن
ڇا مان سچ پچ مري ويو آهيان؟
ڇا منهنجو جسم ائين ئي اونڌو پيو هوندو
۽ مان پنهنجو پاڻ کي دفنائيندو ڏسندو رهندس؟...
منهنجي ڪوٺڙيءَ کان ٻاهر جرمن سنتري گهمن پيا
۽ ٻاهر ڪٿي سياستدان بي‌اعتماديءَ جا ڏاڪا اڏين پيا.
ماڻهن جون اکيون کولڻ لاءِ ڪيترين صدين جي ضرورت ٿيندي؟
اڳيرو ٿيڻ لاءِ انسان جيلن جون ڪيتريون ڪوٺڙيون پار
ڪري چڪو آهي
۽ ڪيتريون اڃا پار ڪرڻيون آهن؟
بهادريءَ جي خاندانن جا خاندان ماريا ويا آهن

انهن مان ڪنهن هڪ کي پيار ڪرڻ لاءِ چونڊيو
انهن لاءِ نيڪ انهيءَ مانَ کي محسوس ڪجو
جيئن توهان ڪنهن انهيءَ وڏي ماڻهو لاءِ محسوس ڪيو هجي
جو مستقبل جي ساڌنا ۾ جيئرو رهيو هجي...
اهي، اج رات منهنجي گُستينا کي
گيهلينڊا پولنڊ وٺي ويندا
غلاميءَ لاءِ، ٽائيفس سان مرڻ لاءِ.
هر روز سانجهيءَ جو هن جا سڀ ڪان پيارا گيت ڳايان ٿو
نيري نيري گاهه جا گيت- چاچا مارن جا گيت
۽ انهيءَ قزاق چوڪريءَ جا گيت جا پنهنجي مڙس سان گڏ
آزادي جي ويڙهه وڙهندي مارجي ويئي.'■

● ئي ينگ-سا (1905-1944)

هي ڪوريائي شاعر پيڪنگ يونيورسٽيءَ ۾ سوشالاجي پڙهائيندو هو. آتيئي پڪڙيو ويو ۽ جاپاني فوجي پوليس کيس عذاب ڏيئي ماري ڇڏيو. سندس هڪ نظم آهي- 'چوٽي':

'سخت سرديءَ جو ماريل
مان اچا آتر ڏانهن ڌڪيو ويس
ڪوهيڙو، تلوار جي ڌار جهڙو، جتي مان بيٺو آهيان
خبر نٿي پوي-
گوڏن کي ڪيئن ڪوڙيان، ڪٿي ڪوڙيان:
۽ برفيلي پيرن کي ڪيئن رکان، ڪٿي رکان:
رڳو اکيون بند ڪريان
۽ خيال ڪريان ته سيارو
لوهه جو هڪ ست رنگو پينگهو آهي.'■

● موسيٰ جليل (1906-1944)

تاتاري شاعر موسيٰ جليل (موسيٰ جليلوف) جو جنم 1906 تي، درين برگ پرسان هڪ ڳوٺ مستافينو ۾، هڪ هاريءَ جي گهر ۾ ٿيو هو. هو ننڍڙ کان ئي سامي واري سوچ رکندڙ هو ۽ سياڻو ۾ شاعر هو.

لڙائي ڇڙندي ئي هو فوج ۾ ڀرتي ٿي ويو ۽ محاذ تي هليو ويو. جولاءِ 1942 ۾ هو دشمن جي گهيري ۾ اچي ويو ۽ تمام گهڻو زخمي ٿي پيو. کيس پولينڊ هيلم جي Concentration Camp

۾ رکيو ويو. سال جي پڇاڙيءَ ۾ کيس جنگي قيدين جي ڪيمپ ۾ موڪليو ويو ۽ ٻوءِ ٻئي سال برلن ڪيمپ ۾. آتي هن روپوش سنسٿا جي هدايتن تي ڪم شروع ڪيو: 12 آگسٽ 1943 جي رات جو کيس وارسا جيل موڪليو ويو- نيٺ 1944 ڊسمبر جي عدالت کيس موت جي سزا ٻڌائي. سال جي پڇاڙيءَ ۾ کيس قتل ڪيو ويو.

جيل جي شيخن پويان رهي هن 115 نظم لکيا، جن ۾ آڪٽوبر 1943 تي لکيل هڪ نظم آهي: 'دوست جي نالي':

'دوست، افسوس نہ ڪج تہ اسان هيئن وڇڙي وياسين
ڌرتيءَ تي هرڪنهن جي ڀاڱي ۾ موت لکيل آهي
هرڪو پنهنجي ڄمار جي ورهين جي سرحد پاڻ طيءِ ڪري ٿو
پر ورهيہ جيون جي ڪاڏيءَ ۾ ساٿي نٿا ٻڌجن
ا. ئي ڪنهن جو جنم کان موت تائين جو وقت ڪاڏيءَ ۾
ساٿ جو عرصو آهي.
سچي مقصد ڪاڻ وهايل رت سرويچن کي امر ڪري ٿو
۽ سندن مقصد کي ديوي طاقت ٿي بخشي.'

موسيٰ جليل جو هڪ ٻيو نظم آهي:

'منهنجي گيتن سيڪاري آهي
آزاديءَ سان محبت
۽ گيت ئي سيکاريندا- بيدپو موت
منهنجي زندگي لوڪ جو هڪ گيت هئي
۽ منهنجو موت، لڙائيءَ جي للڪار هوندو.'

پنهنجي دشمنن سان مخاطب ٿي هن هڪ نظم لکيو:

'قاتلو! مون کي گوڏن ڀر ڏسڻ ڏيو
سرتوڙ ڪوشش نہ ڪريو!
اڇو! مون کي ڏيئو نہ گهرجي
تنهنجو رت سان رڱيل هٿوڙو
منهنجي اک کي نہ ڇينپائيندو
سان ويهي لہ، بيهي مرندس.'-

• رادنوتي ميڪلوش (1901-1944)

1930 ۾ رادنوتي هنگري ڏوڙي فرانس جي ادب جو اڀياس ڪندي شاگرد- منڪت ناهي ۽ ڳوٺائي زندگيءَ جو اڀياس شروع ڪيائين. رادنوتي کي، يهودي هجڻ ڪري ڪو

باقاعدي روزگار نہ هو، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ترجمي جو ڪم ملي ويندو هئس. 1941 کان ڪيس اڪثر زوري ڪيمپ ۾ گهرايو ويندو هو. 1944 ۾ ڪيس يوگوسلاويا جي بور نالي شهر ۾ هڪ ڀيانڪ عذاب ڏيندڙ ڪيمپ ۾ رکيو ويو ۽ جڏهن جرمن فوجون يوگوسلاويا کان واپس موٽيون، تہ ڪيمپ جي قيدين کي 'Death Parade' ڪرائيندئون ٻاڻ سان گڏ وٺي هليون. قيدين جي جٿي سان جڏهن رادنوتي پنهنجي وطن مان لنگهيو ٿي تہ ٿڪجي ڪِري پيو. نازين جي چوٽ تي جڏهن هو ٻيهر اٿي نہ سگهيو، تہ کيس گولي هڻي ماريو ويو. پوءِ سندس ڪوٽ جي کيسي مان ڪجهہ شعر مليا.

رادنوتي جي شعرن جا ڇهہ مجموعا آهن-'پيگن گريٽنگ' (1930)، 'سانگ آف ماڊرن شيفرڊس' (1931)، 'رائيزنگ وِنڊ' (1933)، 'نيُومنُون' (1935)، 'ڪيپ آف واڪنگ يَنُوڊوميز' (1936) ۽ 'اسٽيپ روڊ' (1938)-۽ موت جي ڪنڊائين تار جي واڙ جي گهيري ۾ آخري ڏينهن ۾ هن آٺ نظم لکيا: 'ايٽ ايڪلوگس'.

'هڪ وياڪل گهڙي'

مان تمام اوچي هوا ۾ جيئندو هوس، سچ پرسان

هنگري، تو پنهنجي جاءِ ڪي ڌرتيءَ سان ڪيئن ٻڌي رکيو؟

ڏس، منهنجي تن تي ٻاڄن جي پوشاڪ آهي

۽ لهندڙ سجن جي ٻاهہ منهنجا هٿ نٿي گرمائي

جبلن جون چوٽيون تمام پري ۽ آسمان ان کان بہ پري

مان گونگي پٿرن جي پاتال ۾ ڪِريو آهيان

شايد موت کي ماٺ ۾ رهڻ گهرجي

اڄ شعر چو پيو لکان!

زندگيءَ جي ڳالهہ ڪيئن ڪني؟ ڪنهن بہ نہ ڇيڙي

۽ شعر جو سوال بہ ڪنهن نہ ڪيو.

هُتي اتر-اها رڙ بہ اجنبي آهي

اهي موت کي مٽيءَ ۾ نہ دفنائيندا

رڳو هوائي هڏين کي وکيري ڇڏيندي...

ٻر وري، هڪ ٻئر مان آواز گونجندو

اهي لفظ جي اڄ چوان پيو

۽ جوان مرد ۽ عورتون-

سڀ سمجهي ويندا -

Gul Hayat Institute

● نڪولا واپٽساروف (1901-1942)

واپٽساروف جو لنڊپڻ ۽ جواني بلغاريائي لڙائي ۽ ٻهرين مهاڀاري لڙائيءَ جي ڏکين ورهين ۾ گذريا، جن سندس من تي اڻمٽ اثر ڇڏيو. گورڪي سندس پيارو ليکڪ هو، ۽ پوءِ سندس واقفيت انهن جهازين سان ٿي، جي انهن ڏينهن مارڪسي ادب ۽ سوويت اخبار ليڪي ڇپي وٺندا هئا. واپٽساروف روس وڃڻ جو فيصلو ڪيو، ۾ پنهنجي وطن جي سڌ ڪيس وڃڻ لاءِ ڏنو. هن ملٽري اسڪول ۾ تعليم ورتي ۽ پوءِ ڪيس هڏنوڙ محنت ڪرڻي پيئي ۽ بکن جا ڏينهن ڏسڻا پيا. ريلوي ۾ ڪوئلا ڍوئڻ جو ڪم ڪيائين ۽ مستري ۾ ٿيو. اهوئي ڪارڻ آهي، جو پورهيت طبقي جي زندگيءَ جا سمورا نقش سندس تخليقن ۾ ملن ٿا. مايا ڪووسڪيءَ ڪي هن ليکڪ گهڻو اتساهه ڏنو.

پوءِ ٻي مهاڀاري لڙائيءَ جي باهه ڀڙڪي اٿي. 1940 ۾ روسي سفير پنهنجي حڪومت پاران بلغاريا کي دوستيءَ جي معاهدي ڪرڻ لاءِ چيو: پر بلغاريا جي فاشسٽ حڪومت الهيءَ اُچ ڪي ٽڏي ڇڏيو ۽ اها حقيقت ماڻهن کان لڪيل رکي ويئي. بلغاريا جي ليکڪ طبقي الهيءَ ڳالهه ڪي ڪنيو. پڙن جي علائقي ۾ اهو ذميدار ڪم واپٽساروف کي سونپيو ويو. 4 مارچ 1942 جي ڏينهن فاشسٽ پوليس واپٽساروف کي گرفتار ڪيو. 23 جولاءِ 1942 تي فوجي ٽربيونل ۾ مٿس مقدمو هلايو ويو ۽ موت جي سزا ڏني ويئي. واپٽساروف ڏاڍي ٿڌي دل سان اهو فيصلو ٻڌو ۽ چيائين: 'پنهنجي ڌرتيءَ جي هڪ سپوت هئڻ جي ناتي، مان فاشسٽن کان نفرت ڪريان ٿو - انهيءَ ڪري مون اهو قدم کنيو هو.'

جنهن ڏينهن ڪيس گولي هڻي ماريو ويو، هن شاعر چيو هو: **'سڀاڻي اها زندگي جوان ٿيندي، اهو وشواس مهنجي اندر ويٺل آهي ۽ انهيءَ وشواس کي لڳڻ واري گولي ڪٿي به ناهي.'**

واپٽساروف جي شاعري گهري مانوتا واري آهي، جا ملڪن ۾ امن ۽ دوستيءَ جي اميد ڪري ٿي. سندس گيتن تي لوڪ گيتن جي سهج سمجهه ۽ سادگيءَ جي ڇاپ آهي. سندس موت کان پوءِ 1953 ۾ عالمي امن ڪانفرنس واپٽساروف جي لکڻين تي Grand Honourary Prize ڏنو. واپٽساروف جون سموريون لکڻيون امن ۽ انصاف کي اجاگر ڪن ٿيون. سندس هڪ نظم آهي: 'اتساهه جي ڳالهه'-

'اسان گمنام ڪارڪن آهيون، توهان اسان جو ذڪر ڪندين؟
پنهنجي ڪنهن ڳني ۾ اسان جو نالو لکندين؟
پر ۽ ماني منگهي اسان هيءَ ڳني ڪيڙيندا رهياسين
۽ زندگيءَ جي منهن تي ٿڪار وجهندا رهياسين.

شڪر ڪر اسان توکي خبرون ڏيندا رهياسين
توکي جنهن جي اڄ هئي: اسان رت پنهنجي سان ريچ ڏيندا رهياسين
ايندڙ وقتن جي شاعرن جا قلم ترقيءَ جا گيت لکندا،
پر پيڙا جي هيءَ ڏکهي ڪٿا اڻ لکيل رهجي ويندي
۽ اسان جي هن زندگيءَ جي ڪا معنيٰ ناهي ڇا؟
زهر جو بس هڪ وَڍُ آهي - اسان کي پيو ڪجهه ڇوٽو ناهي.
ڪنڊن جي هڪ واڙ هئي جنهن جا پاڇولا گهٽندا وڌندا رهيا،
۽ اسان جي ماءُ اسان کي ڇٽي سورن ۾ سڙندي رهي.
ٻن - ڇٽ ۾ اسان مڪين جيئن مٽياسين
مائرن جي سور کي رڳو جهنگلي ٻن ئي پڌي سگهيا.
جيڪي باقي رهيو، پگهر سان تر هو
اسان کي ڏکن جيئن جوڙيو ويو
وڏن ڇيو - اهوئي آهي ارتواڻ جيون!
ٻر اسان جو ڏوهه رڳو اهو جو اسان انهيءَ ڏيک تي ٽڪيو...
انهيءَ دک جي، پيڙا جي، قيمت ٽڪا ڳهرون
عيوضي ۾ ڪنهن اجوري، شهرت جي ڳرج ناهي
لائي ڪئلينڊر جي تصوير ٻڇڻو اٿئون -
بس، جي اسان کان پوءِ اچن، ڪين ايترو چئجو:
هڪ زندگي، هڪ ڪلپنا، هڪ مورت گهڙيندا رهياسين
روشنيءَ لاءِ، اونداهي ۾ وڙهندا رهياسين ■

— هندي رسالي ”ساريڪا“ دهليءَ تان
ايڊيٽر ڪمليشور

● شيخ صاحب جي رحلت هڪ عظيم سانحو آهي. سندس وفات سبب برصغير هند و پاڪ جي اها آخري نشاني به موڪلائي ويئي، جنهن جو تاريخ سازيءَ ۾ نمايان حصو هو. سندس رحلت سبب سنڌ کي ته ايڏو وڏو نقصان ٿيو آهي، جنهن جي تلافي ٿيڻ مشڪل آهي. شيخ صاحب تاريخ ساز هو. معمار هو ۽ عظيم رهنما هو، بلڪ بذات خود هڪ تاريخ هو.

روزانه ”مهراڻ“ حيدرآباد، 25- مئي 78
(مقاله خصوصيءَ تان)

● شيخ عبدالمجيد سنڌي مرحوم جيڪڏهن دليا جي سدريل ۽ پنهنجن هيرن جي قدر ڪرڻ وارن ملڪن ۾ پيدا ٿئي ها، تہ نہ صرف کيس ممتاز مرتبي تي فائز ڪجي ها، بلڪ پوري دنيا ۾ سندس عزت افزائي ڪئي وڃي ها. مگر افسوس، تہ اسان وٽ پنهنجن سچن ۽ مخلص رهنمائن ۽ خادمن جو جيئري ڪو قدر ڪونہ ڪيو ويندو آهي، شيخ صاحب کي بہ سندس حياتيءَ ۾ اهو اعزاز نہ ملي سگهيو، جنهن جو هو هر لحاظ کان مستحق هو.

روزانہ "آفتاب" حيدرآباد، 25- مئي 78
(ايڊيٽوريل مان)

● افسوس جو شيخ عبدالمجيد سنڌي 'سنڌ' ۾ پيدا ٿيو، جنهنڪري هن اعليٰ پايہ جي رهنما جو اهو قدر نہ ٿيو، جيڪو ٿيڻ کپندو هو. شيخ صاحب پيرانہ ساليءَ ۾ هڪ وسريل انسان وانگر قوم جي بي حسيءَ تي خاموشيءَ سان ماتم ڪندو رهيو، پر ڪڏهن بہ دامن صبر کي هٿن سان نہ ڇڏيائين. هن نحيف ۽ ضعيف انسان جون رڳون رڳ جون ٿلهيل هيون، ۽ اهوئي سبب هو جو کيس بہ جابر حاڪم اڳيان سندس گردن خم نہ ڪا ڙو.

روزانہ "عبرت" حيدرآباد، 25- مئي 78
(ايڊيٽوريل مان)

● انتهائي سادگي، سچ ڳالهائڻ واري، لنڊن کي سمجهائڻ ۽ نوجوانن جي هردم رهنمائي ڪرڻ واري هن عظيم رهنما کي بہ زماني جي اٿل پٿل نہ ڇڏيو ۽ جڏهن سندس عمر جو پويون پهر ٿيو، تہ کيس سندس اجهي واري معاملي تي تنگ ڪرڻ شروع ڪيائون. اهو شڪر آهي، جو چند حيادار نوجوانن سندس همت ٻڌائي، ورنہ شايد کيس اجهي تان هٿ ڪڻڻو پوي ها. زماني جي اها بي مروتي روايتي آهي، جنهن کان ٻين کي شڪايت ٿي سگهي ٿي، پر شيخ عبدالمجيد سنڌي اهي ڏهاڙا بہ صبر سان گذاريا.

روزانہ "سنڌ نيوز" حيدرآباد، 25- مئي 78
(ايڊيٽوريل مان)

Gul Hayat Institute

الهداد ٻوهيو (مضمون)

”شعر جي اڀياس جا نوان طريقا“-5

مِٿ (Myth) يا ڏند ڪٿا

(1) مِٿ:

مٿ جو لفظ پهرين ارسطوءَ جي ڪتاب پوئيٽڪس (Poetics) ۾ ڪم آيو هو. ان وقت جيئن هي لفظ ڪم آندو ويو هو، ان جي معنيٰ هئي: ڪهاڻي، پلاٽ، يا نصيحت ڀري آکاڻي (Fable). ان قسم جون نصيحت ڀريون آکاڻيون، جن بنيادن تي لکيون ويون آهن، سي اسان هيٺ ڏيون ٿا:

(1) تاريخ.
(2) سماجي رجحان.
(3) فڪر ۽ فلسفو.
(4) رائج الوقت آداب.
(5) اهم ڪردارن جو اثر.
(6) فرد جو سماجي نظريو (جنهن ۾ فرد جا سڀ پهلو شامل آهن)
(7) خوف ۽ ڊپ.
(8) تمام مٿاهين طاقتن جو تصور.
(9) سخت ترين طبعي قانُون ۽ فطرت جو حسن.
(10) مذهب ۽ عقيدو.
(11) ڪردار نگاريءَ جون تقاضائون.
(12) داستان گوئيءَ جو فرض.
(13) نازڪ آدرشن ۽ جذبا يا محبت جو اظهار.

غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته گهڻو ڪري دنيا جي تمام وڏن شاعرن: هومر، ڊانٽي، تلسيداس، ملٽن، شيڪسپيئر ۽ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ لڳ ڀڳ اهي سڀ ڳالهيون ملنديون. (اسان جڏهن ان ڳالهه تي پهچون ٿا، تڏهن معلوم ٿو ٿئي، ته اسان پنهنجي ادب جي تمام اهم ۽ ڪارائتن مقصدن جي ته اڃا ڇنڊڇاڻ ڪئي ئي ناهي!)

هر قوم کي پنھنجون ڪھاڻيون ٿينديون آھن ۽ ھرڪا ڪھاڻي پنھنجيءَ قوم جي لور (Lore) سان ڪنھن نہ ڪنھن ريت ڳنڍيل ٿيندي آھي. اھڙين سڀني ڪھاڻين ۾ قوم جي مجموعي ڪردار کي سموھيو ۽ سمايو ويندو آھي. ان حساب سان ھرھڪ ڪھاڻي سچي داستان يا ڳجھہ ڳجھاندر جو رڳو ھڪ موڙ (Episode) ھوندي آھي، يا ھڪ ڪھاڻيءَ کي اسان ھڪ صورتحال (Situation) سڏي ٿا سگھون. اِن حالت ۾ سڀ ڪھاڻيون ملي ھڪ سلسلو ٿيون جوڙين ۽ آھوئي سلسلو، قوم جي مابعدالطبعيات يا رمز يا ڳجھہ ڳجھاندر ٿو ٿئي.

اِن خيال کان ميٺ جو وڏو تعلق ايپڪ سان رھي ٿو، ڇو تہ ايپڪ ئي شعر جو آھو نمونو آھي، جنھن ۾ شاعر قومي صلاحيتن، لاڙن، ڳڻن، عقيدن، جذبن، داستانن ۽ تاريخي حقيقتن کي پيش ڪري ٿو سگھي. ايپڪ دنيا جي تمام اعليٰ ادب جي ھڪ تمام وڏي ڳالھہ آھي ۽ آھا دنيا جي آڳاٽي ادب جي بھترين صورت آھي. دنيا جي آڳاٽي ادب جون ڪي خصوصيتون ھي آھن:

(1) آڳاٽي ادب جا محرڪ آھي سوال ۽ آھي مسئلا ھئا، جيڪي انسان جي وسيلن ۽ ذھني قوتن سان حل ٿي نٿي سگھيا.

(2) ھن صورتحال جو دارومدار انساني سماج ۾ وھمن، ڀرمن، خطرن، اميدن ۽ اعتقادن تي ھو ۽ اِھي ڳالھيون آڳاٽي ادب ۾ وڏو مقام رکن ٿيون.

(3) آن دور جي انسان جي سوچ جي اپت ھڪ تصوراتي سماج ھو، ۽ آھوئي سماج ھو جيڪو ميٿ جي صورت ۾ آڳاٽي ادب ۾ ظاھر ڪيو ويو آھي. ھن تصوراتي سماج جا ڪردار اھڙا ھئا جھڙا ھيروڊوٽس ۽ اينڊريولينج (Herodotus and Andrewlang) پيدايا آھن. (ھيروڊوٽس عظيم تاريخ نويس ٿو ٻڌائي تہ پراڻا مصري باھہ کي جاندار شيءِ سمجھندا ھئا ۽ ھوا کي پارن ٻچن جي ماءُ سمجھيو ويندو ھو.)

(4) آڳاٽي ادب جي ھڪ وڏي ڳالھہ اِھا بہ ھئي تہ ان جو بنياد فن تي نہ، پر سادگيءَ (Artlessness) تي رکيل ھو. اِھوئي سبب آھي جو آھو ادب سچا احساس ۽ قومي جذبا پيدا ڪري ٿو.

آڳاٽي ادب جي ھنن ڳالھين کي خيال ۾ رکي ڏسبو تہ معلوم ٿيندو تہ ميٿ جون ڪي اھم خصوصيتون ھي آھن:

(1) ڳجھاندرن جو تاجي پيٽو انسان ۽ سندس ماحول جي ڀاڻ ۾ لاڳاپي تي ٻڌل ھو.

(2) ھنن ڳجھاندرن سان ھرھڪ انسان جي شڪل ۽ مسئلي جو ڪولہ ڪو تصوراتي جواب ڏئي رھيو ھو. ڪنھن جو واسطو دنيا جي ابتدا سان ھو، تہ ڪنھن جو ماڻھوءَ جي ابتدا سان. ڪي ڳجھاندر انھيءَ سوال جو جواب بہ ڏين ٿا تہ ماڻھوءَ ڪمان ڪيئن ڪم آندي، ھَڻَ ھَرُ ڪيئن ٺاھيو ۽ سٽيءَ جا ٿانوَ ڪيئن ٺاھيائين؟ يا ھيئن تہ ماڻھوءَ گھر ڪيئن جوڙيو؟

اهڙيءَ ريت ڪن ڳجهاندرن جو واسطو سج سان، ڪن جو چنڊ سان ۽ ڪن جو عورت سان آهي. (انهيءَ ۾ ڪو شڪ ئي نه آهي ته ان دؤر جي عورت جا ڪٿي سسئي ته ڪٿي سهڻي ته ڪٿي ليلان هئي، سا ان دؤر جو به ايڏو وڏو سوال هئي، جيڏو شاهه عبداللطيف جي دؤر ۾ هئي).

(3) جدا جدا ڳجهاندرن ۾ هڪ جهڙائي (Universality) موجود هئي. هن هڪ جهڙائيءَ جو سبب ڪي ماڻهو هي ٿا ٻڌائين، ته ان وقت جي انسان ذات سڄي هڪ خاندان جهڙي هئي ۽ ان جي مخصوص ڪردارن جي تشڪيل اڃا نه ٿي هئي، ان ڪري انهن وقتن ۾ دنيا جي هڪ ئي مها ڪهاڻي هئي.

اها ڳالهه هرورڀرو درست ناهي. ان دؤر جو انسان هڪ جاءِ تي ڪونه رهندو هو. هڪ قوميت، قبيلي يا گروهه ۽ ٻئي گروهه جي وچ ۾ پهاڙ، جبل، درياهه ۽ سمنڊ هئا. جدا جدا طبعي حالتن ۽ روزگار جي وسيلن توڙي اقتدار جي جدا جدا صورتن ۾ ان دؤر جي هر علائقي جا مسئلا ۽ مونجهارا جدا جدا هئا. البت ڪي تجربا ان دؤر جي انسان جا هڪ جهڙا به هئا. پهريان اوزار ۽ پهريان گهر هڪ جهڙا هئا. عورت جا مسئلا به گهڻو ڪري هڪ جهڙا هئا، ان ڪري هي ڪهاڻيون جيڪي تجربن جي آڌار تي لکيون آهن، تن ۾ ڪٿي ڪٿي هڪ جهڙايون اچي ويون آهن.

آڳاٽي ادب، ڳجهاندرن جي خصوصيتن، ايڪ جي طريقن ۽ انسان جي تصوراتي سماج جي حقيقتن جي بنيادن تي شاهه سائينءَ جو شعر بهترين آڳاٽي ادب جي هڪ صورت آهي. ساڳيءَ ڳالهه ڪي يورپ ۾ شيليءَ، بائرن، ڪيٽس ۽ سٽائن برن توڙي پوپ به سمجهيو هو. پاڻ اووڊ ۽ هومر به انهن ڳالهين جي ڪري لافاني ٿي ويا آهن. ڊانٽي ۽ شيڪسپيئر به ڳجهاندرن جي بنياد تي عظمت حاصل ڪئي هئي. ملٽن به وڏو ماڻهو هو ته ڪاليداس ۽ تلسيداس به وڏا ماڻهو هئا. (شايد اهائي ڳالهه آهي ۽ اها ئي وڏي ڳالهه آهي جا هن دؤر ۾ اياز ۾ ملي ٿي).

ادب هن خيال کان انفرادي نه، پر هڪ اجتماعي ڪارنامو آهي، ان ڪري ڪهاڻيون، مهاڪهاڻيون، ڳجهاندر ۽ ايپڪون پنهنجو مواد فردن وٽان نه، پر هڪ ”گڏيل انساني سوچ“ (Difusion of human Sentiments) مان حاصل ڪن ٿيون. هنن مهاڪهاڻين جو اندر (Ennertia) ايترو ڪشادو آهي ۽ سندن مواد ايڏو وڏو آهي، جو انهن جو مرڪزي ڪردار: خدا، مقدر، عشق ۽ انسانيت کان گهٽ حيثيت وارو ٿي نٿو سگهي، ان ڪري آڳاٽي ادب جا ڪردار به اهي ئي آهن ۽ اهي ئي ڪردار اڄ تائين هليا ٿا اچن. تمام ويجهڙائيءَ ۾ هن قسم جا ڪردار اقبال ڪم آندا آهن. اسان وٽ هن دؤر ۾ ڪردارن جي بنياد تي شاعري ڪرڻ وارو شاعر فقط اياز آهي.

آڳاٽي ادب جون اهي ڳالهيون، گهڻو ڪري دنيا جي سڀني وڏن ادبن ۾ ڳولي ڏيون سگهجن. هر ادب جو ”پراڻ“ (Classics) هنن ڳالهين تي مدار رکي ٿو ۽ هر وڏي ادب جو وڏي ۾ وڏو اديب: ڀڳدار، وارث يا امانت دار اهڙو ئي ادب پيدا ڪندو آهي.

Gul Hayat Institute

دنيا جي ٻن وڏن نظمن اليڊ ۽ اوڊيسيءَ جو خالق (جيئن عام طور تي سمجهيو ٿو وڃي) هومر: هن قسم جي ادب جو باني ۽ تاجدار هو. هنن ٻن نظمن کي ايپڪ سمجهيو ويو آهي. قلم جا ڪي صاحب ايپڪ کي قصيدو ٿا سمجهن. اسان ڪنهن حد تائين بروئر صاحب جي لغت تي ڀروسو ڪري رهيا آهيون. (ڏسجي Brewer's Dictionary of Phrase and Fable)

"ايپڪ اهو نظم آهي، جنهن جي نوعيت ناٽڪ جهڙي هجي: جنهن ۾ بيان جي رستي ڪنهن نه ڪنهن سچيءَ يا خيالي (تصوراتي) تاريخ سان واسطو ڏيکاريو ويو هجي ۽ جنهن ۾ ڪنهن ڪارنامي جي سلسلي کي بهادريءَ جي واقعن ۽ ديوتائن جي مدد سان مڪمل ڪيو ويو هجي."

هن تعريف جي خيال کان ايپڪ جون ضروري ڳالهيون هيٺيون آهن:

(1) 'نظماڻو انداز' (Poetic Style)
(2) 'ناٽڪاڻو بيان' (Dramatic Narration)
(3) 'تاريخي سچائي' (Historical truth)
(4) 'انساني سورهيائي' (Human Valour)
(5) 'واقعاتي جوش' (Episodal excitement)
(6) 'انسان کان مٿي ڪنهن طاقت جو تصور' (Super Natural)
(7) 'ڪهاڻي' (Plot)

ايپڪ کي ٻن نمونن ۾ ورهائي ٿو سگهجي:

(1) عوامي يا قومي ايپڪ (Popular or Natural)
(2) ادبي ايپڪ

مهاڀارت اليڊ ۽ اوڊيسي پهرئين نموني جون ايپڪون آهن: ۽ ملٽن جو وڃايل "بهشت" (Paradise lost) ٻئي نموني جي ايپڪ آهي. سنڌيءَ ۾: جنگ نامو، ڪربلا جو واقعو، ڪيڏارو، سنڌ جو شاهنامو، دودي چنيسر جي ڳالهه، مير چاڪر عليءَ جو قصو ۽ چانڊئي - مڪسيءَ جي ويڙهه، اهڙا ڪارناما آهن، جن ۾ ايپڪ جون خصوصيتون موجود آهن. هنن سان گهٽيون قومي ايپڪون آهن. ادبي ايپڪ جي لاءِ شايد "ڀڳت سنگهه جي ڦاسي" جي عنوان سان لکيل اياز جي ايپڪ لاءِ انتظار ڪرڻو پوندو. پر في الحال ان جي باري ۾ فيصلو ڪري نٿو سگهجي.

اهو تمام ضروري آهي ته ايپڪ ۾ جا ڪهاڻي ڪم آئي هجي، تهن جي حيثيت گهٽ ۾ گهٽ "مثالي ڪهاڻيءَ" جهڙي هجي. "مثالي ڪهاڻيءَ" جي معنيٰ ۾ اسان بروئر صاحب جي مٿي ڏيکاريل لغت جي سَنَد تي لکون ٿا. "لفظي توڙي معنوي طور تي مثالي ڪهاڻي (Legend) آها آهي، جنهن کي پڙهيو وڃي. چاڪان ته شهيدن، سورمن ۽ درويشن جي زندگيءَ جي ڪارنامن کي هرڪو ماڻهو پڙهندو آهي، ان ڪري الهن کي مثالي ڪهاڻيون

ڇيو ويو آهي، آهستي آهستي هن قسم جا داستان وڌندا ويا ۽ انهن ۾ حيرت ۽ اچرج جهڙيون ڳالهيون ملي ويون ان ڪري هي داستان روايتي ڪهاڻيون بڻجي پيا."

اسان ڪي هيءَ تعريف ڪجهه ڪتڪي ٿي. ادب جي مزاج ۾ ته ائين آهي ته مثالي ڪهاڻيون پڙهيون نه پر ڳايون وڃن. اسان جي نظر ۾ ليجينڊ جي ڳائڻ جا سبب هي آهن:

(1) مثالي ڪهاڻي (Legend) جو تاڃي پيٽو ڪنهن نه ڪنهن مثالي شخصيت جي ڪردار تي پڌل رهي ٿو ۽ انهيءَ ڪردار سان سماج ۾ رهندڙ ماڻهن جي محبت جو جذبو شامل رهي ٿو ان ڪري آهي ماڻهو گهڻو وقت ياد رکڻ لاءِ هي ڪهاڻيون ڳائين ٿا.

(2) ڪردار کي پڙهڻ سان پوريءَ ريت سمجهي نٿو سگهجي ڇو ته مڪمل ڪردار لفظن ۾ موجود نه آهي پر انهن تصورن ۽ جذبن ۾ موجود هوندو آهي جن کي آلاپن ۽ ۽ صدائن توڙي ادائن ۽ اشارن سان ئي ادا ڪرڻ ممڪن آهي.

منهنجي هنن خيالن جو پروسو منهنجي انهي تجربي تي آهي جيڪي مون سگهڙن يا وڏن ايپڪ جي ڳائڻ مان حاصل ڪيا آهن. ساوڻ جا بيت هڪ ادائگيءَ سان ڳايا ويندا آهن ۽ انهن ۾ آلاپ، صدائون ۽ هوڪارا به وڏو ڪم ڪن ٿا. دودي چنيسر جي ڳالهه کي به ادائن کان سواءِ آلاپن جي هڪ سرشتي کان سواءِ ڳائي نٿو سگهجي. ڪربلا جي واقعي کي پٽ فقير سالن جا سال ڳائيندا رهيا (گرامي صاحب جي چوڻ پٽاندر ان سلسلي ۾ حسيني فقيرن جو ٽولو مشهور آهي، جو ڏرمي طور تي هندن منجهان آهي پر داستان ڳائڻ سان هو روزي ڪمائن ٿا. پٽ اچا به پارت ۾ جام آهن).

2. مٿين بحث مان نڪرندڙ نتيجا

مٿي اسان جن ڳالهين تي لکيو آهي آهي هي آهن:

(1) مٽ ڇا کي ٿو چئجي ۽ ان جون خصوصيتون ڪهڙيون آهن.

(2) مها ڪهاڻي ڇا آهي.

(3) مثالي ڪهاڻي جون خصوصيتون ڪهڙيون آهن.

(4) ڪهاڻين جو سماج جي حقيقتن سان ڪهڙو واسطو آهي.

(5) آڳاٽي ادب جون خصوصيتون ڪهڙيون آهن.

هنن ڳالهين تي غور ڪرڻ کان پوءِ اسان پنهنجيءَ باقي جاکوڙ جي لاءِ هنن ڳالهين جي روشني ۾ ڪي سوال مقرر ڪري رهيا آهيون ته جيئن مضمون جي باقي حصي ۾ انهن تي لکي سگهون.

سوال هي آهن:

(1) ڇا اها حقيقت آهي ته شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ آڳاٽي ادب جون ڪي اهم خصوصيتون موجود آهن؟

(2) شاهہ صاحب جي ڪلام ڪي سُرن (Songs) ۾ جو ورهايو ويو آهي تہ ان جو مطلب ڇا آهي؟

(3) شاهہ صاحب جا وڏا وڏا ۽ اهم ڪردار ڪهڙا آهن؟

(4) ڪردارن جي وسيلي شاعري ڪرڻ جو مقصد ڪهڙو آهي؟

(5) ڇا اسان شاهہ صاحب جي سڄي رسالي ۾ ڪنهن بہ هڪ مها ڪهاڻيءَ جو پتو لڳائي سگهون ٿا؟ جي هائو تہ ان راهہ ۾ ڪي دشواريون آهن ڇا؟

هنن سوالن جي جوابن جي باري ۾ اسان هاڻي اڳتي لکي رهيا آهيون.

(3) آڳاٽو ادب ۽ شاهہ جو شعر

شاهہ جي شعر جي مطالعي ڪرڻ وارن کي معلوم آهي تہ شاهہ جي سڄي شعر ۾ ڪهاڻين جو "نظام" موجود آهي. هي ڪهاڻيون شاهہ سائين جي پس منظر ۾ اَيل سماج جون ڪهاڻيون آهن ۽ انهن جا ڪردار ڪي فرضي آهن تہ ڪي سچا. هنن ڪهاڻين جا ڪردار ڪن حالتن ۾ انسان نہ، پر ڪي پيون حقيقتون آهن. هي سڀ ڪهاڻيون لوڪ ادب جي طور تي اڳي بہ ڳايون ويندڙيون هيون (جيئن ڪربلا جو واقعو). شاهہ بہ هنن کي بيان ڪرڻ لاءِ داستان گوئيءَ جي فن کان سواءِ ساز ۽ سُرَ جو سهارو ورتو آهي. گهڻو ڪري سڀني ڪهاڻين ۾ نصيحت جا نڪتا موجود آهن، پر جن ڪهاڻين ۾ سماج جي لاءِ نصيحت موجود نہ هئي، انهن کي بيان ئي اهڙي طريقي سان ڪيو ويو آهي، جو انهن مان نصيحتون ملن. سڄي شعر ۾ شاعريءَ جي فن ۽ ٻوليءَ جي حسن کان ڪم ورتو ويو آهي. سڄي شعر ۾ سنڌ جي ڪن اهم واقعن کي بيان ڪيو ويو آهي. ڪردارن ۾ لکيو، مقدر ۽ ڪي ٻيا فرضي ۽ انسان کان مٿي طاقت ور ڪردار بہ شامل آهن. ڪن حالتن ۾ داستان گوئيءَ جو فرض بہ ادا ڪيو ويو آهي [جيئن مومل راڻي ۽ سورٺ راءِ ڏياچ ۾]. ڪن حالتن ۾ مثالي شخصيت جو تصور بہ ڏنو ويو آهي [جيئن ڪارايل ۾]. هي تصور مثالي ڪهاڻيءَ جي لاءِ تمام ضروري هو. وڌي ڳالهہ تہ هر داستان جو آهو پس منظر بہ بيان ڪيو ويو آهي، جنهن جو تعلق سنڌ جي ڪلچر، جاگرافي، تاريخ، سماجي حالتن ۽ نظري ۽ فڪري رجحانن سان هو.

اهڙيءَ ريت شاهہ صاحب جي شعر مان آڳاٽي ادب جون خصوصيتون ڳولهيون تہ معلوم ٿيندو تہ ڪي خصوصيتون هيٺينءَ ريت آهن:

(1) مثالي ڪردار (خيالي يا حقيقي) Legendry character

(2) تاريخي سچائي

(3) شاعراڻو انداز

(4) ڊرامائي طريقو (جنهن ۾ ڪردار، عروجي نڪتا ۽ سماجي پس منظر شامل آهن)

(5) بياني انداز ۽ واقعن جو ذڪر

(6) مقدر يا فوق‌الانسان حيثيت جو تصور

(7) ڳائجڻ واري خصوصيت (Lyricism) ۽

(8) داستان گوئي.

سو اِها حقيقت آهي ته شاهه جو شعر تمام گهڻين اهڙين ڳالهين وارو شعر آهي، جنهن ۾ پراڻي ادب جي اهم ترين طاقت موجود آهي.

پر تنهن هوندي به اسان هت انهيءَ ڳالهه جو اظهار به ڪرڻ گهرون ٿا ته شاهه جي ايپڪ هڪ تمام سذريل ايپڪ آهي ۽ مها ڪهاڻيءَ توڙي مثالي ڪهاڻيءَ جي خيال کان شاهه صاحب هڪ ترقي پسند شاعر هو. هن پراڻ کان هٽڻ جون ڪوششون ڪيون آهن ۽ فن ۽ شاعريءَ جي ڪيترن ئي ماسرن ۾ هن نوان تجربا ڪيا آهن. هي ڳالهيون شاهه جي دؤر جي تقاضائن ۾ شامل آهن. شاهه جي دؤر تلسيداس ۽ هومر جو دؤر نه هو. هن دؤر ۾ تصوراتي ڪردارن جو تعداد گهٽ هو ڇو ته عملي طور تي انسان وڌيڪ مضبوط هو، پر ته به تصوراتي ڪردارن ۾ جيڪي وڏا ڪردار هومر وٽ هئا (جيئن جوپيٽر ۽ ذيوس) سي شاهه وٽ به آيا آهن (جيئن لکيو، قلم ۽ قضا). هومر جي لاءِ اهو ضروري هو ته هو هيان جي وسيلي پن تهذيبن کي تباهه ٿيندو ڏيکاري ته جيئن مستقبل جو انسان عورت جي باري ۾ ڪو واضح تصور رکي سگهي پر شاهه جي لاءِ اهو تمام ضروري هو ته هو عورت کي مرڪزي ڪردار جي حيثيت ڏيڻ سان گڏوگڏ ان تي ڪلچري ۽ مذهبي توڙي سماجي پابنديون رکي ته جيئن عورت جي بنياد تي تهذيب کي ترقي ملڻ جو ڪم ٿئي ۽ نه تباهيءَ ملڻ جو.

هن جاءِ تي پهچڻ کان پوءِ اها ڳالهه به سمجهه ۾ اچي ٿي ته اهي ڪهڙا سبب آهن جن جي ڪري ملڪ جو هڪ تمام مشهور ۽ داستان گوئيءَ جي مقصد کان تمام اهم داستان- دودي چنيسر جو داستان، شاهه پنهنجي رسالي ۾ ڪم نه آندو آهي. اَهي سبب هن هيٺ لکان ٿو:

(1) ٻاگهي هيلن جيان سنڌ جي سورهيائيءَ جي دؤر ۾ سنڌ جي تمام گهڻن سورمن جي خون جي ذميوار هئي.

(2) چنيسر جو ڪردار سنڌ جو مثالي ڪردار ٿي نٿي سگهيو.

(3) دودي جو ڪردار اهم هو پر هن قسم جا ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ ٻيا به موجود هئا، تنهن کان سواءِ اهو ڪردار هوندي به عوامي طور تي مقبول هو.

(4) دودي جي ڪردار ۾ اهو شڪ هو ته هن جي سورهيائي سومرا خاندان جي هڪ ڇوڪريءَ کي ڌارين ۾ پرڻائڻ جي خلاف ڪم آئي يا سنڌ ڌيهه کي آزاد رکڻ جي ڪم آئي يا اڃا به پنهنجي ڀاءُ چنيسر جي دشمنيءَ ۾ ڪم آئي.

(5) ٻاگهيءَ جي ڪردار ۾ هڪ غير ذميوار ڇوڪريءَ جو اهو مزاج شامل هو جنهن ۾ هوءَ حڪومتن جي مصلحتن کان غيرواقف هئي ۽ روايتي عورت جيان طعني تنڪي ۾ قابل هئي.

(6) شاهہ جي دور ۾ شاهہ سائين جنگين جي حالتن کان واقف هو ۽ ان لحاظ کان دودي جي ڪردار ۾ ايڏو وڏو ايهام موجود هو جو شاهہ جي دور ۾ بہ عجيب ٿي لڳو.

(7) هن داستان جي جيڪا سماجي ضرورت هئي (يعني ولدر ۽ جوش جا جذبا ڏيارڻ) سا اڳ ۾ئي پوري ٿي رهي هئي.

(ٻہ هي سڀئي ڳالهيون رکو تڏهن درست آهن جڏهن اها ڳالهہ تحقيق جي بنيادن تي درست هجي. دودي چنيسر جي داستان جو شاعرُ يا شاعرَ شاهہ جي دور کان اڳ جا هئا ۽ شاهہ جي دور ۾ اهو داستان سنڌ ۾ موجود هو.)

هومر جي زماني وارو انسان يا ڪاليداس ۽ تلسيداس جي دور وارو انسان اڃا پنهنجي ماحول کي پوريءَ ريت سمجهي نہ سگهيو هو. ان ڪري هومر جي اڳيان ”طاقت محض“ تمام وڏي ڳالهہ هئي، عقل ۽ ڪيڏ وارن طريقن جي ڪا اهميت ڪانہ هئي، ٻر شاهہ جي زماني جو انسان ماحول کان واقف هو. هو جسماني طاقت کان سواءِ ٻين طريقن ۽ سنن اوزارن جو استعمال بہ ڪندو هو. ان ڪري شاهہ جي ڪردارن ۾ هومر جي ڪردارن جهڙي رڪاٽ، هوڙ، ظالماڻي حرڪت موجود نہ آهي. باقي ٻيون ڳالهيون هومر ۽ شاهہ ۾ هڪ جهڙيون آهن؛ مثال طور:

(1) هومر جا مثالي ڪردار ڪنهن نہ ڪنهن خصوصيت جا حامل آهن:

يوليسيز- سهڻ واريءَ طاقت جو

اچيليز- جذبات جي عمدگي ۽ نزاڪت جو

هيلن - حسن ۽ سادگيءَ جو

پينيلوپ- وفاداريءَ جو.

اهڙيءَ ريت شاهہ جا ڪردار عمر، مارئي، سسئي، سهڻي، نوري، تماچي، چنيسر، ڏياچ، چارڻ، راڻو ۽ مومل بہ ڪنهن نہ ڪنهن اهڃاڻوي ڪردارن جا حامل آهن.

(2) هومر بہ پنهنجا ڪردار ان دور جي ”افرادي نمونن“ مان ورتا آهن ۽ شاهہ بہ ائين ڪيو آهي.

(3) هومر بہ ڪردارن جون آهي ئي خصوصيتون وڌيڪ اپاريون آهن جيڪي ان وقت جي ماڻهن جي پرمن، رسمن، عقيدن ۽ ويساهن پٽاندر هيون ۽ شاهہ بہ ائين ئي ڪيو آهي.

(4) هومر بہ انساني سماج ۽ خصوصي يوناني سماج جي تاريخ کي ملائڻ لاءِ ڪردارن کي ڪي انساني ۽ سماجي خصوصيتون ڏنيون آهن تہ شاهہ بہ ائين ڪيو آهي.

(5) هومر بہ ٻولي عام ڳالهہ ٻولهہ واري يا عوامي اظهار واري ڪم آندي آهي تہ شاهہ بہ ائين ئي ڪيو آهي.

Gul Hayat Institute

(6) هومر بہ پنهنجي ٻوليءَ جي الهيءَ دؤر ۾ هو جڏهن يوناني ٻولي پنهنجي پوري اوج تي هئي ۽ اظهار جي وڏي قوت رکندي هئي تہ شاهہ بہ سنڌي ٻوليءَ جي اهڙئي دؤر ۾ شعر چيو هو.

(7) هومر بہ شعر "چيو" هو ۽ نہ لکيو هو تہ شاهہ بہ شعر "چيو" هو ۽ نہ لکيو هو.

(8) هومر بہ نہ ڪنهن ادبي انجمن جو سربراهہ هو، نہ ميمبر نہ درٻاري شاعر؛ نہ شام ملهائڻ وارو ۽ نہ پوئٽ لاريئٽ ۽ شاهہ بہ اهڙوئي شاعر هو.

(9) هومر بہ پنهنجي دؤر جي "ڪٿا" کي شعر ۾ ڪم آندو آهي تہ شاهہ بہ ائين ڪيو آهي.

(4) مها ڪهاڻي ۽ مثالي ڪهاڻي

مها ڪهاڻي مثالي ڪهاڻين جي هڪ سلسلي جو نالو آهي ۽ مثالي ڪهاڻيءَ ۾ ڪنهن نہ ڪنهن ڪردار جو تصور موجود هوندو آهي. اڳ ۾ پايان تہ هن جاءِ تي اسان جي لاءِ ضروري آهي تہ اسان مثالي ڪردار جي باري ۾ وضاحت سان لکون، جو تہ مثالي ڪردارن مثالي ماڻهن کي متاثر ڪيو آهي ۽ مثالي ڪردار جو ڪو نہ ڪو تصور هر شاعر يا هر آرٽسٽ جي سامهون رهي ٿو. انڪري مثالي ماڻهو ۽ مثالي ڪردار شاعريءَ جي اپياس جي باري ۾ وڏي اهميت رکن ٿا.

پراڻي ادب جي خيال ڪان مثالي ڪردار سڀ نہ سهي، پر ڪهڙا اهڙا هئا جو انهن ۾ بهادريءَ جو جوهر موجود هو. بهادري فرد جو هڪڙو گڻ آهي، پر انهيءَ ڳالهہ تي تڪڙ ۾ اِها راءِ قائم ڪري نتي سگهجي تہ ڪنهن مثالي ڪردار جي لاءِ رڳو بهادر هجڻ ئي ضروري آهي يا ان جي لاءِ ڪي ٻيون ڳالهيون بہ ضروري آهن. بيشڪ امير حمزي جي داستان ۽ بيوولف جهڙن داستانن ۾ بهادر هجڻ تمام ضروري هو ۽ ڪن حالتن ۾ آهوئي گڻ سڀني گڻن جو ستّ هو، پر انهيءَ هوندي بہ جدا جدا حالتن ۾ شاعرن ۽ ڏاهن ماڻهن مثالي ڪردارن جون جدا جدا خصوصيتون بيان ڪيون آهن. نيٽشي جهڙن عالمن وٽ مثالي ڪردار سپرمئن جهڙو آهي. اقبال وٽ آهو شاهين يا مرد مؤمن آهي ۽ شاهہ وٽ اهو هنجهہ آهي. پر اِها ڳالهہ درست نہ آهي تہ تصور انهن ٽنهي جو هڪ جهڙو آهي.

ياد رکڻ گهرجي تہ اِهو بہ ضروري نہ آهي تہ هرڪو مثالي ماڻهو عظيم انسان يا فرد هوندو آهي. عظيم ماڻهو ۽ مثالي ماڻهو هرويرو هڪ جهڙا ڪونہ ٿا ٿين! مثالي ماڻهوءَ ۾ جن عام خصوصيتن کي ڏسڻ پسند ڪيو ويو آهي، سي هي آهن:

(1) سماج ۾ عزت پريو ۽ چاتل سڃاتل ماڻهو هجي.

(2) ان جي حيثيت ڪي بحث يا تڪرار جو موضوع نہ بڻاوو وجي.

(3) هُن جي ڪردار ڪن نہ ڪن ڪردارن کي متاثر ڪيو هجي.

Gul Hayat Institute

(4) هن ۾ سهڻ، نبرڻ يا مقابلي ڪرڻ جي وڏي قوت هجي.

(5) هن جا نظريا ۽ عقيدا نرا روايتي نه هجن، پر هو تبديل جو اتساهه رکندڙ هجي ۽ نظرياتي توڙي فڪري بنيادن تي مضبوط هجي ۽ قربانيون ڏئي سگهي.

هنن ڳالهين جي بنياد تي ڪنهن ماڻهوءَ جو مثالي ڪردار ٿين جي لاءِ به مثالي ڪردار ٿي ٿو سگهي. پر عظيم انسان جو تصور هرويرو ڪنهن مثالي ڪردار جهڙو ٿئو ٿئي. مثالي ڪردار جهڙا ڪردار هر قوم وٽ آهن. مثالي ڪردار جي لاءِ اهو ضروري نه آهي ته:

(1) هو وڏي ۾ وڏو ڏاهو هجي.
(2) هو پاڪ ۽ معصوم هجي.
(3) هو انسانن ڪان مٿي ڪنهن ٻيءَ مخلوق جو فرد هجي.
(4) هو نوان ۽ نرا ويچار رکندو هجي؛ ۽
(5) هن جي زندگيءَ ڪي عملي طور تي اختيار ڪري نه سگهجي.

هن قسم جا ڪردار سماج ۾ وڏي جڳهه والي ويندا آهن ۽ انسان جي تاريخ ڏاهن ۾ به وڏو هٿ هنن ڪردارن جو آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ بہ مثالي ڪردار جام ملن ٿا، پر اسان هٿ انهن جي ناالن جي لسٽ لکي نٿا سگهون (اميدوارن جي قطار وڏي آهي ۽ اسان ڪي سڀني جي مثالي ڪردار هئڻ ۾ شڪ آهي، تنهن ڪان سواءِ هن قسم جي اڀياس ڪي سياسي رنگ بہ ڏئي سگهبو).

البت تاريخي ڪردارن ڪان سواءِ اسان وٽ ڪي تصوراتي مثالي ڪردار بہ آهن. مثال طور: جمن چارڻ، ڳامو سچار ۽ وتايو فقير. هي سڀ ڪردار هرهنڌ مثال طور ڪم اچي رهيا آهن ۽ ياد ڪيا ۽ ڳايا وڃن ٿا.

اهڙن ڪردارن جي بنياد تي پڌل ڪهاڻيون مثالي ڪهاڻيون ٿين ٿيون. اهي ڪهاڻيون ڳايون ٿيون وڃن. اسان وٽ انهن مان گهٽيون تحرير هيٺ آيون آهن. ۽ اهڙيءَ ريت مثالي ڪردار زنده رهن ٿا، پر هنن مثالي ڪردارن جي تصور ڪي ڪڏهن بہ اڻل چئي نٿو سگهجي.

پنائيءَ جا ڪيترا ئي مثالي ڪردار اياز بہ ڳايا آهن، پر نظري ۽ فڪري بنيادن تي اياز ساڳين ڪردارن جي مدد سان مختلف نتيجا ڪڍيا آهن. هيءَ ڳالهه اياز جي شاعريءَ جي اڀياس ڪرڻ وارن لاءِ شايد ڪا اهميت رکندي هجي!

مثالي ڪهاڻين جي بنياد تي مها ڪهاڻيون ڦهن ٿيون، سو هر قوم جي لاءِ ضروري آهي ته هُن وٽ ڪا نه ڪا مها ڪهاڻي هجي. انهيءَ قوم جي ادب جي باري ۾ ڪو فيصلو ڪري نٿو سگهجي، جنهن وٽ پنهنجي ڪا مها ڪهاڻي ڪانهي. سنڌ جي هن دؤر ۾ تہ مها ڪهاڻيءَ جو سوال سنڌ جي سطح تي اڀاري نٿو سگهجي، پر شاهه جي زماني واريءَ سنڌ جي صورت ۾ مها ڪهاڻيءَ جو تصور ممڪن هو، ڇو تہ ان وقت جي سنڌ ڪلچري توڙي فڪري بنيادن تي

مد لرالي زمين هئي. آهوئي سبب آهي جو ڊاڪٽر سورلي پنهنجي ڪتاب ۾ هنن لئي پنهن ڳالهين جو اپياس ڪيو آهي (ڪتاب جي مُنڍ ۾ هُن سنڌ جي ڪلچر تي بحث ڪيو آهي ۽ ٻئي حصي ۾ هُن شاهه جي شعر جي اپياس جي مدد سان سنڌ جي فڪري ۽ نظري حيثيت ڪي ڏنو آهي)، ان ڪري اهو ضروري هو ته ان ۾ شاهه جي مثالي ڪردارن جي مدد سان ڪنهن مها ڪهاڻيءَ کي هٿ ڪري سگهجي، پر هي ڪم هن حالت ۾ ۽ هن دور ۾ نٿو ڪري سگهجي. سبب ٻه آهن:

(1) رسالي جي موجوده ترتيب مان (توڙي جو اها جدا جدا نسخن ۾ جدا جدا آهي) اسان هڪڙي ڪهاڻيءَ جي ٺاهڻ ۾ مدد وٺي نٿا سگهون. (مون اهڙي ڪوشش ڪري ڏٺي آهي).

(2) نئين سر ترتيب ڏيڻ جي لاءِ اجا انهيءَ ڳالهه کي خيال ۾ رکيو نه ويو آهي ته سڄي رسالي جي ڪا هڪ ڪهاڻي يا مها ڪهاڻي ٻڌي سگهي ٿي.

هن صورت حال مان جيڪي خطرا پيدا ٿيندا سي اسان هيٺ ڏيون ٿا:

(1) اسان شاهه جي عظيم انسان جي تصور فلسفي جي باري ۾ فيصلو ڪري نه سگهنداسون.

(2) اسان رسالي جو اپياس هڪ مربوط رٿا پٽاندر ڪري نه سگهنداسون.

(3) اسان اهو فيصلو به ڪري نه سگهنداسون ته سڄي رسالي ۾ ڪهڙا بيت غيرضروري طور تي آندا ويا آهن ۽ ڪهڙن اڻ ڇپيل بيتن کي انهن جي جاين تي رکي ٿو سگهجي.

(4) اسان شاهه جي شعر جو سماجي اپياس (جيڪو اڄ هٿ ۾ ڪٺن وارو آهيان) آساني سان ڪري نه سگهنداسون.

بيشڪ شاعر پنهنجي "ديوانن" ۽ "بياضن" ۾ جدا جدا موضوع ڏيندا آهن ۽ شاهه به اڪيچار موضوع ڏنا آهن پر عظيم شاعر جيڪي زندگيءَ کي سڌارڻ ۽ پنهنجي جدا سماج ٺاهڻ لاءِ شاعري ڪندا آهن، سي پنهنجي سامهون هڪ عظيم تصور به رکندا آهن، جيڪو سندن شعر جو مقصد هوندو آهي (خبر ناهي ته شاهه جي سامهون ڪهڙا تصور هئا).

جتي عام شاعر مثالي ڪردار جو هڪ تصور رکي ٿو، اتي "عظيم شاعر" عظمت جو هڪ تصور، زندگيءَ جو هڪ مقصد، وقار جو هڪ نظريو ۽ مثالي يا عظيم انسان جو هڪڙو ۽ واحد تصور به رکي ٿو. اهائي ڳالهه آهي جنهن جي ڪري ضروري ٿي پيو آهي ته سڄي رسالي جي هڪ مها ڪهاڻي مرتب ڪجي.

(5) ميٽ ۽ شاعري.

اسان جي دور ۾: مت جي بنيادي نقطي تي اتفاق ڪرڻ آسان ناهي. اها ڳالهه نٿي مڃي سگهجي ته جيڪي سڄي سُر "سهڻيءَ" ۾ آيو آهي اهو سچ ۽ نيرو سچ آهي. بيشڪ اها ڳالهه مڃي نٿي سگهجي: پر ان جو سبب هي آهي ته اسان جي دور جي مت ۽ ان دور جي مت هڪ جهڙيون نه آهن. اسان جي دور جي "سهڻي" به ڪنهن نه ڪنهن ميهار جي اوسيڙي ۾ رات جو گهر ڪان نڪري ٿي، پر ان جا وسيلا "ڪچا" نه آهن ۽ ان جي اڳيان ڪو درياءَ

Gul Hayat Institute

ڪونهي ۽ ان جا ڀير اگهاڙا ڪونہ آهن ۽ ان جو ميهار درياءَ جي ڀٽي طرف جهنگ ۾ ڪڇي ۾ ڪونہ ٿو رهي. پر ”سهڻيءَ“ جو نعمالبدل ۽ متبادل ڪردار هرحال ۾ اسان جي دور ۾ بہ آهي ۽ انهيءَ لئي ڪردار واري مٽ اسان جي دور جي سٽ آهي. اسان تہ ايترو بہ ڏنو آهي تہ ان دور جي سهڻيءَ جي نفسيات ۽ اڄوڪي دور جي ”سهڻيءَ“ جي نفسيات بہ هڪجهڙيون هيون. ڪي اهم پهلو ڀنهي ۾ هي آهن:

(1) گهرو رسمن ۽ قاعدن کان بيزاريءَ جو احساس.

(2) سماج جي ڪن رُکن ۽ سڪن نظرين کان نفرت.

(3) وڏيءَ اوجهڙ ۾ وڃڻ جو عزم.

(4) نتيجن کان بي پرواهي ۽ بي خبري ۽

(5) انفرادي طور تي ڪنهن نہ ڪنهن حق ۽ سچ سان وفاداريءَ جو **احساس.**

ڳالهہ هيئن آهي تہ حقيقتون سڀئي هڪ جهڙيون نہ آهن. جنهن سچ ۽ جنهن حقيقت تي سهڻيءَ جي ڪردار کي لڪيو ويو آهي يا ڳايو ويو آهي تنهن جي سچائيءَ جا دليل انسانذات جي سچيءَ تاريخ تي تہ پرکي سگهجن ٿا پر ان کي مخصوص سنڌي معاشري ۾ سمجهي لٿو سگهجي. انسانذات جي سچي تاريخ جون حقيقتون اسان جي دور جي شاعريءَ، فن، آرٽ ۽ ڪهاڻيءَ ۾ موجود آهن. سهڻي بہ هڪڙو اهڙو سچ ۽ اهڙي حقيقت هئي ۽ ”سهڻي“ بہ هڪ اهڙو سچ ۽ حقيقت آهي. اهوئي سچ ۽ حقيقت اڄڪلهہ مٽ جي لالي سان مشهور آهي.

سترهين توڙي ارڙهين صدي عيسويءَ ۾ مٽ يا ڳجهاندر کي ”تصوراتي عمل“ (Fictlon) سڏيو ويندو هو. بعد ۾ جرمنيءَ جي فلسفي ۽ ڪولوج جي ادبياتيءَ سوچ جي ڪري ڳجهاندر هاڻي هڪ سچ ٿو سڏجي. تاريخي حساب سان ڳجهاندر جو بنياد رسم ۽ رواج تي آهي.

”ڳجهاندر رسم جي ڳالهايل حصي جهڙو آهي يا انهيءَ ڪهاڻيءَ جهڙو آهي جا رسم ۽ رواج واري ناٽڪ جو پلاٽ آهي.“

هر دور جي مٽ پنهنجي دور جي انسان جو مقدر هوندي آهي. ۽ فقط انهيءَ بنياد تي اهو ممڪن آهي تہ پيچل سِرُ چو گهريو ۽ راوَ سِرُ چو ڏنو: انهن سوالن جو جواب ڏجي.

دنيا جو ڪوبہ ادب رمز جي سچائيءَ ۽ ڳجهاندر جي حقيقي هئڻ کان انڪار ڪري نٿو سگهي. انسان پنهنجي عظيم ورثي تان هٿ ڌوئي نہ وينو آهي. البت هر دور جي مٽ جدا ۽ نئين هوندي آهي. اسان جو اڄوڪو امداد اسان جي اڄوڪيءَ مٽ جو شاعر آهي ۽ اها مٽ ڀڪن رستن، رونقن، ڀلين، چوواٽن، باغن، دونهن، ٻمن، باهين، جذبات جي شدت ۽ جواني توڙي اڪيلائيءَ ۽ پيار جي مٽ آهي. پر اها مٽ هرڪو شاعر سڄي ساري ڏسي نٿو سگهي. عظيم شاعر اهو آهي جو سڄيءَ مٽ يعني پنهنجي دور جي ڪُل مٽ کي ڪم آڻي

ٿو سگهي ۽ اهڙو ئي شاعر هڪڙو پيدا ٿي به ٿو. شاعر پنهنجيءَ سڄيءَ مِٿ کي ٻه ڪم آڻي ٿو سگهي، پر ان لاءِ اهڃاڻ استعمال ڪرڻا پوندا ۽ پيدائيءَ ڪيا آهن.

6 انسان جي مِٿ.

اسان کي انسان جي ڪهاڻيءَ جو يا مها ڪهاڻيءَ جو آهو حصو مليو آهي جنهن ۾:

(1) ڪوٻه مٿاهون پٽ ڪونهي. ننڍا ننڍا جبل ۽ رڪا ۽ بي رونق ٽڪر آهن. لڪ سوڙها آهن ۽ واٽن تي ڇپون آهن. رستي تي پٿر آهن، پٿر جيڪي ڇنبيارا آهن. لڪ آڏا ۽ آڏ تراڇا آهن.

(2) اسان جا ميدانَ ٻَرَ، ٿرَ، ترايون ۽ خشڪ ٽوٽ پٽ ۽ رڻ آهن.

(3) اسان کي مينهن اهي مليا آهن جيڪي نينهن جيان قيمتي هئا.

(4) اسان جا ڪردار- اسان جا ماڻهو: لنگهياريا، ڪيچي، ڏير، مارو، هوت، وريام، ڏياچ، ميندرا، راڻا، ميهار، چنيسر، دودا، عمر، همير، پنهنجيءَ ۾ پورا، ننڍا ۽ لڳا.

اسان جا ڪردار: مارئيون، سسئيون، موملون، سهڻيون، ليلائون، نوريون ۽ ڏاريون.

هي سڀڪجهه اسان جي مِٿ ۾ آهي.

سالانتو شولي (J. T. Shiply) پنهنجيءَ لغت ۾ ڏئي ٿو ته "مِٿ جي معنيٰ آهي ڪهاڻي".

(1) تصوراتي طور تي مِٿ منيد ڪان ئي وٺي انسان جي اندرينءَ تاريخ جي ترجماني ڪندي رهي آهي ۽ ان حيثيت سان مِٿ کي سماج ۾ هڪ مڃيل ڪٿا يا ڪهاڻيءَ جيان قبول ڪيو ويو آهي. مِٿ جي بنيادي خصوصيت آهي معنيٰ. ٻوليءَ جي ميدان تي مِٿ جو ڪم آڪسفورڊ يونيورسٽيءَ ۾ شروع ٿيو هو ۽ جناب مئڪس ميولر (Max Miller) شروع ڪيو هو. وڏي ۾ وڏو ڪم نفسيات جي عالم سي. جي. جنگ (C. G. Jung) ڪيو آهي.

ڪئسل (Cassell) وارن جي تحقيق مطابق "مِٿ هڪ ڪهاڻيءَ جهڙي آهي جنهن ۾ ٻڌڻ ۽ ٻڌائڻ وارن ٻنهي لاءِ هڪ ڪائناتي ۽ فوق الارض مقصد موجود هوندو آهي" (ڏسجي .(Encyclopaedia of litereture Vol I P 372

هن حالت ۾ تحقيق مطابق انسان جي يا سماج جي اوسر واري دور ۾ هر ملڪ ۾ اهڙيون ڪهاوتون ۽ ڪهاڻيون ٺاهيون ۽ گهڙيون ويديون آهن جن کي فقط مِٿ ئي چئي ٿو سگهجي.

تاريخ جي اهڙن دورن کي "ڪهاوتي شاعريءَ وارو دور" (Mytho-poetic age) چيو ويو آهي. شاهه جو دور به هڪ اهڙو دور هو ۽ شاهه به اهڙو شاعر هو. هن جا

((1) ڦ ٺ هن لغت ۾ آيل ڪن خيالن سان اتفاق نه هئڻ ڪري اسان هنن جو ذڪر نه ڪيو آهي.)

ڪردار مرن ٿا پر مات ڪونہ ٿا ڏين؛ راهہ ويندي سري ڪيپي ٿا وڃن ۽ رستي جي سفر جون ڏکيائون ڏسن ٿا. هنن جي لاءِ ڌرتي ڦاٽي ٿي پوي. هو درياهہ جي تمام تيز وهڪري ۾ بہ گهڙي ٿا پون. هو آواز تي پنهنجو سِرُ پاڻ لاهي پيش ٿا ڪن. هنن جي ملڪن ۾ ڪاڪ جهڙا محل آهن ۽ هو زهر ڳڌيل شراب پيئندا آهن. پر شاهہ جي دور جي مٿ اجا گهڻو وڏي آهي. هر سُر جي هر داستان ۾ ان جا ڳُرَ موجود آهن. اها سڄي ساري مٿ هن دور جي شاعرن جو ورثو آهي پر ايازئي فقط اهڙو شاعر آهي جو پراڻيءَ ۽ لئين مٿ جي بنيادن تي هڪ جدا مٿ قائم ڪري رهيو آهي.

7 شاهہ جو سريلو شعر. The lyricism of his Poetry

شاهہ جو شعر تمام گهڻو ڳايو ٿو وڃي. آهو جڏهن جڙيو هو تہ بہ ڳايو ويو هو. سو شاهہ جو شعر بنيادي طور تي اهو شعر آهي جنهن کي "سُريلو شعر" (Lyric Poetry) چيو ٿو وڃي.

سُريلو شعر آلاپ تي مراد رکي ٿو. وڏيءَ حد تائين اهو شعر راڳ جي علم تي پڌل آهي. ڪن حالتن ۾ راڳ جي علم جي خيال کان بہ هي شعر تجرباتي آهي ۽ هن ۾ سنڌ جو پنهنجو تجربو شامل آهي. سڄو سارو شعر هڪ جدا لئہ ۾ ڳايو ويندو آهي هن حالت ۾ هن کي "شاهہ جو راڳ" چيو ٿو وڃي. پر هي سڀڪجهہ آهو آهي جنهن کان اسان هاڻي واقف آهيون.

هن مضمون ۾ اسان کي اهو چاڻائڻو آهي تہ شاهہ جي شعر کي جو سرن (Songs) ۾ ورهايو ويو آهي تہ ان جو مطلب ڇا آهي؛

دنيا جو گهڻو ڪري سڄو اڳاٽو شعر ڳايو ويو آهي. عربي زبان جو اوائلي شعر "حدي" هو. آهو بہ ڳايو ويندو هو، پارسيءَ جو اڳاٽو شعر شاهنامي جي صورت ۾ ڳايو ويندو هو. انگريزيءَ جو تمام پراڻو شعر بئلڊ (Ballad) هو اهو بہ ڳايو ويندو هو. اهڙيءَ ريت سنڌيءَ جو بہ پراڻو شعر ڳايو ويندو هو. بيت، دوهي، وائيءَ جون قديم ترين صورتون راڳ جي لاءِ ڪم آيون آهن. سو پهرين ڳالهہ تہ پهريون ادب نهيوئي هو ڳائڻ جي لاءِ، سو شاهہ جو شعر بہ سرن ۾ ترتيب ڏنو ويو آهي.

پر اصل ڳالهہ هيءَ آهي تہ هرڪو آهو شعر جيڪو ڪردارن جي بنياد تي مرتب ڪيو ويو هو سو ڳايو ويندو هو. پهريان منظوم ناٽڪ بہ ڳايا ويندا هئا. ناٽڪ کي سُرن ۾ ادا ڪرڻ جا جيڪي مقصد هئا تن تي اڄ سوڌو غور نہ ڪيو ويو آهي. ناٽڪائي شعر کي سُرن ۾ ادا ڪرڻ جا ڪي سبب اسان هيٺ ڏيون ٿا:

(1) پرپور تاثر جي لاءِ ساز جو استعمال ضروري هو، ساز جي وسيلي گهربل ماحول تيار ڪيو ويندو هو.

(2) ڪردار ڪي مڪمل طور تي اڀارڻ جي لاءِ ان جا اهي پهلو به ظاهر ڪرڻا هوندا هئا جيڪي لفظن جي مدد سان ظاهر ٿي نٿي سگهيا. ان ڪري لفظن جي ادائگيءَ جي مقبول نموني يعني راڳ جي مدد ورتي ويئي هئي.

(3) مثالي ڪردار جي تصور ڪي قائم رکڻ ۽ ان ڪي سانڍي رکڻ جي لاءِ راڳ جو وسيلو ڪارآمد وسيلو هو.

(4) داستان گوئيءَ جي لاءِ به راڳ کي اختيار ڪيو ويو آهي.

(5) شاعر پاڻ کي اجتماعيت جي حيثيت ڏيڻ لاءِ راڳ جي محفل کي همٿائيندا هئا. هن طرح پڙهائي به پرچار جو مرڪز بڻجي ويو هو.

(6) راڳ جي وسيلي اظهار جو وسيلو حڪومتن وٽ اعتراض جوڳو سمجهو نٿي ويو.

(7) پڙهائيءَ جي حالت ۾ نازڪ جذبا ۽ دل جون ڪيفيتون به تقاضا ڪري رهيون هيون ته شاعر ساز ۽ سوز جي مجلس ۾ ويهي، ڳائي ۽ پڙهي.

هن طرح شاه جو شعر سُرن جي خيال کان ڏاڍو اهم آهي.

هن طرح اسان هن ڳالهه تائين پهچي ٿا سگهون ته شاه جي شعر ۾ ناٽڪائو انداز ڳولي سگهجي ٿو. ناٽڪائي انداز جون وڏيون وڏيون ڳالهيون ته اسان ڏسي چڪا آهيون، راڳ، ڪردار ۽ ڳجهاندر کي هلائڻ (Manipulation) جو مخصوص انداز جيڪو شاه جي شعر ۾ موجود آهي، سي ڳالهيون شاه جي شعر کي ناٽڪائو انداز ڏين ٿيون.

پر ياد رکڻ گهرجي ته موجوده دور جي ناٽڪ جون ڪي فني ڳالهيون اهڙيون آهن جو شاه جو شعر انهن جي لحاظ کان ناٽڪائو چئي نٿو سگهجي. پر هي سوال هڪڙو فني سوال آهي.

هاڻوڪو ناٽڪ فني طور تي اداڪاريءَ، اسٽيج جي ٽڪنيڪ، پلاٽ ۽ ڪهاڻيءَ جي فني خوبين ۽ سماجي ڪارج جي خيال کان هڪ تمام وڏي ٽيڪنيڪل ڳالهه آهي پر اسان هر وڏي ناٽڪ جي جديد ترين صورت کي شاه ۾ ڇو ڳوليندا سون.

شاه جي ناٽڪائي شعر ۾ وڏي ڳالهه پلاٽ جي آهي. هنن پلاٽن ۾ عروجي نقطا (Episodes) ٿين ٿا. هنن پلاٽن ۾ ابتدا ۽ انتها ٿئي ٿي. هي پلاٽ انتهائي عروجي نقطو (Cricis) به ڏين ٿا. هنن پلاٽن جو ڪونه ڪو سماجي پس منظر به ٿئي ٿو ۽ آخر ۾ هي پلاٽ اميد، خوف خطري ۽ نازڪ جذبن جي مدد سان به ناهيا ويا آهن. ان ڪري هر لحاظ کان هي پلاٽ ناٽڪ جي پلاٽن جهڙا آهن ۽ اسان انهن جي بنياد تي سهڻا ۽ سٺا ناٽڪ لکي ٿا سگهون.

Gul Hayat Institute

دنيا جي ڪيترن ئي ناولن جي بنياد تي لاتڪ لکيا ٿا وڃن. سو اسان به هنن سُرن جي بنياد تي لاتڪ لکي ٿا سگهون. هن طرح اسان شاهه جي شعر کي پڙهڻ ۽ سمجهڻ لاءِ هڪ ويڪرو ميدان تيار ڪري سگهنداسون ۽ ان ۾ لئين دلچسپي پيدا ڪري سگهنداسون. جڏهن صورتحال اها آهي جو اسان جو جوانن جو نسل رسالو ڏکيو ٿو سمجهي ۽ نٿو پڙهي ۽ اسان وٽ ان کي نون طريقن سان پيش ڪرڻ جو ڪو پروگرام به ڪونهي ته پوءِ آخر پيو ڪهڙو طريقو آهي رسالي کي محفوظ ڪرڻ جو (خبر نه آهي ته ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز وارن وٽ پروگرام ڪهڙو آهي)؟

8 شاهه جا ڪردار.

شاهه جي ڪردارن تي مفصل ۽ ٽيڪنيڪي بحث هن جاءِ تي ڪري نٿو سگهجي چو ته هت اسان جو موضوع ڪجهالدر ۽ ان جي شاعرائي حيثيت آهي ۽ نه ناٽڪ. ۾ چاڪاڻ ته سڀ ڪجهالدر ڪردارن جي ياد تي نهيا آهن. اسان شاهه جي حالت ۾ به ڪردارن تي به ڪجهه نه ڪجهه لکي رهيا آهيون.

اهم ترين ڪردار اهو هوندو آهي جيڪو پنهنجي خالق جي ذهن ۽ صلاحيت جو مظهر هجي ۽ ان جي ذاتيات تي دلالت ڪندو هجي. اهڙي ڪردار جون پيون خصوصيتون هي آهن:

(1) هي ڪردار سماجي ٽڪر ۽ ڇڪتاڻ مان پيدا ٿيندو آهي.

(2) هي ڪردار پنهنجي خالق جي انهيءَ تصور جو حامل هوندو آهي جيڪو هو مثالي ماڻهوءَ جي باري ۾ رکندو آهي.

(3) هي ڪردار لاتڪ جي سماجي دنيا ۾ وڏيڪ همدرديءَ جي لائق ۽ اثرائتو هوندو آهي. ۽

(4) هي ڪردار لاتڪ جي سماجي دنيا ۾ انساني لاڳاپن جي هڪ مخصوص طرز کي ادا ڪرڻ ۾ مدد ڪندو آهي.

هنن حالتن ۾ شاهه جي ڪردارن جو اڀياس اسان کي اها ڳالهه سمجهائيندو ته سنڌي ادب ۾ مثالي ماڻهوءَ جو تصور ڪهڙو آهي ۽ ان مان ئي اها ڳالهه سمجهه ۾ ايندي ته اسان جو شاهه جي دور جو فڪر ۽ فلسفو اڄ به اسان جي رهبري ڪري ٿو يا اهو سماجي طور تي هاڻي مدي خارج آهي.

9 آخري عرض:

هن وقت تائين اسان شاهه جي شعر جي انهيءَ پهلوءَ جو جائزو ورتو آهي جنهن ۾ شاهه جي شعر جو ۽ دور جو ڪجهالدر شامل آهي. اسان ڪجهاندر جي جن ڳالهين تي لکي آيا آهيون سي هيٺ اختصار سان ڏيون ٿا:

Gul Hayat Institute

(1) ڪهاڻي ۽ مها ڪهاڻي.

(2) مثالي ڪهاڻي.

(3) ڪردار ۽ انهن جي ادائگي.

(4) ڳجهاندر جي زمين جون طبعي حالتون.

(5) ايپڪ ۽ ان جون خصوصيتون.

(6) ڳجهاندر واري شعر ۾ سُر ۽ آلاپ جو حصو.

(7) شاھ جي شعر ۾ ڳجهاندرن جا ڪي مثال.

(8) شاھ ۽ هومر ۾ هڪجهڙايون.

(9) آڳاٽي ادب جون ڪي اهم خصوصيتون ۽ ڪي ٻيون اهم ڳالهيون.

هن ڪان پوءِ اسان شاھ صاحب جي نظري ۽ فڪري صلاحيت کي سمجهڻ جي لاءِ ان جي ڪن ڪردارن جو اڀياس ڪنداسون.

●

جيڪڏهن آهي ليڪڪ، جن ۾ خاص طرح سان 'جديديت' ڏانهن لاڙو رکندڙ ليکڪ اچي وڃن ٿا، لراسائي، ڀيڙا ۽ تنهائيءَ جي ڳالهه ڪن ٿا، تہ ڇا اهي زندگيءَ جون حقيقتون ڪونهن؟ ڀلا نراسائيءَ، ڀيڙا ۽ تنهائيءَ جي ذڪر لـہ ڪرڻ سان ڇا انساني زندگي انهن روڳن کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري وٺندي؟ يا سماج جي پيدا ڪيل يا سماج ۾ پيدا ٿيل انهن بيمارين کي ظاهر ڪرڻ سان ئي انهن جو ڪو تدارڪ ڳولي وٺبو! منهنجي خيال ۾ تہ جيستائين انساني الميا ٿيندا رهندا، تيستائين انهن کي ادب جو موضوع بڻائبو رهبو. ادب جي تاريخ ۾ الميا لکڻيون ئي مٿانهون مقام رکنديون آهن ۽ پڙهندڙن تي وڌيڪ تاثر ڇڏينديون آهن. ●

— ممتاز مهر

(س. ا. س پاران ڪراچي 10-مئي 1978ع تي سائنس ملهايل شام ۾ ڪيل تقرير مان روزانہ "هلال پاڪستان" 13-مئي 1978ع ص. 5).

رني ڪوٽ

غلام رباني

اڄڪلهه رني ڪوٽ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو سمجهيو وڃي ٿو. اهو تاثر ڪرنل خواجه عبدالرشيد جي هڪ مضمون مان پيدا ٿيو آهي، جو هن ڏهاڪو کن سال اڳ لکيو هو*. تن ڏينهن ۾ خواجه صاحب ڪراچيءَ جي جناح پوسٽ گريجوئيٽ ميڊيڪل سينٽر جو سپرنٽينڊنٽ هو. تاريخ ۽ آثار قديمه سان چاهه هئڻ ڪري، ڪيس سنڌ جي آثار قديمه ۾ به دلچسپي هئي. جڏهن ڪيس خبر پيئي ته لڪيءَ جي جبلن ۾ آمريءَ کان ويهه-پاويهه ميل اولهه طرف هڪ تاريخي قلعو آهي، جنهن جي ايراضي ڪيئي ميل ٿيندي، تڏهن ڪيس دنيا جي انهيءَ عجوبي ڏسڻ جو اشتياق ٿيو. قلعو ڏسڻ بعد خواجه صاحب سنڌ شناسيءَ جي ڪن ماهرن سان خيالن جي ڏي وٺ ڪئي ۽ پوءِ 'اقبال رويو جرنل' ۾ رني ڪوٽ تي مضمون لکيو. منهنجي خيال موجب، رني ڪوٽ تي اهو پهريون پهريون اهم علمي ۽ تحقيقي مضمون هو. خواجه صاحب رني ڪوٽ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو قرار ڏنو ۽ ان جي تعمير بابت ٽالپرن سان منسوب ٿيل عام مشهور روايت کي رد ڪندي، جناب جي-ايم سيد سان اتفاق راءِ ڪيو، ته رني ڪوٽ ايران جي ساساني بادشاهن جو ٺهرايل ٿو ڏسجي. خواجه صاحب جو چوڻ هو ته ڪيس وچ هندستان ۾ هڪ قلعو سجهي ٿو، پر اهو ارڙهن ميلن ۾ آهي ۽ رني ڪوٽ پاويهن ميلن ۾ آهي، انڪري رني ڪوٽ ئي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي. خواجه صاحب جي مذڪور مضمون شايع ٿيڻ بعد رني ڪوٽ علم دوست ماڻهن جي توجهه جو مرڪز ٿي پيو ۽ اها ڳالهه پڻ تسليم شده قرار ڏني ويئي، ته اهو دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي.

هاڻي رني ڪوٽ بابت تقريرن ۽ تحريرن ۾ اها ڳالهه عام جام ورجائي وڃي ٿي، ته رني ڪوٽ دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي. ان سلسلي ۾ تازو هڪ مضمون 'هلال پاڪستان' ۾ شايع ٿيو آهي، جنهن جو لکندڙ جناب فضل قاضي آهي. قاضي صاحب جو مضمون هڪ قابل قدر ڪوشش آهي. قاضي صاحب سنڌ جي اڳوڻن عالمن جي روايت کي قائم رکندي، رني ڪوٽ کي ٽالپرن جو تعميراتي ڪارنامو قرار ڏنو آهي ۽ ان کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو ڪوٺيندي چيو آهي، ته رني ڪوٽ ارڙهن ميلن ۾ آهي.

---

* خواجه صاحب جي انهيءَ مضمون جو ترجمو "مهراڻ" رسالي جي سال 3-1967ع ۾ ڇپيل آهي

منهنجي خيال موجب، رني ڪوٽ کي دنيا جي وڏن قلعن ۾ ته بلاشبه شمار ڪري سگهجي ٿو، پر ان کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو سڏڻ لاءِ تحقيق ۽ ثابتيءَ جي ضرورت آهي. جيڪڏهن جناب فضل قاضيءَ جو اهو بيان صحيح آهي، ته رني ڪوٽ ارڙهن ميلن ۾ آهي، ته پوءِ ته رني ڪوٽ دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو ٿي نٿو سگهي، ڇو ته سنڌ جي اوڀارينءَ سرحد تي راجستان ۾ هڪ قلعو موجود آهي، جو چوويهن ميلن ۾ آهي. مورخن ان کي ”ديوار چين“ سان تشبيه ڏيئي ”ديوار هند“ سڏيو آهي ۽ ٻڌايو آهي ته اهو قلعو راجستان جي راڻي ’ڪميا‘ اٽڪل 500 ورهيه اڳ، مسلمانن جي ڪاهن کي روڪڻ لاءِ اراولي ٻهاڙين تي ٺهرايو هو. راڻي ڪميا اهڙا ٻتيهه قلعا ٻيا به ٺهرايا هئا.

مذڪور قلعي جي تصوير آمريڪا مان شايع ٿيندڙ نيشنل جاگرافيءَ جي فيبروري 1977ع واري پرچي ۾ شايع ٿيل آهي. نيشنل جاگرافي پنهنجي نوعيت جو منفرد ۽ دنيا ڀر ۾ مشهور رسالو آهي.

راجستان واري قلعي ۽ رني ڪوٽ جون تصويرون ڏسڻ سان محسوس ٿيندو ته ٻئي قلعا هوبهو هڪجهڙا آهن ۽ ٻهاڙين جي مٿان ”ديوار چين“ جي نموني تي تعمير ٿيل آهن. تاهم ائين چئي ڪونه سگهبو، ته رني ڪوٽ به راڻي ڪميا جو ٺهرايل آهي، ڇو ته سنڌ ڪڏهن به راڻي ڪميا جي تابع ڪانه هئي.

جيڪي عالم ان راءِ جا آهن، ته رني ڪوٽ ڪنهن به صورت ۾ ٽالپرن جو ٺهرايل نٿو ٿي سگهي، تن جو دليل اهو آهي، ته جڏهن هزارين مزورن، ماهر انجنيئرن جي نگرانيءَ هيٺ، ورهين جا ورهيه ڪم ڪيو هوندو، تڏهن مس مس وڃي رني ڪوٽ ٺهي راس ٿيو هوندو. ايڏو خرچ ۽ ڪشالو ڪا اهڙي حڪومت ئي برداشت ڪري ٿي سگهي، جنهن وٽ وڏي سلطنت هجي ۽ اڻ ميو ڌن دولت هجي. انڪري اها ڳالهه ٽالپرن جي وس کان ٻاهر هئي، ڇو ته بقول پير حسام الدين راشدي، ٽالپرن سنڌ تي سؤ سال به حڪومت ڪانه ڪئي ۽ پنهنجيءَ حڪمرانيءَ جي سڄي دور ۾ هنن ڪٿي به ڪو ايڏو وڏو تعميراتي ڪارنامو سرانجام ڪونه ڏنو، جو رني ڪوٽ جي تعمير ڏانهن منسوب ڪرڻ لاءِ جواز پيدا ٿي سگهي. ٻيو ته ٽالپرن جي رهڻي ڪهڻيءَ بابت تاريخن ۾ جيڪي مواد ملي ٿو سو، ان ڳالهه جي شاهدي ڏئي ٿو ته هو سادگي ۽ قناعت پسند حاڪم هئا ۽ شڪارگاهن جا شوقين هئا. اهو ممڪن آهي ته هنن رني ڪوٽ جي مرمت ڪرائي هجي يا رني ڪوٽ اندر ميري ۽ شيرڳڙهه نالي جيڪي ننڍا قلعا آهن، تن جي تعمير ڪرائي هجي.

ٽالپرن کان اڳ ماضيءَ ۾ سنڌ جي ٻي به ڪا اهڙي حڪومت ڪانه ٿي سجهي، جنهن رني ڪوٽ جي تعمير ۾ هٿ وڌو هجي، انڪري ڀانئجي ٿو ته رني ڪوٽ ان وقت تعمير ٿيو هوندو، جڏهن سنڌ ايران جي ساساني بادشاهن جي سلطنت جي هڪ اقليم هوندي، جيڪي فوجي بچاءَ جي لحاظ کان سرحدن تي وڏا وڏا قلعا ٺهرائيندا هئا.

Gul Hayat Institute

منهنجي خيال موجب، مٿين ڳالهه منطقي لحاظ کان بيشڪ وزندار لڳي ٿي، پر ان کي تاريخي حقيقت ڪري قبول ڪرڻ لاءِ سَنَدن ۽ حوالن جي ضرورت آهي. ايران جي تاريخ گهڻي قدر محفوظ آهي ۽ ماضي قريب ۾ ته ان تي چڱو تحقيقي ڪم ٿيو آهي. اهڙيءَ صورت ۾ اهو معلوم ڪرڻ مشڪل نه هئڻ گهرجي، ته ايران جي ساساني بادشاهن سنڌ ۾ ڪهڙي هنڌ قلعو يا قلعا ٺهرايا هئا ۽ سنڌ کان ٻاهر هنن پنهنجيءَ سلطنت ۾ ٻين هنڌن تي جيڪي قلعا ٺهرايا هئا، تن جي اڏاوت جي لحاظ کان رني ڪوٽ سان ڪا نسبت آهي يا نه؟

ان سلسلي ۾ اسان کي سنڌ جي تاريخ ۾ ۾ هڪ اهم حوالو مليو ٿو. سنڌي ادبي بورڊ جي شايع ڪيل سنڌ جي تاريخ جي جلد ٻئي جي مصنف ايڇ. ٽي. لئمبرڪ لکيو آهي ته:

”شاهي قلعو، جنهن لاءِ يوناني جاگرافيدان هيڪيٽس جو چوڻ آهي ته سنڌوالديءَ جي پرسان اوپيائي جي سرزمين تي واقع هو، سو ٿيانجي ٿو ته ٿئين سرحدي صوبي ۾ ”ايراني لشڪرگاهه“ هو. اوپيائي جي وضاحت ڪندي، هيڪيٽس لکي ٿو، ته اهو سنڌونديءَ جي پرواري علائقو آهي ۽ ان کان پرتي رڻ آهي، جو هند سان وڃيو ٿو لڳي.“

لئمبرڪ جي مٿئين حوالي ۾ جنهن قلعي جو ذڪر آهي، ان لاءِ سنڌ جي بزرگ اديب محترم محمد ابراهيم جويي جو خيال آهي ته اهو رني ڪوٽ ٿي سگهي ٿو. پر جناب محمد حسين پنهور جو چوڻ آهي، ته رني ڪوٽ ستين يا ٺارڻين جو ٺهرايل آهي ۽ لئمبرڪ جنهن قلعي جو ذڪر آندو آهي، اهو پٽيالا ٿي سگهي ٿو، جنهن جو اصلوڪو نالو نيرن ڪوٽ هو.

سنڌ جي تاريخ ۾ دلچسپي رکندڙ ٻئي هڪ علم دوست جناب علي احمد بروهيءَ ان سلسلي ۾ وضاحت ڪندي مون کي ٻڌايو هو، ته رني ڪوٽ کي ٿاٻي پهچائڻ جو واحد ذريعو هڪ نئن آهي، جنهن کي مختلف زمانن ۾ مختلف نالن سان سڏيو ويو آهي. ان کي اڳي ’نئن موهن‘ ڪوٺيندا هئا ۽ هاڻي ’نئن سن‘ سڏيندا آهن. ڪنهن زماني ۾ ان کي ’نئن رني ڪوٽ‘ ڪوٺيندا هئا. سنڌ جا اڳوڻا لکندڙ سنڌي نالا به فارسي صورتخطيءَ ۾ لکندا هئا، جو ته هاڻوڪي سنڌي صورتخطيءَ جي ٺهڻ کان اڳ لکپڙهه جو ڪم فارسيءَ ۾ ٿي ٿيندو هو. بروهيءَ جو خيال آهي ته ’نئن رني ڪوٽ‘ کي فارسيءَ ۾ گڏي لکبو ته اسان کي ’نئنرني ڪوٽ‘ نالو ملندو. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي، ته نئن رني ڪوٽ سنڌ جي تاريخ جو اهوئي مشهور و معروف شهر ’نيرن ڪوٽ‘ آهي، جنهن کي عرب سپه سالار محمد بن قاسم فتح ڪيو هو ۽ جتي ايرانين، سڪندر جي ڪاهه کان به اڳ قلعو ٺهرايو هو.

رني ڪوٽ ۽ نيرن ڪوٽ واقعي هڪ ئي آهي يا نه، ان ڳالهه جي تصديق يا ترديد ان جي کنڊرن جي کوٽائيءَ وسيلي ٿي سگهي ٿي. هوندي به رني ڪوٽ ايترو اهم ضرور آهي، جو

Gul Hayat Institute

محڪمه آثارقديمه وارا ان ڏانهن توجهه ڏين. هيڪر رلي ڪوٽ وٽ هڪ آمريڪي اسڪائوٽ ٽيم جي اڳواڻ مون کي چيو ته ”مون موهن جو دڙو ۽ رلي ڪوٽ ٻئي ڏٺا آهن. مون کي رني ڪوٽ وڌيڪ وڻيو، ان ڪري پنهنجن اسڪائوٽن کي ڏيکارڻ آيو آهيان.“

منهنجي خيال موجب رلي ڪوٽ جي تعمير جو معاملو تيسين فيصل نه ٿي سگهندو جيسين محڪمه آثارقديمه وارا ان طرف توجهه نه ڏيندا. بهرحال هن مضمون جي وسيلي مون سنڌ جي تاريخ تي ڪم ڪندڙ عالمن کي هيٺين ٻه ڳالهيون گوش گذار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي:

(1) رني ڪوٽ جي تعمير بابت، ٽالپرن سان منسوب ٿيل روايت کي جيڪڏهن رڳو اهو دليل ڏيئي رد ڪبو، ته ان جي تعمير لاءِ وٽن گهربل وسيلا موجود ڪونه هئا، ته پوءِ سوال اٿندو ته راجستان جو هڪ راڻو رلي ڪوٽ کان ٻه وڏا يا گهٽ ۾ گهٽ ايڏا وڏا ٻيهه قلعا، پنج سؤ ورهيه اڳ ڪيئن تعمير ڪرائي ويو؟

(2) جيئن ته رني ڪوٽ جيڏو يا ان کان ٻه وڏو قلعو سنڌ جي اوڀارين سرحد تي موجود آهي، ته پوءِ رني ڪوٽ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو سڏڻ ڪيتريقدر درست آهي؟

●

آڳ اهڙائڻ

ٽي-وي جا هوندڙ ته کهڙي پاڪين سنڌي پروگرام پرتيءَ جا هوندا آهن، پر ”مخزن“ پروگرام ان ڏس ۾ آتر لهڻي. ثبوت طور ”مجروح“ وارو پروگرام پيش ڪري سگهجي ٿو. ڪنهن شاعر ۽ اديب کي پروجيڪٽ ڪرڻ ته پري رهيو، پر هن کي سندس مان ۽ مرتبي مطابق رڳو پيش به نٿو ڪيو وڃي. مان سمجهان ٿو ته: دوستن جي پيٽ ۾ ”مجروح“ جا دشمن سائس صحيح معنا ۾ انصاف ڪري سگهن ها! ●

المنصوره برهمڻ آباد -1

مير حاجي محمد بخش خان ٽالپر

تاريخ جي ڄاڻن ۽ ماهرن کان ته منصوره ۽ برهمڻ آباد جو ذڪر ڪو ڳجهو نه آهي. اها به ڳالهه آهي ته سنڌ جي تاريخ تي تحقيقي ڪم گهٽ ٿيل آهي. البت هاڻ جو الهيءَ قديم ڪنڊر جي ڪجهه سالن کان پاڪستان جي آثار قديمه وارا کوٽائي ڪري رهيا آهن، اهي ڳالهيون ڪڏهن ڪڏهن اخبارن ۾ به ڇپجنديون رهنديون آهن: جن ۾ ڪڏهن ڪنهن مسجد جي ڪتبي ملڻ جو اظهار ته ڪڏهن ڪنهن عربي ورق جي ملڻ جو ذڪر هولدو آهي ته ڪڏهن تاريخ کان اڻڄاڻ صاحبن جا رايا ڇپجندا رهندا آهن. تاريخ ۾ آثار قديمه ڪجهه نه ڪجهه رهنمائي ضرور ڪري ٿي سگهي، نه ته به علمي تحقيق جو دروازو ضرور کوليو وڃي. اڃا ڪا واضح ۽ مڪمل رپورٽ ته شايع نه ٿي آهي. مون تازي کوٽائيءَ کان اڳ به ٻه ڀيرا ان ڪنڊر جو ديدار ڪيو آهي. تازو 77-1-26 تي ڪنڊر کي ۽ ان مان ڪجهه هٿ آيل سامان کي ڏسڻ جو ٻيڻ وجهه مليو. کاتي جي آفيسرن سان خيالن جي ڏي وٺ به ٿي ۽ جهڙا کوٽائي ٿي رهي آهي، يا ٿي چڪي آهي، اها به ڏٺيسين. هن مضمون ۾ اسين هيٺين ڳالهين جو جائزو ڳهڻو ڪري وٺنداسين:

1. منصوره ڪنهن، ڪڏهن ۽ ڇو ٺهرايو؟
2. منصوره جو ماڳ ۽ هند ڪٿي آهي؟
3. منصوره تي سردبون گرميون.
4. منصوره جو زوال:

منصوره جو ٺهرائڻ:

ابن خردازبه (سن 250) هجري منصوره جي جڳهه سنڌوءَ جو ڪنارو ٻڌائي ٿو(1). ابن خردازبه پاڻ سنڌ ۾ ڪونه آيو هو، البت خليفي معتمد عباسيءَ جي زماني ۾ ٽپال ۽ خفيه اطلاعات جي محڪمي جو آفيسر هو، ان ڪري ڪيس ملڪ جي چڱي واقفيت هئي ۽ هن بطلموس يونانيءَ جي جاگرافيءَ مان به استفاده ڪيو آهي. هو اهو ڪونه ٿو ٻڌائي، ته منصوره ڪٿ ٺهرايو ويو آهي، يا برهمڻ آباد سان ان جو ڪهڙو لاڳاپو آهي.

Gul Hayat Institute

مولوي نظاماڻي بلاذريءَ جي حوالي سان لکي ٿو ته: ”جڏهن حڪم بن عوانه ڪلبي سنڌ ۾ گورنر مقرر ٿي آيو، ته هو فاتح محمد بن قاسم جي پٽ عمرو کي به پاڻهه پيلي ڪري پاڻ سان گڏ وٺي آيو... هن عمرو گهڻيئي سوڀون حاصل ڪيون ۽ انهن سوڀن جي خوشيءَ ۾ يادگار قائم ڪرڻ لاءِ، سنڌو جي الهندي ڪناري تي هڪ پيو شهر آباد ڪيائين، جنهن جو نالو منصوره رکيائين. هي اهوئي شهر آهي، جو پڇاڙيءَ ۾ سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ رهيو ۽ عباسي حڪومت جا حاڪم سنڌ ۾ اچڻ وقت اتي اچي رهندا هئا (2). پر فتوح البلدان بلاذريءَ جي اردو ترجمي ۾ هن ريت لکيل آهي: ”محمد بن قاسم برهمڻ آباد جي قديم بستيءَ ۾ پهتو، انهيءَ شهر کان ٻه فرسخ جي فاصلي تي پوءِ المنصوره وسايو ويو. برهمڻ آباد ۾ ڏاهر جي پاڃ ڪاڏل فوج گڏ ٿي ويئي. محمد جنگ ڪئي ۽ طاقت سان شهر فتح ڪيو، ان هزارءِ ڪن جي چوڻيءَ موجب ڇهه هزار ماڻهو ماريا ويا. برهمڻ آباد ان ڏينهن کان ويران آهي. برهمڻ آباد ۾ عامل مقرر ڪري محمد الرور ۽ بغرور پئي طرف ڪوچ ڪيو... عمرو هڪ لشڪر وٺي محفوصه کان نڪتو هن قدم ۾ ڪامياب ٿيو. مهراڻ جي ان طرف (برهمڻ آباد کان ٻه فرسخ) هڪ نئون شهر المنصوره آباد ڪيائين (3).

بلاذريءَ جو مصنف احمد بن يحييٰ بن جابرالشهير با البلاذري المتوفي 279- سنڌ ۾ ڪڏهن ڪونه آيو هو، هو گهڻو ڪري راوين جي نالي سان روايتون لکي ٿو: پر سنڌ برهمڻ آباد ۽ منصوره بابت هن ڪابه ڳالهه، روايت يا راويءَ جو نالو نه لکيو آهي، بلڪ ’چون ٿا ته...‘ لکي پوءِ بيان ڪري ٿو، ان مان ظاهر آهي، ته خود مصنف وٽ به اها لکيت اعتبار جوڳي نه آهي. بلڪ هن جي لکڻ مان ته ائين پيو ظاهر ٿئي، ته منصوره ڪو نئون شهر آهي، جو برهمڻ آباد کان الڳ شهر آهي. برهمڻ آباد جيئن ويران رهيو تيئن ويران ئي رهيو. البت مسعودي لکيو آهي ته: هي شهر منصور بن جمهورالڪلبي ٺهرايو آهي (4). ياد رهي ته مسعودي ابوالحسن علي مشهور سياح ۽ جاگرافيدان هو، جيڪو سنڌ ۾ بلڪ منصور، ۾ به آيو هو. هو منصوره بابت تفصيل سان لکي ٿو، ته اتي جو حاڪم ۽ تاخ ۽ محمد بن علي بن ابوطالب ۽ عمر بن علي بن ابوطالب جو اولاد به گهڻي تعداد ۾ ڪيس گڏيا. هباري حڪمرانن ۽ تاخ ابو شوارب جو ذڪر به ڪري ٿو (5).

ابن حوقل ۽ اصطخري پنهي لکيو آهي، ته هي درياهه جي ڪناري تي اهڙي جڳهه تي آهي، جو ان کي درياهه جي شاخ پيٽ ۾ ڏئي وٺي آهي (6). هي چار صدي هجريءَ جا سياح آهن، ۽ هندستان ۾ ڪنهن هنڌ پيئي پاڻ ۾ مليا به هئا. هنن جي بيان مان بهمن يا برهمڻ آباد بابت ڪا وضاحت ڪانه ٿي ملي، ته اها ڪٿي هئي، ان جو مفاصلو منصوره کان ڪيترو هو يا منصوره، برهمڻ آباد مٿان ئي آباد ٿيل هو!

اصطخري البت وڌيڪ وضاحت ڪندي لکيو آهي ته سنڌي زبان ۾ منصوره کي برهمڻ آباد سڏيندا آهن، جيڪو هڪ ميل ڊگهو ۽ هڪ ميل ويڪرو آهي، ۽ مکيه درياهه جي الهندي

ڪناري تي آهي ۽ آبهوا تمام گرم آهي(7). ياد رهي تہ ابواسحاق ابراهيم بن محمد فارسي، اصطخري جي نالي سان مشهور هو ۽ بغداد جي ڪرخ محلي جو رهاڪو هو. هي 340ھ/951ع ۾ هندستان ۾ آيو هو ۽ هن سنڌ جي شهرن ۽ سنڌو درياءَ جو بہ ذڪر ڪيو آهي. هن دنيا جو نقشو بہ ٺاهيو هو، جنهن ۾ سنڌ جو نقشو پڻ آهي(8).

اصطخريءَ جي لکڻ موجب تہ برهمڻ آباد ۽ منصوره ساڳي شيءِ آهي، يعني برهمڻ آباد مٿان يا ان جي لڳ ئي گڏوگڏ منصوره بہ آهي. ابن حوقل منصوره جو بيان ڪندي لکي ٿو: ”هن هڪ ميل ڊگهي ۽ هڪ ميل ويڪري شهر جي چوڌاري درياءُ آهي.

ڊاڪٽر پٺاڻ صاحب بنا تحقيق جي البيرونيءَ کي غلط ٺهرائيندي لکي ٿو تہ ”ابوريحان البيروني 11 صدي عيسويءَ ۾ منصوره جي بنياد بابت مڪمل طرح هڪ الڳ نظريو پيش ڪري ٿو، تہ محمد ابن القاسم سنڌ ۾ سيستان سان داخل ٿيو. سڄو ملڪ فتح ڪندي برهمڻ آباد کي منصوره جو نالو ڏنائين ۽ ملتان کي معموره(9). دراصل ڊاڪٽر ممتاز صاحب پٺاڻ کي البيرونيءَ جي سمجهڻ ۾ غلطي ٿي آهي ۽ هروڀرو محمد بن قاسم ثقفيءَ کي فاتح سنڌ سمجهيو اٿس، ان جو اڳتي هلي ذڪر ڪنداسين.

ڊاڪٽر پٺاڻ لکي ٿو تہ ”ياقوت حموي ۽ حمزه جي لکڻ موجب برهمڻ آباد (i. e Brahmanabad) جو ٻيو نالو منصوره هو. اهو سنڌ جو قديم تختگاهہ هو، جيڪو اتر اوڀر کان 93 ڊگريون ۽ 22 ڊگريون ڏکڻ اوڀر ۾ آهي(10). ياقوت حموي جاگرافيءَ جو مشهور ڪتاب عربيءَ ۾ معجم البلدان پنجن جلدن ۾ 625 هجري/1228ع ۾ لکيو آهي.

ان ريت بشاري مقدسيءَ جي ڪتاب احسن التقاسيم في معرفتہ الاقاليم جو ترجمو ندوة المصنفين اردو بزار جامع مسجد دهلي وارن پروفيسر خورشيد حسن کان ڪرايو آهي. هن ترجمي ۾ اختصار کان ڪم ورتل آهي، ڏلگين ۾ مترجم پنهنجي علميت جو اظهار ڪري، معاملي کي منجهائي وڌو آهي: سنڌ جو صدر مقام ۽ مملڪت جو مرڪزي شهر (منصوره آهي، ڪيڙ ۾ دمشق جي برابر آهي، جايون مٽيءَ ۽ ڪاٺ جون آهن، پر جامع مسجد پٿر ۽ سرن جي آهي، چڱي وڏي عمارت آهي، عُمان (صحار) جي جامع مسجد وانگر ان جا ٿنڀا ساڳ جا آهن، شهر کي چار دروازا آهن: باب البحر، طوران گيٽ، سندان گيٽ ۽ ملتان گيٽ. سنڌو درياءَ جي هڪ شاخ شهر جي چوڌاري ڦري آئي آهي،... هتي جا باشندا سنڌو درياءَ جو پاڻي پيئن ٿا. جامع مسجد وچ بازار ۾ آهي(11).

هتي هڪ اهم تاريخي غلطيءَ جو ازالو ڪرڻ ضروري آهي: محمد بن قاسم القريشيءَ فاتح سنڌ بابت اڪثر مورخن غلطيون ڪري ويا آهن. انهن غلطين تہ تاريخ جو روپ ئي بدلائي ڇڏيو آهي، بلڪ قومن جي نسل تي اثرانداز ٿي رهيون آهن. جيئن ابن بطوطہ کي جڏهن شيخ رڪن الدين ملتانيءَ ٻڌايو تہ سومرا، محمد بن قاسم قريشيءَ فاتح سنڌ سان گڏ سنڌ ۾ آيا(12).

Gul Hayat Institute

تاريخدانن ان تي تبصرو ڪيو تہ محمد بن قاسم جيئن تہ قريشي نہ آهي، ان ڪري سومرن جو عرب مان اچڻ غلط آهي ۽ هو عرب نہ بلڪ راجپوت آهن. هن محمد بن قاسم قريشيءَ جو نہ رڳو سنڌ جي سومرن بلڪ منصوره سان ڳهرو واسطو آهي، ان ڪري سندس ذڪر ڪرڻ بلڪل ضروري آهي. سيد سليمان ندوي لکي ٿو تہ: ”قريشن جي ڏاڏن ۾ مٿي هڪ جو نالو ’لوئي بن غالب‘ هو، جنهن جي هڪ پٽ جو نالو ’سامہ‘ هو. اسلام ۾ ان خاندان جو عروج ’خليفہ معتمد‘ جي زماني ۾ ٿيو (سنہ 279/286هـ). صورت هيئن پيدا ٿي، تہ عرب جي صوبي عمان ۾ خارجين جي گهڻائي هئي. خليفي، محمد بن قاسم قريشيءَ کي، انهن کي سيکت ڏيڻ لاءِ مقرر ڪيو. هن خارجين کي شڪست ڏني، عمان ۾ پنهنجي رياست قائم ڪئي(13). مولوي نور محمد نظاماڻي صاحب پڻ لکي ٿو تہ: ”بنوسامہ بابت ڪي انڪاري آهن، تہ هي ڪو لوي بن غالب جي اولاد مان آهن، پر گهڻن عالمن ۽ نسب بيان ڪندڙ ماڻهن قبول ڪيو آهي، تہ هي برابر قريشي آهن. هي پهريائين عمان ۾ رهندا هئا. عمان ۾ پهريان خارجي بلڪل گهڻي انداز ۾ موجود هئا، جن خلافت عباسيہ سان سرڪشي اختيار ڪئي، تڏهن هن ئي قبيلي جي هڪ ممتاز جوانمرد محمد بن قاسم خلافت عباسيہ جي طرفان حملو ڪري خارجين کي اتان ڪڍي ٻاهر ڪيو(14).

پري چو ويون، ان مسئلي کي تہ ڊاڪٽر بناڻ صاحب پاڻ ئي پنهنجي ڪتاب ۾ حل ڪري چڪو آهي. Extrast ۾ لکي ٿو تہ:

Al-Beruni: Kitab Al-Hind, Leipziq AD. P. 11.

”دخل محمد بن قاسم بن سميہ ارض السند من نواحي سجستان و افتتح بلد بمهنوا (بهمنوا) وسماء منصورة و بلد مولتان وسماه معمورة واوغل في بلاد الهند الي مدينة كنوج(15).“

چا ان مان ظاهر نہ آهي تہ محمد بن قاسم ثقفي ۽ محمد بن قاسم قريشي ٻہ الڳ الڳ شخصيتون آهن: ٻئي فاتح سنڌ آهن، پر عرصو جدا آهي.

منصوره جن لاهين چاڙهين مان لنگهيو، ان تي بہ هڪ سرسري نظر وجهڻ ضروري آهي. آخري اميہ گورنر منصور بن جمهور الڪلبي 129-134هـ) پهرين سنڌ ۾ اميہ جي خوف کان ڀڄي آيو ۽ ان وقت جي گورنر يزيد بن عرار الڪلبي سان منصوره وٽ سندس مقابلو ٿيو، جنهن ۾ شڪست کائي وڃي منصوره جي قلعي ۾ پناهہ ورتائين: پر ليث پيش پيو ۽ ماريو ويو. منصور نالي ماتر اميہ جو طرفدار هو، آخر عباسين سان بہ وڙهندو رهيو(16). ان حوالي سان پتو ٿو پوي تہ منصوره کي ڪوٽ بہ اڏيل هو.

منصور جيتوڻيڪ بنو اميہ جو باقاعدي گورنر نہ هو، پر هن عباسين جي حڪومت کي عرب جي خلافت وٺڻ بعد ڪونہ ٿي مڃيو. هن ابو مسلم ۽ عباسين جا ڪيترا ئي حملا هٽائي ڇڏيا. آخر خلافت جي حڪم تي موسيٰ بن ڪعب تميمي ويهہ هزار فوج سان منصور تي حملي ڪرڻ لاءِ روانو ٿي ويو. هن پهرين پنهنجي قبيلن وارن کي پاڻ ڏانهن آماده ڪيو ۽ ائين منصور جي

Gul Hayat Institute

فوج کي ٽوڙي ڇڏيائين. منصوره جي ويجهو پهچي موسيٰ درياءُ پار ڪري وڌو. سخت لڙائي لڳي، منصور ڏاڍي بهادري ڏيکاري، پر موسيٰ جي سازش سبب آخر جند ڇڏايائين؛ هاڻي شهر وارن تي به سندس اعتبار ڪونه رهيو، ان ڪري اڪيلي سر وٺي ڀڳو، اڻ واقفيت سبب وڃي راجپوتانا جي ريگستان ۾ پيو، جت الائجي ڪٿي اُڃ ۽ بُک وکهي مري ويو(17). اهڙيءَ طرح منصور جا پارپچا، جيڪي منصوره شهر ۾ رهجي ويا هئا، اهي سندس اعتبارجوڳن ماڻهن همت ڪري، پيڙين ۾ چاڙهي وڃي گجرات ڪان ڪيا(18).

گورنر موسيٰ 134هه ۾ سنڌ تي قبضو ڪري، هت بهتر انتظام ڪيو ۽ منصوره جي مرمت ڪرائي ۽ منصوره جي مسجد کي وسيع ڪيو(19). موسيٰ کان پوءِ سندس پٽ عنيه سنڌ جو گورنر ٿيو، مگر هن خودمختيار ٿيڻ جا خواب لڌا، ان ڪري خليفي منصور عباسيءَ عمر بن حفص العتڪي کي سنڌ جو گورنر مقرر ڪري موڪليو. ڪيس بهادريءَ سبب 'هزار مرد' ڪري سڏيندا هئا. ان سان گڏ عقبہ بن مسلم به مشير ڪري موڪليو ويو، هي پڻ 141هه ۾ سنڌ ۾ پهتا(20). عمر بن حفص سان مقابلو ڪرڻ بدران عنيه منصوره کي مضبوط ڪرڻ لڳو، پر ان وچ ۾ منصوره جا ماڻهو عنيه جي ظلمن کان تنگ ٿي، عمر سان ملڻ لڳا. اچا هو ديبل ۾ ئي هو، ته عنيه اچي پيش پيو ۽ عمر منصوره تي قبضو ڪري ورتو ۽ عنيه کي خليفي ڏانهن روانو ڪيائين، پر هو واٽ تي پڄي ڀڄي نڪتو ۽ مارجي ويو(21). عمر بن حفص العتڪي 142هه کان 151هه تائين سنڌ ۾ حڪمراني ڪئي ۽ منصوره ۾ رهيل هو(22). سندس ئي وقت ۾ حسني سادات عبدالله اشتر سنڌ ۾ آيو هو ۽ هن کي شهادت به سرزمين سنڌ ۾ نصيب ٿي ۽ منصوره ۾ ئي رهيو. بغداد جو جهاز به منصوره وٽ اچي لنگر انداز ٿيو، جنهن محمد بن نفس الزڪيه جي شهادت جي خبر پڌائي. گورنر هشام به منصوره ۾ رهندو هو ۽ ان وقت ڪيس مرڪزي شهر جي حيثيت حاصل هئي(23). خليفي هارون الرشيد عباسيءَ جي وقت (170هه–193هه) ۾ طيفور بن عبدالله بن منصور الحميري (174–175هه) گورنر سنڌ مقرر ٿيو. هن جي وقت ۾ سنڌ جي عربن نزاري ۽ قحطاني جي وچ ۾ سخت گهرو ويڙهه شروع ٿي وئي. طيفور جيئن ته پاڻ به يمني هو، ان ڪري قحطاني يا يمني عربن سندس طرف ورتو، ان ڪري اختلاف اڃا به وڌي ويو ۽ اهو عربن ۾ هڪ اهڙو جهڳڙو ٿيو، جو دڪندي دڪندي هندستان کان اسپين تائين وڃي پهتو. خلافت جي ڪا به پرواهه نه ڪري، ڪلم ڪلا پاڻ ۾ وڙهڻ لڳا(24).

عربن جي گهرو ويڙهه وقت، خليفي هارون جي وقت ۾، عيسيٰ بن جعفر منصور کي سنڌ جو گورنر مقرر ڪيو ويو، جنهن وري محمد بن عدي ثعلبي کي قائم مقام گورنر مقرر ڪيو، پر هن جي نااهليءَ سبب قبيلن جا اختلاف وڌيڪ وڌي ويا. آخر چوطرف شڪستون کائي، منصوره ۾ اچي پهتو(25). ڪن نااهل گورنرن جي مقرريءَ بعد هارون غور فڪر ڪالپوءِ 184 هجريءَ ۾ دائود بن يزيد بن حاتم مهلبيءَ کي سنڌ جو گورنر مقرر ڪيو، جنهن پهرين پنهنجي ڀاءُ مغيره کي نائب مقرر ڪري سنڌ موڪليو. ان وقت نزاري ماڻهو اتي ڪڙا ٿيا، ايتريقدر

جوش خروش سان ٻگڙيا، جو حڪومت ڏيڄي وٺي ۽ هنن پاڻ ۾ ٺهراءُ ڪيو، ته ساري سنڌ کي ٽن حصن ۾ ورهايو وڃي، هڪ حصي ۾ قريش، ٻئي ۾ قيس قبيلو، ٽئي ۾ ربيع قبيلو ۽ چوٿين ۾ به ڪو لزاري قبيلو رهايو وڃي. عباسين لاءِ ڪابه زمين باقي نه ڇڏجي، ڪين سنڌ مان هڪالي ٻاهر ڪجي. ان رٿ کي خلافت قبول نٿي ڪري سگهي، پر لزاري اصل نه مڃين. مغيره جڏهن شهر منصوره جي ويجهو پهتو ته شهر وارن دروازا بند ڪري ڇڏيا، گهڻي ريڙهه پيڙهه بعد مغيره شهر وارن جي حڪمت عمليءَ سان دل وٺي، دروازا کولائي ورتا، پر جڏهن مغيره از روءِ الصاف نزارين کي دٻائڻ لڳو، ته هو پنهنجي طاقت جي زور تي ٻگڙي بيٺا. آخر لڙائيءَ ۾ شڪست کائي، مغيره منصوره کان ٻاهر نڪري، وڃي سنڌ جي ڪنهن ٻئي شهر ۾ رهيو. دائود هي خبرون ٻڌي، وڏي فوج تيار ڪري، سنڌ تي ڪاهي آيو. منصوره ۾ پهچڻ کان اڳ واٽ تي شهرن ۾ نزارين جي خرب مرمت ڪندو ويو ۽ اچي منصوره جي پٺين هيٺان تنبو کوڙيائين. شهر وارن دروازا بند ڪري ڇڏيا: شهر کان ٻاهر ٿيندڙ لڙاين ۾ لزارين جو ڪافي وڏو تعداد قتل ٿي ويو. منصوره کان ٻاهر جڏهن برابر 20 ڏينهن تائين قتل جي بازار گرم رهي، تڏهن زبردستيءَ شهر جا دروازا کولايا ويا ۽ نزارين کي خوب سزائون ڏنيون ويون، پر ايتري وڏي عام ڪوس ۽ رتوڇاڻ کان پوءِ به نزارين جا حوصلا پست نه ٿيا. هنن فساد جي ٻاهر کي وسامڻ نه ڏنو ۽ ڪيترن مهينن تائين برابر جنگ ۽ هنگاما جاري رهيا. اهو رنگ ڏسي دائود کي هيڪاري ڪاوڙ آئي ۽ هن پڪو پهه ڪيو ته جيئن به ٿي سگهندو، تيئن لزارين جي قوت کي هميشه لاءِ ٽوڙي ڇڏجي. هن پهريائين منصوره جي اندر لزارين جا محلا ۽ جايون بلڪل خاڪ ۾ ملائي ڇڏيون ۽ عام طرح هنن کي ماري ۽ جلاوطن ڪيو، تڏهن وڃي منصوره ۾ امن امان قائم ٿيو(26). هن گهرو ويڙهه نه رڳو عربن جي طاقت کي ڌڪ هنيو، بلڪ منصوره شهر جي زوال جي به ابتدا ٿي. خدا کي علم آهي، ته اهي ويران محلا وري وسيا يا نه؟ البت شهر ۾ ان وقت ڪا هندو آبادي هئي يا نه؟ جي هئي ته ان جو ڪردار ڇا رهيو؟ ان بابت اڃا تائين تاريخ خاموش آهي. گورنر دائود 205 هه ۾ منصوره ۾ وفات ڪئي(27). خليفي مامون عباسيءَ جي اخير حڪومت تائين منصوره جي حڪومت موسيٰ برمڪيءَ جي هٿ ۾ هئي، جنهن 221هه ۾ وفات ڪئي. هن پنهنجو جاءِ نشين پنهنجي فرزند عمران کي مقرر ڪيو ۽ خليفي معتصم باالله به عمران کي تسليم ڪري، حڪومت جو پروانو ڏياري موڪليو. هن جي وقت ۾ ميد قوم جي بغاوت ۽ جاٽن جي سرڪشي شروع ٿي. قريب هو، ته هو ميدن کي ڪچلڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃي ها، پر وري يماني ۽ نزاريءَ جي عربي قبيلن ۾ فساد ڦهلجي ويو. عمران يماني قبيلي جو طرفدار هو. هوڏانهن وري عمر بن عبدالعزيز هباري، جو هبار بن اسود جي نسل مان هو ۽ پنهنجي جرات ۽ لياقت سبب لزارين جو سردار مڃيو ٿي ويو، سو فوج وٺي عمران جي مقابلي لاءِ نڪتو. لزاري فوج وٺي عمران تي اوچتو اچي ڪڙڪيو، جو ميدن سان مقابلي ڪرڻ ۾ مصروف هو، هن اوچتي حملي سبب عمران مارجي ويو.

عمر بن عبدالعزيز ٿن پيڙهين کان هندستان ۾ رهندڙ هو ۽ سندس ڏاڏو، حڪم بن عوانه ڪلبي سان گڏ سنڌ ۾ وارد ٿيو هو(28). حاصل مطلب ته حڪومت تي قبضي بعد هن جي استدعا تي عباسي خليفي به هن کي پروانه حڪومت ڏياري موڪليو. اهڙيءَ طرح سنڌ ۾ ليم خود مختيار عرب حڪومت قائم ٿي، توڙي جو ابتدا ۾ ڪجهه ڏلد-چڪ به ٿيا. منصوره تي قبضي وقت هي پنهنجي وطن ٻاتيه ۾ رهندا هئا، جو منصوره کان ٿوري مفاصلي تي هو. اها خود مختياري اٽڪل 240هه ۾ ٿي(29). 270هه ۾ عمر بن عبدالعزيز هباري وفات ڪئي ۽ ان جو جاءِنشين عبدالله بن عمر ٿيو، 279 ۾ ابوحمه سميه بغاوت ڪري منصوره تي قبضو ڪري ورتو، جو بنوڪندهه قبيلي جو غلام هو(30). هن حمه جي والد ابوحمه جو ذڪر اڳ به تاريخ ۾ آيل آهي. ان مسئلي تي به تحقيق جي ضرورت آهي، ته ڇو غلام حڪمران ٿي ويو آهي، آيا هن جو سميه سان ڪو تعلق هو ڇا؟

پر جلد ئي هبارين ٻيهر منصوره تي قبضو ڪري ورتو(39).

303هه ۾ عبدالله بن عمر وفات ڪئي. ان جو پٽ عمر بن عبدالله تخت تي ويٺو، جنهن جي ڪنيت ابوالمنذر هئي. سندس وقت ۾ حڪومت وڌي، نظم و نسق سڌريو. مسعودي تاريخدان به هن جي وقت ۾ منصوره ۾ آيو. عمر بن عبدالله جي وفات جي تاريخ، ڊاڪٽر پٺاڻ جي چوڻ موجب ڪا نه آهي، جو ان بابت ڪا به تاريخي شاهدي نه آهي، البت عمر جي وفات بعد سندس پٽ محمد جو ٿالو لکي ٿو(32). جيڪڏهن مروجه وقت جيڪو اڪثر تاريخدان شمار ڪندا آهن 25-30 سال جو اندازو ڪيو ويندو آهي، ته ان موجب عمر بن عبدالله لڳ ڀڳ 333هه ڇيو ويندو.

محمد حڪومت ڪيترو وقت ڪئي، يا هباري گهراڻي جي حڪومت ڪڏهن ختم ٿي؟ ان جو ڪو به صحيح اندازو ڪونه ٿو ملي، سو به هڪ ڏورانهين ملڪ جو، پلي ڪيڏو به وڏو تاريخدان چو نه هجي، صحيح جواب اٿو ڏئي سگهي، ڇو ته ابن خلدون ٻڌائي ٿو ته محمود غزنويءَ سنڌ جي حڪومت هبارين کان ورتي(33). ٻيون تاريخون ان جي نفي ڪن ٿيون. 9 صدي هجريءَ جي مشهور عرب ۽ اصول تنقيد تاريخ جو ماهر علامه شمس الدين محمد بن عبدالرحمان السخاوي لکي ٿو ته: ”ابن خلدون متعلق اسان جو شيخ (ابن حجر) سندس ڪن ڳالهين کي مڃي ٿو، ڪن کي نٿو مڃي، هن جي تحقيق اها آهي ته ابن خلدون کي خبرن جو خاص طرح مشرق جي خبرن جو پورو پورو علم نه هو. اها ڳالهه هر ان شخص تي ظاهر آهي، جو ابن خلدون جي ڪلام تي نظر رکي ٿو(34). اڳتي هلي اهو به ظاهر ٿيندو ته ڇو؟

منصوره:

منصوره جو شهر نه رڳو سنڌ جي عربن جي حڪومت جو تختگاهه رهيو، بلڪ ايڏو ته مشهور ٿيو، جو حڪومت کي منصوره سڏيو ويندو هو: ان رياست جي وسعت ديبل کان

الور تائين هئي، ان کان پري ملتان جي حڪومت هئي ۽ پکيڙ جي لحاظ کان ملتان کان وڏي رياست هئي. شهر کي چار دروازا هئا: باب البحر، باب الطوران، باب سندان ۽ باب ملتان (35).

ابن حوقل 350هه ۾ سنڌ ۾ آيو هو. مسعودي 300هه ۾ سنڌ ۾ آيو هو، اهو لکي ٿو ته: منصوره جي حڪومت ۾ جي شهر ۽ ڳوٺ آباد آهن، انهن جو تعداد 3 لک آهي (36).

هن رياست جي زراعت، خوشحالي ۽ علم ادب جو به ذڪر ڪيو آهي، پر ڊيگهه جي خوف کان ان ذڪر کي ڇڏيون ٿا.

منصوره جي تباهي.

افسوس، جو عربن جي تعلق ٽٽڻ سبب، تاريخ ۾ ته منصوره جو ذڪر ختم ٿي ويو. البت هبارين جي دور حڪومت جي شروع ۽ وچ ۾ سياحن ۽ جاگرافيدانن جو ڪجهه ذڪر ڪيل آهي. پوءِ ٿورو گهڻو ذڪر فقط غزنوي حڪمرانن جي سوين وسيلي ملي ٿو. 375 هجري تائين منصوره جي حڪومت هبارين وٽ هئي، اهڙي شهادت بشاري مقدسي کان ملي ٿي. منصوره تي حملو سلطان محمود غزنويءَ سومنات فتح ڪندي گجرات مان موٽندي ڪيو. سلطان، ملتان مان 2 شوال 416هه 26 نومبر 1025ع جي جيسلمير جو ٿر وارو رستو ورتي نڪتو، ساڻس 30،000 هزار باقاعدي فوج ۽ سوين رضاڪار مجاهد هئا ۽ 20،000 اٺ ته رکيو پاڻي کڻڻ لاءِ هئا(37). ڪڇ جي رستي موٽندي سومنات جي پوڄارين هن کي غلط رستو ڏسيو، جتان مشڪلات سان سنڌ ۾ پهتو(38).

عوافي ته اڃا به هڪ وڌيڪ دلچسپ حقيقت ٿو ٻڌائي، ته جڏهن سلطان محمود رڻ مان جند ڇڏائي ٻاهر نڪتو، ته هڪ ڳوٺ نظر آيس، جت هڪ علوي (اولاد علي امير) جو گهر هو، جنهن کان رستي جو ڏس پڇيائين، هو پوڙهو ۽ ضعيف هو، پر چيائين ته ٻئي ڳوٺ مان ڪيس ڏس ملي ويندو، جيڪي رستي جا چڱيءَ ريت واقف آهن. سلطان، علوي ۽ سندس پٽن کي اٺ تي چاڙهي ٻئي ڳوٺ ۾ وٺي آيو، جتان سونهون ڪٺي اچي آباديءَ واري زمين تي پهتو(39). اها خبر نه آهي ته سلطان ڪٿان رڻ اڪريو، پر ڪن سان اهو علوي ڪيس يا ته رحمڪي بزار، وگهه ڪوٽ وٽان يا وري ٿر جي سنڌ واري ڪناري کان مليو هوندو، پر ان وقت علوين جي هئڻ جو ثبوت پڪو آهي ۽ اهو به ثابت ٿو ٿئي، ته اهي منصوره کان به ٻين دوردراز شهرن ۾ رهندڙ هئا، پر علوي سنڌ ۾ گهڻي تعداد ۾ بلڪ منصوره جي شهر ۾ 3 صدي هجريءَ ۾ به رهندا هئا، انهن جو ذڪر ته مشهور تاريخدان مسعودي به ڪيو آهي:

منهنجي منصوره جي پهچڻ جي زماني ۾ ابوالمنذر عمر بن عبدالله بادشاهه هو، اتي هن جي وزير رياح ۽ سندس پٽن محمد ۽ علي کي ڏٺم ۽ هڪ ٻئي عرب سردار کي جو

اتي جي بادشاهن مان هڪ بادشاهه هو، جنهن جو نالو حمزه هو ۽ حضرت علي بن ابي طالب جو ڳوٺو اولاد نظر آيو، جي عمر بن علي ۽ محمد بن علي جي نسل مان هئا(40). ان مان اهو ثابت ٿو ٿئي، ته اولاد علي سڄي سنڌ ۾ پکڙيل هئا. خود علوين جيءَ ذڪر ڪندي مير علي شيرقانع ٺٽوي لکي ٿو ته:

جعفر لقب مويدالسماء (آسمان کان تاڪيد ڪيل) بن محمد بن عبدالله بن عمر بن علي عليه‌السلام سيدن مان پهريائين هن سرزمين (ملتان) ۾ تشريف فرما ٿي سڪونت اختيار ڪئي. چون ٿا ته هن پنجاهه پٽ ڇڏيا، جيڪي هندستان، ڪرمان ايران ڏانهن پکڙجي ويا، انهن مان عبدالحميد ملتان تي حڪومت ڪئي(41). پر هن صاحب جو ذڪر مولانا علامه عبدالحي وڏيڪ مستند نموني ڪيو آهي، هو لکي ٿو ته:

ابو عبدالله جعفر بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عمرالطروف ابن حضرت علي القريشي الهاشمي شهر ملتان.

هي ذڪر جمال‌الدين احمد بن علي داؤدي پنهنجي ڪتاب عمدة‌الطالب ۾ ڪيو آهي، ته ڪيس جڏهن حجاز ۾ خوف محسوس ٿيو، ته پنهنجي 13 نسبي همراهن سميت پهرين ته پنهنجي گهر ۾ اڪي وينو، پوءِ وجهه ڏسي ملتان پهتو: هن جي اچڻ تي شهر جا باشندا ڊجي ويا ۽ ان جي طرفدارن جي چڱي حمايت ٿيي وئي ۽ آخر شهر تي قبضو ڪري ويٺا ۽ خود بادشاهه سڏائڻ لڳو. ان کان پوءِ ان جو اولاد در اولاد 364هه (944ع) تائين ملتان تي قابض رهيو. ان جي اولاد ۾ بقول ابن خداع 48 پٽ هئا، بقول تاريخ بيهقي 80 هئا، بقول شيخ مشرف‌آبادي 60/50 جي لڳ ڀڳ هئا، بقول ابوالحسن عمري 50/40 جي اندر هئا. ابواليقطان جو ان معاملي جو چڱو چاڻو هو، اهو سندن تعداد تمام گهڻو ٿو ٻڌائي، انهن ۾ بادشاهه به هئا، علماء به هئا، نساب به هئا، انهن ۾ اڪثر اسماعيلي عقيدي جا پوئلڳ هئا(42).

حوالا

(1) "عرب و هند کے تعلقات" سيد سليمان ندوي ص: 335 حوالو المسالڪ والممالڪ ابن خردازبه ص: 174.

(2) "تاريخ سنڌ" مصنف مولوي نورمحمد نظاماڻي ص: 31-32 حوالو بلاذري.

(3) فتوح البلدان بلاذري مترجم سيدابوالخير مودودي، جلد 2 ص 622-629.

(4) Arab Kingdom of Al-Mansurah by Dr: M. Pathan P65 Reference of Al-Masudi Vol I. P. 142.

(5) Mehran of Sindh and its Tributries by H.G. Rererty, P164 original Refrence of Masudi.

Gul Hayat Institute

(6) عرب و هند کي تعلقات، ص 336.
(7) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 71, بحواله اصطخري ص 73-171
(8) عرب و هند کي تعلقات، ص 38.
(9) Arab Kingdom of Al-Mansurah P 67-68.
(10) Arab Kingdom of Al-Mansurah P 70. بحواله ياقوت حموي ص 177
(11) ايڪ عرب سياح ڪي مشاهدات ڪا اردو ترجمه، ص 263.
(12) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي (اردو اڪادمي) ص 425.
(13) عرب و هند کي تعلقات، ص 307.
(14) تاريخ سنڌ جلد 2 ص 162-163 بحواله ابن خلدون.
(15) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 211.
(16) تاريخ سنڌ مولوي نورمحمد نظاماڻي، جلد 2 ص 46 کان 48 بحواله تاريخ يعقوبي.
(17) تاريخ سنڌ مولوي نظاماڻي جلد 2 ص 52 کان 54 بحواله يعقوبي، بلاذري.
(18) تاريخ سنڌ مولوي نظاماڻي ص 55 بحواله ڪامل ابن اثير.
(19) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي جلد اول ص 258 بحواله تاريخ ابن اثير.
(20) تاريخ سنڌ مولانا ابوظفر ندوي بحواله يعيوبي ج 2، ص 448.
(21) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي جلد 2 بحواله يعقوبي ۽ ابن اثير.
(22) تحفة الڪرام از سيد حسام‌الدين راشدي تعليقات ص 622.
(23) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي جلد 2 ص 266.
(24) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، جلد 2 ص 92 بحواله يعقوبي.
(25) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، 105 بحواله يعقوبي.
(26) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، ص 105-109 بحواله يعقوبي.
(27) تحفة الڪرام حسام‌الدين راشدي تعليقات ص 662.
(28) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، جلد 2 ص 130 بحواله بلاذري.
(29) تاريخ سنڌ اعجازالحق القدوسي جلد 2 ص 285 ۽ تعليقات تحفة الڪرام ص 663.
(30) Arab Kingdom of Al-Mansurah by Dr: Pathan, P 91, Al-Baladhuri p 450,
(31) Arab Kingdom of Al-Mansurah by Dr: Pathan, P 91.
(32) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 93.
(33) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 94.
(34) الاعلان بالتوبيخ مترجم اردو ڊاڪٽر سيد محمد يوسف مرڪزي اردو بورڊ لاهور ص 328.
(35) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي حصه اول ص 95 بحواله ابن حوقل.

(36) عرب و هند ڪي تعلقات ص 346 بحوالہ مروج الذهب جلد 1، ص 378.
(37) Sultan Mahmood of Ghazna by Dr: Mohd Nasim, p 120.
(38) Sultan Mahmood of Ghazna P 119 by Farkh F. 25A, A wfi f 179, Majmaul Ansab f 239 a, Tab nasri P 82, and Fatuhu's Salatin f 38. b.
(39) History of India by Elliot Repmled Vol: ii P 190.
بحوالہ جامع الحڪايات محمد عوافي 1232ع.
(40) عرب و هند ڪي تعلقات ص 343 بحوالہ مروج الذهب مسعودي جلد 1، ص 377.
(41) تاريخ تحفة الڪرام مطبوع ادبي بورڊ سنڌي ترجمہ ص 288-289.
(42) نزهتہ الخواطر اردو جلد اول مؤلف علامہ سيد عبدالحي حسني، ص 109-110.

● ڪابہ ٻولي- پوءِ ڀلي ڪٿي آها لڪن جي آبادي ڳالهائيندي هجي، يا ڪروڙن ماڻهن جي ڳالهائڻ جو وسيلو هجي پر تيستائين گونگي ليکي ويندي، جيستائين اها قلم جي وٿ ۾ نہ آئي آهي.

ـ ظفر لشاري
(تماهي 'سرائڪي'، ص 3 تان.)

● اسان وٽ ڪلاسيڪي چوٽي آهي، تہ گند کي قلهوربو تہ ڏپ ڪندو. هِن نئين دؤر ۾ اسين سچ کي لڪائڻ جي خلاف آهيون. اسين سڀ حقيقت پسند آهيون، پر ان سان گڏ مهذب بہ آهيون. اسين سچ کي، حقيقت کي، ڪپڙا پهرائي پيش ڪندا آهيون.

ـ شوڪت حسين شورو
('رُڃ ۽ پڙاڏا' تان.)

Gul Hayat Institute

ادب جون ٻه اهم تحريڪون: ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت

ممتاز مهر

برڪ نقاد ايڊمنڊ ولسن پنهنجي ڪتاب AXEL'S CASTLE ۾ لکي ٿو: "اسين هاڻي ٻه ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت کي بحث هيٺ آڻيندا آهيون ۽ جڏهن اسان کي نوان ادبي مسئلا درپيش هوندا آهن، تڏهن عام طور تي ڪين انهن جي ئي روشني ۾ پرکيندا آهيون."

ادب جي تاريخ ۾ ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت ٻه اهم تحريڪون ٿي گذريون آهن، جن جو اثر جديد ادب تي رهندو ئي اچي.

ڪلاسيڪي ادب: هيءُ اهو ادب آهي، جيڪو پنهنجي ابديت ۽ آفاقيت، گهرائي، حسن ۽ صداقت جي ڪري زماني جي طوفانن ۽ انقلابن تي حاوي ٿي ويو هجي. حالتون بدلجن ٿيون، پر اهڙي ادب جي عظمت ۾ ڪو فرق نٿو اچي. اهوئي ڪلاسيڪي ادب آهي جنهن کان لطف اندوز ٿيڻ لاءِ مزاج، ذوق، عمر، ٻولي وغيره جا اختلاف به حائل نٿا ٿين. هن قسم جي ادب تي قلم کڻڻ وقت نقاد به ڏاڍي خبرداريءَ کان ڪم وٺندا آهن. سافوڪليز جا ڊراما قديم ڪلاسيڪي ادب جا شاهڪار سمجهيا وڃن ٿا. ڪلاسيڪي قدرن جا حامي رڳو اهڙين شين کي پسند ڪن ٿا، جيڪي زماني جي ڪسوٽيءَ تي پوريون اچن ٿيون. يعني هر اها شيءِ جنهن مختلف دورن ۾ عام قبوليت حاصل ڪئي هجي، سا اڄ به اسان لاءِ قابل قبول هوندي آهي. ڪلاسيڪي مزاج رکندڙ هئيت پرست آهن. هو نثر ۽ نظم ۾ تنظيم، تناسب ۽ توازن تي زور ڏيندا آهن ۽ اصول ۽ ڪردار لاءِ نموني (Type) جي پابنديءَ کي لازمي سمجهندا آهن. فرانسيسي نقاد بوالو (BOILEAU) جو چوڻ آهي ته فقط اها شيءِ حسين آهي جنهن ۾ صداقت هجي. آرٽ جو مقصد آهي خوشي ۽ مسرت جي تخليق ڪرڻ: فيصلو اهو ڪرڻو آهي، ته انسان جي فطرت جا اهي ڪهڙا عنصر آهن، جيڪي دائمي ۽ عالمگير آهن. اديب جو فرض آهي، ته هو صفائي، صحت، ترتيب، ضابطي ۽ نفاست کي پيش نظر رکي: ڇاڪاڻ ته فطرت جي تقاضا اها ئي آهي. بوالو جي خيال موجب قديم ادب جي اڀياس سان، اسان پنهنجي عقل کي وڌيڪ روشن ڪري سگهون ٿا، سچ ۽ ڪوڙ، عام ۽ خاص، پائيدار ۽ ناپائيدار ۾ فرق سمجهي سگهون ٿا.

ڪلاسيڪي اصولن ۾ هئيت (Form) کي خاص اهميت ڏني ويئي آهي. ڪلاسيڪي اثر هيٺ ليکڪ جي اها ڪوشش هئي، ته هو جيڪي ڪجهه لکي، خاص طرز ۾ لکي ۽ هئيت جي اصولن جي پابندي ڪري.

Gul Hayat Institute

ميٿيو آرنلڊ جيڪو ڪلاسيڪي نقطهءِ نظر جو حامي هو، پلاٽ ۽ عمل (Action) کي اوليت ڏني ٿو ۽ موضوع لاءِ گنڀيرتا کي ضروري سمجهي ٿو. سندس خيال هو ته رڳو اهي موضوع سٺا هوندا آهن، جيڪي بنيادي انساني احساسن کي شديد نموني ۾ متاثر ڪندا هجن. شاعر جو ڪم آهي، ته هو گنڀير موضوعن کي گنڀير اسلوب (Style) ۾ پيش ڪري.

ڪلاسيڪي اصولن موجب ٺيڪاڻي ۽ بناوت جي ضرورت ڪانهي. سادگيءَ ۾ به حسن آهي. گهڻا خيال اهڙا هوندا آهن جن ۾ صداقت ته هوندي آهي، پر جيڪڏهن انهن کي حسن ۽ خوبيءَ سان پيش نٿو ڪيو وڃي، تنهنڪري پنهنجي اصلي جاءِ کان هيٺ ڪِري پون. صداقت لاءِ اهو به ضروري آهي، ته جنهن به نموني ۾ ڪنهن خيال کي پيش ڪيو وڃي، اهو وڻندڙ، صحتمند ۽ حسن جي زيورن سان سينگاريل هجي. هر تصور لاءِ تيز لفظن جي چونڊ ضروري آهي، جن کي خاص ضابطي سان ادا ڪيو وڃي ۽ جنهن لاءِ اديب فڪر، محنت ۽ رياضت ڪئي هجي.

روماني تحريڪ:

نوس ڪلاسيڪي قدرن ۽ ضابطن جي خلاف ردعمل جديد طرز احساس جي ابتدا هئي. ارڙهين صديءَ جي عقليت پسندي ۽ رائج ڪلاسيڪي ضابطن جي سخت گيريءَ خلاف، انساني جذبن ۽ احساسن جي حق ۾ ردعمل انهيءَ صديءَ ۾ ئي شروع ٿيو. ارڙهين صديءَ جي شروعات ۾ عام تصور اهو هو، ته انسان جي امتيازي وصف سندس عقل آهي، پر صديءَ جي آخر ۾ اهو تصور عام ٿيو، ته انسان جي فطرتي خاصيت سندس احساس آهن. ظاهر آهي، ته جيڪڏهن انسان جي فطري ۽ امتيازي خاصيت سندس احساس آهن، ته پوءِ فن ۽ ادب ۾ انهن جو اظهار فني ۽ ادبي خوبي ليکي ويندي. مشهور انگريزي شاعر ورڊس ورٿ جو چوڻ آهي، ته شاعري احساسن جي تاريخ يا سائنس آهي، سو اهو تصور ته ادب ۽ آرٽ ذات جو اظهار آهي، ارڙهين صديءَ ۾ شروع ٿيو ۽ ڪنهن نه ڪنهن شڪل ۾ اڻويهين صديءَ کان ٿيندو ويهين صديءَ تائين پهتو.

رومانيت (Romanticism) فرد جي بغاوت هئي. اهو ڪلاسيڪيت (Classicism) کان هڪ باغيانه انحراف هو، جنهن جي اصولن اظهار تي سخت پهرو لڳائي ڇڏيو هو. وائيٽ هيڊ (White Head) پنهنجي هڪ اهم تصنيف 'Science and the Modern World' ۾ لکي ٿو ته ”روماني تحريڪ ان ميڪانيڪي نظريي جي خلاف ردعمل هئي، جنهن جو محرڪ صنعتي انقلاب هو.“ روماني فنڪار ۽ ليکڪ جي ويجهو ڪائنات مشينن کان وڌيڪ پرسرار آهي ۽ منطقي جبريت (Logical determinism) جي طابع ڪانهي. ساڳيءَ طرح انسان جي داخلي زندگي سادي ڪانهي، اها انيڪ الجهنن ۽ تضادن سان ڀريل آهي. انسان جو

ذهن ايترو محدود ڪونهي، جو ان کي ٿيورين ۾ قيد ڪيو وڃي. لاڪ جي تجربي فلسفي (Emprical Philosophy) ۽ تجربي نفسيات (Emprical Psychology) جي اثر هيٺ ادب ۽ ادبي تنقيد هڪ نئين وات ورتي ۽ ذهن جي تجربي ڪرڻ جو لاڙو پيدا ٿيو.

عام طرح سان چيو ويندو آهي، ته 'رومانيت' ادب ۽ زندگيءَ جي فرسوده رسمن جي خلاف بغاوت هئي... انفرادي احساس ۽ سوچ جي هڪ سوڀ هئي؛ پر رومانيت انهيءَ کان به وڌيڪ هڪ پيچيدو معاملو هو، ڇاڪاڻ ته 'رومانيت' جا ايترائي قسم آهن، جيترا روماني فردن جا، پر انهن فردن ۾ ڪي هڪ جهڙيون وصفون هيون، انهن وصفن جي ميلاپ جو پيو نالو روماني ذهنيت آهي.

انهيءَ روماني ذهنيت جي تصور ۽ مفهوم کي سمجهڻ لاءِ، روسو (Rousseau) کي اڪثر رومانيت جو روحاني ابو ڪوٺيو ويندو آهي. روسو انفراديت پسندي، آزادي، فطرت ۽ انسان سان محبت ۽ جذبي جي قدرافزائيءَ جو قائل هو. هو زندگيءَ کي لامحدود ۽ ممڪنات سان پُر سمجهندو هو ۽ انسان کي ڪائنات جو مرڪز سمجهندو هو، جنهن ۾ بي انتها امڪان لڪل هئا. روسو جو چوڻ هو، ته جيڪڏهن سماج جي تنظيم فطري اصولن موجب ڪئي وڃي، جنهن ۾ فرد جي آزادي برقرار رهي سگهي، ته فرد پنهنجي لڪل امڪانن کي عملي جامو پهرائي سگهي ٿو ۽ اهڙيءَ طرح سان سڄي انسانذات جي ترقي ممڪن ٿي سگهندي. روسو جو چوڻ هو، ته آزاديءَ سان تخليق ڪيل ادب ئي جاندار ٿي سگهي ٿو. هن جذبي کي عقل کان مٿاهون درجو ڏنو.

ڪن نقادن جو اهو ويچار آهي، ته رومانيت کي ڪلاسيڪيت جو ضد چوڻ غلط آهي، اها اصل ۾ ان جي تڪميل هئي. روماني اديبن ڪڏهن ئي ڪلاسيڪي روايتن کي ڪونه ڇڏيو ۽ ڪڏهن به ماضيءَ کان پوريءَ طرح سان بي تعلق ڪونه رهيا. ايترو چئي سگهجي ٿو ته روماني تحريڪ ادب کي نون خيالن ۽ تصورن کان واقف ڪيو، جيڪي ڪلاسيڪي تصورن کان مختلف هئا.

●

ذميدار ليکڪ سماج جو سجاڳ ضمير هوندو آهي. سماج کي پنهنجي ضمير کي سڃاڻڻو پوندو، ڪيس پڌرو پوندو، ڪيس موت ڏيڻي پوندي، تيستائين ليکڪ انتظار ڪندو رهندو!

– ممتاز مهر

(س. ا. س پاران ڪراچيءَ 10- مئي 78 تي سائنس ملهايل شام ۾ ڪيل تقرير مان. روزانه هلال پاڪستان، 13- مئي 78، ص 5.)

بيدل مسرور (پورٽريٽ)

اولڙا اولڙا، زندگي اولڙا

تازو 'برسات' ۾ جڏهن حفيظ شيخ بابت ڇپيل ٻي قسط پڙهيم، تڏهن مون کي پڻ اها ضرورت محسوس ٿي، جنهن جو ذڪر مضمون وٺڻ وقت تو به ڪيو هو. سو مان پاڻ چاهيان ٿو، ته اِن Study ”اولڙا اولڙا، زندگي اولڙا“ جي مهڙ ۾ ڪو وضاحتي نوٽ هئڻ ضروري آهي.

پهرين ڳالهه ته: هيءَ حفيظ جي ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل مواد جو اڀياس آهي، جنهن جي ٽيڪنڪ، **اسٽڊيءَ** جي چالو ٽيڪنڪ کان گهڻو مختلف آهي. پراڻي خيال وارا محقق ان کي پسند ڪن ٿا يا نه، ڪير به پسند ڪري ٿو يا نه، اهو ٻيءَ جو مسئلو آهي. بهرحال، حفيظ جو ايترو مواد مون کي هٿ اچي سگهيو آهي، تنهن جي پڙهڻ کان پوءِ مون اها اسٽائيل اختيار ڪئي آهي. هن اسٽڊيءَ ۾ حفيظ جيڪي ڪجهه ڳالهائي ٿو، سو هن جي ئي ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل مواد مان ورتل آهي.

—ب. م

ڪيتريءَ دير کان ڪمري ۾ خاموشي ڇانيل هئي. آخري ڀيري هن وڏو ٽهڪ ڏنو هو، جنهن جو پڙلاءُ رڪي رڪي منهنجي ڪنن ۾ ٿي ٻُريو. هو انلارجر جي ڀرسان لفافن مان نيگيٽو ڪڍي ڏسندو ٿي ويو ۽ پوءِ، ڪجهه ڳالهائڻ کان سواءِ اٿي ڪمري ۾ ٻرندڙ بلب جو سئچ آف ڪيائين. ان ئي گهڙيءَ گهگهه اونداهي ڦهلجي وئي، ائين جيئن هن جي ٽهڪ کان پوءِ خاموشي. اونده ۾ منهنجو ساهه ٻوساتجڻ لڳو، ان اونده ۾ به مون کي لڳو ته هو وڏي وجي انلارجر جي ڀرسان ويٺو، جنهن احساس جي ڪ تڏهن ٿي، جڏهن ڳاڙهي رنگ جي روشني ڳوٺ جي گهٽين ۾ شام جو ٻيٺل دونهين جيان، ڪمري جي ڪارڻ تي ڄمي وئي. ٻني ڦاڙڻ جو آواز ۽ منهنجي من ۾ آداسيءَ جو ايري اچڻ. مون وڏو ساهه کڻي ڪيس چيو:

”نيٺ ايڏي ساري تڪليف پنهنجي سر ڪرڻ مان ڇا حاصل؟“

چئي ته ويٺس، پر مان ائين چئي — ڪانئس ناهوڪي ڳار جو انتظار ڪرڻ لڳس. هن جواب ڪونه ڏنو، مان جي ماحول ۾ انلارجر جو ڪڏهن ڪڏهن ايرلدڙ ڪڙڪو ـ ۽ مان پنهنجي جواب جو منتظر.

”اڙي -- توکي خبر ناهي ته مان تصويرون به ناهي ڇاٽان.“

”پر اهي ٻه-چار نيگيٽو ڪنهن دڪان تان به صاف ڪرائي تي سگهئين.“

”ماٺ ڪري ويهه -- ۽...“

”۽ ڇا؟“

”پٽ ۾ لڳل تصوير مان پرنٽ ڪيئي ويهي پڙ.“

سان ڪاراڻ مائل ڳاڙهي ڳوڙهي روشنيءَ ۾ ڪيس گهورڻ لڳس. هو انلارجر ۾ ڪا ليگيٽو رکي، ان جو فوڪس ڪري رهيو هو. هن ڦاڙيل اڇي ڪارڊ جو ٽڪر ان فوڪس تي رکيو ۽ اڇي روشنيءَ جي مدد سان پازيٽو جي نه ڏسجندڙ آڪرجو يقين ڪري ڪيس ڊيولپر ۾ وڌو -- سون ڪيس ٿورو واندو ڏسي چيو:

”منهنجو مطلب آهي ته پاڻ ويهي ڪا ڪچهري ڪريون.“

”ته هي ڇا --- پيا ....“

”منهنجو مطلب آهي ته گهڻي وقت کان پوءِ مليا آهيون، ته ڪجهه ڳالهيون ٻولهيون ڪريون.“

”ڇا ڳالهايون؟ ڪهڙيون ڳالهيون ڪريون؟ ڳالهائڻ لاءِ موضوع ئي ڪهڙا آهن پاڻ وٽ؟-- پر مون کي ته ڪجهه ڳالهائڻو ئي ڪونهي.“

”ڇو --؟“ مون ڪانئس وضاحت لاءِ پڇيو.

”ڇا ڪاڻ ته يارن کي يقين ٿي ويو آهي ته حفيظ مري ويو آهي.“

”ڪير ٿو چوي؟“

”وڏو ثبوت ته مددعلي سنڌيءَ ”اڳتي قدم“ جو ”حفيظ نمبر“ شايع ڪري ڏنو آهي.“

”تنهنجو مطلب آهي ته هنن توکي مئل سمجهي، حفيظ نمبر شايع ڪيو آهي.“

”ٻيو نه ته -- هتي جي ڪنهن اداري جو نالو ٻڌاءِ، جنهن ڪنهن جيئري اديب يا شاعر جو نمبر ڪڍيو هجي.“

”ترس ٿورو غور ڪرڻ ڏي.“

”ڀئين نه منجهي.“

”نه، منجهيو ناهيان- مان دراصل تنهنجي ڳالهه تي غور ڪري، جواب لاءِ ذهن تي زور ڏئي رهيو آهيان، ڀنهنجن جا پرڪار آهن. ڪجهه بقول تنهنجي، پر مون کي ياد ٿو اچي، سنڌي پبليڪيشن طرفان شيخ عبدالمجيد سنڌي، غلام مصطفيٰ شاهه وغيره ۽ برسات وارن شيخ اياز نمبر ڪڍيو آهي -سهڻي طرفان امرجليل ۽ نسيم ڪرل جا نمبر نڪتا آهن.“

”انهن ٻن مثالن سان تون مون کي مطمئن ته نٿو ڪري سگهين پيارا -- تون ئي ٻڌاءِ جيڪو منهنجي ڪهاڻين جو مجموعو، توکي پنهنجي خيال مطابق ڪيڏو هو، سو اسلم لغاريءَ جي سنڌي اڪيڊميءَ ڇو ڇاپايو؟ ڇگو هل اڳتي، ڇڏ ان ڳالهه کي، ان مجموعي جا پهريان چار ورق کولي ڏس، ته توکي به يقين اچي ويندو، ته حفيظ مري ويو آهي.“

Gul Hayat Institute

”مان تنهنجي ڳالهه کي مڃان ٿو، پر اهي به ’اڳتي قدم‘ ۾ تنهنجي ٻي دوستن جي لکيل تاثرن تان ورتل آهن، پر ان جي باوجود منهنجو پنهنجو خيال اهو هو ته مان تنوير عباسيءَ کان تنهنجي شخصيت، دوستي ۽ ادبي خدمت متعلق ڪجهه لکرايان.“

”پوءِ تنوير ڇا چيو؟“

”هن چيو ته مان حفيظ سان شايد پورو انصاف نه ڪري سگهان.“

هن جو منهن مونڏانهن هو، سندس پٺيان ڳاڙهي روشنيءَ شعاع ڦٽي ڪيو، تنهنڪري مان سندس صورت ڀاوَ پرکي نه سگهيس. ڪجهه دير جيئن جو تيئن ويٺو رهيو. پوءِ هو مڙيو ۽ ڪارين ڪاپين کي ڦولهڻ لڳو. ٿوري دير جي خاموشيءَ کان پوءِ چوڻ لڳو:

”ڪنهن جو مٺو پريو آواز ٻڌين پيو؟“

”اون هون ـــ مون کي ته ڪجهه ٻڌڻ ۾ ڪونه ٿو اچي.“

”ڪن لائي ٻڌ ـ هوءَ ڳاوَئي ٿي ـ ٻڌ ٻڌ ـــ هوءَ ڳائي ٿي پيارا ـ ڪجهه هن کي به ٻڌ.“

گهڙيءَ لاءِ مان به ساهه منجهائي ڪجهه ٻڌڻ جي ڪوشش ڪئي، هو بــ چرپر ڪرڻ کان سواءِ ڪنڌ لاڙي ويٺو رهيو، ڄڻ واقعي ڪو سريلو آواز ۽ سهڻا ٻول ٻڌي رهيو هجي ـــ جلد ئي وڏو ساهه کڻي پنهنجي منهن چوڻ لڳو:

”جڏهن روح جا ريلا سڪي ويندا آهن، تڏهن: نــ تو تي ميار آهي نـ مون تي.“ هن جي آواز ۾ درد جو احساس هو.

”ڇا پيو چوين؟“

هن ڪو جواب نه ڏنو. مون بــ وڌيڪ ڪانئس پڇڻ جي ڪوشش ڪانه ڪئي، ڇو تــ مون کي لڳو ٿي ته مان سائس ڪجهه به ڳالهائيندس، ته جواب ۾ روئـي پوندو ۽ مون کيس روئارڻ نٿي چاهيو ـــ ڪجهه لمحن کان پوءِ ڪمري ۾ وري زندگيءَ جا آثار ڪنن تائين رسيا ـ هن ڪارين ڪاپين مان هڪ پازيٽو تصوير ڪڍي مون ڏانهن وڌائيندي چيو:

”هيءَ تصوير ڏس.“ سندس آواز اڃا به ڳورو هو. مان اٿي وٺس ويس ۽ ان ڳاڙهيءَ روشنيءَ ۾ تصوير کي ڏسندي پڇيم:

”ڪنهن جي آ؟“

”ماڻهين جي.“ هن جي لهجي ۾ خمار هئي.

”پر پيارا، منهنجي ماءُ ته مري وئي آ.“

”ته مان ڪڏهن ٿو چوانءِ ته جيئري آ.“

”پر هي نقش منهنجي ماءُ جا ته ناهن.“

”سچاڻ نه ـــ“

”مان نٿو سڃاڻي سگهانس.“

”تنهنجي پاڙي جي ٿي.“

”مون ڪانه ڏٺي آ.“

”تہ تو ڏنو ڇا هي؟“

”منهنجي عمر ئي ڇا هي جو مان ڪجهہ ڏسڻ جي هام هڻان.“

”هون -“ هن وڏو ساهہ کنيو، مون ڏانهن لهاري وري چوڻ لڳو: ”تصوير کي پنهنجي ئي هٿ ۾ رک -- ۽ ڪانٽس پڇ -- سيڪجهہ اها تصوير پاڻ ئي ٻڌائيندي تو کي؟“

”پر پيارا، تصوير بہ ڪڏهن ڪنهن سان ڳالهايو آهي.“

”ها پيارا -- جيئرن جاڳندن ماڻهن جا وات سبيل هوندا آهن، اکيون هونديون بہ منجهن ساڃاءَ نہ هوندي آهي، پڙهيل ڪڙهيل ذهنن تي بہ تالا لڳل هوندا آهن -- ڪيئن هزارين انسان منهنجي ڪهاڻيءَ ’فقير رمندا رهن ٿا‘ جي فقيرجيان ڇمندا آهن ۽ هڪ ڏينهن فٽ پاٿ تي مئل نظر ايندا آهن، اهي پنهنجي جيئري ڪجهہ بہ ٻڌائي نہ سگهندا آهن - اهڙا انسان مرڻ کان پوءِ ڪهاڻيون ٻڌي ويندا آهن - ۽ جيڪي ماڻهو ڳالهائڻ چاهيندا آهن، جيڪي ڪجهہ ڪرڻ چاهيندا آهن، انهن سان جيڪا جنگ هيءُ ماحول ڪري ٿو، تنهن جي ڄاڻ ڪنهن کي ناهي ڇا؟“

”پر مان هن تصوير کان ڇا پڇان؟“

”پڇوڪي پهرين تہ اهو پڇينس تہ تون آهين ڪير.“

”مون کي تہ ڪا عورت ٿي لڳي -- جنهن کي نظر جي عينڪ پئي آهي.“

”هن جي عينڪ جي شيشن مان هن جون واجهائيندڙ نگاهون لٿو ڏسي سگهين تہ ڏي مون کي واپس.“ هن مون کان تصوير کسي ورتي.

”پوءِ مون کي ٻڌاءِ تہ سهي تہ آهي ڪير؟“

”دل تہ چوي ٿي تہ لک سؤ گاريون ڏيانءِ، پر هٿ ۾ جهليل هن عظيم عورت جي تصوير جي احترام کان ڪجهہ نٿو چوانءِ. وڃ، وڃي هوڏانهن ويهہ.“ هن جي لهجي ۾ چڙ هئي، بيزاري هئي -- مان اٿيس ۽ کيس چيم:

”ٻڌي پاريان؟“

”تنگ نہ ڪر پيارا.“

ڪمري ۾ ساڳي خاموشي ڇانئجي وئي. تصوير هن جي هٿ ۾ هئي. ڪجهہ منٽن کان پوءِ هو پنهنجي منهن پڙڪڻ لڳو.

”هيءَ روشن آهي پيارا -“ هن جي آواز ۾ سڏڪا شامل هئا ”هن ۽ منهنجون گهڻي ئي ڪڙيون ۽ مٺيون ڳالهيون مشهور آهن -“ هڪ لمحي لاءِ هو چپ ٿي ويو - پوءِ چوڻ لڳو: ”هڪ ڀيري عبدالحق عالمائيءَ منهنجي پيٺ جي سامهون هن جو نالو ورتو، تہ منهنجي اندر مان ڪا چيٽ ايري وئي هئي، تنهن وقت منهنجي پيٺ مون کي چيو هو، تون تہ ڪو چريو آهين، مٿان سان بہ ڪي رشتا ٿيندا آهن -- تڏهن عالمائيءَ منهنجي اکين ۾ آلاڻ ڏسي پنهنجي اکين ۾ بہ چرپر محسوس ڪئي هئي، پر منهنجي پيٺ چوڻ لڳي -- اڙي تون تہ سچ پچ بيوقوف آهين، حديث ۾ آهي تہ مئل لاءِ ڏک ڪبو تہ انهيءَ جي روح کي تڪليف پهچندي.

تڏهن ـ تڏهن ئي تہ شايد مون ائين چيو هو، تہ مُلن کي نٿو وساري سگهجي ـ جيئن سان کو سانگو نٿو رکي سگهجي ـ پوءِ بہ پيار ڇا آهي؟ اکير ڇا آهي؟ اوسيڙو ڇا آهي؟ اهو سڀ ڪجهہ ڦرجي ڇو ڪولہ ٿو وڃي؟ لڙنجي ڇو نٿو وڃي؟ پابنديون ـ حد بنديون، آخر توهان ماڻهو ـ ميرا سن ۽ آجرا ڇهرا ڪٿي ڪيستائين مذهب جي نالي ۾ ڪوڙ پکيڙيندا رهندا؟ مون کي ياد آهي تہ منهنجي پيءُ چڙي چيو هو: 'سالا ڪميونسٽ، توهان وڏا حرامي آهيو، روز محشر ۾ تو جهڙا دوزخ جو پارڻ ٿيندا. تون اچين ٿو تہ اسان جي گهر ۾ رحمت جا فرشتا بہ پير ڪونہ ٿا رکن.' مان ـ ان پيءُ جي گهران نڪري وڃڻ مناسب سمجهيو ۽ ويندي مون پيءُ کي چيو هو، تہ "فرشتا ضرور ايندا تنهنجي گهر ۾، پر ياڻ بڻجي ڪونہ ايندا." ائين چئي هو چپ ٿي ويو، بي سبب ڪارين ڪاپين کي هيٺ مٿي ڪرڻ لڳو، چوڻ لڳو "مون پنهنجي پيڻ خديجہ کي پنهنجي زندگي سنوارڻ جي حق ۾ آزادي ڏني ڇڏي هئي، جنهن جو مون پنهنجي ڪهاڻيءَ "ساگر جي لهرن تي" ۾ ذڪر ڪيو آهي، پر تو پڙهو نہ ـ پيءُ ون پنهنجي گهرن تڙن واريون ٿي وڃڻ ڪان پوءِ، پاڙن کي ڪيئن نہ بيوقوف ۽ گهٽ سمجهڻ ٿيون لڳن. ڏوهہ انهن جو بہ ناهي. دراصل عبدالغفور انصاري صحيح چوندو هو، تہ يار، اسان ڪهڙي قسم جا اديب آهيون، جو پنهنجي گهر ۾ ئي ڪو اديب پيدا نٿا ڪري سگهون تہ پوءِ هن سموري قوم کي پنهنجي تخيل سان بدلائڻ جا اجايا خواب ڇو ڏسندا وتون ـــ ڏس ڪيڏو نہ زهريلو سچ چيو اٿس ـــ اهي اٿئي اسان جي پنهنجي ماءُ جي پيٽان، جٽيل اولاد جو هڪ ٻئي سان رشتو ۽ آن جي آبتڙ، هيءَ روشن، منهنجي وات چيل پيڻ، جنهن جو مون سان واقعي مثالي پيڻ وارو پيار هو، پر هي دنيا وارا ـــ جن اجايا سحايا بهتان، روشن ۽ مون لاءِ گهڙيا هئا، پر مون انهن جو ڪڏهن بہ اثر نہ ورتو. تو منهنجي "آخري باب" ڪهاڻي پڙهي آ؟"

"ها ـ اها مون 1955 جي 'ماهنامي شاگرد' تان اتاري بہ رکي آهي."

"اهو رسالو ڪٿان مليءِ؟"

"رشيد ڀٽيءَ وٽان."

"يار، هڪڙو پيو دوست اٿئي، شيام ڪمار، ان وٽ منهنجو ڪجهہ اهڙو مواد رکيو اٿئي جيڪو مون وٽ بہ ڪونهي، اهو ڪيئن بہ ڪري هٿ ڪر."

"مون ان لاءِ شيام کي پاڻ بہ عرض ڪيو هو ۽ بہ ـ ٽي پيرا وٽس رشيد ڀٽيءَ کي بہ وٺي ويس، پر هن رڳو ڳالهيون ڪري لنوائي ڇڏيو."

"يار، ان وٽ منهنجون ڪجهہ اڻ ڇپيل ڪهاڻيون اٿئي، هڪڙي تہ مون کي ياد آهي، 'زرينہ' جي عنوان سان ۽ هڪ ـ اڌ ۾ ڇڏيل ناول بہ وٽس آهي."

"زرينہ ڪهاڻي مون ڪانئس ورتي آهي ۽ هڪ ٻي ڪهاڻي بہ ڏني هئائين، جيڪا بہ مون وٽ موجود آهي، جنهن جو عنوان آهي 'اڄ پڻ اڪڙين سڄڻ پنهنجا ماريا'."

Gul Hayat Institute

هن غور سان مون کي پڙهي ٻڌو ۽ مون کي ائين لڳو، ڄڻ مون کي اڃا ڪجهه چوڻو هو، مون ذهن تي زور ڏنو ته ياد آيو، تڏهن مون کيس چيو: ”رشيد ڀيٽيءَ پڙهي ٻڌايو، ته هڪڙي ڪهاڻي هن ’لواءِ سنڌ‘ جي ’سنڌ نمبر‘ ۾ شايع ڪئي هئي، تنهن ڪهاڻيءَ جي مون ڏاڍي تلاش ڪئي آهي، پر اخبار جو اهو پرچو ڪٿان به هٿ نٿو اچي. ٻين به ڪجهه ڪهاڻين لاءِ رشيد ڀيٽيءَ ئي پڙهي ٻڌايو، ته تنهنجون ٻه-ٽي ٻيون به گم ٿي ويل ڪهاڻيون آهن.“

”ڪهڙين لاءِ ٿي چوائين؟“

”دراصل تنهنجي گڏ ڪيل لکڻين کي ڏسڻ ڪان پوءِ ئي هن ڪجهه ڪهاڻين جا نالا ورتا، جن مان هڪڙي ته ’عيد جي رات‘ هئي ۽ ٻي آهي ’زمانا‘“.

”اهي پڙهي ڪهاڻيون ته مون وٽ به ڪينهن-اڃا هڪڙي ٻي ڊماڪيدار ڪهاڻي ’اوستو جاڙو‘ به گم آهي. مون کي ياد آهي ته مون حميد سنڌيءَ ڏانهن روح رهاڻ لاءِ موڪلي هئي“.

”پر حميد ته چوي ٿو ته تو اها ڪهاڻي موڪلڻ لاءِ لکي هئي پر موڪلي ڪانه هئي“.

”الائي يار. گهڻو وقت گذري ويو آهي. وري به تون حميد ڪان پڇي ته ڏسجان-ها- يار ٻڌ ته“.

”چئُه“.

”تو مون واري آخري ڪهاڻي جلدي ڇاپي ڇڏي“.

”ڪيئن؟“

”تن ڏينهن ۾ مون سليم چني کي چيو هو ته ان ۾ عبدالحق عالمائيءَ جي ڪهاڻيءَ ٽڪاٽا ۽ ٽول جو ٿورو ريفرنس طور ٽڪرو شامل ڪبو ۽ پوءِ ان جو ڪو عنوان سوچي لکبو“.

”پر سائينجن به اهڙو ته ڪٿي ٽپ ڏنو جو في الحال ته سڀني کي يقين ئي ڪرڻو پيو ته، تون واقعي مري ويو آهين“.

گهاڙهي روشني اصل ۾ هن جي وجود ڪان سواءِ جسم جي ڪنهن به حصي کي خاص ڪري مُنهن کي اجاگر نٿي ڪيو ۽ مون محسوس ٿي ڪيو ته منهنجي ان جملي تي سندس چهري تي ڪو نه ڪو تاثر ضرور هو. هو مون ڏانهن ئي نهاري رهيو هو. مون کي ائين ٿي لڳو ته سندس منهن تي لازوال مرڪ هئي، ڄڻ هن اهو مانداڻ ڇاڻي واڻي منڍيو هو، جيئن ڪو اداڪار اسٽيج تي هزارن ڏسندڙ جي اڳيان پنهنجي ڪردار جي زبردست پرفارمنس ڪري پڇاڙيءَ جو منظر ايڏي ته سچائيءَ سان ڪري جو ڏسندڙ پڻ ان جي پڇاڙيءَ جي تاثر کي سچو ۽ صحيح سمجهي ڏک جو اظهار ڪري، ۽ پوءِ پردو ڪِري پوي ۽ اهو پنهنجي پڇاڙيءَ جو رول، ڪري ويل اداڪار اٿي پنهنجي ڊرامي جي باقي ٽيم سان وڃي ملي- ۽ پنهنجي پرفارمنس تي دل ئي دل ۾ مرڪندو رهي-۽ مون کي لڳو ته هن به پنهنجي انجام ڏسڻ

لاءِ اهڙو ناٽڪ رچايو هجي- ۽ مون کي پڪ هئي ته هو مرڪي رهيو هو. چاڪاڻ ته هن ڪجهه به لڻي ڳالهايو يا ٿي سگهيو ٿي هو ڪجهه سوچي رهيو هجي. هن هڪ پل ۾ ڇا ڇا سوچي ورتو هولدو. سو هن ڪونه ٻڌايو ۽ مان منتظر هئس ته هو ڪو جواب ڏيندو: ٻر ٿوري دير کان پوءِ هڪ ٻي تصوير ڪاهڻ لڳو ۽ ٿاهي ان کي ڊيولپر ۾ وڌائين. ڊيولپر ۾ تيار ٿي ويل تصوير ڏٺي مون کي ڏيکاريندي چوڻ لڳو؛

”هيءَ به روشن اٿئي.“

ڳاڙهاڻ جي ڌنڌ ۾ مون تصوير ڏٺي، مرڪندڙ مک ۽ اکين ۾ مستقبل لاءِ آمنگن جا اهڃاڻ، آلي تصوير تان پاڻيءَ جا ڦڙا پئي ڳڙيا— هو تصوير ڏانهن ڏسي چوڻ لڳو:

”آخري ڀيري هوءَ جڏهن بيمار ٿي اسپتال داخل ٿي هئي، ته آءٌ هميشه سندس آرام جو خيال ڪري، سندس ڪمري ۾ وڃڻ کان ڪيٻائيندو هئس، ٻر جڏهن به ويندو هئس ته اکين ئي اکين ۾ هڪٻئي تي پنهنجي پنهنجي مجبوري ظاهر ڪري ڇڏيندا هئاسين.“ هن جي آواز ۾ ڪنبڻيرتا هئي. ٿورو ترسي هن وري ڳالهائڻ شروع ڪيو— ”هڪ ڏينهن اسپتال ۾ روشن کي ڏسڻ لاءِ ويس، روشن جي مولجهه جو خيال ڪري، اسحاق ڪمري جي دريءَ تان پردو هٽائي ڇڏيو هو— آءٌ ورانڊي ۾ ئي هئس ته سامهون روشن ليٽيل نظر آيم، هن مون کي ڏسي ورتو هو، ۽ در ۾ ئي اکيون وجهيو ٿي رهي. آءٌ ويجهو ٿيس ته اسان جون اکيون مليون، گهڙيءَ پل لاءِ، پوءِ ڇڻ هن ٿڪجي اکيون هيٺ ڪري ورتيون.“

حفيظ مون کان تصوير ورتي. هڪ نهار ان تي وجهي چوڻ لڳو: ”ساڳي روشن، جنهن جي ٿڪل ۽ جهڪيل نگاهن مان مون گهڻو ڪجهه محسوس ڪري ورتو هو، اج به ائين ٿو لڳيم ته ڇڻ چوندي هجي، ’ادا ڏسين ٿو، مان ڪيترو نه لُڇي پڇي آهيان، ڪيترو نه پاڻ پتوڙيو اٿم، ٻر هي ڪمبخت موت مون کي نهوڙي نيڻ تي ضد ڪيو ويٺو آهي. ڏس مون ڇيو ڪين ٿي، ته مون ۾ طاقت ڪانه آهي. زندگيءَ جي اجوڳ ٻورهئي منهنجو اندر کوري ڇڏيو آهي، مان سڄي عمر گهاٽي جي ڏاند جيان ڦهندي رهي آهيان ۽ ڏس، اج جڏهن مان مس مس انهيءَ لائق ٿي آهيان، جو پاڻ جهڙن لاءِ ڪجهه ڪري سگهان ته موت منهنجي چانئٺ تي ويٺو در ٿو کڙڪائي. ڏس، هن کي روڪڻ لاءِ مون ڪيڏا نه وس ڪيا آهن، ٻر هي ڪمبخت ٻڻ اميرن جو ساٿي ٿو نظر اچي. ٻورهيت ٻورهيا ڪري ڪري سنئين ڳاٽ مس ٿئي، ته هي اچي هٽ وجهندس. ڏس، تون پاڻ ڏس ۽ ٻين کي ٻڌائيجان. انهن کي ٻڌائيجان، جيڪي مون وانگر سمجهن ٿا، ته ڀرين پاڻ سنوين ڀرين ٿيو، پوءِ ئي ڪجهه ڪري سگهبو. ادا، انهن کي چئجانءِ ته اها اڻ ٿيڻي آهي، جيسين هو سنوين ڀرين ٿيندا، تيسين سندن اندر ڪورجي ويندو- تيسين موت اچي در کڙڪائيندن. تيسين فنا اچي ٻاکر ۾ پريندن. غريبن لاءِ اميرن جي دنيا ۾ ڪابه جاءِ ڪانهي، اميري-غريبي انسانيت جا ٻه فرقا آهن، ٻه مذهب آهن، ٻه طبقا آهن.

Gul Hayat Institute

ادا، تون انهن منهنجي نوجوان پاڙرن ۽ ڀينرن کي ڇنجانءِ. جيڪي مون والگر پاڻ ڀتوڙي رهيا آهن. ها، ڪين ڇنجانءِ ته سُنهري سپنا ٺاهڻ ڇڏي ڏين.“

ڳالهائيندي ڳالهائيندي سندس آواز ڳورو ٿي ويو. مون سندس اکين ۾ ڇتائي ڏٺو، سندس سدا مُرڪندڙ اکين ۾ ڳوڙها ٿي جرڪيا. مون کيس رئارڻ نٿي چاهيو، تڏهن کيس چيم:

”روئين ٿو ڇا؟“

”هي لڙڪ هميشه اکين ۾ لڙي ايندا آهن.“ اکين تي هٿ ڦيرائيندي، بردباريءَ سان چوڻ لڳو: ”هي ڳوڙها اکين ۾ نه ٿا اٽڪي پون، ڳلن تي ڳڙن ڪونه ٿا، انهن ڳوڙهن کي ئي وجهڻ جو ڏانءُ به اچي ويو اٿم. مان ننڍو آهيان پيارل بابي جي مرڻ تي به مون نير نه هاريا هئا، پر هيءَ روشن، هميشه مون کي اداس اداس ڪري ڇڏيندي آهي.“ هن تصوير کي ساڳي پاڻ ۾ ترلدي ڇڏي ڏنو، ليگيٽو جي وچ مان هڪڙي پازيٽو تصوير ڪڍي، ته مون ڏانهس هٿ وڌائي پڇيو:

”اها ڪنهن جي تصوير آ؟“

تصوير وڌائي مون کي ڏنائين، مون ڏٺي، ”هيءَ ته زينت چنا آهي.“

”منهنجي جيجي اٿئي.“

”مارئي رسالو ڪيندي هئي نه؟“

”اميد جو هڪ نئون ترورو جاڳيو هو، جيجيءَ جڏهن مارئي ڪڍيو هو. چوندا آهن، خوش نصيب آهي اهو وطن، جنهن جون مائرون سائيهه جو احساس رکن. جيجي سنڌ جي عظيم ڪهاڻيڪارن مان هڪ آهي. مون ڪانئس هڪ دفعي پڇيو هو، ته ڇو مارئيءَ ۾ سندس ڪهاڻيون ڪين ٿيون ڇپجن؟ جواب مليو، مصلحت انهيءَ ۾ آهي.“ هن مون کان تصوير ورتي ۽ وڏو ساهه کڻي چوڻ لڳو:

”پاءُ منهنجا، جيڪڏهن جاڳيل جيجي مصلحتون سمجهائڻ ويهي ۽ مارئيءَ تي محتسب جو راڄ رهي ته رند جنون پرور ضرور ڪا ٻي محفل کولهين. امان کي وري مصلحت انهيءَ ۾ نظر آئي، ته مارئيءَ کان ڪنارو ڪري وڃون ۽ نيٺ مارئيءَ جو هر پرچو گهر گرهستيءَ جي هڪ بليٽن ٿي ويو. جنهن باهه جي ٻڪڻ جنهن جي سَچ جي اميد هئي، سي مصلحت جي نذر ٿي ويا. جيجي سَرُ ڪجهه به چوي، مان مارئيءَ مان مطمئن نه هوس. ٽن سالن کان به وڌيڪ مصلحتن کي خيال ۾ رکي ٽڪرلدي رهي، ٿل تي مهينا جنون جي حوالي به ٿئي ها، الله ان کي به ڪنهن طوفان سان آشنا ڪري ها، پر هيءَ دلوراءِ جي نگري آهي ۽ جيجي منهنجي پنهنجي چوڻ پٽاندڙ هڪ ڪمزور عورت آهي.“

”مارئي رسالي ۾ تنهنجي به ته ڪا شيءِ ڇپي هئي؟“

”ها، هڪ خط هو، جنهن جو عنوان هو ’ڪڏهن ڪڏهن منهنجي دل ۾ خيال ايندو ا.‘“

Gul Hayat Institute

ادا، تون انهن منهنجي نوجوان پائرن ۽ پيئرن کي چئجانءِ، جيڪي مون والگر پاڻ ڀتوڙي رهيا آهن. ها، کين چئجانءِ ته سنهري سپنا ٺاهڻ ڇڏي ڏين."

ڳالهائيندي ڳالهائيندي سندس آواز ڳورو ٿي ويو. مون سندس اکين ۾ چتائي ڏٺو، سندس سدا مُرڪندڙ اکين ۾ ڳوڙها ٿي جرڪيا. مون کيس رئارڻ نٿي چاهيو، تڏهن کيس چيم:
"روئين ٿو ڇا؟"

"هي لڙڪ هميشه اکين ۾ لڙي ايندا آهن." اکين تي هٿ ڦيرائيندي، پرد باريءَ سان چوڻ لڳو: "هي ڳوڙها اکين ۾ نُيٖ ٿا اٽڪي پون، ڳلن تي ڳڙن ڪونه ٿا، انهن ڳوڙهن کي ٻي وچڻ جو ڏانءُ به اچي ويو اٿم. مان نؤد اُهيان پيارل بابي جي مرڻ تي بہ مون نيير نہ هاريا هئا، پر هيءَ روشن، هميشه مون کي اداس اداس ڪري ڇڏيندي آهي." هن تصوير کي ساڳي پاٺ ۾ ترلدي ڇڏي ڏنو، ليگيٽو جي وچ مان هڪڙي پازيٽو تصوير ڪڍي، تہ مون ڏانهس هٿ وڌائي پڇيو:

"اها ڪنهن جي تصوير آ؟"

تصوير وڌائي مون کي ڏنائين، مون ڏٺي، "هيءَ تہ زينت چنا آهي."

"منهنجي جيجي اٿئي."

"مارئي رسالو ڪيندي هئي نہ؟"

"اميد جو هڪ نئون ترورو جاڳيو هو، جيجيءَ جڏهن مارئي ڪڍيو هو. چوندا آهن، خوش نصيب آهي اهو وطن، جنهن جون مائرون ساڏيهہ جو احساس رکن. جيجي سنڌ جي عظيم ڪهاڻيڪارن مان هڪ آهي. مون ڪانئس هڪ دفعي پڇيو هو، تہ ڇو مارئيءَ ۾ سندس ڪهاڻيون ڪين ٿيون ڇپجن؟ جواب مليو، مصلحت انهيءَ ۾ آهي." هن مون کان تصوير ورتي ۽ وڏو ساهہ کڻي چوڻ لڳو:

"پاءُ منهنجا، جيڪڏهن جاڳيل جيجي مصلحتون سمجهائڻ ويهي ۽ مارئيءَ تي محتسب جو راڄ رهي تہ رند جنون پرور ضرور ڪا ٻي محفل کولهين. اسان کي وري مصلحت انهيءَ ۾ نظر آئي، تہ مارئيءَ کان ڪنارو ڪري وڃون ۽ نيٺ مارئيءَ جو هر پرچو گهر گرهستيءَ جي هڪ بليٽن ٿي ويو. جنهن باهہ جي ٻکڻ، جنهن جي سچ جي اميد هئي، سي مصلحت جي نذر ٿي ويا. جيجي سڀ ڪجهہ بہ چوي، مان مارئيءَ مان مطمئن نہ هوس. ٿن سالن کان بہ وڌيڪ مصلحتن کي خيال ۾ رکي نڪرلدي رهي، شل تي مهينا جنون جي حوالي بہ ٿئي ها، الله ان کي بہ ڪنهن طوفان سان آشنا ڪري ها، پر هيءَ دلوراءِ جي نگري آهي ۽ جيجي منهنجي پنهنجي چوڻ پٽاندڙ هڪ ڪمزور عورت آهي."

"مارئي رسالي ۾ تنهنجي بہ تہ ڪا شيءِ ڇپي هئي؟"

"ها، هڪ خط هو، جنهن جو عنوان هو 'ڪڏهن ڪڏهن منهنجي دل ۾ خيال ايندو ا."'

”اردوءَ ۾ اهو ڳايل غزل هتي بہ ڏاڍو مشهور ٿيو آهي، جنهن لاءِ هڪ ڀيري تنوير عباسيءَ بہ چيو هيو تہ تون گهڻو ڪري اها سٽ جهونگاريندو رهندو هئين.“

هن هلڪو مرڪي، ڪنهن تصوير جي ڪاري ڪاپي ڪڍي انلارجر ۾ وڌي ۽ ان جو فوڪس ڪري چوڻ لڳو:

”تنوير منهنجو سٺو دوست آهي، پر مون کي چيڙائيندو ڏاڍو هو، مون سان مذاق بہ ڏاڍو ڪندو آهي.“ هن تصوير کي ڪارڊ تي لاٿو ۽ ان کي ڊيولپر ۾ وڌائين. ڪمري ۾ وري بہ گهڙيءَ لاءِ خاموشي ڇانئجي ويئي.

”مارئيءَ ۾ جيڪو خط ڇپيو هو ان ۾ تو پنهنجي ڀيڻ جي ڪجهہ ساهيڙين جو ذڪر ڪيو هو، جنهن لاءِ تو لکيو هو تہ مان ان پڙهيل ڳڙهيل اڌ وهيءَ جي ڪنواري عورت نورجهان تي ڪهاڻي ضرور لکندس. پوءِ ان تي ڪهاڻي ڪڏهن ٿو لکين؟“

”اڻ ڳڻيا انسان، روزاني زندگيءَ ۾ ڪلهي ڪس پيا ڪن. انهن جون بہ پنهنجون جندڙيون آهن.“ هن وري ڪاري ڪاپي ڪڍي انلارجر ۾ وڌي ۽ اڇو ڪارڊ ڦاڙي چوڻ لڳو، ”هرانسان کي پنهنجا پنهنجا سک آهن، پنهنجا پنهنجا سور آهن، پنهنجون پنهنجون ڪهاڻيون اٿن.“ هن ڪارڊ انلارجر ۾ وجهي مٿس ڪاري ڪاپيءَ جي اکر لاءِ ٽائيمر جي مدد وٺي ان کي عڪس بند ڪيو. جنهن کي ڪڍي، ڊيولپر ۾ اڇلائي چوڻ لڳو: ”ڏسڻ تي نظر تو وجهان تہ ائين ٿو محسوس ٿئي تہ هڪ لنبي ڪهاڻي آهي، جيڪا ڪنهن منجهيل سڳي جيان ويڙهيو تي پئي آهي. يا ڪو ڏکوار ڪينئون آهي جو انسالي هانوَ جي ڦٽ ۾ ڪهنديون هنيو ويٺو آهي ۽ پيو ان کي کوري.“

وري ڪاري ڪاپي ڪڍي ڳاڙهي روشنيءَ ۾ ڏسي چوڻ لڳو: ”ڪيئن انهيءَ سڳي کي سلجهايان، ڪيئن اهو چڪندو ڦٽ ڇٽايان، سو واجهائيندي ورهيہ گذري ويا آهن ۽ مون ڪجهہ ڪين لکيو آهي.“ هن ڪاري ڪاپي انلارجر ۾ وڌي ۽ تصوير ٺاهي ڊيولپر ۾ وڌائين ۽ ان ۾ پيل ڪجهہ تصويرن مان هڪ تصوير ڪڍي چوڻ لڳو: ”ڪنو چڙهيو رکيو آهي، ايامي، خبر پوي تہ ڇا ٿو ڪري.“ تصوير کي ڏسي چوڻ لڳو: ”يا ڪڏي ائين ڇنجي تہ جهرُڙ لهيو ويٺو آهي، بس گهڻُ ڇڻي تہ خبر پوي تہ ڇا ٿيندو.“ هن ان تصوير کي فڪسر ۾ ٻوڙيو ۽ هٿ اگهي وري تصويرن لاءِ اڇو ڪارڊ ڦاڙڻ لڳو.

”ان وقت نورجهان گريجويٽ هئي، ماستري ڪندي هئي، هن جي ڪلمڪ ڇوڪري جي اوٽ ۾ ڪڏهن ڪڏهن آئون ڪجهہ ڏسي ونندو هوس ۽ منجهي پوندو هوس.“ ڪارين ڪاپين کي هيٺ مٿي ڪندي چوڻ لڳو: ”مون کي ائين لڳندو هو جيئن ڪنهن پنڌيل راهيءَ کي منزل تي پهچي پنهنجي پنڌ جو احساس ٿيو هجي، جيئن ڪنهن رج ذليل کي سچ پڙ پئي هجي، ڪيترو عرصو ٿيو آهي جو مون کي ان متعلق ڪابہ خبر ڪانهي.“ هن هڪ ڪاري ڪاپي ڪڍي کيس ڏنو، ”منهنجي ڀيڻ جي هڪ ٻي ساهيڙي هوندي هئي، ٿالو تہ شميم هئس

”۽ هو، مولا تي لنگ رکيو هلندڙ شمشير؟“

”شمشير، ادب کان وڌ هاڻي ٽيليويزن کي وڊيڪ ٿو Feed ڪري“.

”سنڌي ادبي سنگت جو ڪم ڇڏي ڏنائين ڇا؟“

”ان کي ته گهڻو عرصو ٿيو“.

”شمشير جو شعر آ: زندگيءَ جا سؤ سوال
ڪير ٿو پورا ڪري،
اهي ڪو مائيءَ جو لال
آهي ڪو حاتم جي همت جو مثال
موت ۾ ماڻي محبت جو وصال
زندگيءَ جا سؤ سوال
ڪير ٿو پورا ڪري.—

واهڙي واهه ڍول! ٽيليويزن کي فيڊ ڪرڻ جي بهاني زندگيءَ جي سوالن سلجهائڻ کان منهن موڙي ويٺو“. ٿورو خاموش ٿي وري چوڻ لڳو، ”ڪٿي انهن سوالن مان ڪنهن هڪ جي جواب ۾ ته نه لڳو پيو آهي.“

”ٿي سگهي ٿو، پر اهو ته هڪ ڄاڻي شمشيرالحيدري پاڻ ۽ پيو سنڌس مولا پاڪ. ڪڏهن ڪڏهن مڌ پيئندي خماريل ذهن تي سنڌي ادبي سنگت جا اڻميساريل نقش تري ايندا اٿس ته جذباتي ٿي چوندو آهي، يار ڪڏهن واندڪائي ملي ته سنگت جي تاريخ ضرور لکبي“.

”شمشير کي گهٽ ۾ گهٽ اهو ڪم ته ضرور ۽ جلد ڪرڻ گهرجي. مان سمجهان ٿو اسان جا اديب توڙي شاعر ڪونه ڪو سوال کڻي ان کي سلجهائڻ جي ڪوشش ۾ رڌل آهن“.

”نوان به گهڻائي ميدان ۾ لهي آيا آهن. شاعر توڙي ڪهاڻيڪار جي حيثيت ۾ به ڳالهه تو واري ٺي نهڪي ٿي اچي هت ته ڪٿن به پيا ڪنبن به پيا-ڏڪندي ڏڪندي انهن رازن کان پنهنجي پڙهندڙ ذريعي پين ڪي به آگاهه ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن، جيڪي سالن کان سيني ۾ سيني پڇندا رهيا آهن-جنهن لاءِ ليڇن به پيا، لوچين به پيا“.

”1960ع جي ٺي ڳالهه آهي“. هن اهڙي انداز ۾ چيو ڄڻ منهنجي بس ڪرڻ جي انتظار ۾ هو.

”جمال جا روح رهاڻ ۾ به اکر ڇپيا هئا. ته پاڻو آءٌ لکي ڪوله ڄاڻان، ڪونه لکي ڄاڻان- منهنجو نالو ميساري ڇڏيو؛ چوڻ جو مطلب هوس ته گيي جي ڳولها ۾ گتل آهيان- گيي جي ڳولها ۾ گتل آهيان، ساهه کڻڻ جي سگهه ڪانهيم، مران ٿو، ائين ڪٿي سمجهو ته

Gul Hayat Institute

مري ويو آهيان. جمال پيو چوي ته سنڌس نالو ميساري ڇڏيون. اديبن جي فهرست تان، ليڪن جي فهرست تان، ڪهاڻيڪارن جي وچور مان، ليڪي لال جي هي پيو شهيد ٿي پيو، سائينداد سولنگي اڳي هڪ مثال هو“.

”تازو سنڌالاجي طرفان ڇپيل رسالي ۾ پرک ۾ سنڌس ڪهاڻي ڇپيل آهي. شايد نئين اڏس، چو ته جمال ابڙي پنهنجي انٽرويو ۾ به چيو هو ته مان ڪجهه مضمون لکان پيو ۽ پنهنجون يادگيريون ضرور لکندس، وڏي جذبي سان چيو هئائين ته مان انساني ارتقا متعلق هڪڙو ناول لکڻ ٿو چاهيان“.

”گاڏي کي گڙڪائڻ ڏکيو آهي پر هلائڻ سولو، هڪ دفعو حرڪت ۾ آيو ته پوءِ سولو سٽائو ڊ ڪندو هلندو. ڪراچيءَ جهڙو شهر-سفيد پوشي-جمال ويچارو ته عيالدار ماڻهو آهي، مون جهڙي ڇڙي ڇانڊ کي هن سماج پيٺو ڪري وڌو. ته جمال ۾ تو ڪهڙي؟ هن کي ته نه رکيو پنهنجي پر پنهنجي ٻارڙن جو به خيال ڪرڻو آهي. پر ياڻ-“ هو ٿهلندي هڪ هند بيهي رهيو- بيهي چوڻ لڳو، ”پر ياڻ، ادبي ٺيڪيدارن کو اسان کي کهاڙيون ته ڪين هنيون آهن، جو اسان هاءِ گهوڙا پيا ڪريون. بس رکيو سائينداد سولنگي سمهاري ڇڏيائون. جمال کي جهلي ڇڏيائون ۽ حفيظ حرڪت کان رهجي وڃڻ کي اڇي پهتو آهي“.

”پر رکيو اهي ۾ ڇٽا ته نه آهن. ڪهڙي ماڻهيءَ جا لال جيئري ئي هيڏي هوڏي پکڙجي ويا آهن، جن جي وري موٽي سلڻ جو امڪان ئي نظر نٿو اچي، گهڻا ته وري ڪا Creative شيءِ ڏيڻ کان ئي رهجي ويا آهن-جيڪي تو وانگر هاڻي ڪڏهن به وڌيڪ نه لکي سگهندا“.

”مثال طور ڪير؟“

”ياڻ، پاڻ واري جيجي زينت چنا--“

”هن وچ ۾ ڪاٽي چيو، ”جي-“

”تو وارو پيارو دوست ۽...“

”عالمانيءَ لاءِ تو چوڻ چاهين ٿا“.

”اچا ته پڻ، پنهنجو جهونو جوکيو ڪرامي...“

”اِس پيارا، مان وڌيڪ ٻڌڻ لاءِ تيار ناهيان“. هو وري هلڻ لڳو. هن جي ڦڪمن جي چرپر مان محسوس پئي ٿيو ته سخت بيچين ٿي ويو آهي.

”۽ جنهن شخصيت کي تو پنهنجي ڪهاڻين جي ارپنا ڪئي هئي-سا به“.

”ثميره-- هان-ثميره--“ هن جي آواز مان معلوم ٿي ٿيو ته ڇڻ ڪمري ۾ تمام گهڻا ماڻهو گڏجي ثميره جو نالو پڪاري رهيا هجن-هن وڌيڪ ڪجهه نه ڳالهايو. ڪمري لڳ-

Gul Hayat Institute

ٻاٿ روم ۾ گهڙي ويو، اندران در بند ڪري ڇڏيائين. شاور مان پاڻيءَ جي ٻڙڪي نڪرڻ جو آواز ٿيو ۽ جنهن سان گڏ مون هلڪا سڏڪا ٻڌا، دٻيل گهُٽيل سڏڪا. تمام گهڻي دير اندران شاور جي آواز ۾ سڏڪا ٻڌندو رهيس. مون ٻاٿ روم جو در کڙڪايو، پر حفيظ اندران در نه کوليو. گهڻي گهڻي دير تائين اندران سڏڪن جو آواز ايندو رهيو. نيٺ شاور جو آواز بند ٿيو. منهنجي تمام گهڻي ضد سبب هن در کوليو. مان وڏي وجهي ڪيس پڪڙ ٻاٿ ڪر ٻاهر وٺي آيس. ٻتي ٻارين، سمورا ڪپڙا آلا ٿي چڪا هئس، مون ڪٻٽ مان سندس ٻيا ڪپڙا ڪڍيا، سٽڻ ۾ اڳٿ وجهي ڪيس ڏيندي چيم: "پيارا، ڪپڙا بدلاءِ."

هن هڪ نگاهه مون تي اڇلائي. سٽڻ منهنجن هٿن مان وٺندي منهنجي منهن پڙهڪڻ لڳو:

"سڪ سوز جوڪڻ ڪو سمر، آهي زمانو درگذر،
اوکو گرامي آ سفر، ڪهڙ عشق جون گهايل گهڻيون."

هو وري ٻاٿ روم ۾ ويو ۽ جلدئي ڪپڙا تبديل ڪري ٻاهر آيو- وڏي وجهي بيڊ تي ستو، مون وڏي سندس سيرانديءَ ڪان ڪُلندڙ دري کولي، هلڪي مٺڙي ٿڌڙي هوا ڪمري ۾ گهڙي آئي. هن اکيون کڻي مون ڏانهن ڏٺو:

"دنيا جي مالڪ جي ناهيل بي بقا مورتين سان ٿيٺ کهڙو ۽ ڪيترو لاڳاپو رکجي؟ ڪمبخت ڪر موڙي اٿنديون مس ته ائين سنيرڻ شروع ڪنديون جڻ آيون ئي سن ۾ ڇوڇڙي لڳائڻ، ٻاهه ٻڪائڻ ۽ وري وڃڻ لاءِ هيون. انهن جي پيٽ ۾ اسان جي مورتين کي ڏس. جيئن مون پنهنجي مورتن کي ابدلٽ جي رلڳن سان رڱيو آهي. منجهن هڪ رنگ ٻيو به وڌو اٿم جنهن جو نالو آهي "بقا". دنيا جي خالق جي تصويرن ۾ بقا جو رنگ آهي ئي ڪين. هو به بت ناهي ٿو، آءٌ به بت ناهيان ٿو. هو به مصور آهي، آءٌ به مصور آهيان. هو به خالق آهي، آءٌ به خالق آهيان. البت هن جا بت فاني، منهنجا بت لافاني، هن جا بت پريشان، منهنجا بت خندان. هن جا بت اياز ڪيش وارا، منهنجا بت بي نياز. هن جا بت تندخو، منهنجا سادا سپاجهڙا. ڏس اسان ٻن بتگرن جي ڪلا ۾ ڪيڏو نه فرق آهي. بقا ۽ فنا جي ٻن رنگن ڪيڏو نه هُل هُلاچو مچايو آهي، صدين کان انسان ائين الجهندو رهيو آهي. فنا جو رنگ هرشيءَ تي حاوي ۽ طاري آهي. انسان خود به فاني آهي پر تنهن هوندي به بقا جو عڪس پيو لوچي، ڇا تون ائين ٿو ڀانئين ته هنن مڙس مٽيرن جي وڏيڪ نه لڳڻ سان انهن جو جيڪي ڪجهه لڪيل آهي اهو ڪنهن ڪم جو ڪونهي؟ ڇا اهو ناس ڪرڻ گهرجي؟ جن لاءِ هنن لکيو، تن کي هنن بقا نه بخشي آهي؟- مان وڏي واڪي چوان ٿو ڀول، ته جيڪي هنن لکيو آهي، جيستائين ڪائنات جو وجود هوندو تيسين باقي رهندو، تيسين سندس مورتين جي بقا جو رنگ پيو ڦهلبو. پيارا، هيءَ دري بند ڪري ڇڏ- سنڌڙيءَ جي سڳنڌ پريون لوليون ڏيندڙ هوا من کي وڏيڪ بيقرار پئي ڪري، ڪٿي وري ڳوڙهن جا بند نه ٽٽي پون. مون اٿي دري بند ڪئي.

”پيارا، اسان ٻه آهيون نانگ ڪاڏل، جيسين اوهان کي منڍ هٿ نٽيد نه ڇڏائي آهي، تيسين ڍهيل يارن مان گهڻي اميد ڪيئن ٿا رکو؟ هاڻي اهو توهان جو فرض آهي ته تند تنوارڻيندا رهو. اهو منڍ اٿئون انهيءَ ڏنگ جو. اڙي سائين، پٽ ڏٺي ته توهان لاءِ انهيءَ عمارت تي قبضو ڪرڻ جو پروانو ڪڏهوڪو لکي ويو آهي. پڙهيان ٿو انهيءَ پرواني ۾ جيڪي هن لکيو هو، سو وسري ويو اٿئون. پر ته ياد اچئي:

’تنيءَ تڏيءَ ڪاهه، ناهي ويل ويهڻ جي — متان ٿئي اونداهه، پير نه لهين پرينءَ جو.‘

باقي رهي پنڌ جي اڻانڪائيءَ جي ڳالهه، سو ياڻ، سسئيءَ جي سورن ڪان ته پنهنجا سور سرس آهن، پوءِ به اسان اڃا تائين سسئيءَ جيان ڪيچو ڪهڙو ڪٿي به ڪونه ڪاهيو آهي —“ هو وري سوچ ۾ ڪر ٿي ويو.

”اٽ ڙي حفيظ، اڄايا اپديش ڏيڻ ۾ چڱا ناهن.“ هو ٽپ ڏيئي اوچتو اٿيو، جو منهنجو پٽ چرڪ نڪري ويو، جڻ اڄايو ئي ڳالهايو هجان. هو اٿي وري ڪارين ڪاٺين کي ڦولڻ لڳو.

”حميد سنڌيءَ جو ڪهڙو حال آ؟“

”خوش باش ۽ نيڪ ناڪ آ.“

”يار، ان ماڻهوءَ منهنجي آئر ڪهاڻيءَ ’سليا ڪنهن نه سوال‘ کي چڱيءَ ريت نه چاهيو. پلا وري ’روح رهاڻ‘ ڪيڻ جو خيال ڪونه ٿو اچيس ڇا؟“

”نڪو. وچ ۾ ظفر حسن ’ڏرتيءَ‘ نالي سان رسالو شروع ڪيو هو، تنهن جا ٻه چئيءَ ڇهه ماهي پرچا شايع ڪري، هاڻي ته ادبي بورڊ ۾ سيڪريٽري آهي.“

”مهراڻ جو ’ڪراچي نمبر‘ به نڪتو هوندو؟“

”ها —“

هو مون کي ڏسي مرڪڻ لڳو — ”بهرحال سٺي ڳالهه آهي — اسان کي ڪجهه نه ڪجهه ڪندو رهڻ ئي گهرجي.“ هو وڏي اليڪٽرڪ بورڊ تائين آيو، ”اسين جيڪي زندگيءَ جي سينڌ سنوارڻ جي دعوا ٿا ڪريون، اسين جيڪي گلستان کي گلاب جي لاليءَ سان سينگارڻ ٿا گهرون، اسين جيڪي هر دل ۾ اميد ۽ امنگ جا راڳ ڳائڻ ٿا گهرون، تن کي ڪٿي ٿو سونهي ته هڪ پل لاءِ به نراسائيءَ جو راڳ ڳايون.“ ائين چئي هن هٿ وڌائي، بتي وسائي ڇڏي ۽ وڏي ويو ڊيولپر ڏانهن. ڳاڙهي بتي ٻاريائين، جنهن سان اونداهيءَ ۾ ڳاڙهاڻ جو گهٽ روشن رنگ ابري آيو.

”پيارا، صحيح ته ماحول خوشگوار نه آهي، صحيح ته هر طرف خونخوار بگهڙن جا وار اسان جي رت جا اڃايا پيا ڦرن، صحيح ته اسان جو پنڌ ڪنڊن جي پيچرن ڪان آهي ۽ صحيح ته حيات، قيامت جي تصور ڪان به سخت پئي ڀاسي، پر زهر پياڪ ته وهه ڏسي ويتر وهسندا آهن.“ هن ڪاري ڪاٺي ڪٿي انلارجر ۾ وڌي: ”سقراط ڪان وٺي اڄ تائين لشڪر ته ڏس مستن جو! ڪير هو جو ڀاڻ پيالو گهري پيئي ها؟ ڪير هو جو پنهنجي خوشيءَ سان صليب تي چڙهي ها؟ ڪير هو جو ستر چٽا ساڻ ڪري ڪربلا تي پهچي ها؟ اڙي اهي مست اسان جي قبيلي جا

Gul Hayat Institute

ماڻهو هتان انهن پنهنجو ساهه ڏئي زندگيءَ کي تازگي بخشي هئي. مُرڪندا جهومندا ويا ۽ هي قافلو هلندو پيو هلي، ۽ اجا تائين هوٽلن تي به چانهه جي ڪوپ سان چسڪيون هڻندڙ نوجوان ڪنهن اهڙي مست جو انتظار ڪري رهيا آهن." هن اهو ڪارڊ ڦاڙي انلارجر ۾ وڌو ۽ ساڳيءَ طرح عڪس بند ڪري، ڪارڊ ڊيولپر ۾ وجهي ڇڏيو:

"اڪيلائي، هيٺائي ۽ نراسائيءَ جي جذبن سان جهڙيءَ ريت مون کي الجهڻو اٽڪيو ٿو پوي، اهڙيءَ ريت اوهان گهر وينلن کي نه پوندو هوندو: پر مون پنهنجي ماحول کي پنهنجي پورهئي سان خوشگوار بڻائڻ لاءِ پنهنجي هن ڪمري سان به هر شيءِ کي ڪيڏي ٻاهر ڦٽو ڪيو آهي، جيڪا ڪنهن به ريت اداسيءَ ۽ نراسائيءَ جو باعث بڻجي."

"ته پلا تو ڪنهن عورت جي تصوير ڇو ڪمري ۾ لڳائي آهي؟"

هن مون ڏانهن منهن ڦيرايو- "ٻتي ٻار ۽ وري ان تصوير کي ڇتائي ڏس."

مون وڏي وچي ٻتي ٻاري ۽ پٽ تي لڳل تصوير ڏانهن ڏٺم، "ڪنهن ڪلاڪار عورت جي تصوير آهي، مون ڪنهن ٻئي هنڌ اها تصوير ڪانه ڏٺي آهي، ڇا منهنجو خيال درست آهي؟"

هن مون ڏانهن نهاريندي چيو، "تنهنجو خيال درست آهي." هو وڏي اچي صوفي تي ويٺو ۽ اتان ان تصوير کي ڏسندي چوڻ لڳو: "ياءِ- اسان جا ڪلاڪار، پنهنجي ڪلا جي موت ۾ سير جا سوالي ٿيندا هئا. سنڌ انهن ڪلاڪارن جا گيت ڳائيندي هئي. انهن سرويچ، سوڍن ۽ راڻن جا گيت ڳائيندي هئي، پنّلي پنڪي اڄ به ڳائيندي آهي، پر پوءِ صديون ٿيون الهيءَ ڳالهه کي گذري. هاڻي ته ريڊيو تان سُر مارئيءَ کان سواءِ پيو ڪو ورلي ٻڌندا آهيون. لتي ٻئي پنهنجي شيخيائي سسئيءَ جا ٻار ٻڌ اڌا آهيون. راڳ جي ديوتا بيجل کي ۽ ان جي ٻالهي راءِ ڏياچ کي ڪوئي ڪين ڳائي. الائجي ڪهڙيون صديون ٿيون، سنڌ ۾ اهڙو ڪارو واءُ لڳو جو ڪلا ۽ آرٽ جون پاڙون پٽجي ويون. ڪٿي ڪو منصور لاهوتي لال يا سرمست تي آيو ته به گيت ڳائي ويو، نه ته ٿيو پلو. هت عاشقن لاءِ عزازيل هجڻ جو مهڻو ٺهيو نڪيو رکيو آهي. ڪير دم هڻي؟ ڪير سر سهسائي؟ سر جو سر سان سات آهي پائو. راءِ سير ڏيندو هو ته هر طرف گيت هوندا هئا. بيجل جو سُر ٿو ڪڇي ته هر طرف مانُ ٿيو وڃي، ڳائڻا مڱڻا ٿيو پون يا ڪوئن تي ڪسب ڪمائڻ لڳيو وڃن. ڪلا سان هيءَ ڪار دلوراءِ جي نگريءَ ۾ نه ٿئي ته پيو ڪٿي ٿئي؟ گيت سنگيت جو ذڪر انڪري ڪري ويس جو مان توکي ٻڌائڻ ٿو چاهيان ته اها تصوير مون پنهنجي ڪمري ۾ ڇالاءِ لڳائي آهي."

"منهنجو مطلب هو ته هن تصوير کي ڏسي، هن جا گيت يا هن جو آواز ٻڌي، تون اداس نه ٿي ويندو هوندين؟"

"مان جذباتيت جو قائل ناهيان پيارا، پر سنڌ ۽ سنڌ وارن جي اڪير ۾ الائجي ڪيئن روئڻ به سکي ويو آهيان. اڪير هڪ ڪنڌي ٻئي ڪاڪڙ جهليو بيٺي آهي. ليٽن کي لير ڇاڪائڻ کان سواءِ اچي ڇا ٿو؟ ساري رات جاڳڻ کان پوءِ- ٻاڪ ڦٽيءَ ويل هن محيط عمارت جي پوئتان-

آسرندڙ سج جو ڀريون ڪرڻو منهنجي دريءَ مان ليئو پائي، منهنجي ڪن ۾ سرگوشي ڪندو آهي، ڄڻ چوندو آهي ’اٿ، گهڻو سُتين، صبح ٿيو اٿئي، اٿ-‘ ۽ پوءِ آءٌ اکيون پٽي دريءَ مان انهيءَ عظيم عمارت طرف نظر ڪندو آهيان، منهنجي من ۾ انهيءَ تروري جي هلڪي سرگوشي هڪ هلڪي ڪتڪتاڙي ڪندي آهي ۽ جهيڻي جهيڻي سرڪ منهنجي چپن تي ٽلڻ لڳندي آهي، انهيءَ وچ ۾ سج جا ڪجھ جيترا تروورا منهنجي دريءَ مان اندر لنگهي ايندا آهن ۽ مون کي وڪوڙي ويندا آهن، انهيءَ ننڍڙي تروري کي آءٌ هوند ڪنهن سهاڳڻ جي ڀريئي پٽ سان تشبيهه ڏيان، جنهن جي ڏني، سهاڳڻ جو سينو زندگيءَ جي امرت رس سان ڀرجي ايندو آهي ۽ هو ڪجھ جيترا تروورا آءٌ هوند انهيءَ سهاڳڻ جا پيا پار چوان، جن کي حاصل ڪري هو پنهنجي زندگي مڪمل سمجهندي آهي، ۽ جن تي ناز ڪري هو ڳاٽ مٿي ڪري هلندي آهي! ۽ پوءِ جڏهن هي ڍڳ سارا تروورا مون کي وڪوڙي ويندا آهن، ته آءٌ ڪر موڙي، هٿ ڇڏي، اٿي ويهندو آهيان، ان بعد ڏينهن پنهنجي مشغولين سان وڪوڙي ويندو آهي—آءٌ زندگيءَ جي جدوجهد لاءِ جنبي ويندو آهيان، تان جو شام جي جهيڻي جهيڻي اوندهڙي منهنجي ڪمري کي ڪنوار جي اجرڪ جيان ويڙهي ويندي آهي ۽ آءٌ بتي ٻاري پروانن سان گڏ نيڻ ساڙڻ لڳي ويندو آهيان- تڏهن هيءَ چاندڪا-... جنهن کي مان اڃا وساري نه سگهيو آهيان-جو ته هوءَ مون کي ڏاڍا سهڻا مٺڙا سُر ڇيڙي هميشه يادن جي ايوانن ۾ وٺي ويندي آهي.“

”هيءَ تصوير انهيءَ چاندڪا جي ته ناهي، جنهن سان تو پيار ڪيو هو، جنهن جي بيوفائيءَ تي تو ڪهاڻي به لکي هئي؟“

”ها--هيءَ اها چاندڪا آهي پيارا-جنهن، وقت گذرڻ سان پنهنجي اندر ۾ عورت کي ڪَرَ موڙيندي محسوس ڪيو، جنهن زندگي سنوارڻ لاءِ، مون کي ڇڏي، ڪنهن ٻئي ساٿيءَ کي چونڊي ورتو—جنهن منهنجي خطن کي رڳو عقيدت جي گلن سان سينگاري سانڍي رکي ڇڏيو—جنهن منهنجي اندر جي آدمن کي هڪ عظيم آرٽسٽ جي اوڻهي ويچار جوئي لتيجو سمجهيو ۽ نيٺ اهو ڏينهن به آيو، جڏهن چاندڪا جي محبت جي سهاري ٿاهيل ادب جو بت ٽڪرا ٽڪرا ٿي اچي پٽ تي پيو—هن ڪنهن ٻئي سان شادي ڪري ڇڏي... ۽ مان...“ هو وڌيڪ نه ڳالهائي سگهيو- هن جي آواز مان ٿي لڳو ٿي ته هو وري يادن کي ساري جذباتي ٿيندو ٿي ويو-

”جيترو سوچين ٿو ۽ محسوس ڪرين ٿو، ان کي لکين ڇو نٿو؟“ هن کي ٿورو موڊ ۾ ڏسي پڇيم.

”آءٌ خمارن غبارن جو رهواسي آهيان، مون کي ائين ٿو محسوس ٿئي ڄڻ اندر ۾ بخار ڀرجي آيا اٿم ۽ آءٌ ڪنهن ڪبوتر جيان فضا ۾ ڇولين تي چُلي رهيو آهيان.“ هن مون ڏانهن مُنهن ڪري چيو، ”تو آڪاس ۾ ڪنهن ڪبوتر کي هوا جي ڇولين تي چُلندي ڏٺو آهي؟ ڏٺو به آهي الائجي ڪين؟ پر آءٌ ڏسي چڪو آهيان، انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونهي آهي ته آءٌ

هٿين خالي، پينو فقير آهيان — مون وٽ دنيا جو ڌن دولت ڪين آهي؛ پر تڏهن به پنهنجي دنيا ۾ آءٌ پاڻ کي تونگر سمجهندو آهيان. ڪڏهن ڪنهن افساني جو ڪردار وجود ۾ اچڻ کان پوءِ ڪيڏي بيهندو آهي، ته آءٌ ائين جهمرڻ ڪرڻ لڳندو آهيان، جيئن ڇيڪي مٽيءَ جي اوڏڪي پٽ پوڻ جي پاڻيءَ ۾ — ۽ پوءِ منهنجي روح جي انهيءَ رل مل مان منهنجي افساني جو ڪردار ڪَر موڙي، آرس ڀڃي ائين اٿندو آهي، جيئن ڪو سلو ڪنهن پلي زمين مان اسرندو هجي يا ڪا نرتڪي نيهن مان اٿي جهومڻ ۽ ڳائڻ لڳي وڃي — ۽ جڏهن منهنجي افساني جو ڪردار اهڙو روپ ڌارڻ ڪندو آهي، ته آءٌ سمجهندو آهيان ته خالق آهيان پنهنجي ڪردار جو —"

هو گهڙيءَ لاءِ چُپ ٿي ويو. اڄايو سڄايو ڪارين ڪاپين کي اٿلائڻ پٿلائڻ لڳو، پر جلد ئي کو خيال اچي ويس. ڊيولپر ۽ فڪر ۾ وڌل تصويرون ڪيڍي، ان کي صاف پاڻيءَ جي ٻاٽ مان ڌوئڻ لڳو. ڌوئي انهن کي سڪائڻ لاءِ هٿ جي ناهيل هيٽر جي مٿان لسي پليٽ تي فوٽو آبتا ڪري رکيائين ۽ هيٽر جو سُچ آن ڪري ڇڏيائين: "پيرن جا پهر ڪنهن دلبر جي چاهه چکيا تي چڙهي، ڪامندو پڇرندو رهيو آهيان، پر انهيءَ جهوريءَ جهمرڻ جي لطف تي لال، هوند ڪائنات قربان ڪري ڇڏيان. چانڊوڪي رات ۾ ساگر جي ڪناري ڪنهن پر بنءَ سان ٻرت پرين ڳالهڙين جو تصور ائين محسوس ٿيندو آهي، جڻ پوري فضا تي بهار ڇانئيل آهي ۽ ڪو ديوانو پنهنجو تنبورو کڻي فضا ۾ گيت پيو پوکي، سڌر منڙيون راڳيون..." هيٽر جي مٿان رکيل پليٽ تي ٽوال وجهڻ کان پوءِ چوڻ لڳو: "مون گهڻي عرصي کان لکڻ ڇڏي ڏنو آهي، جنهن جا پيا به ڪيترائي سبب آهن — هونءَ ته مون ڏٺو، ته منهنجا سڀئي ساٿي هٿ تي هٿ رکيو چُپ ڪري ويهي رهيا آهن. تڏهن ئي مون قلم کنيو هو. مون ان وچ ۾ سنڌ کان پري ٿي به گذاري ڏٺو ۽ ان پري هئڻ جا مون کي آڪير ۽ آڪنډ عطا ڪئي، تنهن جو نتيجو هيون به - چار ڪهاڻيون ۽ يادگيريون، مُٺ جيترين ساعتن جي مهلت، جيڪا ڏاتار مون کي ڏني، تنهن ۾ مون کي پنهنجي نقشن کي سينگارڻو هو، سنجهن رنگ پرٽا هئا ۽ سڀ کان وڏي ڳالهه ته منجهن بقا جو الپ رنگ پرڻو هو."

"تو ڇپو پئي ته هڪ اڌ ناول لکيو ٿي؟"

"ها يار، شايد اهو شيام وٽ آهي. مون جيڪب آباد واري دور ۾ ڪنهن ڪلارڪ دوست تي پنهنجي لکڻين اتارڻ جو ڪم رکيو هو، اهو دوست به هاڻي الائي ڪٿي آهي؟ اهو بوڪ به الائي ڪٿي رهجي ويو!"

"تو پنهنجن دوستن کي به ته سٺا سنا خط لکيا آهن؟"

"پر اهي ادب ۾ ته شمار ڪري نٿا سگهجن لال، هونئن مون حميد سنڌيءَ کي به خط لکيا هئا، جنهن وري 'روح رهاڻ' ۾ ڇاپي پڙهندڙن تائين به پهچائي ڇڏيا."

"اهو ته هن پاڻ چڱو ڪم ڪيو، پلا ادب متعلق تنهنجو رايو ڇا آهي؟"

”منهنجي نظر کان تہ ادب جي واڪاڻ اها آهي تہ ادب انهن سمورين تحريرن جو لاڻُ آهي، جي ڪنهن قوم جي جذبن، امنگن، اڌمن، خيالن، ويچارن، انديشن، پريشانين، گهٽتين ۽ ڏولائن تي ڪنهن نہ ڪنهن پهلوءَ کان روشني وجهن.“ عن هيئر مٿان رکيل ٽوال کي ٿورو مٿي ڪري ڏنو ۽ وري ساڳيءَ طرح ٽوال کي ٺاهيو: ”اسان جا خيال ۽ ويچار، ارمان ۽ اڌمان، انديشا ۽ پريشانيون پيدا ٿين ٿيون، ان موجودات سببان، جيڪي اسان جي ماحول ۾ هر طرف پکڙيل آهن. انهيءَ ڪري الهن جذبن ۽ ارمانن بابت ڳالهہ ڪرڻ ويل ضروري آهي، تہ اسان پنهنجي ماحول جي موجودات بابت بہ ڳالهہ ڪريون.“

”۽ پلا ڪهاڻيءَ بابت تنهنجو ڇا خيال آ؟“

”لسڪندڙ جي دل ۾ بکندڙ باهہ جو تجلو، ڪير آهي جو اهو نہ چاهيندو، تہ پنهنجي من جي پيڙا ڪنهن پرينءَ کي بہ ڏيکاري، انهن کي بہ احساس ڏياري، تہ هن سچ ۾ پچرڻ ڇا هي؟ عام انسان کي ٿورڙي ڇهنڊڙي ٿي پانجي تہ دانهن ڪري ملڪ ڪٺي ٿو ڪٺو ڪري، جن جي اندر ۾ آنڌ مانڌ جا طوفان هجن، جيڪي پل پل هئمليت جيان وجود ۽ فنا هڪ سوال آ پيارا، جو ورد ويٺا ڪن، سي مات ڪري ويهن، سا تہ نهايت ڏکي ڳالهہ آهي.“

”انهيءَ هوندي بہ تون نٿو لڪين؟“

”تصوير جو ٻيو رخ بہ ٿيندو آ پاڻ — ۽ اهو اهڙو انوکو آهي، جو آءٌ نٿو ٻڌيان تہ ڪو توکي چڱيءَ طرح ڏيکاري سگهندس. جڏهن دوست گهڻو زور ڀريندا آهن ۽ نہ لکڻ لاءِ ميهڻا ڏيندا آهن، تہ دل ۾ جهير پوندا آهن ۽ پوءِ مان روئي ويهندو آهيان. احساس جي شدت وچي ٿي ڏينهون ڏينهن وڌندي ۽ آءٌ جيئن پوءِ ٿيئن وچان پيو نهوڙبو، اهڙيءَ حالت ۾ دردن جو داستان کولي ويهڻ اڻ ٿيڻي پئي لڳي. اڪر ڪجهہ ڪين ٿو پڇي، دوستن سان ياري پاڙڻ، همسخنن سان رهاڻ ۾ رهڻ ۽ قربدارن جا احسان ياد ڪرڻ کان ڊار بہ زندگيءَ ۾ ڪي باب آهن، انسان انهن بابت بہ گهڻو ڪجهہ ڪري ٿو، البت انهن بابت ڪجهہ چوڻ آکڻ جو معاملو ٻيو آهي، ’ڪچان تہ ڪافر ٿيان، مات ڪيان تہ مشرڪ‘ واري ڳالهہ پئي لڳيم، ان ڪري ’ميني بہ مات، مٽني بہ مات‘ ڪري، چپن چٽو لائي ڇڏيو اٿم.“

”۽ جي سيني ان مصلحت کان ڪم وٺي، خاموش رهڻ ٿي مناسب ڄاتو تہ نتيجي ۾...“

وچ ۾ منهنجي جملي کي ڪاٽي چوڻ لڳو: ”حالتون پلٽو ضرور کائينديون. هڪ تروري مان پيا بہ ترورا پيدا ٿيندا ۽ پوءِ جيجل سنڌڙي سدا سهاڳڻ جيان اوچو ڳاٽ ڪٺي، انهن جي وچ ۾ جهومندي. اسان هونداسين يا نہ هونداسين، ڪا وڏي ڳالهہ ڪانهي، سوال اهو آهي تہ سياڳو سمو اچڻو آهي ۽ ضرور ايندو، خوشين ڀريو اهو سج ابرڻو آهي ۽ ضرور ابرندو، انهيءَ وچ ۾ رات جي پاٽ ۾ سوجهرو ڪرڻ لاءِ اسان جيءُ جلائي جوت ڪنداسين ۽ انهيءَ جهيڻي روشنيءَ جي آڌار تي ڪاڪ جون منزلون لتاڙي هلنداسين — وڌندا هلنداسين،

وڏندا هلندا سين سونهري مهانڻ ڏينهن طرف. حالتون ضرور پلٽو کائينديون، وري سون جهڙو ڏڻ ڪان ڏتڙيل ساٿي اچي ڏڻ ۾ شامل ٿيندو، ته انسان جي سبيل ضرور هاندي. مٽ مٽي ڪشڪول پري پيئنداسين، پيارينداسين، پاڻ جيئڻ جا ڍنگ اختيار ڪنداسين، جڳ کي جاڳ ڏينداسين-“ هن هٿ وڏائي تـوال هيٺ تان لاٿو. تصويرون سڪي ويـون هيون، جـن مـان هڪ هڪ ڪري لاهي، گڏ ڪري لفافي ۾ رکڻ لڳو.

”ها سچ، حفيظ، تو لاءِ گلڻ ڏاڍو پڇندو آهي؟“

”ڪهڙو گلڻ؟“

”اهو جيڪو ننڍي هوندي اسڪول جي ماستر جي پوَ ڪان بيمار ٿي پيو هو.“

”هئو چا جنهن تي مون ڪهاڻي به لکي هئي ’اما، مان اسڪول نه ويندس.‘ هـن مُرڪي مون ڏانهن ڏٺو. ”يار، هاڻي ته وڏو ٿي ويو هوندو؟“

”پر ويچارو اڻ پڙهيل ئي رهجي ويو. تـاڙو ڪنهن اسڪول ۾ پڙهندڙ دوست ڪـان پنهنجي ننڍي هوندي واري اڪاڻي پڌي اٿس، تڏهن ڪان تو لاءِ ڏاڍيون پڇائون ڪندو آهي.“

”اسڪول جي ڪنهن دوست ڪان ڪيئن پڌي اٿس؟“

”تو واري ڪهاڻي اسڪول جي ڪورس واري ڪتاب ۾ شامل ڪئي اٿن!“

”ڪمال آ يار، مون اها ڪهاڻي تعليم کاتي تي تنقيد ڪندي لکي آهي، اهڙن ظالم ماسترن جي خلاف لکي آهي، سا ڪهاڻي وري تعليم کاتي وارن پنهنجي شاگردن تي لازمي قرار ڏني آهي، ڇا ڪا تعليمي ميدان ۾ ايڏي وڏي تبديلي آئي آهي؟“

”نه ڪو. ساڳيو ئي پهراڙيءَ جو ماستر، پار تي آلي لڪڻ جو وسڪارو.“

”ءُ سبق پڙهائڻ ٿا ’امان، مان اسڪول نه ويندس‘ جهڙا!“

هو وڏي ٽيبل ڏانهن ويو، جتان ڇڙي (Stick) کنيائين، ”هل پيارا ته تنوير جي شعر وانگر چانڊوڪيءَ ۾ هلي وهنجون.“

اسان اٿي ٻاهر آياسين. ٻاهر پٽ تي چاندي پلٽي پئي هئي. ٿڌڙي هوا ۾ اسان ٿورو اڳتي نڪري وياسين، وڻن جي جهڳٽي ۾ هڪ ڪريل وڻ جو ٿُڙ پيو هـو، حفيظ وڃي ان ٿُڙ تي ويٺو.

”پورن جا پور ڪنهن دلبر جي چاهه ڇڪيا تي چڙهي اُهي ڪامندو پڇرندو آهيان، پر انهيءَ جهوريءَ جهجهڻ جي لطف تي لال، اُهي هولد ڪائنات قربان ڪري ڇڏيان-- چانڊوڪيءَ رات ۾ ساگر جي ڪناري، ڪنهن پرينءَ سان پرت پرين ڳالهڙين جـو تصور ائين محسوس ٿيندو اٿم، جيئن پوري فضا تي بهار ڇانيل آهي ۽ ڪو ديوانو پنهنجو تنبورو کڻي فضا ۾ گيت پيو پوکي.“ هن Stick کي پنهي هٿن ۾ جهلي ڪلهن تي رکيو، جيئن ڪو ڳوٺاڻو ڳيرو مال چاريندو هجي.

”اسين ٻئي جدا ٿي وياسين -- جيئن مينهوڙيءَ تي، ان شام، شفق جي سهائيءَ ۾، ٻه پورا پکيڙا ڌار ٿي ويا، وري نه مليا. ڪنورين جهڙيون اکيون، انار جهڙيون ڇاتيون، تنهن تي جڙيءَ وهڙيءَ وارا ڇال، ڳلهائيندي هئي ته ڄڻ ڪنهن رباب جي تارن کي ڇيڙي ڇڏي ڏنو هجي. آءٌ به تڏهن ڏاڍو ارڏو هوندو هوس ۽ هوءَ سپ سان سينو ساهي، وير پرائي، مون پر ائين اچي بيهندي هئي، ڄڻ ڪا جهنگلي هرڻي ولر جي سردار سان هجي. تڏهن هڪ سرور، هڪ مستي، هڪ نشو منهنجي چت تي چڙهي ويندو هو ۽ آءٌ کيس ڳراٽڙي پائيندي ڪنهن کهڙيءَ مٺي وٺندو هئس، ته هوءَ شرمائجي ڪنڌ هيٺ ڪري ڇال هڻندي پري پڄي ويندي هئي. قادر ڄڻ اسان ٻنهي کي گڏ رهڻ لاءِ جوڙيو هو، ڄڻ اسان هڪٻئي لاءِ خلقيا ويا هئاسين، پوءِ هڪ ڏينهن گهران رسي ملٽريءَ ۾ ڀرتي ٿي ويس، ائين جيئن ڪو هنجهون جو جوڙو ڪن مجبورين سبب ڌار ٿيندو هجي ۽ ٻئي دک ڪان ڪيهون ڪندا هجن. ان شام روئي موڪلايو هين، مون کي پرديس وئي گهڻا ڏينهن ڪونه ٿيا هئا، جڏهن مون کي سندس احوال پهتو ته ماڻٽ کيس پرڻائي رهيا هئا ڪنهن ٻئي سان.“ پل آپل جي مان... ”مون موڪل طلبي، پر موڪل جلد نه ملي. مان ڦٿڪندو رهيس ۽ پوءِ مون کي اطلاع مليو ته سندس شادي ٿي وئي، سندس در تي شرنائيون وڳيون، دهل وڳا، لاڏا ڳايا ويا، هوءَ هلي وئي ان وٽ، جنهن کي قادر سندس لاءِ نه خلقيو هو، جنهن چند ڏوڪڙن تي کيس خريد ڪيو هو، جنهن مايا جي پل تي منهنجي محبت جو مذاق آڏايو هو. نوڪريءَ جو سال پورو ٿيو ته مان ڳوٺ آيس، ساوڻ جي رت هئي، پر هوءَ ساهري ويل هئي، تڏهن پادل نه برسيا هئا، منهنجو من برسيو هو. موڪل پوري ٿي ۽ مان واپس ويس. اهڙيءَ طرح هر سال ساوڻ سانگي موڪل تي ڳوٺ ايندو هوس. هڪٻئي پنهنجا چار اداس موڪلون اچي لنگهي ويون. جنگ ختم ٿي ته مان به استعفيٰ ڏئي گهر وريس. ڊسمبر جو مهينو هو، پهر سج جو لهي چڪو هو، مان ڪنڌ تان هيٺ لٿس، ته هُن کي نل تي پاڻي ڀريندي ڏٺم. هُن مون ڏانهن نهاريو، اکيون مليون، جهڪي ويون. مون هن جي نيڻن ۾ ڏٺو، ته مون کي لڳو، جيڪي نيڻ ڪالهه ڪنورن مثل کشادا هئا، اڄ اونهين کوهين مثل پيهيل ۽ اڏيارا هئا. هُن جا لب، جيڪي گذريل ڏهاڙن گلن مثل نازڪ، نرڙا ۽ سنهڙا هئا، سي اڄ سڪي پوڻ ڀريل ڳڙيءَ مثل ڪراهت پيدا ڪري رهيا هئا ۽ سندس ڇاتيون، جيڪي ڪنهن وقت انار مثل گول ۽ سخت هيون، پر اڄ ڪنهن سڻا مينهن جي اوهه مثل لڙڪي رهيون هيون. آءٌ ڏانهس ڏسندو رهيس. منهنجي ڪائنات منهنجي آرزو، منهنجي محبت منهنجي سامهون دئي. اوچتو هُن جا ٻار به اچي نل تي سهڙيا، هوءَ مُنجهي پيئي، هڪ طرف ٻارن جي ڏڻ اچي کيس ورايو هو، ۽ ٻئي طرف آءٌ هئس. آءٌ، جنهن سان هُن جي ماضيءَ جو حسين دوُر سلهاڙيل هو -- ۽ پوءِ الهيءَ مونجهاري ۾ هوءَ ٻارن کي اورانگهيندي، لتاڙيندي، منهن ورائي وڃڻ لڳي، ڄڻ ڪنهن اوچتي ڏک لڳڻ ڪري هوءَ پنهنجي ڳلن جي وات مان ڪير ڇڏائي ڊوڙندي هجي.“

Gul Hayat Institute

هو تڙ تان اٿيو ۽ اڳتي هلڻ لڳو. ڪجهه دير اسان چپ چاپ هلندا رهياسين.

”تو منهنجي ڪهاڻي ’ٻه پاڇا‘ پڙهي آهي؟“

مون ڪنڌ سان هائو ڪئي ۽ چيو، ”اها ڪهاڻي سون تنهنجي ٻهرئين مجموعي ۾ شامل ڪئي آهي: پر ٻني جي گهٽ هئڻ سبب ’سليا ڪنهن نه سوال‘ وانگر اها به اسلم لغاريءَ وٽ رهجي وئي“.

”يار، سليا ڪنهن نه سوال، جيئن جو تيئن لڪيل حميد سنڌيءَ وٽ هوندو. ان کان وٺي اها ڇپائجانءِ.“

”ناصر موراڻيءَ پئي چيو ته حميد، تنهنجي اها ڪهاڻي جيئن جو تيئن ٿي ڇاپي آهي“.

”پر تون حميد کي چئجانءِ ته اصل ڪاپي ڏيڻ لاءِ“.

”اهي ته ٻنا ٿي گڏي ويا هوندا هاڻي ٻارا“.

”ٿيو ادا ـــ ها ـــ“ هن منهن مون ڏانهن ڪندي چيو، ڇڻ ڪجهه اوچتو ياد اچي ويو هجيس، ”تڏهن ته اصل ڏاڍو مزو لڳو هو، جڏهن مون هزماسٽرس وائيس ڪهاڻي لکي هئي“.

”ڇا ٿيو هو؟“

”پنهنجي افسانن بابت آءٌ ان کان وڌيڪ ڇا چوان، ته جيڪڏهن آءٌ هن کي سٺو نه سمجهان ها، ته هوند ڇپجڻ لاءِ ٿي نه ڏيان ها. اهو فيصلو ڪندي مون ڪيتري حد تائين انصاف ڪيو آهي، سو پڙهندڙ ٿي ٻڌائي سگهندا، آءٌ ڇا چوان“. مون کي تنهن وقت جون ڳالهيون ياد اچڻ لڳيون، جڏهن ’روح رهاڻ‘ ۾ اها ڪهاڻي ڇپي هئي ۽ ان کان پوءِ جيڪا تنقيد ٿي هئي، مون چيو، ”ها حفيظ، اهو ڪهڙو بزرگ هو، جنهن هزماسٽرس وائيس لاءِ لکيو هو، ته انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪين آهي ته حفيظ هزماسٽرس وائيس نهايت نيڪ نيتيءَ سان لکيو آهي ۽ افساني لکڻ جو مقصد نهايت ئي پاڪيزه آهي: پر هي افسانو ڪنهن به صورت ۾ اهڙو نه آهي، جيڪو گهرن ۾ پڙدي ۾ رهندڙ مائرن، ڀينرن يا ڪنوارين ڌيئرن تائين پهچي“.

-(پورٽريٽ جي آخري قسط ايندڙ پرچي ۾ پڙهندا)

Gul Hayat Institute

پڙهندڙن وٽان

● مهراڻ جي مواد ڪي مون ڏيان جون دريون کولي پڙهيو... تون تجربي جي سچائين جو شاعر آهين ۽ تجربي ڪندڙ جي حيثيت ادب جي رڳن ۾ ڊوڙندڙ رت سمان هوندي آهي. تون ۽ سحر وڏيون وڏيون ٻرانگهون پريندي، هي اوچتو ننڍيون ننڍيون وکون ڇو کڻڻ لڳا آهيو؟ منهنجي خيال ۾ اسان سنڌي ماڻهو انهيءَ سڀئي جيٽ ايج جي غفائن ۾ اڃا تہ نہ ڪريا اهيون.

ڇا سحر جي سنجوڳ ۽ اوسيئڙو ۾ سيڪس ڳتيل آهي؟ ماڪيءَ لار يا جسم ۾ ٻل ٻل ڪوڪي جي ٽنبڻ ڀڙين سيڻن، ڪهڙ ۾ ڪهڙ منهنجو ڌيان ان سوچ طرف ڏڪيو آهي. بهرحال، اهي تجربا آهن. ضروري ناهي، تہ هر تجربو ڪامياب ٿئي. سحر جو ٻهريون نظم وڏيو اٿم.

ڇا هٿ ۽ نراڙ جي ريکائن ۾ تنهنجو ويساهہ آهي. جي ها، تہ تون انهن مان ڪڏهن سُکي ٿيندين؟ تنهنجا نظم ڏيان سان پڙهيا اٿم ۽ وڻيا بہ اٿم. تنهنجي وائيءَ جي هيءَ سٽ ”اڄ تہ سچ متي مٿان، ٻيرن ذر تتل“ اندر ۾ ٻهي ويئي اٿم. تنهنجا ترائيل بہ اظهار جي لواڻ سان ٽمٽار آهن، خاص ڪري هيءَ سٽ ”وڻ جي ٿڙ جيان ساهہ ۾ آهيان سوڙهو“ تہ اڄ جي انسان جي اندر جو اولڙو آهي. اڄ جو انسان، جنهن کي ضرورتون، مجبوريون، سماجي قدر اڏوهيءَ جيان کائي رهيا آهن. اڄ جو انسان، جيڪو ٻل ٻل ذهني گهوٽالن مان گذري رهيو آهي. اڄ جو انسان، جيڪو دوستين ۽ رشتن ناتن جي ڪوڪلائپ جي ٽهاس تي ٽنگيل آهي. اڄ جو انسان جيڪو مصلحتن جي چار ۾ قاتل آهي ۽ اهوئي اڄ جو ٻيڙيل انسان تنهنجي هاڻوڪي شاعريءَ جو مرڪزي ڪردار آهي.

Gul Hayat Institute

نورالهديٰ جو نظم ’عبادت‘ سٺو نظم آهي. نورالهديٰ داخليت جي شاعر آهي. هر خيال کي اندر جي حوالي سان برميچي روپ رکيا ڏئي ٿي. سندس نظم ’عبادت‘ جو هڪ بند ”منهنجي انگ انگ ۾ جرڪن ٿيون، تنهنجي هٿن جون رکيائون“ جو مطلب گهڻي سوچڻ کان پوءِ بہ سمجهہ ۾ نہ آيو. نورالهديٰ پنهنجي نثر ۽ نظم ۾ ڪٿي ڪٿي، اڻ حقيقت پسند ڏيکائي ڏئي ٿي. اُن جي آبتڙ ”بند ڇپن ۾ جهونڪاريان پئي، تنهنجي نانءُ جا ست ئي سُر“ ڏاڍو فطري ۽ اندر کي ڇهندڙ بند آهي. ۽ انهيءَ بند تي ئي هي نظم پرپور تاثر ڇڏي ٿو.

نورالهدیٰ سماج ۾ ٿيندڙ هر بُرائيءَ کي نه، رڳو عورت جي پرماريت ۽ ڪيس در پيش مسئلن کي نئي اکڙي اک سان ڏسي ۽ بي ڊپائيءَ ۽ فنڪاريءَ سان پيش ڪري ٿي. سندس ڪن نظمن ۾ موضوعن جي يڪرنگي ڪُڪي ٿي. جيئن 'حوا' ۽ 'آدم جي نانءُ' جهڙا مون سندس پيا نظم به ڪئي پڙهيا آهن. سندس هي ٻئي نظم به پنهنجي جاءِ تي بهترين نظم آهن. بهرحال ڪيس پين موضوعن ڏانهن به ڌيان ڏرڻ گهرجي. دنيا ۾ پيا به ڪيترائي اڻ ڇُهيا مسئلا پکڙيا پيا آهن.

تنوير جي ڪوتا مان سچ ته مون کي سندرتا، سڳنڌ ۽ سنگيت جا پڙلاءُ پڌڻ ۾ ايندا آهن. سندس ڪوتا ۾ گهري گمڀيرتا ۽ مڌرتا مون کي ڏاڍو موهيو آهي. سندس شاعري جمالياتي ۽ انقلابي شاعريءَ جو ڏاڍو سهڻو سنگم آهي. سندس نظمن کان سواءِ هي ٽيڙو ته بنهه نئين شيءِ آهي: "چهرو ڪاوڙيل، ۽ ڪالر تي ڪوٽ جي، ڪلنڌڙ گل لڳل." شرجيل وٽ پنهنجو هڪ فلسفو آهي، جيڪو سندس چٽر، نظم ۽ نثر مان بکندو آهي. شرجيل، جيڪو ذاتي زندگيءَ ۾ فرسٽريشن جي ڳالهه به پڌڻ پسند نه ڪندو آهي، ڪڇهريءَ ۽ بحثن ۾ فرسٽريٽڊ ۽ روحانيت پسند دوستن جي ذهنن تي ماديت جا هٿوڙا وهائي، ساڻو ڪري وجهندو آهي، 'مهراڻ' ۾ سندس ٻئي نظم ۾ اڻ لڪي مايوسي ذهن جي چوردريءَ مان ٽپي گهڙي آئي آهي. "پري پري تائين ڪجهه ڪونهي، نه آواز نه جسم، اڪيلو آهيان ڏاڍو." شرجيل جي نظمن ۾ ڊرامائيت ڀرپور نمولي سان موجود آهي. مان سمجهان ٿو ته سندس نظمن جي اهائي اهم خوبي آهي، جيڪا ڪيس پنهنجي سرتين کان ڪجهه نئون، ڪجهه الڳ ڏيکاري ٿي. تاج جوئي جي ٻوليءَ ۾ تازگي آهي. سندس ڪوتا جي سٽن ۾ لفظ گلن وانگي ٻوڏيل ۽ قافيا ڦپيل نظر ايندا آهن. سندس پاڻه ڪلاسيڪل صنفن، بيت، وائي ۽ غزل سان ڳنڍيل آهي ۽ انهن ئي صنفن کي هو سچائيءَ سان سينگاري رهيو آهي. ادل ڪجهه مهينن کان لاڳيتو رديف قافين جي صليب تان لهي، چندن جون ڦبرون ٿوڙي آزاد نظم لکي رهيو آهي. سندس ازاد نظم مڪمل نندي ڪهاڻي هوندا آهن. سندس هي آزاد نظم طبقاتي تفاوت تي سٺي چٽر آهي. گل جو غزل نه بنهه روايتي آهي ۽ نه بنهه نئون. سندس غزلن ۾ سادگي آهي. سندس ترائيل جي هيءَ سٽ ته وسرڻ جي ناهي: "سٺو رهيو آ ڪهڙو باقي هاڻ سهڻ جي لاءِ." سارنگ جا نظم، رسول جي دوهن، مختار جي ٽيڙوئن کان سواءِ واجد جو نظم 'ڪنواري سوچ' به وڻيو اٿم: جاڪاڻ ته ان ۾ منهنجي پنهنجي ڳالهه آ.

اڄ جي نئين ڪهاڻي پراڻي ڪهاڻيءَ کان پنهنجا پلاند آجا ڪرائي، ڪئين وکون اڳيان وڌي آئي آهي. منهنجي نظر ۾ پراڻي ۽ نئين ڪهاڻيءَ ۾ جيڪو اهم فرق آهي، سو اهو ته پراڻي ڪهاڻي خارجي (Objective) هئي ۽ نئين ڪهاڻي داخلي (Subjective) آهي. جديد ڪهاڻيءَ جي داخلي ٿي وڃڻ جو سبب ظاهر آهي، دنيا جون ڦرندڙ گهرندڙ حالتون ان جو مکيه ڪارڻ آهن، جتي ڪئي ماڻهو بي چين آهي، شخصي تحفظ ناهي، غير سلامتي آهي.

اهو ئي مکيه سبب آهي، جو اڄ جي دور جو ڪهاڻيڪار ٻاهرين دليا جي ڪتراڪ ڪان پڇي، من جي گهرائين ۾ لهي آيو آهي.

علي بابا، ماڻڪ، مشتاق، مدد ۽ ٻين جديد سنڌي ڪهاڻيءَ کي اسٽائيل ۽ ٽيڪنڪ جي لواڻ بخشي آهي. عليءَ کي پلاٽ جي ڪاڻ ڪيڏي ڪاله ٿي ٿئي، جنهن موضوع تي چاهي ڪهاڻي لکي سگهي ٿو. عليءَ وٽ موضوعن جي رنگا رنگي آهي. شوڪت ڪيهر جي ڪهاڻين جا ڪردار اڪثر مايوس ڇهرن وارا ماڻهو هوندا آهن. ڪيهر وٽ ڪهاڻي جنمڻ جو ڏانءُ آهي. سندس هيءَ ڪهاڻي اڄ جي نوجوانن جي بيوسيءَ جي ڪهاڻي آهي، جيڪو چاهيندي به ڪجهه ڪري سگهي، خودڪشي به نه! سندس هن ڪهاڻيءَ تي هيمنگوي جي اسٽائيل جو اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو، ۽ اهو سٺو سوڻ آهي.

رزاق مهر هميشه چوڏس ڦهليل مسئلن تي ٿي قلم کڻندو آهي. جيتوڻيڪ سندس هن ڪهاڻيءَ جو پلاٽ ڪهڙو نئون ناهي، پر رزاق ان کي سٺو نڀاهيو آهي. حميده سنڌي ۽ ظفر حسن جون ڪهاڻيون پڻ سارا هه جوڳيون آهن.

’ ڏانڊاڻي جي لات‘ سٺو سلسلو آهي. ان ۾ پيا ايڪ به حصو وٺي، پنهنجي تر جي وسريل شخصيتن تي لکن، ته ڏاڍو چڱو.

ها، اسان وٽ ڪجهه وقت اڳ ڪردارن تي ڪهاڻيون لکيون وينديون هيون. ادو عبدالرحمان، بلو دادا، ٻشو پاشا، شيدو ڏاڙيل، ان جا بهترين مثال آهن. اسان جي نون دوستن کي ان ڏس ۾ به پاڻ موکڻ کهرجي ۽ پنهنجا ڪردار خلق ڪهرجن. عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي ’ پتلي‘ ان ڏس ۾ چڱي ڪوشش آهي.

نصير مرزا
ٽنڊو نور ڙهو، حيدرآباد سنڌ.

●’مهراڻ‘ پسند آيو. تنهنجون ڪوششون سارا هه جوڳيون آهن. ’مهراڻ‘ مڪمل پڙهي نه سگهيو آهيان، وچولاڙي پڙهيو اٿم. سرورق دل لپائيندڙ آهي، آس اٿم ته سرورق ذريعي سنڌ ۽ سنڌي ثقافت کي وڌيڪ اجاگر ڪندو ايندين. تازو ’مهراڻ‘ لئين لکور ادب سان گڏ شيدائي، گدائي، الطاف جو ماتم ڪندو نظر آيو (اسين ڪنهن جي سري وڃڻ ڪان پوءِ ايتروئي ڪندا آهيون)، باقي آنهن جي جزوي طرح تخليقي ادب سان گڏ ياد تازي ڪرائڻ ۾ تنهنجو پيارو ۽ انوکو انداز نظر آيو. سچ ته شيدائي، گدائي، الطاف جي موت سان ادبي تاريخ جو هڪ باب پورو ويو آهي. پر هو امر آهن، انهن جي پاريل جوت جهڪي ٿيڻي ناهي.

نظم جي حصي ۾ شيخ اياز جي ڏنل شاعري پڙهي ۽ پوري ماڻي به اٿم. واين جون هي سٽون دل ۾ پيهي ويون آهن:

—— ڳونج پڊين ٿو گيت جي، جيئن ڪا ڪونج آڏار.
—— اونداهي ۽ سوجهرو، رهندو جيئڻ جاٿ.
—— مون جي ڪُجرا پوئيا، منهنجي هٿان پاء.
ڏُکَ بہ ڏاڙهونءَ گلڙا، ڏَکَ بہ کهڙا ڏَکَ.

تنوير، رسول ميمڻ، تاج جويو ۽ ڪنول جي شاعري وڻي. مير محمد پيرزادي جي نظم 'ان داتا' ۾ هي سٽون سڄي نظم جي سونهن آهن:

آنَ ڪٿي تان پاپ ٿين ٿا،
آنَ ڪٿي تان پيار ٿين ٿا،
آنَ ڪٿي ٿي دنيا قائم،
آنَ سان ئي وهنوار هلن ٿا.

● نورالهديٰ شاهہ واهہ جو ٻيو ڀيو لکندي اچي ٿي، سحر جي، هن پرچي واري شاعري ڪالہ آئڙي. آزاد شاعريءَ جا بہ ڪي ضابطا هوندا آهن تنهنجي ترائيل جون هي سٽون —— جيڪي ڪنن ۾ دير تائين پڙن پيون —— پسند آيون:

—— مون مٿان رُنڌي سوين ميٺهن لنگهي ويا آهن،
—— جڻ تہ ٻيلي سان ٻَڪيا شينهن لنگهي ويا آهن.

ها، تنڪا جو بہ ڪو سنڌي نالو گهڙڻ گهرجي، (جيئن هائيڪا جو ٽيڙو).

ڪهاڻين ۾ علي بابا ۽ ڪيهر شوڪت جون ڪهاڻيون پڙهيم. باقي ڪهاڻيون اجا پڙهي نہ سگهيو آهيان. علي بابا جي ڪهاڻي چڱي آهي، پر ضرورت کان مٿي فيشن ائيبل لڪٽي—— جيئن هُن جي تعارف ۾ چيل آهي "نئون نلاسائيڪل" نوئسٽ ڏيڻ ٿو چاهي". تنهنڪري وڏيڪ چوڻو ناهي. ڪيهر شوڪت حقيقت پسند ٿي ڪهاڻيءَ سان انصاف ڪيو آهي. تحقيقي ادب جو حصو گهڻو گهٽجي ويو آهي (شايد يا مون کي ائين محسوس ٿئي ٿو) ائين نہ ٿئي تہ تحقيق (مضمون ۽ مقالا) وارو حصو ماڳهين اتي ۾ اوڻ برابر ٿي وڃي ۽ مهراڻ Fiction جي ٻلي ٿي وڃي. "ناالداڻي جي لاٽ" کي برقرار رکـ. 'هن پرچي جي ليکڪ' جي عنوان سان ڏنل ليکڪن جي تعارف ۾ ڪي تعارف مضموني صورت ۾ آهن، ڪي 'خود بياني' صورت ۾. انهن جو ڪو بہ هڪڙو نمونو رکـ تہ بهتر ٿيندو. 'پڙهندڙن وٽان' ڪالم جو هجڻ تمام ضروري آهي، ان ڪالم ڪيدي چِڏڻ جي حالت ۾ فقط ليکڪ پيدا ڪري سگهندين، باقي نقاد نہ!

بشير سيتائي
ٽنڊو باگو، سنڌ.

Gul Hayat Institute

● 78/1 جو 'مهراڻ'، نئين روپ ۾ ڏاڍو پسند آيو. جيڪڏهن توهان ڪوشش ڪئي، ته اڃا به 'مهراڻ' سولهن ۾ سرس ٿي سگهي ٿو. ٽائيٽل تي فتاح جي ناهيل تصوير سٺي آهي ۽ ٻهراڙيءَ جي عام سنڌي عورت جي ڀرپور نمائندگي ڪري ٿي، ۾ تصوير ۾ 'مهراڻ' نالي کي ساڳي ليري رنگ سان لڪڻ ڪري نالو ڪيموفلج (Camou flage) ٿي ويو آهي. رسالي يا ڪتاب جو نالو هميشه صاف، سنئون سڌو ۽ چٽو هئڻ گهرجي.

تازو اسان کان وڇڙي ويل عظيم سنڌي اديبن ۽ شاعرن گدائي، الطاف مولائي ۽ چنا صاحب متعلق توهان جو ايڊيٽوريل اسان سڀني جي جذبن جي ترجماني ڪري ٿو. هنن لاءِ ڪجهه وڌيڪ صفحا مخصوص ڪيو ها، ته بهتر هو.

'مهراڻ' مواد جي لحاظ کان سٺو سينگاريل آهي. شاعري توڙي ڪهاڻين واري حصي ۾ نون ليکڪن کي چڱي جاءِ ڏني وئي آهي، جيڪا هاڻي 'مهراڻ' جي پاليسي هئڻ گهرجي.

هر رسالي ۾ جيڪڏهن پرڏيهي شاعريءَ جا ڪجهه ترجما ڏيو، ته اسان نون توڙي پراڻن شاعرن جي علم ۽ ڄاڻ ۾ واڌارو ٿيندو؛ ڇاڪاڻ ته اسان جي اڪثر سنڌي رسالن ۾ پرڏيهي ڪهاڻين جا ترجما ته ايندا رهن ٿا، پر پرڏيهي شاعري ورلي ملي ٿي.

احمد خان ملڪاڻي،
دادو سنڌ.

● 'مهراڻ' پڙهيم، ۽ اوهان جنهن محنت سان رسالو سنواريو آهي، ان لاءِ مبارڪن جا مستحق آهيو. اميد ته اڳتي به اهڙي محنت ڪري، پنهنجي ٻوليءَ ۽ لوليءَ جي خدمت ڪندا رهندا.

مظهر جلباڻي
پريالوءَ، سنڌ.

● 'مهراڻ' ٻهريون ڀيرو منهن چڙهيو. توهان جنهن محنت سان پرچو سينگاريو آهي، ما ساراهه جوڳي آهي. 'مهراڻ' معياري رسالو آهي. ڪهاڻين جي ڀاڱي ۾ سُريت، پُتلي، پُنل تي ويٺل نوجوان، ٽوٽ ڊرتي، پولار، تلاءُ— چڱيون ڪهاڻيون آهن. انهن کان سواءِ 'سر صدقو لڄن تان' به چڱي ڪهاڻي آهي. شاعريءَ ۾ ته سڀ شاعر پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

ابن لائق جوهاڻي.

● 'مهراڻ' پڙهيم، وٽيو. علي بابا جو ڊرامو ڏاڍو متاثر ڪندڙ هو. اهڙا ڊراما رڳو علي بابا ئي لکي سگهي ٿو. سندس انٽرويو شايع ڪندا.

ياسمين
خيرپور ميرس، سنڌ.

● 'مهراڻ' جو تازو پرچو پڙهيم، بيحد پسند آيو. اسان کي نهايت خوشي ٿي آهي ته اوهان 'مهراڻ' کي اڃا به بهتر بڻائڻ جو فيصلو ڪيو آهي.

-ساجد لعلپوري
جهانپور، سنڌ.

● تازو 'مهراڻ' نظر مان گذريو. شاعري مجموعي طرح سان سٺي هئي. انهن ۾ برڪت جي 'رات لڙي ويئي'، الطاف جو 'مان پيئڻ ڇڏي ڏيان'، اطهر منگيءَ جو 'پرم'، ناگپال جو 'موورڪتا' ۽ 'جيون' ساراهه جوڳا آهن. نورالهديٰ شاهه ۽ سحر امداد جي ڪوشش به ساراهڻ جوڳي آهي. خاص ڪري نورالهديٰ جي 'عبادت'، 'سُرهات' ۽ سحر جو اهو چيو هو: تون منهنجي راتين جو چنڊ) سٺا هئا. اوهان چڱو لکيو (خاص نه). ڪهاڻيءَ واري حصي ۾ علي بابا جي 'ڪروڌ ۽ ٻه ماڻهو' کان سواءِ سمورو حصو خالي ۽ ٻُسو ٻُسو ٿي لڳو. اوهان کي ڪهاڻين جي معيار کي اڃا بلند ڪرڻ گهرجي.

-مير ڪاظم ٽالپر
حيدرآباد.

● 'مهراڻ' سنڌين لاءِ 'مهراڻ' ئي آهي، جنهن جي تعريف جي ڪا ضرورت ناهي. هر شاعر جا ٻه شعر ڏيو، اسپيس نه ڇڏجي ته بهتر. منهنجي خيال ۾ ڇڏيل اسپيسز تي ٻيا شعر به اچي سگهيا ٿي. 'سُريت' سُريلي هئي. نشنلزم تي لکو ته بهتر. 'ٻَل وارو جوان' پڻ ڪين ۾ آهي. حميد ۽ ظفرحسن وڻيا. ظفرحسن جو 'تلاءُ' همت ڏيارڻ جو الارم آهي. 'مهراڻ' لاءِ الهداد ٻوهيي جون تجويزون مناسب آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان 'مهراڻ' وڌيڪ ترقي ڪندو.

-ناصرعلي کهيري (ٽلهاري)
حيدرآباد.

● 'مهراڻ' کي ڇڪيءَ طرح سان پڙهيم ۽ وڏ ۾ وڏ سڪون نصيب ٿيو. هن ڪتاب کي جيترو ساراهجي، اوترو گهٽ آهي. ٽائيٽل بهترين اٿس. ڪهاڻين ۾ حميد سنڌيءَ جي "ٽوٽ ڏرتي" ۽ ماهتاب محبوب جي "سُريت" بيحد پسند آيون. شاعريءَ ۾ گدائي صاحب، امداد، ادل سومري ۽ وچڙي ويل نوجوان الطاف عباسيءَ جي شاعري وڻي. مطلب ته هلڻو هر انسان کي آهي؛ پر الطاف جي عمر اڃا وڃڻ جي نه هئي ۽ الطاف اڃا ڪجهه سنڌ لاءِ ڪري ها. الله تعاليٰ الطاف کي شل بهشت نصيب ڪري، آمين.

-قربان سنڌي
هالاڻي، سنڌ.

● 'مهراڻ' پڙهيم. ڏاڍو وڻيو. توهان جي محنت 'مهراڻ' کي چار چنڊ لڳائي ڇڏيا آهن. ٽائيٽل بهترين هو. شاعريءَ ۾ ج. ع. منگهاڻيءَ جي شاعري وڻي. راشد مورائي، ادل سومرو، راهي چنا، عثمان ميمڻ، منظور قريشي به پاڻ ملهايو آهي. ڪهاڻين ۾ قاضي خادم، ڪيهر شوڪت،

حميد سنڌي، ماهتاب محبوب، حليم بروهيءَ جي مزاحيہ ڪهاڻي ۽ نسيم احمد کرل جو مضمون وڻيو. نون ڪهاڻيڪارن ۽ شاعرن جي همت افزائي ڪريو تہ ڏاڍو سٺو ٿيندو.

-علي نظيرجان موراڻي
مورو.

● شاعريءَ ۾ شيخ اياز جون وايون، تاج بلوچ، ج. ع. منگهاڻيءَ جي وائي، ادل سومري جو نظم، رسول ۽ اياز گل جو غزل، سحر ۽ امداد جا نظم وڻندڙ آهن. مطلب تہ شاعريءَ جي پاڳي ڪي بهترين ليکي سگهجي ٿو. ڪهاڻين ۾ علي بابا، ماهتاب محبوب، ڪيهر شوڪت، قاضي خادم ۽ رزاق مهر جون ڪهاڻيون پڙهڻ وٽان آهن. عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي 'پُتلي' ۾ انساني احساسن ۽ جذبن جي عڪاسي ڪئي ويئي آهي. 'هُو جي وڻ وندر جا' نسيم کرل جي بهترين مضمونن مان هڪ آهي. علي بابا جو ناٽڪ پڙهڻ ڪان پوءِ محسوس ٿيو، تہ نئين نسل ڪي ڪهڙي راهہ قائم ڪرڻ گهرجي. واقعي، هن ناٽڪ مان سمجهان ٿو، علي بابا هڪ مڃيل ۽ عظيم ليکڪ آهي.

-نياز
ڪنڊڪوٽ.

● تازو 'مهراڻ' پڙهيم. 'مهراڻ' کان اڳ، گهڻو اڳ، اخبارن ذريعي اها منحوس خبر پهچي چڪي هئي تہ...! هڪ ڪويءَ جو موت! سو بہ وهيءَ جو موت! جبلن بہ رُنو هوندو! ۽ ڪير ٿو چئي، تہ الطاف...؟ تون چوندين؟ نہ، نہ، ڪوئي بہ نہ چوندو...! الطاف زندهہ آهي، ايستائين زندهہ رهندو، جيستائين هن جا گيت زنده رهندا. الطاف پاڻ چوي ٿو:

اڄا تہ الفت وندڻي آهہ، وڻو آهہ پيو بہ جنم.

الطاف سهڻا سُرها خواب ڏٺا ۽ پنهنجي راهہ ڳولي لڌي! هُو انهيءَ راهہ تي هليو ويو، اسان کان دور: ڪوهين دور.

جهمُور گدائي— جوان جذبا:

"اي همسفرو، آواز تہ ڏيو، چُپ چو آهيو، ڪجهہ ڳالهايو!"

چاچو گدائي، ويندي ويندي جوان جذبن کي للڪاريندو ويو.

شيخ اياز جون وايون، تنوير عباسي—"هاءِ حياتي"، سحر امداد—"پوز"، امداد حسيني—"ڪارڻ اڪارڻ"، ادل سومرو—"ڌرتيءَ تي دوزخ"، اياز گل—"ترائيل"، واجد—"ڪنواري سوچ"، منظور قريشي—"دعا"، ميرمحمد پيرزادو—"ان داتا"، رسول ميمڻ—"رَت جي ريتي رُت ۾"، نورالهديٰ شاهہ—"آدم جي اناءَ"، تاج جويو—"لنڪا"، ۽ عثمان ميمڻ جي شاعري وڻي. نسرين، جڏهن تہ نئين ٿي ڏسڻ ۾ اچي، پوءِ بہ خيال سٺا اٿس، پر زندگيءَ مان شايد مايوس ٿي ڏسجي. منهنجي کيس صلاح آهي تہ زندگيءَ مان ايترو مايوس نہ ٿئي.

ڪهاڻين ۾ علي بابا، قاضي خادم، ڪيهر شوڪت ۽ رزاق مهر جون ڪهاڻيون سڀني کان اڳتي رهيون. باقي عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي "پُتلي" ڏهه سال پراڻي تي لکيل پاڻجي. سمرسيٽ ماهم پنهنجي مضمون ۾ اميرن جا چڱا چوڏا لاٿا آهن ۽ لجم عباسيءَ هن مضمون کي جهڙي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي، اها ساراهه جوڳي آهي.

انور جي خط تي غور سان سوچيو ۽ عمل ڪريو، مهرباني.

-مقبول اختر
سکر، سنڌ.

● 'مهراڻ' مليو، مهرباني. توهان کي مبارڪ. هن ڀيري 'مهراڻ' آيو، ته معلوم ٿيو ته توهان تبديلي آڻيندا ٿا وڃو. خوش فهميءَ کان مون کي ائين معلوم ٿيو، ته توهان ڪجهه منهنجي گذارش ڏانهن ٻه ڌيان ڏنو آهي. شعر جي حصي ۾ توهان مهارت، تجربي ۽ صلاحيت جي بنياد تي مواد کي مرتب ڪيو آهي. توهان "فورم" رکو شروع نه ڪيو آهي؛ ٻر پاڻ منهنجي گستاخ زبان (...ڪي گستاخ زبانون اسان پاڻ پالي وڏيون ڪيون آهن. اسان انهن کي هٿ ڏنا آهن. وري ڪنهن جي نراڙ تي ائين ٻه لکيل ڪونه هو ته هي فرمانبرداريءَ ۾ جاڳو آهي ۽ فرمانبرداريءَ ۾ ئي مرندو...) رسوا ڪرڻ لاءِ، اهو حصو منهنجي خط سان شروع ڪيو اٿوَ... تصوراتي ادب جي حصي ۾ ٻه توهان چونڊ ۽ ساهر ليکڪن کي جاءِ ڏني آهي. هڪ اڌ مثال صلاحيت (رعنا حنيف صديقي) جو ٻه آهي. سرورق نئون آهي: 'پَٽلي پَٽلي پاڻ آئي، سا ٻه نه ڇٻي پَٽلي'. توهان هڪ ٻرک ليکڪ سان ملاقات ڪرائڻ لاءِ موزون ماڻهو هٿ ڪيو، جنهن سومرسٽ ماهم سان ملاقات ڪرائي آهي. ان ريت ننڍڙو ناٽڪ ٻه ڏنو اٿوَ. آءٌ سمجهان ٿو ته فوري طور تي جيڪو ضروري ۽ ممڪن هو، سو توهان ڏنو آهي؛ پر ڏسو ڪابه اربع خطا نه ٿيي آهي، ۽ ڪوبه آسمان نه ڪريو آهي... پاڻيءَ جو اهو تصور جنهن مطابق اسان کي يقين آهي، ته اسان سڀ تنقيد جي لائق آهيون ۽ اسان جو پهريون فرض آهي پنهنجو پاڻ کي سچ چوڻ، سو هر حالت ۾ ڪارائتو تصور آهي... جوان منصف مزاج، جيڪو پاڻيءَ ۽ خلوص جي سچي تصور کان واقف هوندو، سو چاهيندو ته محبتن ۽ نفرتن جا بنياد دليل هجن ۽ پارانيءَ جو مقصد اصولن کي بڻايو وڃي... محبتن ۽ نفرتن جو بنياد دليل کي سمجهي ڪجهه چيو ويو هجي، ته اسان کي خوش ٿيڻ گهرجي، جو ان طرح اوندهه جي طوفان جو رستو روڪي سگهبو... توهان کي آفرين هجي. پوري دؤر کي خبر آهي، ته توهان ايترو سنو آهي، جو شايد پيو ڪوبه سهي ! سگهي ۽ اها ٻه ڪ آهي، ته توهان کي تمام گهڻو ته هاڻي سهڻو پولدو، سو پلا توهان ڪيئن سمجهو ته ان حالت ۾ اسان صحتمند روايت کي ختم ڪرڻ جي ڪا ڳالهه سوچي سگهنداسون!-'مهراڻ' جي باري ۾ هڪ اڌ پي

۾ ڳالهه ڪري سگهون ٿا: پروفيشنل قسم جي تنقيد جي شروعات ڀي ڪري ٿا سگهون. شعر، ڪهاڻيءَ يا ناٽڪ تي عملي تنقيد لکون ته ڪر ڏاڍو چڱو........

- الهداد ٻوهيو
خيرپور ميرس، سنڌ.

● ظفرحسن هڪ ڀيري چيو هو ته "ليڪن ڪي اجورو ڀي ڏنو ويندو". تنهن تي ڪيترو عمل ٿيا ڪريو؟ سرورق جي نواڻ سٺو سوڻ آهي، پر ان تي ايڊيٽر جو نالو ائين ٿو لڳي، ڄڻ ڊزائين فتاح جي نه، پر امداد حسينيءَ جي ٿهيل آهي. ٻيو ته تصوير ۾ ڪٽ ڏيکارڻ سان اُن جي (Depth) ختم ٿي ويئي آهي. تيون ته ڪاري رنگ تي اڇي رنگ جو استعمال (Source of light) جي خيال کان نه، پر ٿڌي چنڊ جي خيال کان وڌيڪ اجاگر ڪري ٿو. شاعري تمام گهٽي مقدار ۾ ڏنل آهي، جن مان ڪجهه شعر سُٺا آهن. رسول ميمڻ جا ٻئي نظم موضوع توڙي خيال جي گهرائي رکن ٿا. منظرنگاريءَ ڪي احساس جي آتل سان اثرائتو ڪري بيان ڪرڻ جو ڏانءُ رسول ۾ گهڻو ۽ سٺو آهي. "چپ چپن سان جڙي پوءِ ڀي سانت ۾، سمايل هوندي رڙ". تمام سٺو ٽيڙو آهي. رسول جي ٻئي نظم جي هڪ سٽ "ڇا ڪؤنرا بادل ها - ڄڻ ململ جو گهونگهٽ هيو". جي رديف تي نظرثاني ڪرڻ جوڳي آهي؛ ڇو ته شعر پڙهندي سٽ جي لفظن جون ماترائون ليءِ جي مدار تي آهستي، لاليد ڏئي ۽ 'گهونگهٽ' تي زور ڏيئي پڙهبو ته پورو پوندو، جيڪو نظم جي سڄي موسيقيت کان ٿورو الڳ ٿو لڳي. منظور قريشيءَ 'هڪ ميرانجهڙي سانجهي' نظم رچي، اونداهيءَ ۾ آئيندڙ روشنيءَ جي تروري ڪي آجهاڻ جو ذڪر ڪيو آهي، جيڪو لاڙو ڏاڍو غير ترقي پسند آهي. هڪ ته ڇر جي چنبي جو ذڪر ڀي مشاهدي ۽ چاڻ جي گهٽتائيءَ جو باعث آهي؛ ٻيو ته سنڌيا جي پيت لاءِ آندل ڏيئو آجهاڻ جو خيال ڏيئي شاعر جيڪي چوڻ چاهي ٿو، سو الساني ترقيءَ جي خلاف نظريو آهي، جنهن جي ٻيرائي گهٽ ۾ گهٽ منظور جهڙي سُڄاڻ ڪي نه ڪرڻ گهرجي. عثمان ميمڻ جي طويل نظم ۾ سوچ ساگر جي ڇولين ۾ لفظن جو چوهه بي‌اختيار آهي. هن نظم ڪي مهراڻ لاءِ عثمان ميمڻ پاڻ ڪاٽيو آهي يا توهان ايڊٽ ڪيو آهي؟ عنايت ميمڻ جي غزل جو هڪ بند "قلم جو مُلهه ڪيو ٿيا ڪنهن لٺ، سورنهن سالي ڇوري ناهي." ڏاڍو وٽندڙ ۽ نکور آهي. مختار ملڪ جو شعر سٺو آهي. اڄڪلهه شاعر ڏاڍا ٻيا پيدا ٿين! جا ڳالهه مون ڪي ڏاڍي سرهائي تي ڏني. رحيم بخش قمر جو شعر خيال جي اعتبار کان ڏاڍو پراڻو آهي. هن شعر ۾ مارئي ڏاڍي هيٺي، نبل ۽ مايوس آهي، جا ڳالهه ڀي تاريخي اعتبار کان غلط آهي. "اڄ جي شاعري" جيون جي اڻکٽ سفر ۾ پيرپائي چڪي آهي. همت تي هٿ ڌري ويهڻ ۽ مايوسيءَ ڪي تياڳي، اڄوڪو شاعر عمل، جدوجهد ۽ زندگيءَ جي حقيقت جو سبق ڏئي رهيو آهي.

مون سمجهيو ٿي ته اسان جا شاعر ڪتبا لکڻ ڇڏي ڏيندا، پر منهنجي اميد اجائي نڪتي. سوچيان ٿو، جڏهن ڪنهن ڪي پنهنجي مرڻ جي اڳوات ڪا خبر نه آهي، ته بنا تاريخ ڏيڻ

جي ڪتبو لکڻ چو ٿا؟ پر جي لکڻ ٿا، ته وصيعتون به لکڻ ته ڪتبو ڇوڪي منيءَ جو ٿهيل هجي، چو ته ”آءٌ فلاڻو غريب شاعر آهيان.“ يا آويءَ پڪل سر يا سنگمرمر جي ٽري تي چٽسالي ڪرائي قبر تسي لڳائجو، چو ته ”آءٌ فلاڻو عجيب شاعر آهيان.“ مرڻ جي تاريخ ۽ وصيعت جو اعلان ڪري ڪتبو لکڻ وڌيڪ مناسب آهي. پوءِ ڏسون ته ڪهڙو ٿو پنهنجو وعدو نڀاهي، ٻيءَ صورت ۾ اهڙا چرچا بند ٿيڻ گهرجن.

ماهتاب محبوب جي ڪهاڻيءَ ۾ رچناڪار، حقيقت کي مڪالمن جي ٻيائڪيءَ سان پيش ڪيو آهي، پر ڪهاڻيءَ جي ٻئي صفحي کان پوءِ ۽ آخري صفحي کان اڳ تائين، هڪ هنڌ ٻيٽل آهي، جنهن جو هڪ مثال اهو آهي ته ان دوران شهباز جو هڪ ئي جملو مختلف نوع بدلائي ورجائبو رهي ٿو. ڪهاڻيءَ ۾ ايمٽا کان سندس دائيءَ جي چوڻ تي مهيني جو ٻار مڪڻ سان ڳهرائي ڇڏڻ جو ذڪر، اهڙيءَ سٺي ڪهاڻيءَ ۾ غير حقيقي ۽ گدلي ڳالهه ڏيکارڻ سان ان حصي ۾ ڪراهت جو عنصر ايري ٿو اڇي. نورالهدي جو ’آدم جي نانءُ‘ ڏاڍو ڏکيو موضوع وڏيءَ مُرت سان نڀايل آهي. ”حوا“ به سندس تمز ۽ ڇپنڊڙ تخليق آهي. علي بابا جي ڪهاڻي وقتي ۽ سياسي ڪهاڻي نه لکڻ جي جواب ۾ لکيل ٿي ڏسجي، جنهن ۾ عليءَ جي اندر جي اونهائي بهرحال اوتجي آئي آهي. علي بابا ادب جي ڪئنواس تي عقل ۽ احساس کي اقتصادي ۽ سماجي بي ترتيبيءَ جيان نه هاري ٿو، نه هارڻ چاهي ٿو. هو آنهن بي ترتيب رنگن مان انهن جي چونڊ ڪري ٿو، جن کي سنوارڻ جو ڀرپور ڏانءُ رکي ٿو. عليءَ جا قدر، هڪ سٺي آرٽسٽ جيان، انفرادي، ذاتي، وقتي ۽ اندروني سياست جي محدود قدرن کان گهڻو اوچا آهن. الطاف جو ’وصيت‘ نظم وقتائتي ۽ سندائتي ڏک جو اثر ڪري ويو اٿم، ذهن کي ڌوڏي ڇڏڻ وارو شعر آ الطاف جو. حفيظ شيخ کان پوءِ، مون سوچيو هو ته ٽميره زرين جي ورڪس کي گڏ ڪندس ۽ انهن تي ڪم ڪندس، پر هن يار جي اوچتي وڇوڙي سبب ويچارئي پيا ويڙهي ويا اٿم. ڪيهر شوڪت جي ڪهاڻيءَ ۾ وچولي هيٺين طبقي جي سماجي حالتن جي صحيح عڪاسي ڪيل آهي. حساس سورمو پنهنجي اندر جي دنيا سماجي ناهمواريءَ ۽ حالتن تحت پريشان آهي. ڪردار کي جن مرحلن مان گذاريو ويو آهي، تن جي حقيقت جو جائزو وٺندي، سوچڻو ٿو پوي: ’ذميواريءَ جا جڪڙيل زنجير، آپگهات کان سواءِ ٻيي ڪابه راهه نه. بي حس ناتا، هڪبئي تي آڌار.‘ ايڏي ساري وايومنڊل جي ڪوڙهه خلاف سورمي کان ڪو ذمائيدار فيصلو ڪرائي ٿو سگهجي، جنهن سان اجاين جذباتي ۽ رت جي ۽ روحاني رشتن جي قائل سماج جا ڪپاٽ کُلي وڃن، پر ان لاءِ اهڙي ڪردار کي، ان چڪتاڻ مان ٻاهر اچڻ لاءِ ليڪن تي ئي ذميداري عائد ٿئي ٿي. ’پولار‘ جي ڪردارنگاريءَ تي ويچار جي وڏي گنجائش آهي. هن ڪهاڻيءَ ۾ آرٽسٽ جا احساس سطحي انداز ۾ ظاهر ڪيا ويا آهن. Cancer جي Analysis به غلط ڏنل آهي. انسٽرالاجي،

ڏڪي بازي ۽ قياس آرائيءَ جو علم نہ آهي. ليڪا گهڻ ۾ گهڻ عام رواجي Hroscope ئي پڙهي پوءِ اها ڪهاڻي لکي ها، تہ بہ ڪجهہ حقيقت جي ويجهو پهچي سگهي ها. اهوئي سبب آهي، جو پنهنجي هڪ ڪردار 'عمر' کان ڪينسر تي چنڊ جي اثر کي لنوائي ڇڏيو اٿس. رزاق مهر جي ڪهاڻي ڏاڍي غمناڪ آهي. ويچاري عورت ڪيڏيون مارون ٿي کائي، پر پوءِ بہ آفيمي ظالم مڙس جي گهر ۾ ساهہ ٿي ڏئي. اسان جي ليکڪن کي سماج ۾ موجود انهن سببن تي بہ لکڻ گهرجي، تہ ڇو اهڙي مظلوم عورت احتجاج نٿي ڪري. نسيم کرل، ڪهاڻيءَ جيان، مضمون بہ ڏاڍو ناهوڪو ٿو لکي. هي سندس پهو مضمون آهي، جنهن کي مون چاهہ سان پڙهيو آهي. جيستائين مٺس ڪهاڻيءَ جي آمد ٿئي، تيستين اهڙا سٺا مضمون لکندو رهي تہ واهہ جا ڳالهہ ٿيندي. باقي غلام احمد ايل. بدويءَ جو مضمون اجايو ڇاپيو آٿو، ائين ئي جيئن قاضي خادم ۽ عبدالجبار جوڻيجي جون ڪهاڻيون. 'بيدل' کي شاعر جي حيثيت ۾ پيش ڪرڻ بدران کيس صوفي فقير، درويش ۽ بزرگ ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪيل آهي. الائي ڇو، سنڌيءَ جا ڪيترائي ليکڪ، خاص ڪري پنهنجن شاعرن کي صوفي، بزرگ، درويش ۽ فقير ثابت ڪرڻ ۾ پنهنجي قابليت ۽ شاعر جي وڏائي سمجهندا آهن، جا ڳالهہ مناسب نہ آهي. پوئتي موٽائڻ، فراريت ۽ سُڌي خارج نظرين جا مضمون 'مهراڻ' جهڙي علمي ادبي رسالي ۾ نہ ڇپجڻ گهرجن. 'مهراڻ' جو اڳيون پرچو 'ٽماهي' هو، پر هن ڀيري وري بہ 'سماهي' آهي. 'ٽماهي' تي نيٺ ڪهڙو اعتراض آهي؟

ان ۾ تہ جو بہ شڪ نہ آهي تہ سحر تمام سٺي شاعر آهي، پر 'مهراڻ' ۾ ان طرح ۽ سموري صفحي تي هڪ شعر ڇاپڻ سان پڙهندڙن ۾ پرسنل پروجيڪشن جي تاثر جو اڀرڻ لازمي آهي. پيو تہ توهان پنهنجا شعر ڏيڻ وقت اهو خيال ضرور رکو، تہ توهان پاڻ ئي ان پرچي جا ايڊيٽر بہ آهيو.

-بيدل مسرور
ڪراچي، سنڌ.

● هن ڀيري 'مهراڻ' ظاهر ٿيڻ ۾ اڳي جيتري دير بہ ڪانهي ۽ اڳيون پويون ڪسرون بہ پوريون ٿيل آهن. هن ڀيري توهان جي محنت 'مهراڻ' مان پڌري پئي.

-اياز گل
سکر، سنڌ.

● 'مهراڻ' جي ٽائيٽل ڪور ۾ چينج تہ آهي، پر تنهنجي 'سوچ' ۽ فتاح جي 'فن' بابت ويچارڻ کان پوءِ اها ايڏي انوکي ۽ نرالي ڪانہ ٿي لڳي. دنيا وڃي چنڊ تي پهتي آهي، پر سنڌ جي مظلوم عورت کي اڃا جنڊ پيهندي ڏيکاريو پيو وڃي. ماضيءَ کي ڇهڻ ٿي پوڻ چڱو ناهي. تاريخ جو ڦيٿو تہ اڳتي ڦرندو آهي، پر اسان وٽ رسا پڌي آنهيءَ کي زوريءَ پوئتي ڦيرايو پيو وڃي. آخر ڪيستائين؟

Gul Hayat Institute

فتاح اسان جي ساٿ جو سُرت ڀريو ساٿي آهي، جيڪو هميشه تبديلي ۽ نواڻ جون ڳالهيون ڪندو آهي. ھر 'مهراڻ' جي هن ٽائيٽل واريءَ تصوير ۾ هُن يار پنهنجي فن سان انصاف ڪونہ ڪيو آهي. تنهنجي اهڙي قسم جي تصوير جي طلب ڪرڻ جي باوجود بہ هُو چاهي ها، تہ پنهنجي ڪلا ۾ انوکا رنگ رچي ٿي سگهيو.

رڳو 'مهراڻ' نالو مٿائي لکڻ سان مقصد پورو ڪونہ ٿو ٿئي. سنڌ جي مارئيءَ جي مُک تان مُرڪ غائب آهي. هوءَ ساڳين ڀُورن ۽ سُورن ۾ ڦٿي جيون جالي. هاڻي ائين ڪونہ ٿيندو. اسان جي فنڪارن کي نئين دور جي تقاضائن ۽ بين الاقوامي ليول تي ٿيندڙ انقلابي تبديلين ۾ عورت جي ڪردار کي ذهن ۾ رکي، پنهنجي فن ۾ سنڌ جي عورت کي بہ نئين روپ سروپ ۾ ڏيکاري، ڪيس احساس ڪمتريءَ جي ڏڀڻ مان ٻاهر ڪڍڻ گهرجي.

گذارش ڪي مٿائي 'سوچ-لوچ' ڪيو اٿئي، سُٺي ڳالهہ آهي؛ ڀر ان سان جذبن ۾ اٿل پٿل پيدا ٿيڻ ۽ نيون راهون نروار ٿيڻ کپن. 'مهراڻ' جي ايڊيٽوريل ۾ توکي ائين جان ڇڏائڻ نہ گهرجي.

شاعري، ڪهاڻيون ۽ مضمون تہ 'مهراڻ' ۾ اڳ بہ ايندا هئا، فرق اهو آهي، تہ اڳ جديد فڪر کي ايتري اهميت ڪانہ ملندي هئي (جيتوڻيڪ پنهنجيءَ جاءِ تي اهو وڏو فرق آهي، جنهن لاءِ تو کيرون لهڻيون) ڀر پوءِ بہ تون انهيءَ ڪرسيءَ تي ويهي اڃا بہ گهڻو ڪجهہ ڪري ٿو سگهين. پنهنجي ڌرتيءَ، ٻوليءَ ۽ ليکڪ ساٿين لاءِ. اسان تومان مايوس ڪونہ ٿيا آهيون ۽ اسان کي تو ۾ وڏيون اميدون آهن، جن کي پوري ڪرڻ لاءِ توکي پنهنجي سمورين صلاحيتن کي، ڀرپور نموني استعمال ڪرڻ گهرجي. اسان جو تو سان مڪمل ساٿ آهي ۽ رهندو.

پنهنجي پتر جي پڄاڻي 'مهراڻ' ۾ ڇپيل حميد سنڌيءَ جي ڪهاڻي 'ٽوٽ ڌرتي' جي هنن آخري سِٽن تي ٿو ڪريان:

"چون ٿا جڏهن بہ ڌرتي ٽوٽ تي وينِدي آهي، تہ ڪونہ ڪو مست ان کي رت جو ريج ڏيندو آهي، ۽ الائجي ڪيترن مستن جو هن ڌرتيءَ کي ريج ڏنل آهي، جو هاڻ ڪڏهن بہ هت سوڪهڙ نہ ٿيندي آهي، هميشه جهڙڦڙ جون بهاريون هونديون آهن ۽ اُتي جي مُنڌ ڪڏهن بہ ڪوٽي نہ ٿيندي آهي."

-اطهر منگي
دادو، سنڌ.

● سرورق جي تصوير ۾ مائي جڻ تہ ٻوٽاڙيل ۽ ٻڌل هئي. جنڊ جو نمونو جهڙو ڪر ڪنيارن جو چڪ هجي. مڪڙي جنڊ ڪان مٿي لڳل هئي، لوهي پٽيون جنڊ ۾، تس جڻ تہ ڪنڙو هجي. ڪٽ عام طرح ٻاسوري رکبي آهي، ڀر آپي ڏيکاريل آهي، جيڪو ٻڻ غلط آهي. ٻهراڙيءَ ۾ دانگي ڪم آڻبي آهي، هتي ٽنو ڏيکاريل آهي. سڄو سرورق سنڌ ۽ تهذيب تي چڻ ٽوڪ هئي، ان بعد گدائي صاحب جو آخري لظم فقط ان ڪري ڏنو ويو آهي، جو آن ۾

امداد صاحب کي مدد لاءِ پڪاريو ويو آهي. جڏهن ته مدد لاءِ الله پاڪ کي پڪاريو آهي. ۽ اوهان پنهنجي ٽنا ڪسي سٺو سوڻ سمجهي ڇاپي ڇڏيو. پنهنجي واڪاڻ ڪان پاسو ڪريو. شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ گهڻا آزاد نظم ڏنل آهن. جيڪڏهن نظم آزاد آهي، ته بحر وزن ڇا جا. ۽ سنڌ جي مشهور شاعرن، خاص ڪري شاهه صاحب، سچل ۽ ٻين اُن کي ڇو نه ڇيو؟ آزاد نظم ۽ نثر ۾ ڪهڙو فرق. انهيءَ ڪري ته شهري شاعرن جي ڇانگ آهي. اڃا تائين 'مهراڻ' تي هڪ هٿي آهي. پُڄنديءَ وارا شاعر ۽ اديب اڃا ڇانيل آهن. هو مشهور هوندي به آسرلدر شاعرن کي اڳتي وڌڻ جو موقعو ڪين ٿا ڏين. هر ڀرچو سندن ئي مواد لاءِ وقف ٿيل آهي. 'مهراڻ' هيل تائين جيڪي ڪتاب شايع ڪيا آهن، آهي سڀ وڏن ماڻهن ۽ پئسي وارن اديبن ۽ شاعرن جا. غريبن ۽ نادارن لاءِ اڃا دروازو بند آهي. 'مهراڻ' کي ڪپي، ته بي پهچ غريب اديبن جو مواد گڏ ڪري ڇاپي. هر دفعي ڪنهن به هڪ لئين شاعر جو گهڻو مواد ڏنو وڃي ته بهتر ٿيندو. علي بابا، ناڳپال ۽ ٻيا، هندي ٻوليءَ جا گهڻا الفاظ ڪم آڻي سنڌي ٻوليءَ جا ڪن پيا ڪترين. شايد هندي لفظن ڪان سواءِ سنڌي ٻولي سوادي ناهي! سنڌي ٻولي ۾ هندي اکر ڪم آڻي پاڻ وٽائڻ، پاڻيءَ ۾ پٿر اڇلائڻ جي برابر آهي. شرجهل ۽ 'چاڪليٽ ڪريم' آخر ڪهڙي مصيبت آهي؟ ههڙا بيڪار نظم 'مهراڻ' ۾ ڇو ٿا ڏنا وڃن. فقط سنگت نڀاهڻ خاطر! سحر امداد، چار اکر لکي، 'مهراڻ' جا ٻه قيمتي صفحا وڃائي ڇڏيا. شوق اٿس ته انگريزيءَ ۾ شاعري ڪري. 'مهراڻ' ۾ بلڪل سادو سلوڻو مواد هجي، جنهن کي هر ماڻهو آسانيءَ سان پڙهي سگهي. امداد حسيني 'ڪتب تماڙ تي' لکي، هڪ صفحو ضايع ڪري، آسرلدڙ اديبن جي آرهه تي لت هڻي آهي. سواءِ چند شاعرن جي، باقي شاعري بيڪار رهي. ماهتاب محبوب 'سُرِيت' لکي وڏي غلطي ڪئي آهي. اديب پنهنجي لکڻي ۽ خيالن مان پرکيو ويندو آهي. سندس دلي خيالن ۽ ذهني لاڙن جي به خبر پوي ٿي. هڪ عورت کي اهڙي ڪهاڻي لکڻ نٿي جڳائي. عبدالجبار ۽ ڪيهر شوڪت 'مهراڻ' کي مَرڪايو آهي. حليم بروهيءَ کي ته رڳو پاڻ سان جنگ آهي، بيڪار لکيو اٿس. ولي محمد طاهرزادي بلڪل ٺيٺ ڪهاڻي لکي آهي. اهڙن ماڻهن جي دم سان سنڌي ٻولي قائم آهي. علي بابا 'ڪارونجهر جي ڪور' ڊرامي واري ڪهاڻي ڪم آڻي ها، ته بهتر. ٻويان ڪتابن جي فهرست ڏني، اسان ايرن کي خار نه ڏياريو. مجموعي طور مهراڻ ماٺو لهه ڀر سيلابي نظر آيو. منهنجو هي خط ايندڙ پرچي ۾ ڏنو وڃي.

محمد عثمان سولنگي،
عمرآباد، ٿرپارڪر سنڌ.

● 'مهراڻ' 78/1 ڏسي، تنهنجي حوصلي کي ساراهڻ ري رهي نٿو سگهجي. تو پنهنجي پاران 'مهراڻ' ۾ نئين رنگ ڀرڻ جي پوري ڪوشش ڪئي آهي: پر رڳو ايڊيٽر ته ڪجهه

ڇپرائي ئي سگهي. ڪنهن به پرچي ڪي معياري بڻائڻ لاءِ ايڊيٽر کان وڌيڪ لکندڙ تي مدار آهي. تو سائين الهداد ٻوهيي جي صلاحن تي وک وڌائڻ جو فيصلو ڪري ڪارگر ڪم ڪيو آهي. هن پرچي جو سرورق نهايت سهڻو ۽ دل کي ڪشش ڪندڙ ڏيئي، سائين الهداد سان گڏوگڏ، تو پڙهندڙن جي شوق ۾ پڻ واڌارو آندو آهي.

شاعريءَ ۾ اياز، تنوير، خاڪي ۽ تاج بيحد وڻيا. ڪتبي واري دانهن اڳ ئي پڙهي اٿم، پر وري به هن پرچي ۾ نثار بزميءَ جو ڪتبو پڙهي، ادبي واڌاري تي ارمان ٿيڻ لڳو. چاچي گدائيءَ جي شاعري ڇا ڇنجي! سندس عزيز شايد ڪيس مري ويل ڄاڻن، پر آءٌ اها ڳالهه مڃڻ لاءِ تيار نه آهيان. هو زنده آهي ۽ زنده رهندو. سندس شاعريءَ جو اکر اکر سنڌي عوام جي روح جو آواز آهي. اهو ماڻهو، جو عوام جي دلين ۾ جاءِ جوڙي ٿو وڃي، سو ڄڻ ته موت کي مات ڪري چڪو، ان اڳيان موت به مات کايو وڃي. "ٽڪرا ۽ پڇوار"، اڳ به پڙهيو هوم، پر اڄ ويرون وڌ نظر آيم.

"هو جي وڻ وندر جا" ۾ نسيم کرل سٺي محنت ڪئي آهي. اهو به چڱو جو ڪهاڻي ڇڏي شاعري تي نه ڪِريو آهي. هتي تاريخي مواد جي وڌيڪ گهرج آهي.

آخر ۾ توکي ۽ لکندڙ سائين کي ڪجهه گذارشون:

(1) ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي ته اسان جا دوست، جوت ۽ نئين ٿهيءَ جي ٽالي ۾ پنهنجون حد بنديون مقرر ڪيو ويٺا آهن ۽ صرف ان مقرر ايراضيءَ ۾ ڦري رهيا آهن. جيئن هڪ دوست چيو: اڄوڪي زندگيءَ جو سڀ کان وڌيڪ اهم مسئلو 'جنس' آهي، ان ڪري پاڻ کي 'جنس' واري ويڙهه ۾ پنهنجون خدمتون پيش ڪرڻ گهرجن ۽ ان جي ئي مختلف پهلوئن تي لکڻ گهرجي. منهنجي خيال ۾ اهو منافقت ۽ وقت جي تقاضائن کان منهن موڙڻ جي برابر آهي.

(2) اهو ڪٿي مڃجي به ته اسان جو سماج اونداهو بڻجي چڪو آهي ۽ هن سائنس ۽ ويڙهه ويڙهاند واري دور ۾ هتان جا ماڻهو سياسي، سماجي ۽ اقتصادي گهرجن کي وساري چڪا آهن: پر ان جو اهو مطلب ته نه آهي ته هڪ انڄاڻ ۽ غير واقف ڪڏ ۾ ڪِرندو هجي، ته پيو ان جي حفاظت ڪرڻ بجاءِ ويتر ڪيس اوجهڙ ۾ آڇلي. اديب ته هوائن به قومي اهنجن ۽ عذابن ڪهڻائڻ ۾ سڀني کان اڳرو هوندو آهي: پر هتي جو عجيب رواج پيو نظر اچي.

(3) اسان جي اديبن کي سڀ کان پهريان ۽ پهرين نمبر تي سماج جا اهڙا مسئلا، جن جو سياسي ۽ اقتصادي مسئلن سان گهاٽو ۽ گهرو واسطو آهي، انهن تي لکڻ گهرجي. جيڪڏهن سڌو لکڻ جي همت نٿا ڪري سگهن، ته آهڃائي روپ ۾ لکڻ گهرجين: جيئن علي بابا جي ڪهاڻي "ڳجهاڙو" ڪجهه وقت اڳ شايع ٿي هئي. ڇا لکڻ گهرجي، ڇا نه لکڻ گهرجي، تنهن کان يا ته اديب اڻواقف آهن، يا هو حقيقت کان لنوائڻ جي پيا ڪن، جا ڳالهه ٺيڪ نه آهي.

— عبدالاحد آزاد
راڻي، سنڌ.

● 'مهراڻ' 1978/1ع ۾ سنڌيءَ جي تقريباً وڏن ليکڪن جون ڪهاڻيون هيون، جن اڳ جيان پاڻ وڌايو آهي، پر ڪيهر شوڪت جو اصل وڏو قصو سمجهه ۾ نه آيو. ايڏي ڏيکھ سو به خشڪ لفظن ۾ (!) اسير ڪرل جي مخصوص لکڻيءَ مان جيڪا چاشني پڙهندڙن کي ملندي آهي، آها هن جبل جهڙي مڙس ڪان وڌيڪ وڻندڙ آهي. ناٽڪ پنهنجو مت پاڻ آهي.

-ممتاز عباسي لاڙڪاڻو سنڌ.

● هن سماج ۾ جتي نفسانفسيءَ جو عالم آهي، جتي ٻين جي حقن ۽ مفادن کي لتاڙي، ترقيءَ جي چوٽين تي پهچڻ واري کي عزت دار ۽ دولت جي ڊوڙ ۾ ٻين کي لوڙيون هڻي ۽ ڌڪا ڏيئي ڪيرائڻ واري کي ڪامياب انسان سمجهيو وڃي، آتي مولائي شيدائي ۽ عبدالڪريم گدائي جهڙن مولائي مڙسن جو رهڻ به معجزي ڪان گهٽ ڪين هو. اهي پنهنجي فن جا عظيم انسان هن خود غرض سماج ۾ ٽڌي هوا جو جهوتو هئا. لالچ ۽ لوڀ ڪان ڇڄندڙ، ايري سيري تي راضي رهندڙ، غريبن جا دوست، ادب ۽ ٻوليءَ جا عاشق ۽ قلندر طبعيت هئا. مولائي شيدائي 'جنت السنڌ' لکي، سنڌي ٻوليءَ تي وڏو احسان ڪيو آهي. گدائي ماضي، حال ۽ مستقبل جو شاعر هو. سندس پيغام انسانيت لاءِ هو. هن غريبن، مسڪينن، هارين ۽ مزدورن کي ڳايو. هن ڏينهن کي ڏينهن چيو ۽ رات کي رات. اها حقيقت آهي ته قومن ۽ ملڪن ۾ وڏا ماڻهو ڪڏهن ڪڏهن پيدا ٿيندا آهن. سندن حياتيءَ جو دور تاريخي دور هوندو آهي، اهي تاريخ تي حاوي هوندا آهن. گدائي مسڪين پر عظيم هو. سندس عظمت ظاهر آهي. هن تقدير کي بدلائڻ لاءِ جدوجهد ڪئي. تقدير کي بدلائڻ وارا عظيم ٿيندا آهن.

اسان مان گهڻن کي سندس وفات جي خبر به مهيني بعد پيئي. اها آهي اسان جي بيوسي، لاتعلقي ۽ بيگانگي. آخر اسان انسان جو قدر سڃاڻڻ ڪڏهن سکنداسين! اسين 'مهراڻ' مان ۽ سنڌي ادبي بورڊ مان اميد رکي سگهون ٿا، ته هو گدائيءَ تي ڪجهه نه ڪجهه شايع ڪرائي. 'مهراڻ' جي رسالي به سندس شعر ڏيئي پنهنجي جند ڇڏائي آهي. اسان کي ائين ڪرڻ سونهي ڪونه ٿو، پر مرضي اوهان جي، دڪان به اوهان جا آهن، مالڪ به آهيو، خريدار ڇا ڪندا؟ جيڪي ڏيندؤ، سو وٺندا.

هن ڀيري 'مهراڻ' سونهن ۽ سوڀيا ۾ سرس آهي. شعر ۽ مضمون تمام ڀلا آهن. ڪهاڻين ۾ علي بابا جي 'ڪروڙ ۽ ٻه ماڻهو' ۽ رزاق مهر جي 'مومل سوءِ ڪان پوءِ......' تمام سٺيون آهن. علي بابا جو ناٽڪ 'ڪارونجهر جي ڪور' هن دفعي جي پرچي جي سونهن آهي. اوهان جون ڪوششون 'مهراڻ" کي بلندين تائين ضرور پهچائينديون. اوهان اهڙي ڪوشش ورتي ۽ وقت سر پرچو ڪڍيو ته خريدار به چاهه ۽ شوق مان وٺندا. هينئر 'مهراڻ' تمام گهڻو مقبول آهي. جي اوهان 'مهراڻ' کي سنڌ جي چڱن شهرن ۾ پهچائڻ جي ڪوشش ڪريو، ته ڪيترائي نوان خريدار پيدا ٿي پوندا.

-صديق سنڌي
ڳوٺ قائم ڀيرو، سنڌ.

● هتي سنجهوري ۾ سنڌي رسالن ماڻ لاءِ بندوبست ڪونهي. مهرباني ڪري ’مهراڻ‘ هتي پهچائڻ لاءِ بندوبست ڪندا.

—سورٺ
سنجهورو، سنڌ.

● توهان جون ڪاوشون ۽ ليڪن جون معياري لکڻيون، اهو سڀ ڪجهه ساراهه جوڳو آهي. ’مهراڻ‘ ۾ اچا به ڪو نئون رنگ پيئيو، ٽائيٽل کي قابل قدر بڻايو.

—شهناز ميمڻ
خيرپورميرس، سنڌ.

● ’مهراڻ‘ سنڌي زبان جو معياري رسالو آهي، پر اڃا ان ۾ هڪ ڪمي آهي، سا آهي رسالي جي ’ڊسٽي‘ (Index). پر جيئن ته پاڪستان ۾ ’ڊسٽي‘ ڏيڻ جو رواج ڪونه آهي، ان ڪري توهان سان هيءَ شڪايت نه، پر عرض ٿو ڪجي، ته جيڪڏهن رسالي جي هر جلد جي آخري شماري ۾ ’ڊسٽي‘ ڏني وڃي ته رسالي جي اهميت ۾ اڃا وڌيڪ چار چنڊ لڳي ويندا.

—لطف الله آچر
ڪراچي يونيورسٽي، سنڌ.

● ’مهراڻ‘ جو تازو پرچو پڙهيم. بهترين ڇپائي ۽ بهترين مواد سان سندس سونهن ۽ چمڪ ۾ جيڪا دل موهيندڙ ڳالهه هئي، سا شايد سنڌيءَ جي ڪنهن به رسالي ۾ ڪونهي.

—زاهده شيخ
لاڙڪاڻو.

● منهنجي نظم ”مٽ“ ۾ تنهنجي ڦيرگهير ٺيڪ ۽ جائز لڳي؛ پر پين شعرن ۾ تنهنجي استادي قبول ڪرڻ جوڳي نه آهي. شاعريءَ ۾ پاڻ کان سواءِ ذوالفقار سيال، شيخ اياز، تاج جويو، بشير سيتائي، ادل سومرو ۽ ايس. لسرين گهڻو پسند آيا. علي بابا جي ڪهاڻي ”ڪروڙ ۽ ٻه ماڻهو“ پين ڪهاڻين جي ڀيٽ ۾ اتم آهي، پر البرڪامئو جي ناول ”The Fall“ جو اولڙو منجهس چٽو نظر ٿو اچي؛ تڏهن به مانڪ ۽ مدد عليءَ جي ڪهاڻين کان هيءَ ڪهاڻي وڌيڪ وڻندڙ ۽ ڇڪيندڙ آهي. Stream of Conciousness ٽيڪنڪ تي لکيل سنڌي ڪهاڻين ۾ هن ڪهاڻيءَ کي ڪامياب ڪهاڻي چئي سگهجي ٿو. قاضي خادم جي ڪهاڻي نه ته انٽيليڪچوئلس جي ڪم جي آهي ۽ نه ئي ڪامريڊ حضرات جي. اهڙي اجائي لباڙ ۽ فضول لفاظيءَ کي خبر نه آهي ته ’مهراڻ‘ ۾ ڪهڙي ناتي جڳهه ملي ويئي. پين ڪهاڻيڪارن ۾ ظفرحسن ۽ حميد سنڌيءَ جون ڪهاڻيون داد ڏيڻ جوڳيون آهن؛ خاص ڪري اسٽائل ۽ پچائيءَ جي لحاظ کان اهي پيئي ڪهاڻيون بنهه پياريون ٿيون لڳن. ائسٽرالاجسٽ حليم بروهي هن ڀيري سچ پچ رکو ڏکن کان ڪم ورتو آهي. علي بابا جو ٽي. وي ناٽڪ ”ڪارونجهر جي ڪور“

سندس پنهنجي ايڙا جو پرتوو آهي. ني. وي جا صاحب علي بابا کي گيت آئوٽ ڇئي سگهن ٿا، پر سندس فن ۽ فنڪار کي هيسڻ ۽ لنوائڻ شايد سندن وس ۾ ڪونهي. اُجيتوٽيڪ نانڪ جو چڱيءَ طرح فني مشاهدو 'ڏسڻ' سان ئي ڪري سگهجي ٿو، پر تڏهن به اکرن ۾ پڻ جسوڏن ۽ ڪارونجهر جي ازلي ناتي کي هر پڙهندڙ چڱيءَ طرح محسوس ڪري سگهي ٿو. اها هڪ رڻارپندڙ تصوير آهي، جنهن کي اٿڏن ڪان سواءِ پيو هرڪو اکرن ۾ ڏسي سگهي ٿو.

غلام احمد بدويءَ جو مضمون ڇاپڻ لاءِ ڇا توهان جوابدار هئا؟ اهو ڪو خاص تحقيقي ۽ ڪم جهڙو مضمون ڪونهي. 'مهراڻ' ۾ اها ڪوٽ هاڻي چڱيءَ طرح محسوس ٿي ٿئي. 'مهراڻ' ۾ ڪجهه ته فرق هجڻ گهرجي، جيڪڏهن نه، ته پوءِ اجا ڪجهه فلمي احوال به اچڻ ڪپي. نجم عباسي ۽ نسيم احمد ڪرل جا مضمون سٺا آهن.

فورم ۾ الهداد بوهيي جون رڻون ساراهڻ جوڳيون آهن. هُن جديد ادبي لاڙن جو سٺو ۽ چڱو تجزيو ڪيو آهي، جيڪو پڙهڻ ۽ سمجهڻ جوڳو آهي. ادب جي وڌندڙ سماجي ڪارج جو ذڪر ڪندي هُن "سقل زندگي" جو ذڪر ڪيو آهي. خبر ناهي اچن وارن وارو اهو ليڪ بوهيي ڪي ڇو گمراهه ڪندڙ لڳو. "سقل زندگي" مضمون خود سندس پڌايل اصولن وٽان ناهي؟ معلوم ٿو ٿئي، ته يا ته بوهيو صاحب لفظن جي اجائي ڏڀڻ ۾ قائل آهي، يا هُو ليبل بدلائي پيو ڪجهه تو چوڻ چاهي. جيڪڏهن اسان ادب جي سماجي ڪارج جا قائل آهيون ۽ ادب بابت تاريخ شناسيءَ Charging Vatility جهڙا لفظ استعمال ٿا ڪريون، ته پوءِ سنڌي ادبن ۾ اهو اچن وارن وارو پوڙهو اسان سڀني ڪان انهيءَ ڏس ۾ اڳرو آهي. "سقل زندگي" آهي ڪهڙي شيءِ؟ اهو سوال بلڪل اڻين آهي، جيئن اياز جو هي شعر:

ڳڻندي وار ڪنهن لاءِ آئـيـنـءَ ڳهيلي!
ڇـري ڇاڳـ ڪهڙا، ڪٿي چاهه وارا.

پڌي، ڪير چوي، هن شعر ۾ قوم جي ڳالهه ڪونهي، زندگي جي ڳالهه ڪونهي. اسان تي ظلم پيو ٿئي، ۽ شاعر کي وارن جي ڳالهه ياد پيئي آهي!

ڪنول لُهاڏو،
ٽنبو باگو، سنڌ.

● نسيم احمد ڪرل جو مضمون "هُو جي وڻ وندر جا..." پڙهيم. چڱو ٿيو ته هن پيري 'نسيم احمد' ڪري پڙهيم، نه ته دل ۾ شڪ شبها اٿندا هئا. هڪ دفعي جڏهن شيخ عبدالحليم جوش سان ڳالهه ٻولهه ٿي، ته خبر پيئي هئي، ته منهن ميهار جو ڇا هو.

پر هتي اپتار هڪ ٻن ڳالهين جي ڪرڻي آهي. ص 189 تي ايڊورڊ متين جو ذڪر آهي. سن جي لحاظ سان ته ٺيڪ آهي، مسز سمپسن جي خيال ڪان غلط آهي. شهنشاهيءَ کي

Gul Hayat Institute

ٿي پتر ايڊورڊ انيسن هنيا هئا. مان تڏهن جوان جماڻ هوس، پر 1906ع ۾ ڄاڻو به ڪونه هوس.

اهو برابر آهي ته مير فيض محمد پيو تخت تي جهڙو وينو، تهڙو نه ويٺو: پر انهيءَ وقت هن کي پاڳل ڪري پاڳل خاني ۾ موڪلڻ جون تياريون ٿي رهيون هيون. ان وقت اهو قصو ”سنڌ آبزرور“ ۾ شدمد سان روزانو ايندو هو، ايڊيٽر مسٽر پنيا، مير صاحب جي فائدي ۾ گهڻي ئي پنا ڪارا ڪيا هئا.

مون کي هن ڪيس سان ڪجهه دلچسپي هئي، ڇاڪاڻ ته منهنجي مامي خيرپور جي هئي ۽ هن جو ڀاءُ منگهارام واڌواڻي ڪجهه وقت لاءِ اسٽيٽ جو وزير هو. هڪ دفعو مان به خيرپور مان ٿي هن جي اندي ماءُ ڪسي ڪڏجي آيو هوس. ڪراچيءَ ۾ برنس روڊ تي هن جي ڀاءُ جو مشهور ’راما اسٽور‘ هو ۽ آرام باغ جي سامهون فريئر رستي تي راما اسٽور بلڊنگ اڃا به آهي.

مير فيض محمد بابت ڪيترائي الام هئا. هڪ، جيئن ڪرل صاحب چيو آهي، ته مير جارج ذري تان گوليءَ جي منهن ۾ اچڻ کان بچي ويو. اتفاقاً، مير جارج جي تاجپوشيءَ تي مان به هوس صحافيءَ جي حيثيت ۾.

- گرداس واڌواڻي
ڪراچي، سنڌ.

● ’مهراڻ‘ ۾ منهنجو تعارف مون کي وڻيو. باقي منهنجي نظم کي جيڪو مڏيءَ سان ماريو اٿو، تنهن جو البت ڏک اٿم.

’تماهي‘ ٽيڻ تي ايترو عجب ڪونه ٿيو، جيترو ’تماهي‘ مان ’سماهي‘ ٽيڻ تي ٿيو!

- ج. ع. منگهاڻي
ڪراچي، سنڌ.

● ’مهراڻ‘ تمام زبانئن ۽ معياري مواد ڪٺي هئڻ ۾ ٿو پهچي، جنهن لاءِ تنهنجي ڪوشش کي وڏو دخل آهي. معياري ’مهراڻ‘ لاءِ دل جي گهراين سان مبارڪباد ٿو ڇوان. خاص طرح تنهنجا هڪ ٻه ايڊيٽوريل ڏاڍا وڻيم. نظم جي حصي ۾ اڃا به وڌيڪ ڪوشش ڪجي، ته جيئن هر صنف جي لکندڙن کي برابر نمائندگي ملي ۽ ڪنهن کي به ڪو شڪايت جو موقعو نه ملي.

- عنايت بلوچ،
ڪراچي، سنڌ.

● تماهي ’مهراڻ‘ معيار ۽ اديبن جي ذهني تربيت جي ڏس ۾ هڪ اداري وانگر نظر ايندو، جنهن صحتمند ۽ حقيقت پسند ادب جي تخليق ۾ نهايت سنجيدگي ۽ خلوص سان اديبن ۽ شاعرن جي همت‌افزائي ڪئي آهي. 1978/1ع جي مهراڻ جي مواد جي ترتيب ۽ ڇپائي مان لوڻ پيئي ٿي. ائين ٿو معلوم ٿئي، ڄڻ تلاءُ جي بيٺل پاڻيءَ ۾ ڪي لهرون اڀريون آهن ۽ تحرڪ پيدا ٿيو آهي. وڇڙيل اديبن جي ياد ۾ تاثراتي مضمون ۽ سندن لکيتن جو انتخاب ڏنو ويو آهي. پروفيسر محبوب علي چنا، مولائي شيدائي، عبدالڪريم گدائي ۽ الطاف جي يادگيري نهايت دلسوزي ۽ بهترين ادبي انداز ۾ ڪئي وئي آهي. گدائي صاحب جو آخري اڻ پورو نظم ڏيئي ڄڻ ته ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو ويو آهي، ته مرحوم آخري لمحن تائين زندگيءَ کي ادب ۾ منتقل ڪرڻ جو فرض ادا ڪندو رهيو:

سالن کان جن سانگين ٿاهي سُک جو ساهه ڪنيو،
گل ڦل ۽ گلزار ٿيئي تن ماروئڙن جو ماڳ.

ان شعر مان نه فقط پرپور تنقيدي شعور سان ماحول جي عڪاسي ٿئي ٿي، پر شاعر پنهنجي امنگ جي اظهار سان گڏ ڏس به ڏيندو هلي ٿو ته خوشگوار سماجي ڦيرو تڏهن ايندو، جڏهن:

هرهڪ دل ۾ پاريون ساٿي، حب وطن جي آڳ،

”سوچ-لوچ“ ۾ اديبن جي وڇوڙي تي نهايت دلسوز لهجي ۽ دلڪش ادبي عبارت ۾ اٿاهه ڏک جو اظهار ڪيو ويو آهي، جنهن کان هر پڙهندڙ متاثر ٿئي ٿو.

’مهراڻ‘ جو تازو پرچو شعري نقطءِ نگاهه کان اهم آهي ۽ هڪ نئي نظر سان خيال، جذبي ۽ اسلوب جي نواڻ ۽ مجموعي ڪيفيت بابت اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

تاج جويو، خاڪي جويو، ذوالفقار سيال، اسير ملاح ۽ بشير سيتائي، ايس. نسرين، برڪت بلوچ، راهي چنا، ميرمحمد پيرزادو ۽ تهمينه مفتيءَ جا نظم شاعريءَ کي نون خيالن ۽ اظهار جي دلڪش زاوين سان روشناس ڪرائين ٿا.

شيخ اياز جون وايون، تنوير جو مختصر غزل، الطاف جو نظم ’ڏيءَ جي وهاڻ تي‘، اياز گل جو غزل ۽ گدائيءَ جا نظم هن پرچي جي معيار ۾ اضافو ڪن ٿا. ڪن ٿورن لکندڙن وانگر امداد حسيني جي نظم ۽ نثر ۾ هڪجهڙي دلڪشي، سوچ جي ساڳي گهرائي ۽ اسلوب جي ساڳي نواڻ آهي، جنهن ڪيس نئين ادب ۾ ممتاز حيثيت ڏياري آهي.

قاضي خادم جي ڪهاڻي ”پر هوا پڙهڻ ڪون ڏني“ معياري ۽ دلچسپ ڪهاڻي آهي، جنهن ۾ هڪ مختصر ملاقات کي جنهن انداز ۽ وسيع پس منظر ۾ پيش ڪيو ويو آهي، سو سوچ، فن ۽ اظهار جي سونهن ۽ سچائيءَ کان سواءِ ممڪن نه آهي. ٽئڪسلا عجائب گهر جي پس منظر ۽ باغ جي گلن جي حوالي سان زندگيءَ جي لطيف جذبن ۽ سوچ جي وهڪرن

ڪي ڪٿي فلسفي واري سنجيدگي ۽ ڪٿي ڪنهن سياح واري تفريحي انداز سان چٽيو ويو آهي. اسلوب جي نواڻ، ننڍن چُست ۽ خيال اڀاريندڙ جملن جي مٿاءِ افساني کي دلچسپ ۽ اهم بڻايو آهي.

حليم بروهيءَ جي ڪهاڻي طنز ۽ مزاح جو شاهڪار آهي. علي بابا جي ڪهاڻيءَ ڪان سندس نانڪ وڌيڪ بامقصد آهي.

نسيم احمد کرل خيرپور جي تاريخي واقعن جي اظهار لاءِ ڪهاڻي واري اسلوب ڪان ڪم ورتي افسانه نگار جي تنقيدي شعور سان مضمون کي دلچسپ ۽ بامقصد بڻايو آهي— ’مهراڻ‘ ۾ البت تنقيدي مضمونن ڏانهن ڌيان ڏيڻ گهرجي، جيئن ذاتي پسند ۽ ناپسند کان مٿڀرو ٿي ادبي تخليق کي پرکي سگهجي.

- شيخ عبدالحليم جوش
(ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ جي ٽورن سان.)

● ٽون هاڻي هڪ خاص طبقي جو شاعر ٿيندو وڃين. پرائو محل ڏسي پنهنجا جهوپا ڊاهبا نه آهن. هيءَ لطيف سائينءَ جي سرزمين آهي، شيڪسپيئر، شيلي ۽ ملٽن جي سرزمين ناهي. مارولڙن کي وساريندين ته قيامت ڏينهن اسان سڀ توتي دانهينداسون.

سحر جي نظم تي: نينهن ماڪيءَ لار جيان نه ڳڙندو آهي. نينهن ڄاڳوري پير جي ڍنگهري آهي. عشق آڏيري ول آهي، جا روح کي رهڙيندي ۽ روڙن مان رت ٽيپا ٽيپا ٿي وهندو آهي. جدت جو هرو ڀرو اهو مطلب ته ڪونهي ته جهڙ ۾ آئيس ڪريم ملائي ڪائجي ۽ ڪارائجي.

- عاجز آچڻ،
پيرومل، سنڌ.

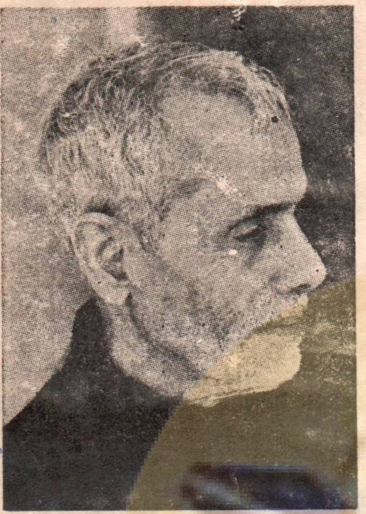

● شيخ صاحب جا وڏا اصل سيوهڻ کان لڏي، ٺٽي ۾ اچي ويٺا هئا. هو قانونگو عاسل ڪٽنب جي نرياڻي پاڙي مان هو. سندس والد ديوان ليلارام ٺٽي جو رهاڪو هو. شيخ صاحب جو اصل نالو ”چيتانند“ هو. پاڻ تاريخ 7- جولاءِ 1889، مطابق 8- ذوالقعد 1306 ھ ۾، آچر جي ڏينهن ڄائو. خدا جي مهربانيءَ سان، سندس طبيعت جو لاڙو ننڍپڻ کان وٺي حق جي ڳولا طرف رهندو هو. هميشه پنڊتن ۽ بزرگن جي مجلسن ۽ صحبتن جو خواهشمند هوندو هو.

● خدايا! روز حساب تي هن فرض ناشناس قوم کي، جنهن جي خدمت گارن جي زمري ۾ اسين سڀ داخل آهيون، انهيءَ ڪري سزاياب نه ڪج جو هنن، ههڙن دوالي بند، فاقہ ڪش ۽ بينظير قومي خادمن جو قدر نه ڪري، سامراجين جي نمڪ پروردن، فرعون صفت، خود مطلب ۽ جاهل فردن کي حاڪم ۽ اسلام جو علمبردار بنايو، ۽ هڪ اهڙي اسلام جي شيدائيءَ جو قدر نه سڃاتو، جنهن پنهنجي ترقي يافته، شاهوڪار ۽ قدرشناس قوم کي خيرباد چئي، پاڻ کي صرف حلقهٔ غلامانِ محمدؐ ۾ ان لاءِ داخل ڪيو، جو ان پسمانده ۽ مسڪين قوم کي خادمن جي گهڻي ضرورت هئي.

● جڏهن مرحوم غلام محمد خان ڀرڳڙيءَ جي وفاتيءَ کان پوءِ سنڌ جي زميندار ۽ وڪيل طبقي جي اڪثر سياستدانن لالچ ۽ خودغرضيءَ ۾ وڪامجي، ظالم جي رعب، دٻدٻي ۽ دڙڪي کان هيسجي، قوم کي وساري ڇڏيو هو، ان وقت هي ئي فرد واحد هو، جو گذريل چاليهن سالن جي سياسي عرصي ۾ نه ڪنهن طاغوتي طاقت کان ڊڄي حق گوئيءَ کان ڪناره ڪش ٿيو، ۽ نه وري عهدن جي لالچ، پيسي جو حرص، عزت جي ٻڪ ۽ فاقہ ڪشيءَ جي تڪليف کيس گمراهه ڪري سگهيا. هي صاحب گذر جي تنگيءَ ۽ عوام جي بيقدريءَ ۽ حڪومت جي مخالفت جي باوجود، پنهنجو آواز بلند ڪندو رهيو آهي.

● سنڌ جي اڪثر سياستدانن جا عمدا ڪارناما تارازيءَ جي هڪڙي پڙ ۾ وجهبا، ۽ شيخ صاحب جا ٻئي پڙ ۾، ته شيخ صاحب جو پاسو سوايو ٿي ويندو.

(”جنب گذاريم جن سين“ ٽان- ص: 163، 164 ۽ 165)

Gul Hayat Institute